

Edukacja obywatelska

Podręcznik dla branżowej szkoły I stopnia

Edukacja obywatelska

Podręcznik dla
branżowej szkoły I stopnia
dla
absolwentów ośmioletniej szkoły podstawowej

1

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Manuela Jankowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska, Izabela Kozak
Redakcja graficzna i skład: Maciej Laska
Korekta: Izabela Kozak

Zdjęcia i ilustracje: 2 Lubelska Brygada Wojsk Obrony Terytorialnej, AFP, Bartek Brosz, BIP, CKE, EPUAP2, Gazeta Krakowska/Wojciech Matusik, IPN/Mikołaj Bujak, iswinoujscie.pl/ Andrzej Ryfczyński, Muzeum Zespół Synagogałny We Włodawie, NAC, PAP/Adam Warżawa, PAP/CAF, PAP/Damazy Kwiatkowski, PAP/EPA, PAP/EPA, PAP/Leszek Szymański, PAP/Radek Pietruszka, PAP/Tatyana Zenkovitch, Polski Komitet Paraolimpijski/Bartłomiej Zborowski, Shutterstock, Urząd Miasta Starogard, Urząd Miejski w Gdańsku, Wikipedia/CC BY-SA 3.0

Wydawnictwo Pedagogiczne Operon Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjęło wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: branżowa szkoła I stopnia

© Copyright by Wydawnictwo Pedagogiczne Operon Sp. z o.o. & Zbigniew Smutek, Beata Surmacz, Jan Maleska
Gdynia 2025

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
J0003-PDR-PRN

Wydawca:
Wydawnictwo Pedagogiczne Operon Sp. z o.o.
81-451 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-605-3

08/25/XIV/US70

Spis treści

I. Ja i społeczeństwo

1. Patriotyzm	8
2. Obywatel i obywatelstwo (temat fakultatywny)	19
3. Grupy społeczne	29
4. Postrzeganie odmienności	39
5. Zasady pracy w grupie	47
6. Konflikty społeczne	52
7. Społeczeństwo jako wspólnota wartości (temat fakultatywny)	58

II. Szkoła jako wspólnota

1. System oświaty w Polsce (temat fakultatywny)	68
2. Prawo szkolne	74
3. Prawa i obowiązki ucznia	78
4. Problemy społeczności szkolnej (temat fakultatywny)	84
5. Samorządność w szkole	92

III. Społeczność lokalna

1. Społeczność lokalna (temat fakultatywny)	100
2. Rola i zadania samorządu terytorialnego	106
3. Procesy decyzyjne w samorządzie lokalnym	118
4. Udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego	127
5. Formy aktywności obywatelskiej	132
6. Mechanizmy kontroli obywatelskiej (temat fakultatywny)	140
7. Młody obywatel w urzędzie	146

IV. Demokracja i prawo

1. Reżimy polityczne	158
2. Polska w latach 1945–1989	167
3. Proces demokratyzacji Polski po 1989 r.	178
4. Zasady demokratycznego państwa prawnego	184
5. Zasady prawa wyborczego w Polsce	189
6. Pojęcie prawa	199
7. Prawo rodzinne	220
8. Prawo cywilne	228
9. Prawo karne (temat fakultatywny)	246
10. Pojęcie i geneza praw człowieka	261
11. Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo	277
12. Ochrona dóbr osobistych (temat fakultatywny)	282
13. Gwarancje przestrzegania praw człowieka w Polsce	288
14. Przykłady łamania praw człowieka	299
15. Formy zatrudnienia	307

Indeks osobowy	317
----------------------	-----

Indeks pojęć	318
--------------------	-----

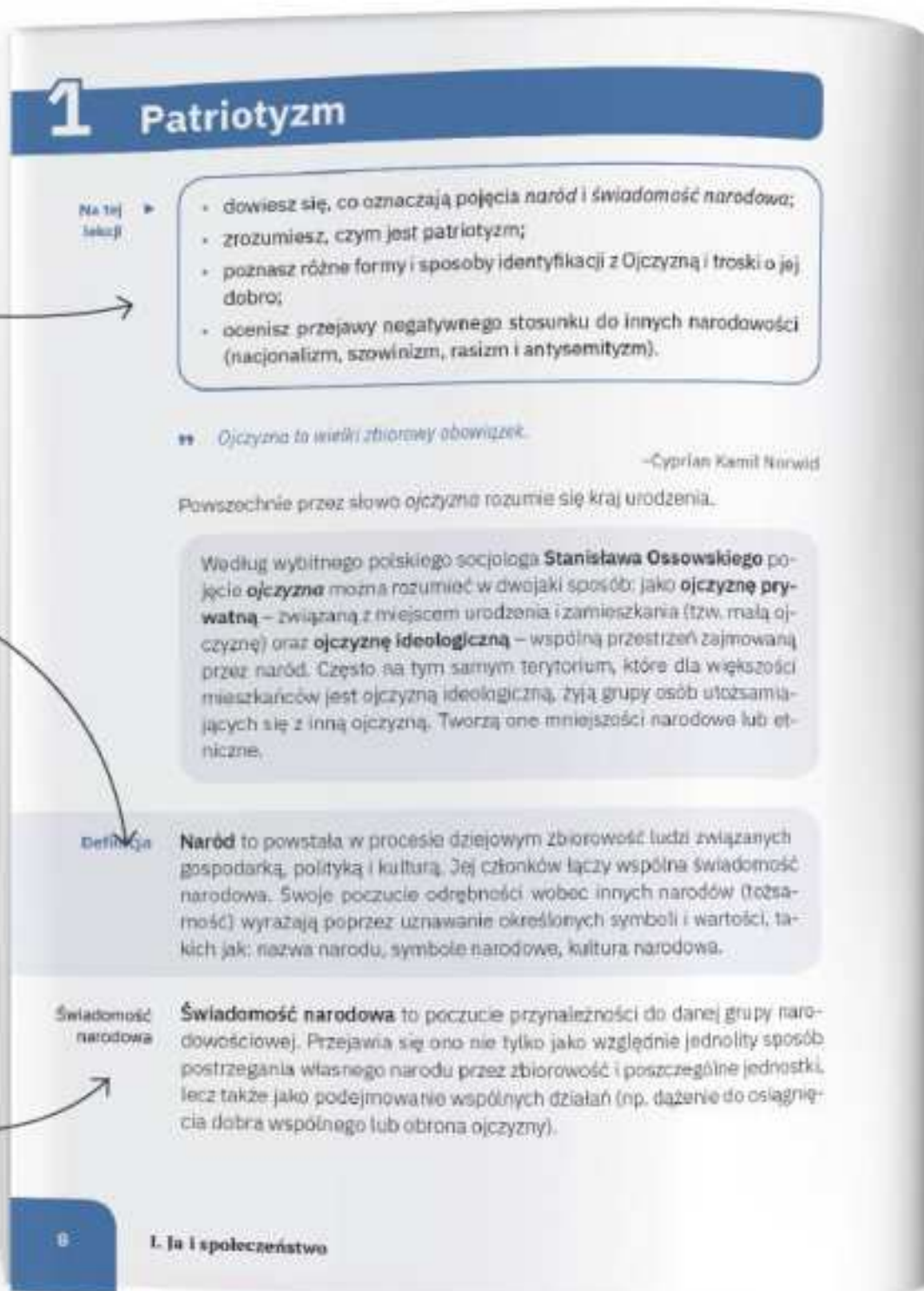
Elementy podręcznika

Cele podane na początku każdej lekcji pomagają uczniowi zrozumieć sens podejmowanych tematów i motywują go do aktywnego uczestnictwa w zajęciach.

Czytelnie wyróżnione **definicje** kluczowych pojęć pozwalają uczniom na szybkie uchwycenie istoty tematu oraz ułatwiają zapamiętywanie i późniejsze wykorzystanie wiedzy w praktyce.

Hasła na marginesach ułatwiają uczniowi nawigację po treści. Wskazują nadrzędne zagadnienia poruszane w danym akapicie i umożliwiają szybkie odnalezienie informacji. Takie uporządkowanie wiedzy wspiera samodzielność i planowanie nauki. Te same hasła są przywoływane w podsumowaniu lekcji, wraz z numerami stron.

Element „**Twój punkt widzenia**” prowokuje do dyskusji i rozwija u uczniów umiejętność formułowania własnego zdania, argumentowania oraz prowadzenia dialogu z poszanowaniem poglądów rozmówcy.

Warunkiem ukształtowania się świadomości narodowej jest tożsamość narodowa, czyli poczucie odrębności w odniesieniu do innych narodów. Na tożsamość narodową składają się między innymi:

- przekonanie o wspólnym pochodzeniu, często oparte na legendzie, na przykład dla Polaków na przekazie o Lechu, Czechu i Rusie,
- stosunek do wspólnej historii,
- uznanie pewnych postaci za bohaterów narodowych,
- posługiwanie się symbolami narodowymi,
- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- przestrzeganie tradycji i obyczajów.

Identyfikacja narodowa (etniczna) stanowi jeden z ważnych, a często najważniejszych, elementów tożsamości jednostki. Tę tożsamość tworzy zestawienie identyfikacji jednostki z różnymi kategoriami społecznymi, grupami społecznymi lub zbiorowościami społecznymi, w tym z grupą etniczną, narodem i Europą.

Definicja

Coraz częściej za naród uważa się wszystkich obywateli danego państwa. W takim znaczeniu pojęcie to ujęto w preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.: [...] *my, Naród Polski* – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej [...]. To koncepcja polityczna narodu, uwzględniająca wspólną organizację polityczną państwa, ekonomiczną i gospodarczą.

Symbole narodowe

Kwestie dotyczące symboli narodowych określono w Konstytucji RP i ustawach.

Art. 28

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Zajrzyj do źródła

I. Patriotyzm

Element „Świadomy obywatel”

prorowadzi ucznia do sprawdzonych i wartościowych materiałów publikowanych przez instytucje i organizacje, do których nawiązuje tematyka lekcji. Dzięki temu uczeń samodzielnie poszerza wiedzę. To także praktyczna realizacja postulatu „wyjścia do świata”.

„Zajrzyj do źródła” pozwala uczniom pracować z tekstami źródłowymi, co rozwija umiejętność krytycznej analizy i interpretacji faktów oraz korzystania z wiarygodnych materiałów i źródeł informacji.

Element „Twój ruch” daje uczniowi możliwość wykorzystania zdobytej wiedzy i umiejętności w praktyce. Zachęca do podejmowania działań i przejęcia inicjatywy.

Twój ruch

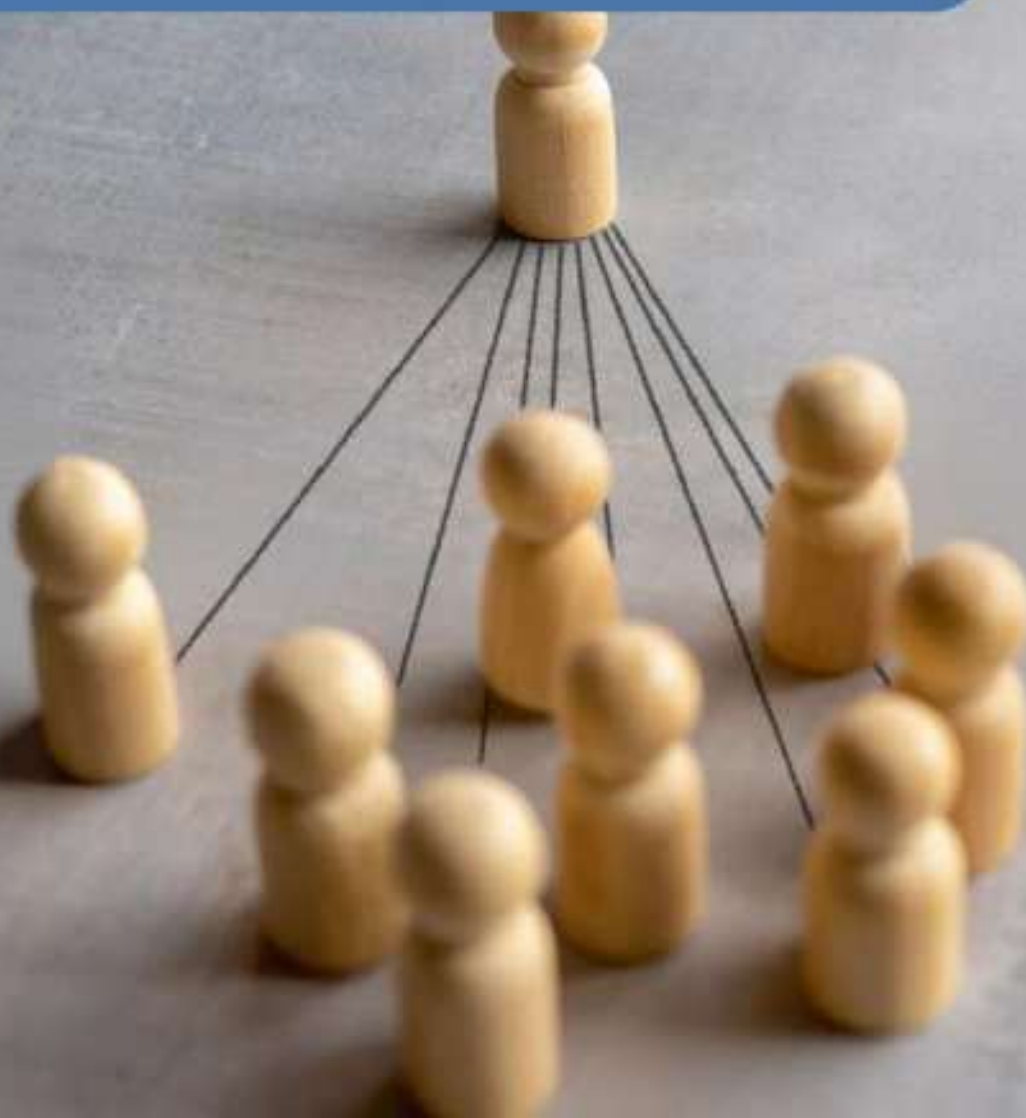
Odpowiedz, na jaki problem cywilizacyjny zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.

Ja i społeczeństwo

Tematy w dziale:

- ▶ Patriotyzm
- ▶ Obywatel i obywatelstwo (temat fakultatywny)
- ▶ Grupy społeczne
- ▶ Postrzeganie odmienności
- ▶ Zasady pracy w grupie
- ▶ Konflikty społeczne
- ▶ Społeczeństwo jako wspólnota wartości (temat fakultatywny)

1 Patriotyzm

Na tej
lekcji ▶

- dowiesz się, co oznaczają pojęcia *naród* i *świadomość narodowa*;
- zrozumiesz, czym jest patriotyzm;
- poznasz różne formy i sposoby identyfikacji z Ojczyzną i troski o jej dobro;
- ocenisz przejawy negatywnego stosunku do innych narodowości (nacjonalizm, szowinizm, rasizm i antysemityzm).

” *Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek.*

–Cyprian Kamil Norwid

Powszechnie przez słowo *ojczyzna* rozumie się kraj urodzenia.

Według wybitnego polskiego socjologa **Stanisława Ossowskiego** pojęcie *ojczyzna* można rozumieć w dwojaki sposób: jako **ojczyznę prywatną** – związaną z miejscem urodzenia i zamieszkania (tzw. małą ojczyznę) oraz **ojczyznę ideologiczną** – wspólną przestrzeń zajmowaną przez naród. Często na tym samym terytorium, które dla większości mieszkańców jest ojczyzną ideologiczną, żyją grupy osób utożsamiających się z inną ojczyzną. Tworzą one mniejszości narodowe lub etniczne.

Definicja **Naród** to powstała w procesie dziejowym zbiorowość ludzi związanych gospodarką, polityką i kulturą. Jej członków łączy wspólna świadomość narodowa. Swoje poczucie odrębności wobec innych narodów (tożsamość) wyrażają poprzez uznawanie określonych symboli i wartości, takich jak: nazwa narodu, symbole narodowe, kultura narodowa.

Świadomość narodowa **Świadomość narodowa** to poczucie przynależności do danej grupy narodowościowej. Przejawia się ono nie tylko jako względnie jednolity sposób postrzegania własnego narodu przez zbiorowość i poszczególne jednostki, lecz także jako podejmowanie wspólnych działań (np. dążenie do osiągnięcia dobra wspólnego lub obrona ojczyzny).

Warunkiem ukształtowania się świadomości narodowej jest tożsamość narodowa, czyli poczucie odrębności w odniesieniu do innych narodów. Na tożsamość narodową składają się między innymi:

- przekonanie o wspólnym pochodzeniu, często oparte na legendzie, na przykład dla Polaków na przekazie o Lechu, Czechu i Rusie,
- stosunek do wspólnej historii,
- uznanie pewnych postaci za bohaterów narodowych,
- posługiwanie się symbolami narodowymi,
- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- przestrzeganie tradycji i obyczajów.

Identyfikacja narodowa (etniczna) stanowi jeden z ważnych, a często najważniejszych, elementów tożsamości jednostki. Tę tożsamość tworzy zestawienie identyfikacji jednostki z różnymi kategoriami społecznymi, grupami społecznymi lub zbiorowościami społecznymi, w tym z grupą etniczną, narodem i Europą.

Definicja

Coraz częściej za naród uważa się wszystkich obywateli danego państwa. W takim znaczeniu pojęcie to ujęto w preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.: [...] *my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej* [...]. To koncepcja polityczna narodu, uwzględniająca wspólną organizację polityczną państwa, ekonomiczną i gospodarczą.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vv
Konstytucja RP

Symbole narodowe

Kwestie dotyczące symboli narodowych określono w Konstytucji RP i ustawach.

Art. 28

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Zajrzyj
do źródła

Symbole narodowe (flaga i godło)

Szczegółowe przepisy dotyczące polskich symboli zawiera Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych. Ustawa reguluje kto, w jakich okolicznościach i w jaki sposób ma prawo posługiwania się symbolami narodowymi. Ustawowo jest chroniony również Znak Polski Walczącej. Po zmianie ustawy z 2004 r. wprowadzono święto: 2 maja to Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vw
Kodeks karny
Dz.U. 1997 Nr 88
poz. 553

Zgodnie Kodeksem wykroczeń: [...] *podlega karze aresztu lub grzywny [...] kto narusza przepisy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej. Kodeks karny przewiduje: [...] Kto publicznie znieważa, niszczy, uszkadza lub usuwa godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwowy, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Te same przepisy dotyczą symboli innych państw.*

Reprezentacja Polski siatkarzy na Igrzyskach Olimpijskich w Paryżu w 2024 r.

Zachowanie podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu państwowego RP również zostało uregulowane przepisami.

Art. 14

1. Podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu państwowego obowiązuje zachowanie powagi i spokoju. Osoby obecne podczas publicznego wykonywania lub odtwarzania hymnu stoją w postawie wyrażającej szacunek, a ponadto mężczyźni w ubraniach cywilnych – zdejmują nakrycia głowy, zaś osoby w umundurowaniu obejmującym nakrycie głowy, niebędące w zorganizowanej grupie – oddają honory przez salutowanie. Poczty sztandarowe podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu oddają honory przez pochylenie sztandaru. [...]

Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych.

Zajrzyj
do źródła

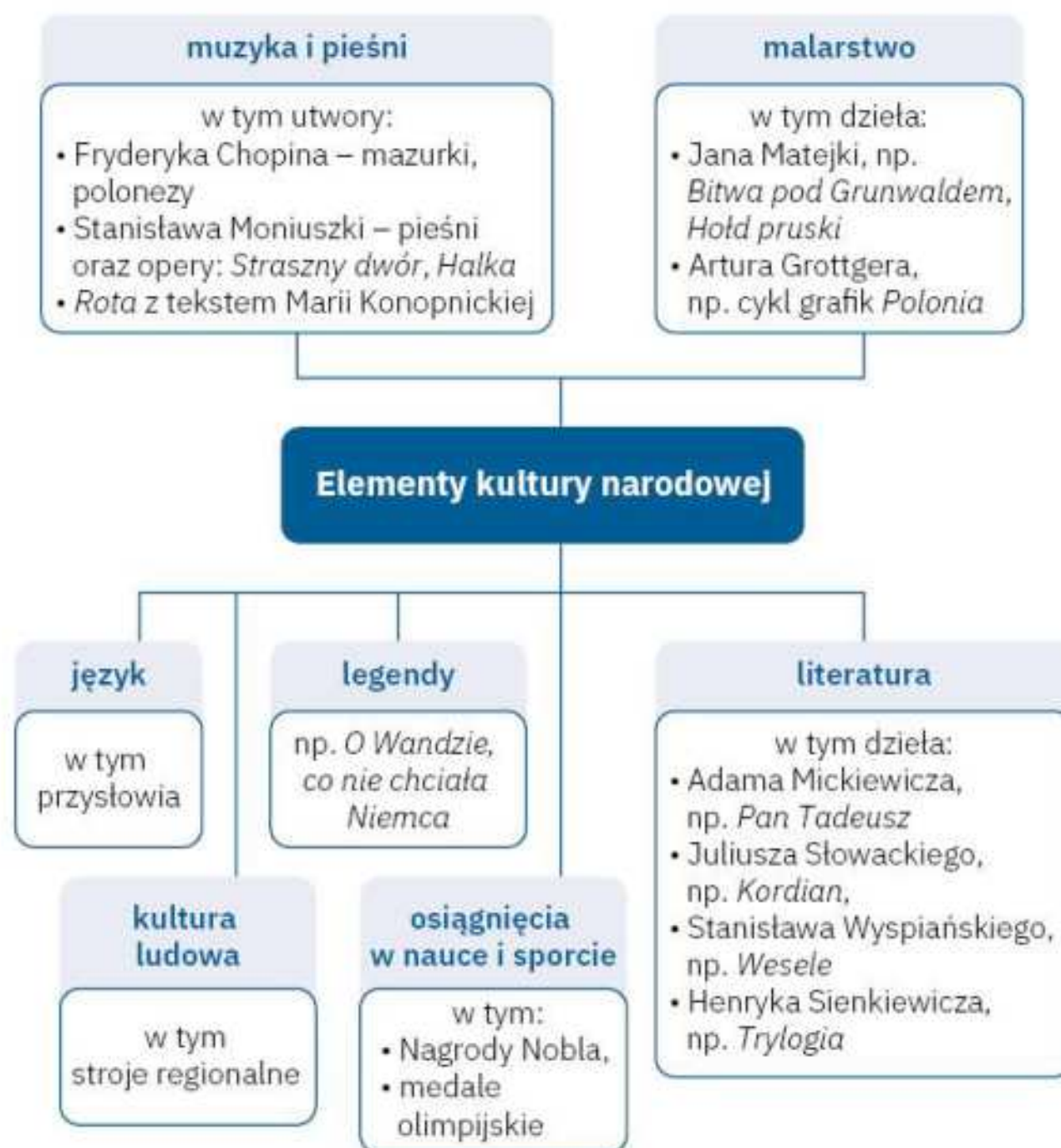
Dziedzictwo narodowe, tradycje i obyczaje

Wspólna kultura należy do najważniejszych czynników narodotwórczych. Ponadto wyróżnia dany naród spośród innych. W przeszłości bardzo istotnymi nośnikami kultury narodowej były różne elementy, ale najistotniejszą wartością kultury narodowej jest język.

Kultura narodowa to ogół norm, wartości, symboli narodowych, dzieł sztuki i wierzeń charakterystycznych dla danej zbiorowości narodowej, wynikających z jej doświadczeń historycznych i tradycji.

Definicja

Ważna dla kształtowania tożsamości narodowej jest również kultura ludowa. Współcześnie tożsamość narodową umacnia także duma z międzynarodowych osiągnięć w nauce, sporcie, a nawet w kulturze masowej.

Pojęcie patriotyzmu

Definicja **Patriotyzm** – postawa miłości do własnego narodu przy jednoczesnym szacunku dla innych narodów, ich dorobku kulturowego i osiągnięć.

Postawa patriotyczna wymaga stawiania dobra kraju ponad interes osobisty. Patriotą troszczy się o dobro wspólne, a nawet rezygnuje z własnych korzyści. Postawa taka wynika z poczucia silnej więzi emocjonalnej i społecznej z narodem, jego kulturą i tradycją, a jednocześnie łączy się z szacunkiem dla innych narodów i kultur.

Istotną rolę w kształtowaniu postawy patriotycznej wśród Polaków odgrywa literatura, na przykład: *Kazania sejmowe* Piotra Skargi, *Dziady* cz. III Adama Mickiewicza, *Kordian* Juliusza Słowackiego czy *Potop* Henryka Sienkiewicza. Niektóre z tych tekstów poznasz na lekcjach ję-

zyka polskiego. W zależności od sytuacji historycznej kraju literatura propaguje inne wzory zachowań patriotycznych. W okresie romantyzmu (ok. 1822–1863) za patriotę uważano tego, kto walczył z zaborcami o wolność ojczyzny. Natomiast w pozytywizmie (ok. 1864 – lata 90. XIX w.) wzywano do wyrażania patriotyzmu w pracy dla dobra narodu. Naród jest zawsze wartością bardzo ważną dla budowania poczucia tożsamości narodowej.

Patriotyzm jest uczuciem pozytywnym i pozwala odczuwać dumę z przynależności do wspólnoty osób o tym samym systemie wartości. Członków tej wspólnoty łączy więcej niż jedynie pochodzenie, co charakteryzuje postawy nacjonalistyczne.

Nacjonalizm (łac. *natio* oznacza „naród”) – postawa stawiająca interesy własnego narodu ponad inne wartości oraz postulująca podporządkowanie innych narodów interesom własnego narodu, głosząca niechęć i nietolerancję.

Definicja

W zależności od sytuacji politycznej i historycznej nacjonalizm może być wykorzystany do osiągania różnych celów – dobrych i złych. Z jednej strony – sprzyja kształtowaniu się poczucia tożsamości narodowej i jednoczy w dążeniu do niepodległości lub obrony suwerenności kraju. Jednak z drugiej strony – nacjonalizm może podtrzymywać przekonanie o wyższości własnego narodu nad innymi, usprawiedliwiać ekspansję i agresję wymierzoną w inne grupy etniczne czy narody, a także prowadzić do zaostrzenia konfliktów narodowościowych w społeczeństwie.

Szowinizm – postawa skrajnego nacjonalizmu, charakteryzująca się bezkrytycznym stosunkiem do własnego narodu i pogardą do innych narodów.

Definicja

Pojęcie *szowinizm* jest często stosowane również w odniesieniu do dyskryminacji ze względu na płeć (seksizm), na przykład męski szowinizm, kobiecy szowinizm.

Kosmopolityzm (gr. *kosmopolites* oznacza „obywatel świata”) – postawa wynikająca z zanikania więzi narodowych, społecznych i historycznych, ignorująca tradycję narodową na rzecz integracji ponadpaństwowej.

Definicja

Taką postawę przyjmuje część zwolenników globalizacji, do której fundamentów należy system uniwersalnych wartości, jak równość i tolerancja. Jednak do kosmopolityzmy odnoszą się także anarchiści, dla których podział świata na państwa jest przestarzały.

Z reguły za kosmopolitę uznaje się człowieka odrzucającego podział świata oparty na różnicach kulturowych i historycznych, które jego zdaniem są przyczyną konfliktów. Często kosmopolityzm przeciwstawia się patriotyzmowi, a kosmopolitów uznaje się za osoby pozbawione świadomości i tożsamości narodowej.

Definicja **Rasizm** (wł. *razzismo* oznacza rasę, plemię, gatunek) – postawa głosząca dominację pewnych ras nad innymi, z powodu przekonania o ich wyjątkowej wartości i wyższości nad niższymi rasami.

Pierwsze teorie dotyczące ras ludzkich pojawiły się już w XVIII w. Podstawą współczesnego rasizmu są poglądy Josepha Arthura de Gobineau (czytaj: żozefa artura de gobino; 1816–1882), francuskiego dyplomaty i filozofa. Uważał on, że istnieją trzy rasy: czarna (negroidalna), żółta (mongoidalna) oraz dominująca rasa biała (kaukaska).

Teoria głoszona przez Gobineau stała się elementem ideologii partii nazistowskiej w Niemczech oraz podstawą działalności organizacji rasistowskich, takich jak Ku-Klux-Klan w Stanach Zjednoczonych. Rasizm był również fundamentem **apartheidu** – teorii segregacji rasowej, na której oparto system społeczno-polityczny Republiki Południowej Afryki.

Dzieci w obozie przesiedleńczym Ekuvukeni, 1982 r. Takie obozy były częścią polityki apartheidu, zmuszającej czarnoskórą ludność do osiedlania się w wyznaczonych strefach. Ludzi tych pozbawiano praw obywatelskich i dostępu do podstawowych usług.

Rasizm wykorzystuje uprzedzenia dotyczące ludzi o odmiennym kolorze skóry oraz stereotypy, czyli sztywne, niezmiennie i często negatywne charakterystyki poszczególnych społeczności.

W Polsce przejawy rasizmu są przestępstwem. Kodeks karny przewiduje karę od 3 miesięcy do 5 lat za stosowanie przemocy wobec osób z powodu ich przynależności rasowej. Karze podlega również rozpowszechnianie idei nawołujących do nienawiści rasowej oraz publiczne znieważanie osób z powodu ich przynależności rasowej.

Rasizm jest powszechnie potępiany również w dokumentach prawa międzynarodowego. Zakaz dyskryminacji ze względu na jakiegokolwiek różnice, w tym rasowe, znajduje się między innymi w:

- Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,
- Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych,
- Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności,
- Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej.

Antysemityzm stanowi postawę wrogości wobec osób pochodzenia żydowskiego.

Definicja

Po raz pierwszy tego terminu użył w 1879 r. niemiecki publicysta Wilhelm Marr (1819–1904). Sformułował on pseudonaukową teorię o wyższości narodu niemieckiego nad żydowskim. Znaczenie pojęcia *antysemityzm* nie jest precyzyjne, gdyż do Semitów zalicza się obok Żydów również Arabów.

Antysemityzm stał się częścią ideologii i polityki Niemiec hitlerowskich. W 1935 r. uchwalono tak zwane ustawy norymberskie. Na ich podstawie można było pozbawić Żydów obywatelstwa oraz majątku. Ponadto przepisy te zakazywały Żydom zawierania związków małżeńskich z Niemcami. Na początku 1942 r. władze nazistowskie podjęły decyzję o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”, czyli o zgładzeniu Żydów. Do końca wojny w obozach zagłady zamordowano od 5 do 6 milionów osób tego pochodzenia. Największe obozy hitlerowcy wybudowali na terenie Polski (Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Treblinka, Sobibór, Majdanek). Masową zagładę ludności żydowskiej nazywa się **Holokaustem** (łac. *holocaustum* oznacza całopalenie), w języku hebrajskim – Szoa (*Shoah* w języku angielskim).

Pomnik Walki i Męczeństwa na Majdanku. Niemiecki obóz koncentracyjny w Lublinie, nazywany Majdankiem, powstał w 1941 r. W latach 1941–1944 zamordowano w nim 78 tys. osób, głównie Polaków i Żydów.

Przejawy antysemityzmu występowały również w Polsce. W okresie międzywojennym, w czasie okupacji i po wojnie kilkakrotnie dochodziło do pogromów ludności żydowskiej, między innymi we Lwowie (1918 r.), w Jedwabnem (1941 r.) czy w Kielcach (1946 r.). W marcu 1968 roku doszło do protestów studenckich, których zorganizowanie władze komunistyczne przypisały organizacjom syjonistycznym (powiązanym z ruchem syjonizmu, dążącym do utworzenia państwa żydowskiego). W wyniku represji wielu obywateli polskich pochodzenia żydowskiego zostało zmuszonych do opuszczenia Polski.

Również współcześnie można spotkać przejawy antysemityzmu. Są to między innymi: niszczenie grobów żydowskich, wydawanie antysemickich publikacji, umieszczanie obraźliwych rysunków i napisów na murach czy transparentach wykorzystywanych podczas zawodów sportowych.

Formy i sposoby identyfikacji z ojczyzną

Współczesny patriotyzm w wolnym kraju nie wymaga gotowości do uczestnictwa w walce w obronie granic. Może być okazywany w różny sposób i poprzez różne działania. W niektórych środowiskach modne stało się noszenie odzieży i gadżetów z barwami i symbolami narodowymi.

Jednak nie zawsze świadczy to o postawie patriotycznej. Swoją patriotyzm warto rozwijać poprzez poszerzanie świadomości narodowej i wiedzy o kraju. Można między innymi:

- poznawać historię, starać się lepiej ją zrozumieć, bez mitologizowania przeszłości (mitologizowanie to przedstawianie nieprawdziwego, wyidealizowanego obrazu);
- zachowywać tradycję i obyczaje narodowe;
- szanować wartości narodowe i narodowe symbole;
- poznawać polską kulturę, również regionalną;
- dbać o kulturę języka narodowego.

Równie ważne formy patriotyzmu polegają na szeroko rozumianej **aktywności społecznej**, warto więc:

- angażować się w życie lokalnej społeczności;
- uczestniczyć w formach demokracji, takich jak wybory i referenda;
- przestrzegać prawa i zasad współżycia społecznego;
- wywiązywać się z obywatelskich obowiązków, na przykład z płacenia podatków;
- godnie reprezentować kraj poza jego granicami;
- wspierać rodzimych producentów, na przykład kupować polskie towary;
- rzetelnie wykonywać swoje obowiązki w szkole i w pracy.

Współczesny patriota to dobry człowiek i obywatel – otwarty na różnorodność, tolerancyjny, zaangażowany w życie wspólnoty, świadomy historii i wyzwań współczesności. Taka osoba poczuwa się do odpowiedzialności za funkcjonowanie państwa i jest gotowa do niesienia pomocy innym (np. podczas pandemii czy klęsk żywiołowych). Wszystkie te cechy są bardzo ważne dla budowania poczucia tożsamości i solidarności narodowej oraz pozwalają integrować wspólnotę narodową.

Patriotyzm – obowiązek czy wybór?

Czy współczesny patriotyzm powinien być postrzegany jako obowiązek każdego obywatela? Czy to raczej swobodny wybór wynikający z indywidualnych przekonań i doświadczeń?

Podsumowanie lekcji

- s. 8 ◀ • **Naród** jest trwałą zbiorowością, wytworzoną w procesie dziejowym jako wspólnota o podłożu gospodarczym, politycznym, społecznym i kulturowym, przejawiająca się w świadomości swoich członków.
- s. 8 ◀ • **Świadomość narodowa** – poczucie przynależności do danej grupy narodowościowej.
- s. 9 ◀ • **Tożsamość narodowa** – poczucie odrębności w stosunku do innych narodów. Kształtują ją czynniki takie jak: poczucie wspólnego pochodzenia, historia, symbole narodowe, dziedzictwo kulturowe, tradycje i obyczaje. Poczucie tożsamości narodowej najczęściej wyraża się w postawach patriotycznych.
- s. 12 ◀ • **Patriotyzm** – postawa poszanowania i umiłowania ojczyzny, rzetelnego wypełniania podstawowych obowiązków, które konstytucja nakłada na każdego obywatela.
- s. 13 ◀ • **Kosmopolityzm** – ideologia, pogląd odrzucający podziały kulturowe, polityczne i terytorialne.
- s. 13 ◀ • Przejawami negatywnego stosunku do innych narodowości są: **nacjonalizm, szowinizm, rasizm i antysemityzm**.

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij, czym jest patriotyzm. Wymień pięć cech, jakimi – twoim zdaniem – powinien charakteryzować się współczesny polski patriota. W trzech zdaniach uzasadnij każdą z tych cech.
2. Wskaż, w jakich miejscach publicznych powinny być umieszczone symbole narodowe.
3. Na podstawie różnych źródeł informacji podaj przykłady przejawów współczesnego rasizmu i antysemityzmu.

Obywatel i obywatelstwo (temat fakultatywny)

- dowiesz się, czym jest obywatelstwo i jak można je uzyskać;
- poznasz konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej;
- ocenisz obowiązki obywatelskie w różnych okresach historii Polski.

◀ Na tej lekcji

Państwo jest organizacją przymusową. Oznacza to, że jego mieszkańcy muszą przestrzegać zasad w nim ustanowionych. Przynależność do danego państwa ma charakter sformalizowany.

Więź łącząca jednostkę z państwem nazywana jest **obywatelstwem**. Więź ta jest obustronna: obywatel ma wobec państwa określone prawa i obowiązki, a państwo ma obowiązki oraz prawa względem swojego obywatela. Państwo nakłada na jednostkę obowiązek przestrzegania prawa i spełniania określonych powinności, na przykład płacenia podatków.

Pojęcie obywatelstwa i sposoby jego nabycia

Przepisy dotyczące polskiego obywatelstwa znajdują się w **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** oraz w **Ustawie z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim**.

Obywatelstwo polskie

Art. 34

Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi. Inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa.

Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie.

Zajrzyj do źródła

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Każde państwo ma własne **regulacje dotyczące nadawania obywatelstwa**. Zwykle opierają się one na dwóch zasadach:

Nabycie obywatelstwa

- **prawie ziemi** (łac. *ius soli*) – obywatelstwo nabywa się przez urodzenie na danym terytorium, na przykład Stanów Zjednoczonych;

- **prawie krwi** (łac. *ius sanguinis*) – obywatelstwo nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami danego państwa, na przykład Polski.

Zgodnie z ustawą obywatelstwo polskie nabywa się:

- **z mocy prawa** – nabywa je małoletni w przypadku, gdy przynajmniej jedno z rodziców jest obywatelem RP lub gdy urodził się na terenie Polski, a jego rodzice są nieznani lub ich obywatelstwo jest niemożliwe do ustalenia, oraz repatrianci (czyli osoby wracające do kraju po długim pobycie na obczyźnie);
- **przez nadanie obywatelstwa polskiego** – obywatelstwo nadaje Prezydent RP na wniosek cudzoziemca, od którego wymaga się znajomości języka polskiego;
- **przez uznanie za obywatela polskiego** (dotyczy m.in. cudzoziemców, którzy są w związku małżeńskim z obywatelem RP od 3 lat lub przebywają na terenie Polski legalnie od 2–3 lat);
- **przez przywrócenie obywatelstwa polskiego** – dotyczy między innymi osób, które utraciły obywatelstwo polskie na podstawie przepisów obowiązujących w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Obywatel polski może mieć obywatelstwo również innego państwa. Jednak w kontaktach z polskimi urzędami nie może się powoływać na prawa i obowiązki wynikające z obywatelstwa tego państwa.

Państwo nie może odebrać obywatelstwa. Konstytucja RP wyraźnie stwierdza, że aby utracić obywatelstwo, trzeba się go zrzec. W tym celu obywatel polski musi złożyć wniosek do Prezydenta RP i uzyskać jego zgodę. Jeśli rodzice zrzekną się obywatelstwa polskiego, również dzieci pozostające pod ich władzą rodzicielską tracą to obywatelstwo.

Obowiązki obywatelskie

Obowiązki obywateli są zapisane w **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.** Część z nich dotyczy nie tylko obywateli Polski, ale wszystkich osób, które przebywają na terenie kraju. Są nimi: obowiązek przestrzegania prawa, płacenia podatków i dbałości o środowisko naturalne. Obowiązki dotyczące wyłącznie obywateli Rzeczypospolitej to obowiązek: wierności Ojczyźnie, jej obrony oraz dbałości o dobro wspólne.

Szczegóły dotyczące realizacji powinności obywatelskich znajdują się w stosownych ustawach.

Konstytucyjne
obowiązki
obywatela
polskiego

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vv
Konstytucja RP

Obowiązek wierności Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne

Wierność Ojczyźnie należy rozumieć jako zakaz działania na jej szkodę. Kodeks karny przewiduje wysokie kary za przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej. Dożywotnie pozbawienie wolności grozi za działania mające na celu pozbawienie niepodległości, oderwanie części obszaru lub zmianę przemocą konstytucyjnego ustroju Polski. Wysokie kary obowiązują również za współpracę z obcym wywiadem, na przykład szpiegostwo, lub za działania terrorystyczne.

W Konstytucji RP zapisane jest pojęcie **dobra wspólnego**. Oznacza ono wartości akceptowane przez całe społeczeństwo, na przykład suwerenność i bezpieczeństwo Ojczyzny. Znaczenie dobra wspólnego zmienia się wraz z rozwojem historycznym danej grupy ludzi.

1. Czy obowiązki obywatelskie są nadal potrzebne – czy wystarczy być „przyswoitym człowiekiem”?
2. Czy można być obywatelem dwóch państw – i być lojalnym wobec obu?

Twój
punkt
widzenia

Obowiązek przestrzegania prawa

Nakaz przestrzegania prawa jest niezbędny do zapewnienia ładu społecznego w państwie. Aby utrzymać ład, państwo powołuje takie instytucje, jak: policja, prokuratura czy sądy. Łamanie przepisów prawa grozi sankcjami, czyli karami, które szczegółowo opisano w kodeksach (karnym, wykroczeń, cywilnym itp.).

Obowiązek ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych

Jednym z obowiązków obywateli polskich (wynikającym z art. 84 Konstytucji RP) jest płacenie podatków. Polski system podatkowy przedstawiono w Ordynacji podatkowej z dnia 29 sierpnia 1997 r.

Według obowiązujących przepisów obywatele między innymi płacą podatek od osób fizycznych (PIT), jeżeli w danym roku osiągnęli dochód. Źródłem dochodu mogą być na przykład: wynagrodzenie za pracę, pozarolnicza działalność gospodarcza, najem czy dzierżawa.

Pieniądze pochodzące z podatków służą do opłacenia tak zwanych dóbr publicznych, czyli: dróg, kolei, oświetlenia ulic, instytucji bezpieczeństwa, edukacji i obrony narodowej.

Przykładowe wydatki państwa

- utrzymanie instytucji państwowych**
(np. armia, policja, administracja, sądy, więzienia)
- finansowanie rozwoju społeczno-gospodarczego**
(np. drogi, mosty, szkoły, szpitale)
- wydatki na dofinansowanie przedsiębiorstw państwowych**
(np. dopłaty)
- pomoc socjalna dla obywateli** (np. zasiłki, renty)
- obsługa długu publicznego**
- składki na rzecz organizacji międzynarodowych** (np. UE)

System podatkowy przewiduje również obowiązek zapłaty podatku rolnego, leśnego, od środków transportu, od spadków oraz darowizn itp. Przedsiębiorstwa płacą podatek od osób prawnych (CIT).

Z kolei wszyscy płacą podatek od wartości dodanej (VAT), kupując towary i usługi. Maksymalna wysokość tego podatku wynosi 23% i jest wliczona w cenę towaru lub usługi. Podatek akcyzowy stanowi część cen takich produktów, jak: paliwo, alkohol, wyroby tytoniowe, luksusowe samochody czy broń.

Obowiązek obrony Ojczyzny

Regulacje prawne dotyczące **obrony Ojczyzny** zawiera **Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej**. Obowiązkowi obrony Ojczyzny podlegają wszyscy obywatele polscy, którym wiek i stan zdrowia na to pozwala.

Jedną z form wypełniania obowiązku obrony Ojczyzny jest **służba wojskowa**. Wojsko polskie składa się głównie z żołnierzy **zawodowej służby wojskowej**.

Służbę wojskową można pełnić dobrowolnie. Osoba ubiegająca się o powołanie może złożyć wniosek w dowolnie wybranym wojskowym centrum rekrutacji albo przestać go elektronicznie.

Częścią zawodowego wojska są wojska specjalne.

Formą wypełniania obowiązku obrony Ojczyzny jest również służba w **Wojskach Obrony Terytorialnej (WOT)**. Mogą do niej wstąpić pełnoletni obywatele RP, w pełni zdrowi i niekarani. Taka służba obejmuje między innymi szkolenie podstawowe trwające 16 dni lub 8 dwudniowych zajęć weekendowych. W dalszych etapach doskonalą się i uzupełniają zdobyte umiejętności. Docelowo WOT mają liczyć 53 tys. żołnierzy, a wśród nich 5 tys. żołnierzy zawodowych oraz 48 tys. żołnierzy terytorialnej służby wojskowej.

Do podstawowych zadań WOT należą między innymi:

- prowadzenie działań obronnych we współpracy z wojskami operacyjnymi,
- zwalczanie działań dywersyjnych,
- udział w działaniach z zakresu zarządzania kryzysowego, na przykład w czasie powodzi.

Żołnierze WOT otrzymują wynagrodzenie za każdy dzień służby – w zależności od stopnia wojskowego, na przykład stawka dzienna szeregowca wynosi od 177 do 194 złotych. Oprócz tego żołnierzom WOT wypłaca się dodatek za gotowość bojową. Od 2024 r. wynosi on 600 zł miesięcznie.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vy
Ustawa o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej
Dz.U. 1967 Nr 44
poz. 220

Orzeł Wojsk Obrony Terytorialnej

Od września 2024 r. WOT i wojska operacyjne uczestniczyły w akcjach przeciwpowodziowych w południowo-zachodniej Polsce. Na zdjęciu żołnierze Lubelskiej Brygady WOT usuwają skutki powodzi w powiecie kłodzkim.

Obowiązek dbałości o środowisko naturalne

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vz
Prawo ochrony
środowiska
Dz.U. 2001 Nr 62
poz. 627

Przepisy dotyczące dbałości o środowisko zebrano w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Zawiera ona zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju. Przepisy nakazują dostosowanie na przykład warunków zabudowy, prowadzenia działalności gospodarczej, korzystania z zasobów środowiska do norm czystości powietrza czy wody. Kodeks karny przewiduje dotkliwe kary za przestępstwa przeciw środowisku.

W Polsce nie wszyscy dbają o środowisko. Dzikie wysypiska śmieci powstają najczęściej w lasach. Są nie tylko nieestetyczne, lecz także szkodliwe dla środowiska. Kodeks wykroczeń za nielegalne składowanie śmieci przewiduje karę grzywny w wysokości 1000 zł.

Art. 89

Pierwszym obowiązkiem obywatela jest wierność dla Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 90

Każdy obywatel ma obowiązek szanowania i przestrzegania Konstytucji Państwa i innych obowiązujących ustaw i rozporządzeń władz państwowych i samorządowych.

Art. 91

Wszyscy obywatele są obowiązani do służby wojskowej. Rodzaj i sposób, porządek i czas trwania służby, zwolnienie od tego obowiązku oraz wszelkie świadczenia na cele wojskowe będą określone w drodze ustawodawczej.

Art. 92

Wszyscy obywatele mają obowiązek ponosić wszelkie ciężary i świadczenia publiczne, ustanowione na podstawie ustaw.

Art. 93

Wszyscy obywatele są obowiązani szanować władzę prawną i ułatwiać spełnianie jej zadań oraz sumiennie pełnić obowiązki publiczne, do jakich powoła ich naród lub właściwa władza.

[Zajrzyj
do źródła](#)

Art. 94

Obywatele mają obowiązek wychowania swoich dzieci na prawych obywateli Ojczyzny i zapewnienia im co najmniej początkowego wykształcenia. Obowiązek ten określi bliżej osobna ustawa.

Ustawa z 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 14

1. Praca jest prawem, obowiązkiem i sprawą honoru każdego obywatela. Pracą swoją, przestrzeganiem dyscypliny pracy, współzawodnictwem pracy i doskonaleniem jej metod lud pracujący miast i wsi wzmacnia siłę i potęgę Ojczyzny, podnosi dobrobyt narodu i przyspiesza całkowite urzeczywistnienie ustroju socjalistycznego.

Art. 76

Obywatel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest obowiązany przestrzegać przepisów Konstytucji i ustaw oraz socjalistycznej dyscypliny pracy, szanować zasady współżycia społecznego, wypełniać sumienie obowiązki wobec państwa.

Art. 77

1. Każdy obywatel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej obowiązany jest strzec własności społecznej i umacniać ją jako niewzruszoną podstawę rozwoju państwa, źródło bogactwa i siły Ojczyzny.
2. Osoby, które dopuszczają się sabotażu, dywersji, szkodnictwa lub innych zamachów na własność społeczną, karane są z całą surowością prawa.

Art. 78

1. Obrona Ojczyzny jest najświętszym obowiązkiem każdego obywatela.
2. Służba wojskowa jest zaszczytnym obowiązkiem patriotycznym obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Art. 79

1. Czujność wobec wrogów narodu oraz pilne strzeżenie tajemnicy państwowej jest obowiązkiem każdego obywatela Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.
2. Zdrada Ojczyzny: szpiegostwo, osłabianie sił zbrojnych, przejście na stronę wroga – karana jest z całą surowością prawa jako najcięższa zbrodnia.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.

Obowiązki

Art. 82

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83

Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84

Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85

1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.
2. Zakres obowiązku służby wojskowej określa ustawa.
3. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Podsumowanie lekcji

- Obywatelstwo polskie nabywa się: **z mocy prawa, przez nadanie obywatelstwa polskiego, przez uznanie za obywatela polskiego oraz przez przywrócenie obywatelstwa polskiego.** ► s. 19
- Kwestie prawne związane z obywatelstwem polskim uregulowano w **Konstytucji RP** oraz **Ustawie z 15 lutego 2009 r. o obywatelstwie polskim.** ► s. 20
- Do konstytucyjnych obowiązków obywatela należą obowiązki: ► s. 20
 - wierności Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne,
 - przestrzegania prawa,
 - ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych,
 - obrony Ojczyzny,
 - dbałości o środowisko naturalne.

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij, co – według ciebie – znaczy być dobrym obywatelem.
2. Na podstawie zamieszczonych powyżej fragmentów konstytucji z różnych okresów naszej historii wskaż, jak zmieniał się pojęcie dobrego obywatela. Wyjaśnij różnice.
3. W Polsce należy przywrócić obowiązkową służbę wojskową – przedstaw argumenty za i przeciw. Przeprowadźcie w klasie dyskusję na ten temat.

- poznasz pojęcie *grupa społeczna* i rodzaje grup społecznych;
- przeanalizujesz rodzaje więzi społecznych;
- scharakteryzujesz różne wspólnoty: lokalną, państwową czy globalną.

◀ Na tej lekcji

Człowiek może należeć do różnych grup społecznych, społeczności lokalnych czy wspólnot. W każdej z nich wypełnia różne role, czasami bardzo odmienne. Szczególną formą zbiorowości jest społeczeństwo globalne. Zyskuje ono coraz większe znaczenie w kształtowaniu postaw jednostek.

Rodzaje grup społecznych

Grupę społeczną tworzą co najmniej trzy osoby, które są połączone względnie trwałymi więziami społecznymi. Takie więzi mogą powstawać dzięki wspólnym wartościom, celom, interesom i potrzebom. Elementy te budują poczucie solidarności wśród członków grupy i potrzebę utożsamiania się z przyjętymi wartościami. Nadają również danej grupie społecznej cechy odróżniające ją od innych.

Definicja

Źródłem poczucia odrębności dla danej grupy mogą stać się różnice terytorialne, ideologiczne czy religijne, a także odmienny styl życia lub różne zainteresowania. Ważnym czynnikiem wyróżniającym grupę spośród innych są realizowane przez nią cele. Grupy społeczne można klasyfikować, biorąc pod uwagę różne kryteria.

Definicja **Więzi społeczne** to relacje i zależności wiążące jednostkę z grupą, zbiorowością, ośrodkami kontroli społecznej (czyli instytucjami, które pomagają utrzymać porządek w społeczeństwie, np. szkołą, policją) lub inną jednostką.

Czynnikami łączącymi ludzi są świadomość przynależności do grupy oraz poczucie wspólnoty interesów i wartości. Więzi społeczne wzmacniają zbieżność działań i przekonań jednostki z działaniami i przekonaniami grupy. To może prowadzić do stawiania interesów grupy ponad potrzeby poszczególnych jej członków.

Wyróżniamy trzy **typy podstawowych więzi społecznych**:

- **więzi naturalne** – łączą zbiorowości społeczne związane wspólnym pochodzeniem i pokrewieństwem,
przykład: rodzina, plemię, społeczność mniejszości etnicznych;
- **więzi zrzeszeniowe** – tworzą je dobrowolnie ludzie należący do organizacji społecznych i politycznych, mogą dotyczyć pracy oraz zobowiązań członków danej organizacji,
przykład: stowarzyszenia, związki zawodowe, drużyna harcerska;
- **więzi stanowione** – są narzucone z zewnątrz lub ustanawiane siłą,
przykład: więzi łączące mieszkańców internatu, członków jednostki wojskowej.

Ze względu na **cel stosunków społecznych** wyróżniamy:

- **więzi ekspresyjne** – dotyczą stosunków społecznych polegających na emocjonalnym i często bezinteresownym zaangażowaniu się w realizację celów najbliższych osób, na przykład: rodzina, przyjaciele, sympatie;
- **więzi instrumentalne** – występują, gdy dane osoby łączy tylko dążenie do osiągnięcia określonego celu, zwykle są nietrwałe i zanikają po osiągnięciu celu, na przykład między lekarzem domowym a pacjentem, doradcą finansowym a klientem, adwokatem a oskarżonym;
- **więzi osobowe** – ich istotą jest poczucie łączności związane z kontaktami osobowymi między członkami zbiorowości, na przykład: w rodzinie, grupie rówieśniczej, klasie szkolnej;
- **więzi bezosobowe** – łączą grupy, które nie wymagają kontaktów osobowych, aby ich członkowie mieli poczucie łączności z innymi, na przykład: w partii politycznej lub innej organizacji społecznej.

Grupy społeczne można klasyfikować na podstawie różnych kryteriów.

Klasyfikacja
grup
społecznych

Kryterium	Rodzaje grup społecznych	Przykłady
Wielkość	małe • kilku- lub kilkunastoosobowe • członkowie mają bezpośredni kontakt ze sobą	rodzina, grupy rówieśnicze
	duże • składają się z różnych podgrup • członkowie nie muszą mieć bezpośredniego kontaktu	klasa społeczna, grupa zawodowa
Charakter członkostwa	ekskluzywne (zamknięte) • stosują liczne i rygorystyczne kryteria przyjęć nowych członków, np. rodzaj wykonywanego zawodu, majątek, pochodzenie społeczne	stowarzyszenia biznesowe
	ograniczone • stosują mniej surowe kryteria przyjęć, np. wiek, miejsce zamieszkania lub konieczność wypełnienia deklaracji członkowskiej	klub lekarzy, klub emerytów
	inkluzywne • otwarte dla wszystkich	osiedlowe koło szachowe
Typ więzi społecznych	pierwotne • charakteryzują się osobistym i emocjonalnym typem więzi między członkami • przynależność do grupy nie zawsze jest dobrowolna	rodzina, grupa rówieśnicza
	wtórne • tworzone dla osiągnięcia określonego celu • charakteryzują się formalnym i rzeczowym typem więzi • komunikacja między członkami grupy ma charakter nieosobowy	partie polityczne
Rodzaj zorganizowania	formalne • mają prawnie określoną strukturę, cel i normy • zwykle odznaczają się bezosobowym typem więzi	organizacje polityczne czy społeczne
	nieformalne • oparte zwykle na normach zwyczajowych • cechują się więziami o charakterze osobistym i nieformalną strukturą wewnętrzną	subkultury młodzieżowe

Możemy również wyróżnić:

- **grupy celowe** – tworzone, aby wykonać określone zadania,
przykład: sejmowa komisja śledcza, sztab antykryzysowy, komitet organizacyjny jakiejś uroczystości;
- **grupy terytorialne**,
przykład: mieszkańcy wsi, ludność miejska;
- **klasy i warstwy społeczne**.

Spółeczność lokalna

Spółeczność lokalną tworzą ludzie mieszkający na tym samym, stosunkowo niewielkim terytorium. Bliskość miejsca zamieszkania sprzyja powstawaniu więzi społecznych. Mieszkańców tej samej wioski, osiedla czy miasteczka łączą wspólne problemy i interesy. Wspólne sprawy, takie jak: budowa drogi, wodociągu, parkingu czy placu zabaw na osiedlu, mogą silnie połączyć społeczność lokalną.

Ludzie mieszkający stale na tym samym terytorium z czasem wypracowują przyjęte przez ogół normy postępowania i wartości. Dzięki nim tworzy się odrębność kulturowa tej zbiorowości.

Spółeczność lokalna odgrywa ważną rolę w kształtowaniu ładu społecznego (czyli stanu, w którym społeczeństwo współpracuje i rozwija się) oraz w procesie socjalizacji (czyli w procesie, w którym człowiek uczy się, jak żyć w społeczeństwie, i poznaje zasady w nim obowiązujące). Informacje o poszczególnych członkach zbiorowości są łatwo dostępne, a dzięki temu można kontrolować ich postępowanie.

Wspólnoty

W odniesieniu do społeczności lokalnej często używa się również terminu **wspólnota lokalna**. Wspólnotą można też nazwać grupę ludzi, którzy nie mieszkają na określonym terytorium, ale są powiązani silnymi więziami, tradycją oraz stosunkami osobowymi.

We wspólnotach główną rolę odgrywa więź duchowa i emocjonalna. Ich członkowie mają silne poczucie odrębności w stosunku do innych grup.

Zdaniem niemieckiego socjologa **Ferdinanda Tönniesa** (czytaj: ferdy-nanda tyniesa) ludzie tworzą zbiorowości – z jednej strony – w sposób spontaniczny i irracjonalny, kierując się głównie motywami emocjonalny-

mi. Z drugiej strony – ich motywy mają charakter przemysłowy i związany z dążeniem do osiągnięcia konkretnych celów. Pierwszy typ zbiorowości Tönnies nazwał wspólnotą, a drugi – społeczeństwem, zrzeszeniem.

Wspólnota jest zbiorowością o charakterze elitarnym. Należą do niej osoby spełniające określone warunki, takie jak: pochodzenie etniczne, wykształcenie, wyznanie, zawód czy przywiązanie do określonej ideologii. W pewnych przypadkach członkostwo we wspólnocie nabywa się w sposób naturalny, na przykład z chwilą narodzin.

Do wspólnot zaliczyć można między innymi: grupy etniczne, rodziny, grupy rówieśnicze, wspólnoty religijne, a także grupy zawodowe.

Wspólnota państwowa

Państwo jest specyficzną formą społeczeństwa. Według greckiego filozofa **Arystotelesa** (384–322 p.n.e.) państwo to twór naturalny i powstaje na drodze rozwoju mniejszych wspólnot, które po osiągnięciu granic samowystarczalności łączą się w większy organizm.

Współcześnie przyjmuje się definicję niemieckiego prawnika **Georga Jellinka** (1851–1911):

Państwo to trwała wspólnota ludzi, zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy.

Definicja

W państwie pojmowanym jako **organizacja polityczna** władza państwowa jest podmiotem. Organizuje i koordynuje współpracę dużych grup społecznych, zarządza nimi oraz tworzy i utrzymuje ład społeczny. Dzięki sprawnej i skutecznej władzy państwo funkcjonuje stabilnie i bezpiecznie.

Państwo to **organizacja suwerenna** (pełniąca najwyższą władzę na swoim terenie i nad swoimi mieszkańcami) – zarówno na zewnątrz, wobec innych państw, jak i wewnątrz. **Suwerenność zewnętrzna** oznacza, że państwo jest podmiotem (a nie przedmiotem) prawa międzynarodowego niezależnym od innych państw. **Suwerenność wewnętrzna** świadczy o tym, że władza państwowa jest władzą zwierzchnią (nadrzędną), która sama decyduje o swoim zakresie. Natomiast wszystkie inne organizacje mogą działać na terytorium państwa wyłącznie za zgodą władzy i na warunkach przez nią określonych.

Państwo jest **organizacją terytorialną**, ponieważ obejmuje ludzi związanych ze ściśle określonym obszarem.

Ponadto państwo jest **organizacją przymusową**, gdyż przynależność do niej ma charakter sformalizowany. Przynależność jednostki do danego państwa określa się mianem obywatelstwa. Obywatele każdego państwa są zobowiązani do przestrzegania praw obowiązujących w państwie, a w wypadku ich naruszenia ponoszą konsekwencje przewidziane przez prawo (zobacz rozdział 2 w dziale I).

Spółeczeństwo globalne

Spółeczeństwo postindustrialne to określenie odnoszące się głównie do zmian w Stanach Zjednoczonych oraz niektórych państwach Europy Zachodniej w drugiej połowie XX w.

Cechy społeczeństwa postindustrialnego

- automatyzacja produkcji
- ponad 50% pracowników zatrudnionych w usługach
- dominacja wielkich korporacji międzynarodowych
- masowa produkcja
- większość ludzi mieszka w dużych miastach
- kultura masowa

Postęp naukowo-techniczny w dziedzinie telekomunikacji oraz integracja gospodarcza świata pozwalają na przypuszczenie, że w przyszłości powstanie społeczeństwo globalne, czyli wspólnota wszystkich ludzi zamieszkujących Ziemię. Proces kształtowania się społeczeństwa globalnego nazywamy **globalizacją**.

Jednym z twórców tej koncepcji był kanadyjski socjolog **Herbert Marshall McLuhan** (czytaj: marszał makluhen). Zainspirowany rozwojem środków masowego przekazu, a zwłaszcza pierwszym satelitarnym przekazem telewizyjnym, przedstawił wizję współczesnego świata jako „globalnej wioski”. W takim świecie odległości nie odgrywają już tak istotnej roli, a możliwości komunikowania się są nieograniczone.

Cechy społeczeństwa globalnego

- integracja gospodarcza świata
- wspólna kultura dla mieszkańców odległych miejsc
- makdonaldyzacja
- rozwój technologii informacyjnych
- gospodarka oparta na wiedzy

Takie przewidywalne zachowania są istotną cechą zjawiska **makdonaldyzacji**. To pojęcie pochodzi od nazwy rozpoznawalnej na całym świecie marki McDonald's. Bary typu fast food, należące do tej sieci, wyglądają i działają podobnie w każdym zakątku świata.

Makdonaldyzacja – upodobnienie zachowań ludzi na całym świecie, a w kontekście firm także ujednolicanie oferowanych klientom usług i produktów.

Definicja

Jednym z etapów rozwoju społeczeństwa globalnego jest **społeczeństwo informacyjne**. Powstaje ono w państwach postindustrialnych dzięki rozwojowi nowoczesnych technologii informacyjnych (komputeryzacja, powstanie i rozwój internetu).

W tym społeczeństwie informacja staje się takim towarem, jak żywność, odzież czy sprzęt gospodarstwa domowego. Pierwszoplanową rolę w gospodarce odgrywają firmy, które gromadzą, przetwarzają i przekazują informacje.

Podstawową cechą społeczeństwa informacyjnego jest powszechny dostęp do informacji. Zapewnia go nieograniczona możliwość korzystania z internetu. W ostatnim czasie brak takich ograniczeń podlega krytyce. Z sieci korzystają nie tylko uczciwi użytkownicy, lecz także przestępcy. W internecie bez trudu można odnaleźć strony zawierające treści szkodliwe, a nawet instrukcje dla terrorystów. Równocześnie informacja – jako towar – stała się przedmiotem kradzieży. Wśród najnowszych szans, ale także zagrożeń, wymienia się **sztuczną inteligencję**.

Ponadto powszechny dostęp do sieci przyczynia się do powstawania nowych, specyficznych więzi społecznych. Kształtują się one podczas komunikowania się za pomocą poczty elektronicznej, forów, czatów czy komunikatorów internetowych.

Jednym z charakterystycznych przejawów społeczeństwa informacyjnego jest **gospodarka oparta na wiedzy**. Powstaje ona dzięki wykorzystaniu innowacyjności w produkcji, a także dzięki rozwojowi edukacji, ośrodków naukowo-badawczych, infrastruktury informatycznej oraz przedsiębiorczości.

Z rozwojem środków masowego przekazu wiąże się również koncepcja **społeczeństwa masowego**. Często jest ono przeciwstawiane społeczeństwu tradycyjnemu o słabo rozwiniętej gospodarce i niskim standardzie życia, ale o silnym poczuciu wspólnoty jej członków.

Twój
ruch

Odpowiedz, na jaki problem cywilizacyjny zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.

Spółeczeństwo masowe charakteryzuje się:

- znacznym zurbanizowaniem,
- wysoką gęstością zaludnienia,
- zubożeniem życia wspólnotowego jednostek,
- ogromnym znaczeniem środków masowego przekazu.

Spółeczeństwo masowe charakteryzuje się również **konsumpcyjnym stosunkiem do życia**, brakiem zainteresowania bieżącymi problemami społecznymi i biernością w życiu publicznym. W społeczeństwie masowym zanikają elity umysłowe i społeczne, a w zamian pojawia się kult przeciętności.

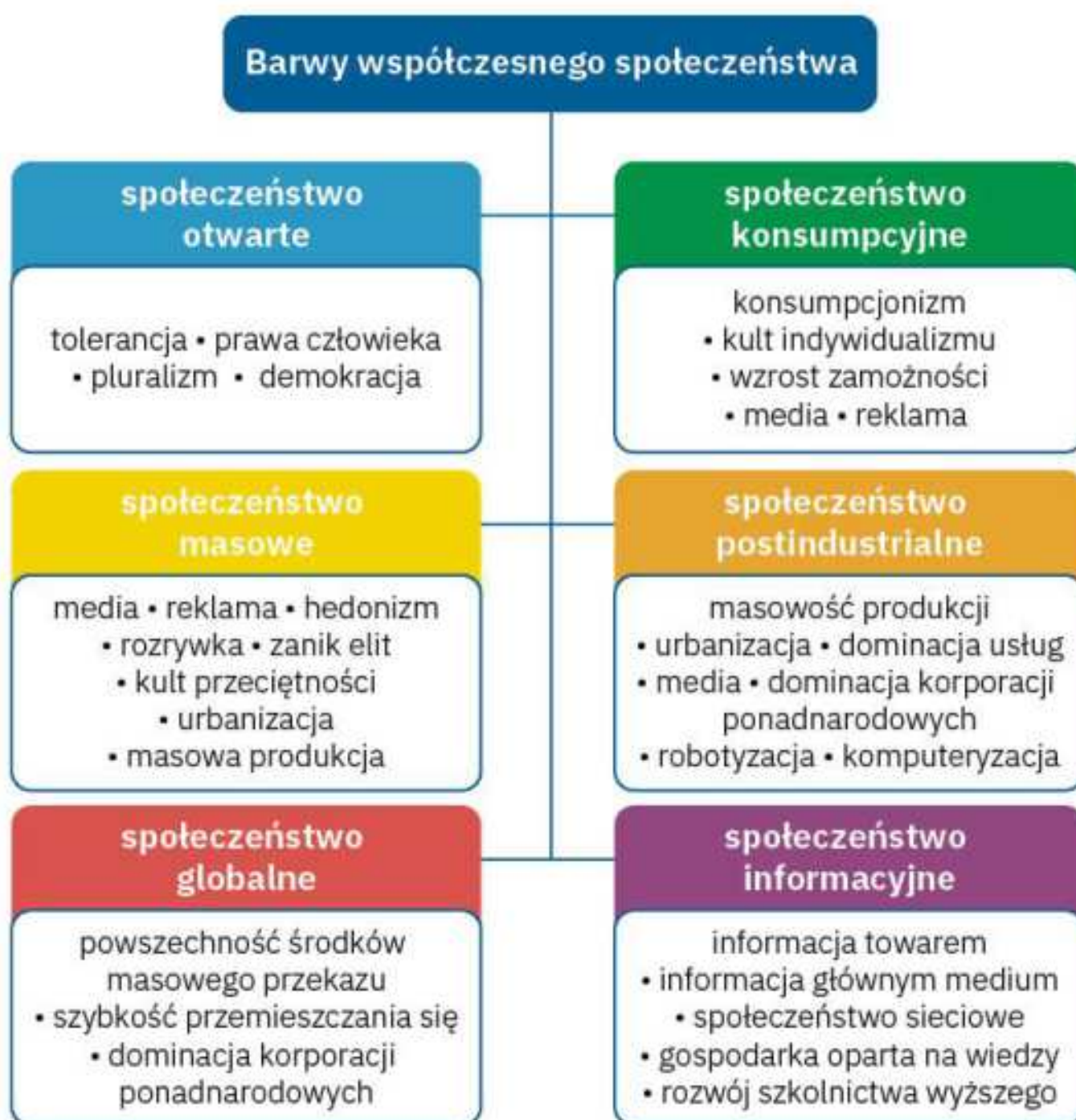
Wzrost zamożności społeczeństw zachodnich w XX w., mających powszechny dostęp do środków przekazu, doprowadził do umasowienia konsumpcji. Powstało **społeczeństwo konsumpcyjne**. Wyróżnia się ono nieustannym zwiększaniem ilości dóbr uznawanych za niezbędne do życia. Za pośrednictwem mediów i reklamy firmy tworzą nowe trendy i prześcigają się w kreowaniu sztucznych potrzeb. Zachęcają do gromadzenia nie tylko dóbr materialnych, lecz także kolekcjonowania produktów określonych marek.

Zmiany polityczne zmierzające w kierunku demokratyzacji życia publicznego doprowadziły do powstania koncepcji **społeczeństwa otwartego**. Terminu tego po raz pierwszy użył francuski filozof **Henri Bergson** (czytaj: ąri

bergson; 1859–1941), z kolei austriacki filozof **Karl Popper** (1902–1994) spopularyzował ten termin.

Społeczeństwo otwarte to społeczeństwo wolne i demokratyczne, zapewniające obywatelom możliwość dokonywania wyborów. Opiera się na tolerancji i pluralizmie (wielości, różnorodności). W takim społeczeństwie panują pełne swobody polityczne, sprawiedliwość i poszanowanie prawa. Społeczeństwo otwarte sprzyja również harmonijnemu funkcjonowaniu zbiorowości wielokulturowych.

Popper przeciwstawił koncepcję społeczeństwa otwartego idei **społeczeństwa zamkniętego**. Jedną z obowiązujących zasad w tym modelu społecznym jest odcięcie się od obcych wpływów, które mogą zagrozić ustalonym zasadom. Jednostka podporządkowuje swoje życie interesowi państwa i ogółowi społeczeństwa. Popper wskazał na podobieństwo między społeczeństwem zamkniętym a współczesnym totalitaryzmem.

Podsumowanie lekcji

- s. 29 ◀ • **Grupę społeczną** tworzą co najmniej trzy osoby, które są połączone względnie trwałymi więziami społecznymi. Członków grupy łączą więzi, wspólne wartości, cele, interesy, potrzeby.
- s. 30 ◀ • **Więzi społeczne** to relacje i zależności wiążące jednostkę z grupą, zbiorowością, ośrodkami kontroli społecznej lub inną jednostką.
- s. 30 ◀ • Wyróżniamy trzy typy podstawowych więzi społecznych: **naturalne, zrzeszeniowe, stanowione**.
- s. 31 ◀ • Do podstawowych grup społecznych zaliczymy: **grupy małe i duże, ekskluzywne, ograniczone i inkluzywne, pierwotne i wtórne, formalne i nieformalne, terytorialne, celowe oraz klasy i warstwy społeczne**.
- s. 33 ◀ • **Państwo** to trwała wspólnota ludzi, zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy.

Pytania i polecenia

1. Wymień i scharakteryzuj różne grupy społeczne.
2. Przedstaw cechy różnych wspólnot – od lokalnej, przez państwową, po globalną.

- poznasz różnicę między tolerancją a akceptacją;
- rozpoznasz przyczyny, przejawy i skutki ksenofobii, nietolerancji, dyskryminacji oraz stygmatyzacji;
- przedstawisz możliwe sposoby przeciwstawiania się tym negatywnym zjawiskom.

◀ Na tej lekcji

Jeden z poważniejszych problemów współczesnych społeczeństw wynika z ich różnorodności. Jednostki tworzące daną zbiorowość różnią się pod wieloma względami: płci, wieku, majątku, pochodzenia etnicznego, koloru skóry, orientacji seksualnej, wyznania czy poglądów politycznych. Zazwyczaj jednak trzon społeczeństwa jest w miarę jednolity. Ważne, aby wszyscy członkowie danej społeczności czuli się w niej tak samo dobrze.

Ksenofobia

Postawą skierowaną przeciwko obcym jest ksenofobia. Często jest ona rozumiana w szerszym kontekście jako lęk przed obcymi.

Ksenofobia (gr. *ksenos* – obcy, gość; *phobos* – lęk) to przesadnie okazywana niechęć, wrogość, odczuwanie lęku wobec cudzoziemców i cudzoziemszczyzny.

Definicja

Tej postawie może towarzyszyć gorsze traktowanie innych ze względu na między innymi:

- kolor skóry,
- pochodzenie etniczne i społeczne,
- religię,
- poglądy polityczne.

Do mechanizmów ksenofobii należą:

- uprzedzenia opierające się na stereotypach zawierających opinie, a nie rzetelne informacje o przedstawicielach innych zbiorowości społecznych;
- strategia kozła ofiarnego, która polega na obarczaniu winą innych za problemy własnej grupy; za innych może być uważana mniejszość narodowa

lub etniczna, sąsiednie państwo, instytucja międzynarodowa lub jednostka, na przykład przywódca obcego państwa.

Wyróżniamy cztery poziomy ksenofobii: ostrożność wobec obcych, niechęć wobec nich, wrogość oraz nienawiść.

Ksenofobia jest również łączona z **etnocentryzmem**, czyli silnym przywiązaniem do domu rodzinnego i ziemi ojczystej. Wiele osób przyjmujących tę postawę uważa, że działania innych grup społecznych są gorsze niż działania własnej. Z etnocentryzmem wiąże się także hermetyczność, czyli zamknięcie na wpływy innych zbiorowości.

Również rasizm i różne przejawy dyskryminacji często wiążą się z lękiem przed obcymi.

Tolerancja a akceptacja

Negatywne nastawienie przedstawicieli różnych grup często jest wyrazem braku tolerancji czy akceptacji. Wbrew powszechnemu przekonaniu to nie są synonimy, ale różne postawy.

Istnieje wiele definicji obu pojęć. Najogólniej można je wytłumaczyć tak:

Definicja **Tolerancja** (łac. *tolerare* – wytrzymywać, znosić, przecierpieć) to poszanowanie czyichś poglądów, wierzeń, postaw, zwyczajów – innych niż nasze.

Akceptacja (łac. *acceptatio* – przyjmowanie) to uznanie czegoś za dobre, wyrażenie aprobaty, uznania cech i postępowania innych za zgodne z oczekiwaniami.

Zatem nie wszystko, co jest tolerowane przez ludzi, musi być przez nich akceptowane. Wegetarianin uzna prawo innych do spożywania mięsa, ale nie będzie tego akceptował. Liberatł uszanuje poglądy socjaldemokraty, ale się z nimi nie zgodzi.

Zarówno tolerancja, jak i akceptacja mają swoje granice. Nie można tolerować i akceptować poglądów czy działań sprzecznych z prawem lub naruszających godność człowieka. Jednocześnie ważne jest, by dążyć do zrozumienia poglądów, wierzeń, postaw i zwyczajów innych ludzi. Zrozumienie ich oraz obalanie stereotypów przyczyniają się do zwiększania tolerancji. Natomiast w tak ważnych sprawach, jak prawa człowieka, należy dążyć od tolerancji do akceptacji.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wD
Festiwal Trzech Kul-
tur we Włodawie

Plakat z Festiwalu Trzech Kultur, organizowanego we Włodawie – przygranicznym mieście w województwie lubelskim. Festiwal prezentuje kulturę żydowską, prawosławną oraz katolicką, których przedstawiciele od wieków żyli obok siebie we Włodawie. Propaguje tolerancję i akceptację oraz poznanie narodowości i kultur.

Konferencja Generalna **UNESCO** (organizacja wyspecjalizowana ONZ do spraw oświaty nauki i kultury) w 1995 r. przyjęła **Deklarację Zasad Tolerancji**.

Według deklaracji tolerancja obejmuje:

- respektowanie cudzych praw i cudzej własności,
- uznanie i akceptację różnic indywidualnych,
- umiejętność słuchania, komunikowania się i rozumienia innych,
- docenianie różnorodności kultur,
- otwarcie na cudze myśli i filozofię,
- ciekawość i nieodrzućanie nieznanego,
- uznanie, że nikt nie ma monopolu (czyli wyłączności) na prawdę.

Aby w pełni realizować cele postawione przez UNESCO, należy także włączyć postawę akceptacji. Dzięki tolerancji z udziałem akceptacji można unikać wojen, a także budować społeczeństwa wielokulturowe.

Tolerancja to szacunek, akceptacja i uznanie bogactwa różnorodności kultur na świecie, naszych form wyrazu i sposobów na bycie człowiekiem. Sprzyja jej wiedza, otwartość, komunikowanie się oraz wolność słowa, sumienia i wiary. Tolerancja jest harmonią w różnorodności. To nie tylko moralny obowiązek, ale także prawny i polityczny warunek. Tolerancja – wartość, która czyni możliwym pokój – przyczynia się do zastąpienia kultury wojny kulturą pokoju.

Deklaracja Zasad Tolerancji, art. 1.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wE
RPO o realizacji za-
sady równego trak-
towania w Polsce

Zajrzyj
do źródła

Logo UNESCO

Ustanowione przez UNESCO obchody Dnia Tolerancji (obchodzonego 16 listopada) są coroczną okazją do przypominania ludziom o niebezpieczeństwach, jakie niosą ze sobą nietolerancja, dyskryminacja i przemoc.

Brak tolerancji może prowadzić do dyskryminacji.

Definicja

Dyskryminacja to nierówne i nieusprawiedliwione traktowanie jakichś osób w porównaniu z innymi, ze względu na pewną cechę, płeć, wyznawane poglądy lub religię.

Dyskryminacja może dotyczyć również osób ubogich, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku czy innej orientacji seksualnej.

W Unii Europejskiej obowiązuje zakaz dyskryminacji, co zapisano w **Karcie Praw Podstawowych**:

Zajrzyj
do źródła

Niedyskryminacja

Zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub światopogląd, opinie polityczne lub wszelkie inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

W zakresie zastosowania Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską i bez uszczerbku dla jej postanowień szczególnych, zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 21.

W Polsce agresywne przejawy dyskryminacji są karalne:

Zajrzyj
do źródła

Art. 119

§ 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególniej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Art. 257

Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny.

Porównaj fragment Karty Praw Podstawowych i zapisy Kodeksu karnego. Które grupy społeczne wymienione w Karcie nie zostały uwzględnione w Kodeksie karnym? Czy zapisy artykułów 119 i 257 powinny być poszerzone? Uzasadnij swoją opinię.

Twój
ruch

Z zagadnieniem dyskryminacji związane jest pojęcie wywodzące się z kultury amerykańskiej:

Poprawność polityczna, ang. *political correctness* – zasada unikania określeń, które mogłyby być uznane za przejaw dyskryminacji w stosunku do osób ze względu na ich przynależność rasową, narodową, wyznaniową, pochodzenie społeczne lub orientację seksualną.

Zajrzyj
do źródła

Encyklopedia PWN, <https://link.operon.pl/uJ> (dostęp: 03.03.2025).

Stygmatyzacja społeczna

Dyskryminacja jest często efektem stygmatyzacji.

Stygmatyzacja to proces społecznego naznaczania, etykietowania. Termin pochodzi od słowa z języka greckiego *stigma* – „znak, piętno”, którym naznaczano niewolników i przestępców.

Definicja

Stygmatyzacja polega na używaniu w odniesieniu do człowieka lub całej grupy „etykiet”, czyli cech lub właściwości uznawanych za niewłaściwe lub nawet dyskryminujące. Społeczeństwo traktuje takie osoby lub grupy jako niepełnowartościowe. W efekcie nie znajdują one w zbiorowości swojego miejsca i akceptacji. Mają poczucie zagubienia i osamotnienia.

Wyróżnia się trzy typy stygmatów.

Stygmatem może być więc każda cecha, która negatywnie wyróżnia jednostkę lub grupę i wzbudza niechęć lub nawet wrogość otoczenia.

Przykładowo **stygmat cielesny**, jakim jest niepełnosprawność, wciąż jeszcze w społeczeństwie budzi co najwyżej współczucie. Samo określenie *osoba niepełnosprawna* zawiera negatywną ocenę przydatności takiego człowieka dla społeczeństwa. Tymczasem osoby z niepełnosprawnością potrafią doskonale radzić sobie w życiu. Przykładami takich osób są: **Jani-na Ochojska**, założycielka Polskiej Akcji Humanitarnej, czy Kamil Otowski, medalista igrzysk paralimpijskich w Paryżu.

Kamil Otowski na igrzyskach paralimpijskich w Paryżu. Sportowiec zdobył dwa złote medale dla Polski: w pływaniu na dystansie 50 i 100 metrów stylem grzbietowym.

Stygmat moralny sprawia, że proces resocjalizacji przestępców jest trudny. Marginalizacja i wykluczenie społeczne takich osób sprawiają, że szuka-

ją oni wsparcia innych ludzi naznaczonych takim stygmatem, a to utrudnia im powrót do uczciwego życia.

Stygmata plemienny praktycznie wyklucza pełną adaptację w nowym środowisku. Jego przykład to etykieta terrorysty, którą wiele osób naznacza każdego emigranta z krajów arabskich.

Społeczne skutki nietolerancji i stygmatyzacji

Nietolerancja i stygmatyzacja pociągają za sobą poważne skutki społeczne. Sprawiają, że różne grupy społeczne mogą znaleźć się na marginesie życia publicznego. Przyczyniają się również do zachowań agresywnych wobec reprezentantów grup, których odmiennosc nie jest tolerowana i akceptowana. Brak tolerancji prowadzi do konfliktów między grupami społecznymi, narodami czy państwami, także o charakterze zbrojnym.

[...] zaniepokojeni obecnym wzrostem aktów nietolerancji, przemocy, terroryzmu, ksenofobii, agresywnego nacjonalizmu, rasizmu, antysemityzmu, wykluczenia, marginalizacji i dyskryminacji, skierowanych przeciwko narodowym, etnicznym, religijnym i językowym mniejszościom, uchodźcom, robotnikom sezonowym, imigrantom i narażonym na niebezpieczeństwo grupom społecznym; a także aktami przemocy i zastraszania, popełnianymi wobec jednostek zachowujących wolność opinii i wyrażania jej – tym wszystkim, co zagraża utrwalaniu pokoju i demokracji zarówno na płaszczyźnie narodowej, jak i międzynarodowej oraz stanowi przeszkodę dla rozwoju;

podkreślając obowiązki państw członkowskich rozwijania i wzbu-
dzania szacunku do praw człowieka oraz fundamentalnych swobód
wszystkich bez różnicy co do rasy, płci, języka, pochodzenia naro-
dowego, religii albo niepełnosprawności, a także w celu zwalczania
nietolerancji przyjmujemy i uroczystie ogłaszamy Deklarację Zasad
Tolerancji [...].

Deklaracja Zasad Tolerancji, Preambuła.

Zajrzyj
do źródła

Podsumowanie lekcji

- s. 39 • **Ksenofobia** to przesadnie okazywane niechęć, wrogość, odczuwanie lęku wobec cudzoziemców i cudzoziemszczyzny. Często ksenofobia jest rozumiana w szerszym kontekście jako lęk przed obcymi.
- s. 40 • **Tolerancja** to szacunek, akceptacja i uznanie bogactwa różnorodności kultur na świecie, różnych form wyrazu i sposobów życia.
- s. 42 • **Dyskryminacja** to nierówne i nieusprawiedliwione traktowanie jakichś osób w porównaniu z innymi, ze względu na pewną cechę.
- s. 43 • **Stygmatyzacja** to proces społecznego naznaczania, etykietowania.

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij zjawiska: ksenofobii, nietolerancji, dyskryminacji oraz stygmatyzacji. Podaj ich przyczyny i przykłady.
2. Zaproponuj sposoby właściwego reagowania na przejawy nietolerancji wobec odmienności w społeczeństwie.
3. Na zajęciach z wychowania fizycznego porównajcie swoje wyniki w kilku dyscyplinach lekkoatletycznych z osiągnięciami medalistów igrzysk paralimpijskich. Porozmawiajcie o zauważonych różnicach.

Propozycja projektu

Przygotuj projekt plakatu, mema lub spotu reklamowego, dzięki któremu rozpowszechnisz tolerancję w różnych aspektach życia społecznego.

- ocenisz korzyści pracy w grupie;
- poznasz zasady pracy w grupie;
- wskażesz cechy dobrego lidera grupy.

◀ Na tej lekcji

Umiejętność pracy w grupie to kompetencja, która ułatwia funkcjonowanie w szkole, na studiach oraz na rynku pracy. Warto więc mieć świadomość korzyści z działania w zespole i znać zasady takiej pracy.

Korzyści z pracy w grupie

Praca w grupie pozwala osiągnąć lepsze wyniki w krótszym czasie, jest więc efektywna i korzystna zarówno dla grupy jako całości, jak i dla jej członków.

Praca w grupie

Praca w grupie przynosi wiele korzyści:

• Rozwój umiejętności

Każdy członek zespołu wnosi do grupy swoją wiedzę, umiejętności, doświadczenie. Dzięki temu „kapitałowi indywidualnemu” każdy może uczyć się od każdego, a w efekcie – poszerzać swoje kompetencje. Szczególnie rozwijające jest wspólne rozwiązywanie problemów.

• Oszczędność czasu

Dobra współpraca w zespole umożliwia wykonanie zadań w krótszym czasie niż wtedy, gdy działanie jest samodzielne. Zaoszczędzony czas często pozwala na przeznaczenie mniejszej ilości pieniędzy na dane działanie czy włożenie w nie mniej wysiłku. Szybsze wykonanie zadań sprawia, że członkowie zespołu są bardziej zmotywowani do pracy.

• Chęć do pracy

Aby pracować wydajnie, potrzeba odpowiednich warunków, które sprzyjają pracy. Oprócz czynników materialnych (np. sprawnych narzędzi, jak: komputer, drukarka, biurko) duże znaczenie mają współpracownicy. Członkowie zespołu z przyjemnością przychodzą do pracy, jeśli łączą ich dobre relacje.

- **Zaangażowanie**

Obecność współpracowników wykonujących swoje obowiązki sprawia, że łatwiej utrzymać wysoki poziom zaangażowania. Pracownik w takim zespole może czuć większą motywację do wykonywania swoich zadań. Może też czuć, że nie wypada mu okazywać braku motywacji, ponieważ odbije się to na pracy grupy.

- **Poczucie odpowiedzialności**

Członkom zespołu przypisane są konkretne zadania, za wykonanie których odpowiadają. Znają też kryteria oceny swojej pracy. Dzięki temu czują odpowiedzialność i starają się wywiązywać z obowiązków jak najlepiej.

- **Efektywność**

Praca w zespole często jest bardziej efektywna niż działanie indywidualne. Co ważne, gdy trzeba zrealizować złożony i czasochłonny projekt, praca zespołowa to konieczność. Samodzielne wykonywanie zadań byłoby niemożliwe albo trwałoby bardzo długo.

- **Większa kreatywność**

Praca w zespole pobudza kreatywność. Podczas dyskusji czy burzy mózgów łatwiej dostrzec mocne i słabe strony omawianych zagadnień. Dzięki temu z wielu pomysłów można wybrać najlepszy.

Zasady pracy w grupie

Zasady pracy
w grupie

Aby praca w grupie była efektywna i harmonijna, warto stosować najważniejsze zasady. Należą do nich:

- **Umiejętność słuchania innych**

W grupie każdy musi czuć, że jego zdanie jest ważne. Dlatego trzeba uważnie wysłuchać każdej opinii czy wątpliwości. Dzięki zrozumieniu współpracowników praca zespołu będzie sprawniejsza i osiągnie on lepsze wyniki.

- **Odpowiedzialność**

Każdy członek zespołu powinien czuć się odpowiedzialny nie tylko za staranne wykonywanie swoich obowiązków, lecz także za rezultaty pracy całego zespołu. Jeśli tej odpowiedzialności zabraknie, może to utrudnić pracę całej grupy.

- **Efektywna komunikacja**

Dobra komunikacja stanowi podstawę sukcesu w pracy każdego zespołu. Dzięki niej członkowie grupy znają swoje zadania i mogą szybko wyjaśnić wszelkie wątpliwości czy poprawiać ewentualne błędy. Aby komunikacja była skuteczna, potrzebne są otwartość, szczerłość i gotowość do przyjmowania uwag. Ważne, by te uwagi miały postać konstruktywnej krytyki, czyli wskazania błędów lub usterek w sposób życzliwy i konkretny – ze wskazaniem, co i jak poprawić.

- **Kompromis**

Praca w zespole wymaga gotowości do szukania kompromisów. Członkowie grupy pracują nad wspólnym rozwiązaniem, które muszą wdrożyć wszyscy. Na efekty pracy w grupie składa się praca wszystkich osób, a nie jednej osoby.

- **Asertywność**

Kompromis nie wymaga rezygnowania zawsze ze swoich pomysłów na rzecz innych rozwiązań. Nie oznacza również zgody na przejmowanie obowiązków współpracowników, jeśli przekracza to nasze możliwości. Odмова wykonywania dodatkowych zadań czy obrona własnego stanowiska muszą być jednak wyjaśnione innym członkom zespołu w sposób asertywny.

Asertywność powinna wynikać z poczucia odpowiedzialności za efekty pracy grupy, a nie z urażonej ambicji czy wygodnictwa.

Asertywność to umiejętność wyrażania własnych potrzeb, uczuć i poglądów w sposób jasny, szanujący innych i jednocześnie szanujący siebie. W kontekście komunikacji interpersonalnej [...] odnosi się do zdolności do stawiania granic, komunikowania swoich oczekiwań i dbania o własne dobro, jednocześnie respektując prawa i uczucia innych osób.

Pojęcie asertywności jest często używane jako synonim pewności siebie, jednak asertywność ma szersze znaczenie, obejmujące również umiejętność radzenia sobie z konfliktami i negocjacjami.

Publikacje.edu.pl, <https://link.operon.pl/uK> (dostęp: 03.03.2025).

Zajrzyj
do źródła

- **Dbanie o dobrą atmosferę**

Napięcia i konflikty bardzo przeszkadzają w pracy każdego zespołu. Natomiast dobra atmosfera sprzyja skutecznym działaniom i zaangażowaniu oraz właściwej komunikacji. Życzliwe relacje między członkami zespołu, gotowość do udzielenia pomocy czy otwartość sprawiają, że wszystkim pracuje się lepiej.

- **Zaufanie**

Członkowie zespołu powinni mieć do siebie zaufanie, gdyż jest ono warunkiem każdego wspólnego działania. Praca nie przyniesie dobrych efektów, jeśli członkowie zespołu będą nieustannie kontrolowani. Znaczna kontrola osłabia zaangażowanie, motywację i pewność działania. Brak zaufania do członków zespołu psuje relacje między członkami zespołu i przeszkadza w efektywnej komunikacji, a w rezultacie obniża jakość pracy całego zespołu.

- **Gra do jednej bramki**

Praca w zespole to dążenie do realizacji wspólnych celów. Są one ważniejsze od osobistych pragnień poszczególnych członków zespołu. Takie działanie określa się jako „grę do jednej bramki”. W tej grze każdy członek zespołu wnosi różne wartości, ale wszyscy przyczyniają się do wspólnego sukcesu.

Lider grupy

Jednym z ważniejszych warunków skutecznej pracy w grupie jest wyłonienie z jej grona sprawnego lidera.

Cechy lidera
grupy

Cechy dobrego lidera to:

- **umiejętność komunikowania się** – zdolność do dokładnego przekazywania poleceń i sprawnego reprezentowania grupy na zewnątrz;
- **uczciwość i sprawiedliwość** – zapewniają liderowi uznanie i szacunek pozostałych członków grupy;
- **wiara w siebie** – samoakceptacja przekonuje grupę, że lider jest w stanie poradzić sobie w trudnych sytuacjach;
- **umiejętność pracy w zespole** – lider musi pamiętać, że on również jest częścią zespołu;
- **autentyczność i wiarygodność** – pozwalają budować autorytet;
- **odwaga** – lider musi często podejmować trudne decyzje;
- **odpowiedzialność** – lider grupy musi mieć świadomość konsekwencji podejmowanych przez siebie decyzji;
- **empatia i szacunek dla innych** – wczucie się w sytuację innych członków grupy pozwala na dostosowanie warunków czy oczekiwań do ich możliwości.

Podsumowanie lekcji

- **Praca w grupie** przynosi wiele korzyści, np.: rozwój umiejętności, oszczędność czasu, chęć do pracy, zaangażowanie, poczucie odpowiedzialności, efektywność czy kreatywność. ▶ s. 47
- Najważniejsze **zasady pracy w grupie** to: umiejętność słuchania innych, odpowiedzialność, efektywna komunikacja, zdolność do kompromisu, asertywność, dbanie o dobrą atmosferę, zaufanie i tzw. gra do jednej bramki. ▶ s. 48
- Najważniejsze **cechy lidera grupy** to: umiejętność komunikowania się, uczciwość i sprawiedliwość, wiara w siebie, umiejętność pracy w zespole, autentyczność i wiarygodność, odwaga, odpowiedzialność oraz empatia i szacunek dla innych. ▶ s. 50

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj korzyści płynące z pracy w grupie.
2. Przedstaw zasady pracy w grupie.
3. Jakie zachowania sprzyjają współpracy i zaufaniu w grupie? Jakie działania prowadzą do konfliktów i podziałów? Zastanów się i podaj po kilka przykładów.
4. Na podstawie własnych doświadczeń omów problemy, jakie mogą pojawić się w pracy zespołowej.

Na tej
lekcji ▶

- poznasz przyczyny i rodzaje konfliktów społecznych;
- wskażesz przykłady konfliktów społecznych;
- poznasz metody i sposoby rozwiązywania konfliktów społecznych;
- dowiesz się, jakie warunki sprzyjają skutecznym negocjacjom;
- zidentyfikujesz konflikty występujące w twojej szkole i przedstawisz sposoby ich rozwiązania.

Konflikt należy do podstawowych pojęć używanych w socjologii. Został zdefiniowany przez Jana Szczepańskiego:

Definicja

Konflikt to proces społeczny występujący między jednostkami lub grupami ludzi. Dochodzi do niego, gdy jednostki lub grupy dążą do tych samych celów, ale chcą zaspokoić własne potrzeby czy realizować własne interesy przez wyeliminowanie (pokonanie, zdominowanie) innych jednostek lub grup.

Przyczyny konfliktów społecznych

Konflikt
społeczny

Konflikty społeczne mają wiele przyczyn. Jedną z nich wynika z **hierarchicznej struktury społeczeństwa**, czyli podziału społeczeństwa na różne klasy i warstwy. Społeczeństwo jest zróżnicowane pod względem podziału dóbr, takich jak: bogactwo, prestiż, władza, wykształcenie i zdrowie.

Konflikty pojawiają się między klasami i warstwami społecznymi, które w nierównym stopniu uczestniczą w podziale dóbr. Spory wynikają również z nadmiernego faworyzowania jednych grup, a upośledzania innych (czyli sprawiania, że znajdują się w gorszej sytuacji niż inne grupy).

Przyczyny
konfliktów
społecznych

Do przyczyn konfliktów społecznych należą między innymi:

• Sprzeczności wynikające z dysproporcji rozwojowych

To jedna z głównych przyczyn konfliktów między całymi zbiorowościami, na przykład między państwami wysoko rozwiniętymi a państwami rozwijającymi się. Tego typu konflikty występują również w obrębie jednego państwa, jak choćby konflikt między bogatą, północną częścią Włoch a ubogim i zacofanym południem tego kraju.

W Polsce możemy mówić o konflikcie między miastem a zaniedbaną cywilizacyjnie wsią, między dobrze rozwiniętymi regionami – Wielkopolską, Śląskiem i Warszawą – a tzw. ścianą wschodnią.

- **Brak równowagi rynkowej**

Stwarza on konflikty między producentami a konsumentami. Nadmierny wzrost popytu (zapotrzebowania) na towary i usługi przy niewielkiej podaży (ilości towarów na rynku) prowadzi do wzrostu cen, co przy równoczesnym obniżeniu jakości wywołuje niechętny stosunek konsumentów do producentów. Z kolei nadmiar towarów i usług przyczynia się do ostrej walki między producentami o klienta.

Konkurencja to jeden z najważniejszych elementów gospodarki rynkowej. Jednak bezwzględna walka może doprowadzić do destabilizacji ekonomicznej państwa.

- **Źle funkcjonujący system informacji**

Powoduje ograniczenia w porozumiewaniu się ludzi. Należy pamiętać, że tam, gdzie brakuje rzetelnej informacji, pojawiają się sprzeczności.

Brak wystarczających informacji dotyczących przebiegu śledztwa oraz przyczyn katastrofy smoleńskiej z 2010 r. doprowadził nie tylko do snucia domysłów, lecz także do jednego z najostrzejszych konfliktów społecznych ostatnich lat. Przejawem tego były między innymi manifestacje i kontrmanifestacje podczas tzw. miesięcznic smoleńskich organizowanych w celu oddania hołdu ofiarom katastrofy.

Rozpowszechnianie fałszywych informacji również przyczynia się do powstawania konfliktów lub zaostrzania już istniejących. Przykładem są *fake newsy* (czytaj: fejk njusy, z ang. nieprawdziwe informacje) publikowane w internecie.

- **Sprzeczności między wartościami**

Mogą doprowadzić do najostrzejszych konfliktów społecznych. Różnice światopoglądowe przeszkadzają w zawarciu porozumienia w tak istotnych sprawach, jak aborcja, eutanazja czy kara śmierci.

Rodzaje konfliktów społecznych

- **Konflikty klasowo-warstwowe**

Najczęściej są spowodowane różnicami w poziomie życia. Występowały głównie w społeczeństwie przemysłowym, w którym robotnicy zatrudnieni w przemyśle stanowili liczną grupę. Współcześnie zauważa się duże dysproporcje majątkowe między klasami społecznymi. Konflikty dotyczą między innymi żądania przez klasy niższe podwyższenia podatków dla najbogatszych.

Rodzaje
konfliktów

- **Konflikty kulturowe**

Wiążą się z różnicami kulturowymi. Mogą to być spory między zwolennikami wysokiej kultury (muzyka klasyczna, poezja, literatura piękna, malarstwo) a zwolennikami kultury masowej. Niekiedy łączą się z konfliktami klasowo-warstwowymi. W takim wypadku ich przyczyną są różnice zwyczajowe i obyczajowe między klasami, warstwami oraz grupami zawodowymi.

- **Konflikty wartości**

To spory, w których trudno oczekiwać kompromisowego rozwiązania. Rzadko któraś ze stron rezygnuje z uznawanych przez siebie wartości.

Obecnie najpoważniejsze są starcia na tle religijnym. Przybierają one często postać walki zbrojnej, jak w Afganistanie oraz na Bliskim Wschodzie. Mamy tu między innymi do czynienia z konfliktem systemu wartości typowych dla świata zachodniego a fundamentalizmem islamskim. Do konfliktu społecznego może dojść również na tle sprzeczności między wartościami chrześcijańskimi a poglądami ateistycznymi.

- **Konflikty ekonomiczne**

Są najpowszechniejsze we współczesnym świecie. Do ich przyczyn należą zarówno różnice strukturalne czy dysproporcje w rozwoju, jak i zaburzenia gospodarki rynkowej. Najczęściej występują między pracownikami a pracodawcami. Obecnie charakteryzują się stopniową instytucjonalizacją – to znaczy są wprowadzane przepisy dotyczące form walki (strajk), a także sposobów rozwiązywania sporów. Osobne zagadnienie stanowią konflikty między producentami, dotyczące na przykład nieuczciwej konkurencji.

Zajrzyj
do źródła

W społeczeństwach, których członkowie są wyznawcami więcej niż jednej religii, częściej dochodzi do podziałów społecznych i konfliktów. Religia nie zapewnia w nich spójności. Oczwistymi przykładami są Irlandia Północna i Indie przed wydzieleniem Pakistanu.

W tym ostatnim przypadku konflikt między muzułmanami i hinduistami był tak ostry, że kraj został podzielony na podstawie religijnej. W Irlandii Północnej konflikt między katolikami i protestantami wydaje się nie mieć końca, podobnie jak spór żydów z muzułmanami na Bliskim Wschodzie. Religia może wywoływać napięcia między społeczeństwami. Chrześcijanie podjęli walkę przeciw muzułmanom, wyruszając na wyprawy krzyżowe, które przyniosły ogromne zniszczenia. Jednym z głównych uzasadnień kolonizacji Azji, Afryki i Ameryki Południowej było przekonanie o konieczności nawrócenia „pogan”, którzy oddawali cześć wielu bogom.

Norman Goodman, *Wstęp do socjologii*, tłum. J. Polak, J. Ruszkowski, U. Zielińska, Poznań 2009, s. 219.

Na podstawie tekstu Normana Goodmana (czytaj: gudmana) i własnej wiedzy wskaż następstwa konfliktów na tle religijnym. Odszukaj, inne niż wymienione w tekście, przykłady tego typu konfliktów.

Twój
ruch

Ze względu na zasięg można wyróżnić konflikty:

Zasięg
konfliktów

- **wewnętrzne** – konflikt wewnętrzny jednostki dotyczący na przykład konieczności wyboru;
- **interpersonalne** – konflikty między dwoma osobami lub większą ich liczbą związane z różnicą poglądów czy celów oraz z rywalizacją;
- **wewnątrzgrupowe** – konflikty wewnątrz grupy społecznej, na przykład o przywództwo;
- **międzygrupowe** – konflikty między grupami społecznymi dotyczące między innymi obrony interesów, przywilejów lub pozycji społecznej grupy;
- **międzynarodowe** – konflikty między państwami, mogą mieć charakter ekonomiczny, polityczny, a także przybrać charakter zbrojny;
- **globalne** – konflikty związane z procesem globalizacji, dotyczące na przykład ochrony środowiska, różnic kulturowych, religijnych i ekonomicznych.

Metody rozwiązywania konfliktów

Konflikty są nieodłącznym elementem życia społecznego. Strony konfliktu mogą przyjąć różne style ich rozwiązania. Należą do nich:

Sposoby
rozwiązywania
konfliktów

- **współpraca** – wymaga zaangażowania obu stron i wyzbycia się złych emocji;
- **kompromis** – polega na dojściu do porozumienia obu stron;
- **walka** – to dążenie do osiągnięcia własnych celów kosztem przeciwnika; w tym przypadku istnieje zagrożenie, że przyczyna konfliktu zejdzie na plan dalszy i pozostanie walka dla samej walki, a w konsekwencji zerwanie stosunków społecznych z partnerem;
- **unikanie** – polega na odkładaniu w czasie rozwiązania konfliktu; w efekcie konflikt pozostaje nierozstrzygnięty;
- **uleganie** – w praktyce często bywa skutkiem zastraszenia, co może doprowadzić w przyszłości do ponownego wybuchu konfliktu; może być również efektem ustąpienia ze swoich żądań przez obie strony konfliktu.

Wśród **metod rozwiązywania konfliktów** można wymienić:

- **Negocjacje**

Są traktowane jako najkorzystniejsza forma poszukiwania rozwiązania, które zadowoli obie strony sporu. Przykładami takiej procedury są rozmowy przy Okrągłym Stole i negocjacje przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej.

Warunki skutecznych negocjacji:

1. Pozytywne nastawienie i wzajemne zaufanie uczestników negocjacji.
2. Silne upoważnienie do prowadzenia negocjacji i zawarcia porozumienia.
3. Pewność siebie, ale również panowanie nad emocjami. Unikanie agresji.
4. Życzliwy stosunek do drugiej strony. Nieokazywanie wyższości.
5. Dobre przygotowanie do negocjacji: zdobycie wiedzy związanej z przedmiotem negocjacji, przygotowanie dobrze uzasadnionych argumentów.
6. Zdolność do zawierania kompromisów.
7. Umiejętności w zakresie komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

- **Mediacja** (łac. *medius* – środkowy, bezstronny)

Oznacza pośredniczenie w sporze w celu doprowadzenia do zgody. Rolę mediatora może odgrywać osoba lub organizacja społeczna obdarzona zaufaniem przez wszystkie strony konfliktu.

- **Arbitraż**

Uczestnicy mogą również, za zgodą wszystkich stron, zwrócić się z wnioskiem o rozstrzygnięcie sporu do specjalnie upoważnionej osoby lub instytucji arbitra. Strony zobowiązują się podporządkować jego decyzji.

Definicja

Arbiter (łac. *arbiter* – świadek, rozjemca) – tu: osoba powołana przez sąd lub strony sporu w celu rozstrzygnięcia sporu.

- **Sąd**

Sporne sprawy może w ostateczności rozwiązać sąd. Jest to potrzebne zwłaszcza wtedy, gdy jedna ze stron nie wyraża zgody na podjęcie negocjacji lub mediacji albo nie zgadza się na rozstrzygnięcie przez neutralnego arbitra.

- **Głosowanie i wybory**

Należą do demokratycznych procedur rozwiązywania sytuacji konfliktowych. W ten sposób rozstrzyga się konflikty polityczne – na przykład przez głosowanie nad wotum nieufności dla Rady Ministrów w sporze między opozycją a koalicją rządową lub partią rządzącą.

Definicja

Wotum nieufności (łac. *votum* – życzenie) – uchwała parlamentu wyrażająca negatywną ocenę działalności rządu, skutkująca jego dymisją.

Podsumowanie lekcji

- **Konflikt społeczny** to proces społeczny zachodzący między jednostkami lub grupami ludzi z powodu dążeń jednostek lub grup do tych samych celów. Cele te są osiągnięte poprzez wyeliminowanie innych jednostek lub grup społecznych. ▶ s. 52
- **Przyczynami konfliktów społecznych** są m.in.: sprzeczności strukturalne, dysproporcje rozwojowe, brak równowagi rynkowej, źle funkcjonujący system informacji i sprzeczności między wartościami. ▶ s. 52
- **Podstawowe rodzaje konfliktów społecznych** to: konflikty klasowo-warstwowe, konflikty kulturowe, konflikty ekonomiczne i konflikty wartości. ▶ s. 53
- Ze względu na zasięg można wyróżnić konflikty: **wewnętrzne, interpersonalne, wewnątrzgrupowe, międzygrupowe, międzynarodowe i globalne**. ▶ s. 55
- **Sposobami rozwiązywania konfliktów społecznych** są: negocjacje, mediacje, arbitraż, sąd, głosowanie i wybory. ▶ s. 55

Pytania i polecenia

1. Na wybranym przykładzie omów źródła i mechanizmy konfliktu społecznego.
2. Podaj przykłady konfliktów: wewnętrznych, interpersonalnych, wewnątrzgrupowych, międzygrupowych, międzynarodowych, globalnych.
3. Jakiego typu konflikty występują w twojej szkole? Określ ich przyczyny.
4. W jaki sposób konflikty są rozwiązywane, a jak mogłyby być? Przedstaw wady i zalety poszczególnych sposobów rozwiązywania sporów.

Propozycja projektu

We współpracy z dyrekcją szkoły, psychologiem (lub pedagogiem) szkolnym i samorządem uczniowskim przygotujcie regulamin negocjacji i mediacji dotyczących rozwiązywania konfliktów między uczniami, a także między uczniami a nauczycielami.

Spółeczeństwo jako wspólnota wartości (temat fakultatywny)

Na tej
lekcji ▶

- poznasz hierarchię wartości;
- ocenisz hierarchię wartości w społeczeństwie polskim;
- określisz, co dzieli członków społeczeństwa polskiego;
- przedstawisz swoją opinię na temat tego, z czego możemy być dumni jako państwo i społeczeństwo.

Dla funkcjonowania jednostki w społeczeństwie szczególnie istotny jest system wartości, który w nim obowiązuje.

Pojęcie i hierarchia wartości

Zdefiniowanie pojęcia wartości jest trudne. Wartości są przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin wiedzy, między innymi: filozofii, psychologii, pedagogiki, socjologii czy antropologii. Pojęcie wartości to podstawowy przedmiot rozważań **aksjologii** (gr. *áksios* – cenny, godny), czyli nauki o wartościach.

Wartości to:

wartości wg
Goodmana

według amerykańskiego socjologa **Normana Goodmana**:
abstrakcyjne pojęcia, określające to, co społeczeństwo uważa za dobre, słuszne i pożądane;

wartości wg
Giddensa

według **Anthony'ego Giddensa**:
idee określające, co uchodzi za ważne, wartościowe i pożądane, są podstawą każdej kultury; abstrakcyjne idee, czyli wartości, dają ludziom poczucie sensu i są dla nich drogowskazem w interakcjach ze światem społecznym;

wartości wg
Łobockiego

według **Mieczysława Łobockiego**:
to wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich.

Dla jednostki wartości mają ważne funkcje:

- regulują sposoby zaspokajania potrzeb;
- porządkują wybór i sposoby realizacji celów życiowych;
- ułatwiają przeprowadzenie trafnej samooceny.

Wartości nie mają charakteru uniwersalnego. Różnią się w zależności od tradycji kulturowych danego społeczeństwa. Przykładowo: związek z jedną osobą w danym okresie, czyli monogamia, jest stałą wartością kultury europejskiej. Natomiast w krajach arabskich typowe i powszechne zjawisko to wielożeństwo.

Uznawane przez jednostkę wartości mogą się zmieniać. Badania przeprowadzone przez CBOS w 2010 r. wskazują, że z wiekiem człowieka spada poziom akceptacji zachowań uchodzących za nieakceptowalne pod względem moralnym. Zmiany stosunku do wartości moralnych mogą wiązać się na przykład z awansem lub degradacją w hierarchii społecznej, zawarciem związku małżeńskiego, narodzinami dziecka czy zmianą zatrudnienia.

Czynnikami, które mogą spowodować zmiany w systemie wartości jednostki, są także przemiany polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe. Skrajnym i negatywnym przykładem może być zjawisko **anomalii**, czyli upadku systemu wartości i norm pod wpływem gwałtownych i tragicznych wydarzeń, na przykład wojny.

W badaniach statystycznych Polacy deklarują, że najważniejsze dla nich są zdrowie i szczęście rodzinne.

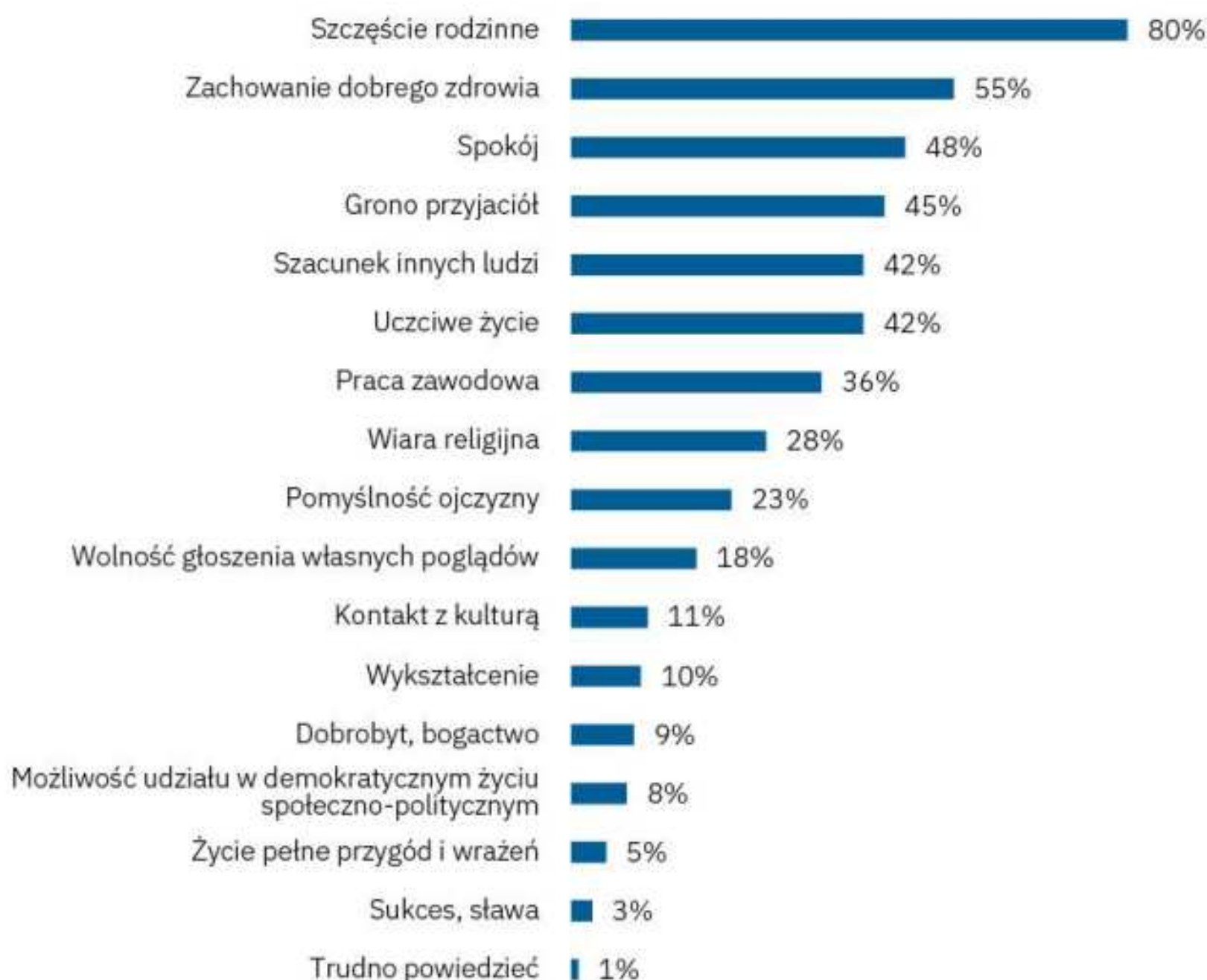
Dla funkcjonowania ładu społecznego hierarchia podstawowych wartości jest bardzo istotna. Jedną z koncepcji hierarchii wartości przedstawił niemiecki filozof **Max Scheler** (czytaj: maks szeler; 1874–1928). Najniżej w tej hierarchii badacz umieścił wartości hedonistyczne (zmysłowe) związane z przyjemnościami życia oraz dobra o charakterze utylitarnym (przydatne i przynoszące korzyści). Nieco wyżej uwzględnił wartości witalne związane z naszym życiem, zdrowiem, sprawnością fizyczną i psychiczną. Wysoko znalazły się wartości duchowe, w których skład wchodzi wartości poznawcze (zdobywanie wiedzy), prawne (przestrzeganie prawa) i estetyczne (przeżywanie piękna). Najwyżej w tej hierarchii Scheler usytuował wartości religijne, które można przypisać wyłącznie bytom absolutnym (wiara, adoracja, uwielbienie).

W swojej hierarchii wartości Scheler nie umieścił wartości moralnych. Uznał je za szczególnie ważne i nierozzerwalnie związane z człowiekiem. Moralność reguluje funkcjonowanie innych wartości.

Hierarchia wartości według Maksa Schelera

Ludzie kierują się różnymi wartościami w życiu. Z podanej listy proszę wskazać nie więcej niż pięć wartości, które uważa Pan(i) za najważniejsze w swoim codziennym życiu.

CBOS, *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, luty 2019.

Scharakteryzuj katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim. Porównaj wyniki badań z hierarchią wartości Maksa Schelera.

Twój
ruch

Przedstawiona przez Schelera hierarchia wartości może się zmieniać w zależności od wieku człowieka, jego statusu społecznego, a także uwarunkowań zewnętrznych, takich jak sytuacja ekonomiczna czy polityczna.

Zmiana wartości wyznawanych przez ludzi nastąpiła w trakcie pandemii spowodowanej wirusem COVID-19. Badania „Wartości w czasie zarazy”, przeprowadzone przez CBOS w listopadzie 2020 r., wykazały, że zdrowie jest wartością cenioną nieco bardziej niż rodzina.

Hierarchia wartości może również być odmienna w poszczególnych kulturach lub grupach. Wpływa tam na wybory podejmowane przez jednostki, w tym wybory dotyczące poszczególnych potrzeb. W kulturze europejskiej hierarchię wartości wyznacza dobro jednostki, a w kulturze azjatyckiej – dobro ogółu.

Twój
ruch

„Wystający kołek będzie zawsze spiłowany” – zinterpretuj to azjatyckie przysłowie w kontekście wpływu kultury na hierarchię potrzeb.

Różnice w ocenie parlamentu i Prezydenta RP

Podziały
społeczne

Różnice w poglądach politycznych Polaków należą do najpoważniejszych i powodują ostre konflikty i podziały nawet na poziomie rodziny.

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosował(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności Sejmu		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Koalicja Obywatelska	70	22	8
Trzecia Droga	63	24	13
Lewica	43	37	21
Konfederacja WiN	17	74	9
Prawo i Sprawiedliwość	16	72	12
Niezdecydowani, na kogo głosować	24	40	37
Niezamierzający głosować	22	47	31

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosował(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności prezydenta Andrzeja Dudy		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Prawo i Sprawiedliwość	91	5	4
Konfederacja WiN	46	43	11
Trzecia Droga	24	57	19
Lewica	17	80	3
Koalicja Obywatelska	12	82	6
Niezdecydowani, na kogo głoso- wać	44	39	17
Niezamierzający głosować	45	36	19

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosował(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności Senatu		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Koalicja Obywatelska	72	12	16
Trzecia Droga	61	12	27
Lewica	58	16	26
Konfederacja WiN	22	52	26
Prawo i Sprawiedliwość	16	61	23
Niezdecydowani, na kogo głoso- wać	19	29	52
Niezamierzający głosować	23	37	40

Oceny działalności parlamentu i prezydenta w listopadzie, Komunikat z badań nr 118/2024, CBOS, 25.11.2024.

Na podstawie wyników badań CBOS i innych źródeł scharakteryzuj różnice w poglądach politycznych Polaków.

Twój
ruch

Stosunek Polaków do różnych problemów

Podobnie jak różnice w poglądach politycznych, Polaków dzieli stosunek do różnych problemów o charakterze ideologicznym.

Potencjalne elektoraty	Jak by Pan(i) określił(a) swój stosunek do gejów i lesbijek? Jeśli przyjmujemy, że 1 oznacza dużą niechęć, a 7 pełną akceptację, to gdzie umieścił(a)by Pan(i) siebie na tej skali?			
	Niechęć (punkty 1–3)	Ambiwalencja (punkt 4)	Akceptacja (punkty 5–7)	Nie mam zdania
PiS	59%	20%	19%	1%
Konfederacja WiN	38%	30%	30%	2%
KO	14%	13%	73%	1%
Trzecia Droga*	8%	24%	62%	6%
Lewica*	7%	8%	85%	0%
Niezdecydowani, na kogo głosować	42%	17%	36%	5%
Niezamierzający głosować	46%	17%	34%	3%

* Uwaga: niewielka liczebność tego elektoratu w próbie.

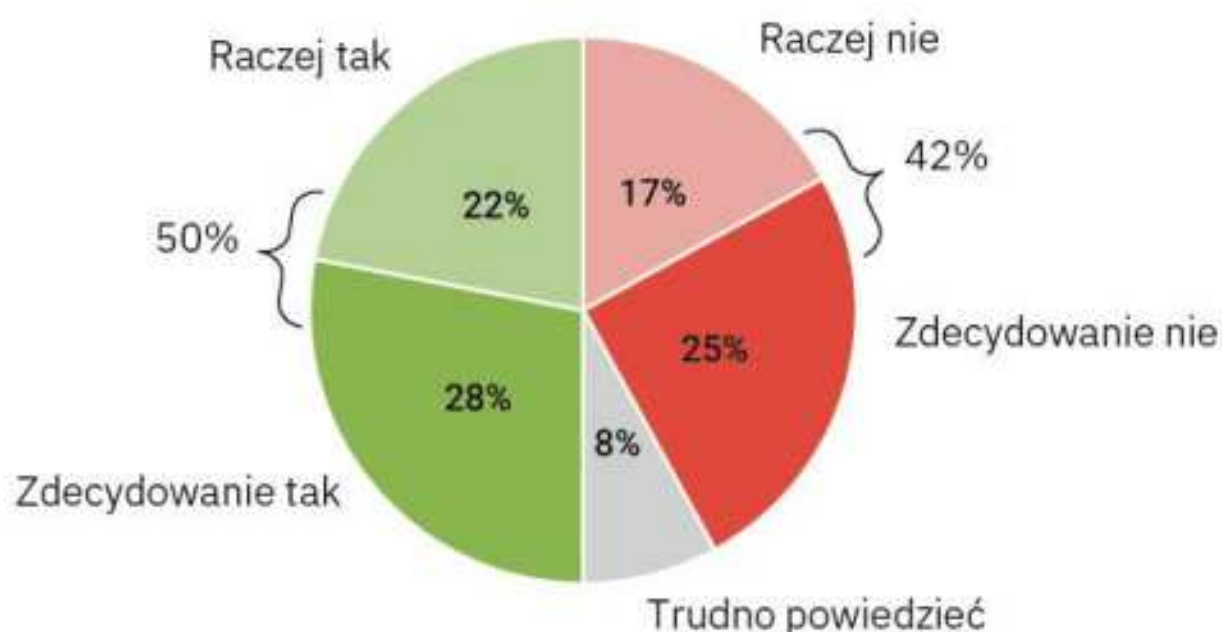
Stosunek Polaków do gejów i lesbijek, CBOS, wrzesień 2024.

Jak Pan(i) sądzi, czy przerywanie ciąży powinno być dopuszczalne przez prawo, gdy:

■ Zdecydowanie tak ■ Raczej tak ■ Raczej nie ■ Zdecydowanie nie ■ Trudno powiedzieć

Czy, Pana(i) zdaniem, pigułka „dzień po” powinna być dostępna w aptece bez recepty dla osób, które ukończyły 15 lat, czy też nie?

Stosunek Polaków do aborcji i „pigułki dzień po”, CBOS, marzec 2024.

Na podstawie badań CBOS i innych źródeł scharakteryzuj stosunek Polaków do najpoważniejszych problemów ideologicznych.

Twój
ruch

Największe sukcesy Polski

Co zaliczył(a)by Pan(i) do największych sukcesów Polski w ostatnich stu latach?	
Odzyskanie niepodległości w 1918 r., koniec zaborów	25%
Wstąpienie do Unii Europejskiej	24%
Obalenie / upadek komunizmu (bezkrwawe)	15%
Wstąpienie do NATO	9%
Wybór Karola Wojtyły na papieża Jana Pawła II	9%
Transformacja ustrojowa po 1989 r., wprowadzenie / budowa demokracji, gospodarki rynkowej i samorządności	7%
Rozwój gospodarczy po 1989 r., modernizacja, rozwój infrastruktury	5%
Wolność, niepodległość, suwerenność – ogólnie lub obecnie	4%
Rok 1945 – wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej, zakończenie wojny	4%
Sukcesy polskich sportowców	3%
Odbudowa kraju po II wojnie światowej	2%
Powstanie „Solidarności”, Sierpień 1980 (strajki)	2%

Co zaliczył(a)by Pan(i) do największych sukcesów Polski w ostatnich stu latach?	
Odbudowa państwa polskiego po rozbiorach, scalenie, rozwój kraju w dwudziestoleciu międzywojennym	2%
Bitwa warszawska („Cud nad Wisłą”), wojna 1920 r.	2%

Najważniejsze wydarzenia, sukcesy i niepowodzenia w ostatnim stuleci historii Polski, CBOS, wrzesień 2018.

Twój
ruch

Wskaż największe sukcesy Polski w ostatnich stu latach. Przedstaw wybrane wydarzenia od 1918 r., które uznajesz za największe sukcesy Polski.

Podsumowanie lekcji

- s. 58 ◀ • Według amerykańskiego socjologa Normana Goodmana wartości to *abstrakcyjne pojęcia, określające to, co społeczeństwo uważa za dobre, słuszne i pożądane.*
- s. 58 ◀ • Według Mieczysława Łobockiego wartości to *wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich.*
- s. 62 ◀ • Do problemów najwyraźniej różniących społeczeństwo polskie należą **ocena instytucji politycznych** oraz **problemy o charakterze ideologicznym.**

Pytania i polecenia

1. Przeanalizuj wyniki badań zamieszczone w tym temacie i na ich podstawie określ, co dzieli członków społeczeństwa polskiego.
2. Odszukaj i przeanalizuj inne wyniki badań różnych ośrodków badania opinii publicznej, jak TNS Polska.
3. Przedstaw swoją opinię na temat tego, z czego możemy być dumni jako państwo i społeczeństwo.

Szkoła jako wspólnota

Tematy w dziale:

- ▶ System oświaty w Polsce (temat fakultatywny)
- ▶ Prawo szkolne
- ▶ Prawa i obowiązki ucznia
- ▶ Problemy społeczności szkolnej (temat fakultatywny)
- ▶ Samorządność w szkole

System oświaty w Polsce (temat fakultatywny)

Na tej
lekcji ►

- poznasz strukturę systemu edukacji w Polsce;
- dowiesz się, jakie masz możliwości rozwoju po ukończeniu szkoły średniej;
- sprawdzisz, jak podnosić swoje kwalifikacje zawodowe.

Obowiązek
szkolny

Edukacja i wychowanie są jednym z najważniejszych elementów polityki publicznej państwa. Polityka oświatowa państwa zapewnia realizację jednego z konstytucyjnych praw człowieka, jakim jest prawo do nauki. Prawo oświatowe przewiduje, że nauka jest obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia. Obowiązek rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat, oraz trwa do ukończenia szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 18 roku życia. Siedemnastoletni absolwent szkoły branżowej I stopnia nie musi kontynuować nauki do ukończenia 18 roku życia. Rodzice, którzy nie zapewniają dziecku odpowiedniej edukacji, mogą zostać ukarani grzywną. Organem odpowiedzialnym za prowadzenie polityki oświatowej jest **Ministerstwo Edukacji Narodowej**, ale swój udział w tym mają również:

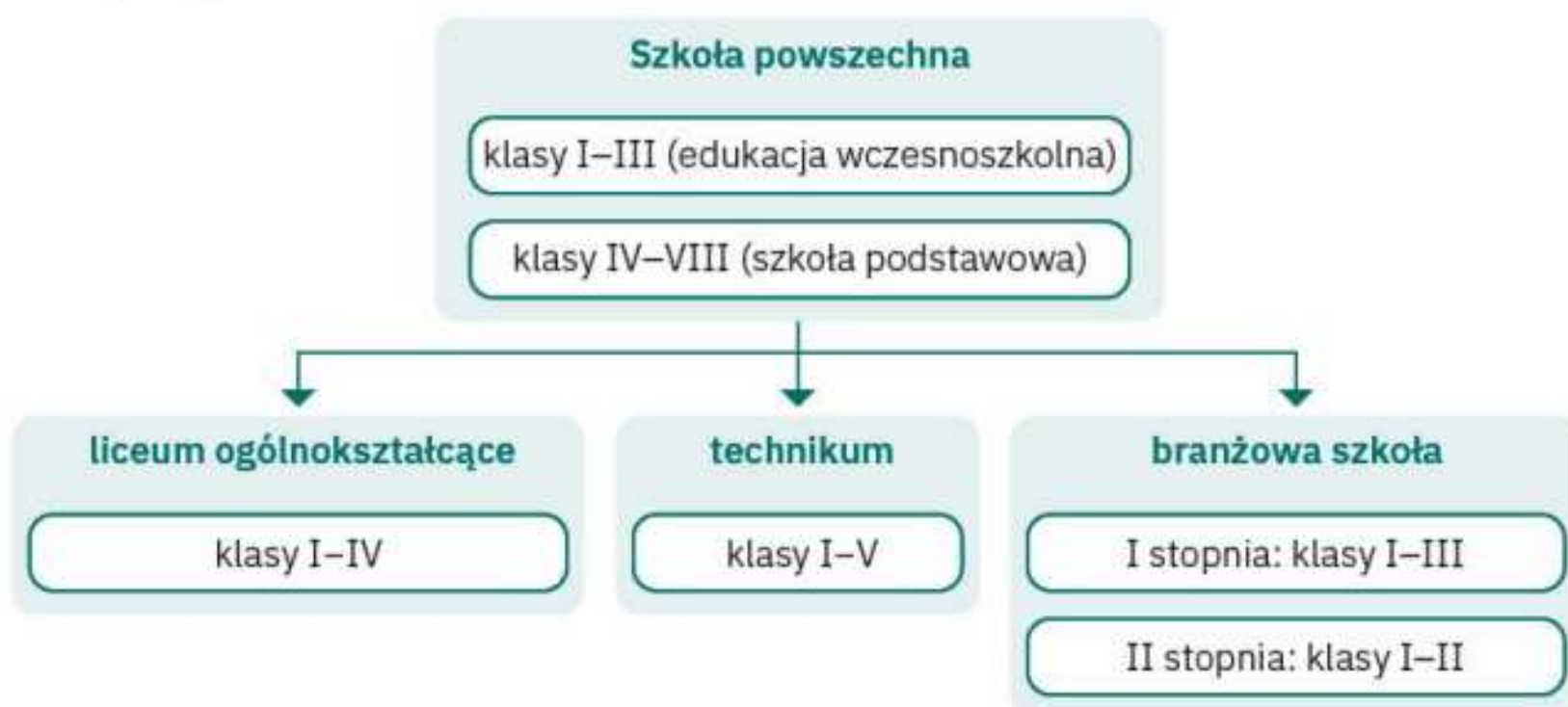
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (prowadzenie szkół artystycznych, wspieranie nauczania przedmiotów artystycznych w szkołach),
- Ministerstwo Sportu i Turystyki (rozwój sportu szkolnego).

Za finansowanie szkół publicznych odpowiadają samorządy lokalne.

W 2016 r. rozpoczęto wdrażanie reformy systemu oświaty. Jej podstawowe założenia to:

- nauka w szkołach podstawowych trwa osiem lat,
- gimnazja zostają stopniowo zlikwidowane,
- nauka w liceach ogólnokształcących trwa cztery lata, a w technikach – pięć,
- rozpoczynają działalność branżowe szkoły I stopnia, a także branżowe szkoły II stopnia, po ukończeniu tych ostatnich można przystąpić do egzaminu maturalnego,
- zmiana treści nauczania i celów kształcenia przedmiotów szkolnych.

Zreformowany system oświaty ostateczny kształt osiągnął w roku szkolnym 2022/2023.

Szkolnictwo zawodowe

Szkolnictwo zawodowe w Polsce to ważna część systemu edukacji, która przygotowuje młodych ludzi do wejścia na rynek pracy. Oprócz zajęć w szkole, które dostarczają niezbędnej wiedzy teoretycznej, bardzo ważnym elementem są praktyki zawodowe.

Szkolnictwo zawodowe odgrywa kluczową rolę w rozwoju gospodarczym kraju, dostarczając wykwalifikowanych pracowników w różnorodnych branżach, co jest niezbędne dla stabilności i wzrostu gospodarki. Dla ucznia szkoły branżowej oznacza to, że zdobywa on wiedzę i umiejętności bezpośrednio potrzebne na rynku pracy. Ucząc się konkretnego zawodu, staje się cennym specjalistą, który może szybko znaleźć zatrudnienie i aktywnie przyczyniać się do rozwoju społeczeństwa.

Wybór ścieżki szkolnictwa zawodowego wiąże się z szeregiem istotnych korzyści dla ucznia:

- **szybkie wejście na rynek pracy:** po ukończeniu szkoły uczeń posiada konkretny zawód i zestaw umiejętności, co ułatwia mu szybkie znalezienie zatrudnienia.
- **nabycie praktycznych umiejętności:** zamiast skupiać się wyłącznie na teorii, uczeń zdobywa praktyczne doświadczenie, które jest bardzo wysoko cenione przez pracodawców.
- **dopasowanie do potrzeb rynku:** programy nauczania w szkołach zawodowych są często aktualizowane i dostosowywane do bieżących potrzeb rynku pracy, co zwiększa szanse ucznia na znalezienie atrakcyjnej posady.

- **możliwość dalszego rozwoju:** ukończenie szkoły branżowej I stopnia nie zamyka drogi do dalszej edukacji. Uczeń może kontynuować naukę, zdobywać nowe kwalifikacje, a nawet podjąć studia wyższe.

Absolwent szkoły branżowej I stopnia może kontynuować naukę w dwuletniej szkole branżowej II stopnia, która umożliwia uzyskanie kwalifikacji na poziomie technika, np. technik żywienia i usług gastronomicznych, technik budowy dróg, technik geodeta, technik mechatronik (programowanie i obsługa maszyn, robotów przemysłowych oraz automatycznych linii produkcyjnych).

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie oferuje swoim studentom szereg ciekawych kierunków inżynierskich (np. mechanikę lotniczą, budowę maszyn, automatykę przemysłową i systemy mechatroniczne, rolnictwo, robotykę przemysłową, budowę i eksploatację obrabiarek sterowanych numerycznie) oraz licencjackich (np. matematykę, informatykę, pielęgniarstwo, studia filologiczne z języków obcych). Studenci kierunku **inżynieria lotnicza i nawigacja lotnicza** opanowują sztukę latania między innymi na amerykańskich samolotach Cessna 172 Skyhawk (czyt. skajhołk; na zdjęciu).

Absolwent szkoły branżowej II stopnia może również przystąpić do egzaminu maturalnego. Jego zdanie otwiera drogę do kontynuowania nauki na wyższej uczelni. Dla absolwentów szkół branżowych szczególnie atrakcyjne są **wyższe szkoły zawodowe**. Kształcą one na poziomie zawodowym – studia licencjackie lub inżynierskie, oraz na poziomie magisterskim. Studia I stopnia trwają 3 lata (studia licencjackie) lub 3,5–4 lata (studia inżynierskie) i kończą się uzyskaniem tytułu zawodowego licencjata lub inżyniera oraz zdobyciem wykształcenia wyższego zawodowego.

Zasady przyjmowania do szkół wyższych

Według ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym warunkiem przyjęcia na studia pierwszego stopnia oraz jednolite studia magisterskie jest uzyskanie świadectwa maturalnego.

Studia wyższe

Warunki uczelni wyższych

Uczelnie same ustalają szczegółowe zasady rekrutacji. Ogłaszają je przed 31 maja roku poprzedzającego rok akademicki, którego dotyczą. Zasady rekrutacji na poszczególnych uczelniach znajdują się na ich stronach internetowych.

Uczelnie mogą przeprowadzić **dodatkowe egzaminy wstępne**.

Egzaminy wstępne

Egzaminy wstępne

- Są przeprowadzane tylko na niektórych uczelniach, np.: artystycznych, wychowania fizycznego, wojskowych.
- Obejmują wiedzę i umiejętności, które nie są sprawdzane na maturze.
- Mogą być przeprowadzone w przypadku osób, które uzyskały świadectwo dojrzałości za granicą.

Warunki dopuszczenia do rekrutacji na studia pierwszego stopnia lub jednolite studia magisterskie na większości uczelni publicznych to:

- zarejestrowanie się kandydata w systemie **Internetowej Rejestracji Kandydatów** (wybór kierunków studiów);
- posiadanie świadectwa maturalnego lub dojrzałości (są również dopuszczane świadectwa **matury międzynarodowej, matury europejskiej** oraz świadectwa uzyskane za granicą, upoważniające do podjęcia nauki na wyższych uczelniach);
- wniesienie opłaty administracyjnej (rekrutacyjnej).

Internetowa Rejestracja Kandydatów

Terminy związane z rejestracją i rekrutacją ustalają **rektorzy** uczelni. Władze poszczególnych kierunków decydują o wyborze przedmiotów maturalnych, z których wyniki będą brane pod uwagę przy rekrutacji.

Studia za granicą

Od 1 maja 2004 r. Polska należy do Unii Europejskiej, więc polscy obywatele mogą korzystać z udogodnień związanych z posiadaniem obywatelstwa europejskiego.

Jednym z nich jest swobodny przepływ osób. Dotyczy on także możliwości nauki na studiach wyższych w dowolnie wybranym państwie Unii. Warunki przyjęcia na studia są takie same jak dla obywateli tego kraju. Należy jedynie mieć świadectwo upoważniające do nauki w szkole wyższej oraz certyfikat potwierdzający znajomość języka, w którym będą prowadzone zajęcia. Studenci z krajów Unii mogą korzystać z systemu stypendiów i pożyczek na takich samych zasadach jak obywatele tego kraju.

Uczenie się przez całe życie – kształcenie ustawiczne

Szybkie tempo rozwoju nauki i techniki sprawia, że zmieniają się również funkcje współczesnej edukacji. Obecnie nie wystarczy ukończyć szkołę i uzyskać kwalifikacje zawodowe, gdyż mogą one szybko stać się nieaktualne. Dotyczy to szczególnie takich dziedzin, jak medycyna i informatyka. Swoją wiedzę i umiejętności ciągle muszą uzupełniać także prawnicy i nauczyciele.

Różne formy kształcenia ustawicznego wpływają na mobilność pracownika na rynku pracy – umożliwiają mu zmianę wykonywanego zawodu. Kształcenie ustawiczne pozwala również zaspokajać potrzebę samorealizacji nawet osobom, które zakończyły już karierę zawodową. Przykładem są **uniwersytety trzeciego wieku**, które oferują wykłady, zajęcia w ramach edukacyjnych zespołów zainteresowań (np. historia sztuki, psychologia, kursy komputerowe), zajęcia sportowo-rekreacyjne oraz kursy języków obcych.

Twój
ruch

Uzasadnij stwierdzenie „Człowiek uczy się przez całe życie”.

Podsumowanie lekcji

- Nauka w Polsce jest obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia. **Polski system edukacji** składa się z **ośmioletniej szkoły powszechnej, szkoły średniej** (czteroletnie licea ogólnokształcące, pięcioletnie technika, trzyletnie branżowe szkoły I stopnia z możliwością kontynuowania nauki w dwuletnich branżowych szkołach II stopnia). Absolwent szkoły branżowej II stopnia może również przystąpić do egzaminu maturalnego. ▶ s. 68
- Według stopnia kształcenia można wyróżnić pięć rodzajów studiów wyższych: **studia pierwszego stopnia** (licencjackie lub inżynierskie), **studia drugiego stopnia** (magisterskie), **jednolite studia magisterskie, szkoły doktorskie, studia podyplomowe**. ▶ s. 71
- Warunkami przyjęcia na polską uczelnię są: **zarejestrowanie się w systemie Internetowej Rejestracji Kandydatów** oraz posiadanie **świadectwa upoważniającego do podjęcia nauki w szkole wyższej**. ▶ s. 71

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij znaczenie obowiązku nauki. Wskaż korzyści płynące z jego realizacji dla siebie oraz społeczeństwa. Porównaj swoją opinię z opiniami rówieśników.
2. Wymień kryteria, którymi należy się kierować przy wyborze kierunku studiów. Uporządkuj je według hierarchii ważności. Porównaj swoje zestawienie z przygotowanymi przez innych uczniów w klasie i opracujcie wspólne kryteria.
3. Wyjaśnij dlaczego państwo powinno rozwijać różne formy kształcenia ustawicznego. Wskaż najlepsze dla doskonalenia i zdobywania nowych kwalifikacji zawodowych.

Propozycja projektu

Opracuj scenariusz spotkania z absolwentami twojej szkoły studiującymi na różnych uczelniach. Pytania powinny dotyczyć między innymi: warunków rekrutacji, przebiegu nauki, różnych form działalności studentów, współpracy międzynarodowej oraz perspektyw zatrudnienia po studiach.

2 Prawo szkolne

Na tej
lekcji

- dowiesz się, jakie dokumenty są najważniejsze dla funkcjonowania szkoły oraz co zawierają;
- poznasz strukturę szkolnego statutu i znaczenie tego dokumentu;
- przekonasz się, jakie funkcje pełni prawo szkolne.

Szkoła jest instytucją bardzo szczególną. To miejsce:

- nauki i wychowania dla uczniów (dzieci i młodzieży),
- pracy dla nauczycieli i pracowników obsługi,
- które mogą współtworzyć rodzice.

Ze względu na wielość podmiotów funkcjonowanie szkoły zostało uregulowane w wielu dokumentach. Wszystkie muszą być zgodne z obowiązującym w Polsce prawem oświatowym i prawem międzynarodowymi, np. Konwencją praw dziecka.

Dokumenty, które tworzą szkolne prawo, pełnią kilka istotnych funkcji:

- pozwalają dobrze organizować pracę szkoły i sprawnie nią zarządzać;
- są źródłem informacji dotyczących uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły;
- określają i chronią prawa uczniów i pracowników;
- wskazują obowiązki uczniów i pracowników;
- umożliwiają ocenianie osiągnięć uczniów i śledzenie ich rozwoju edukacyjnego;
- dokumentują pracę szkoły (co jest podstawą sprawozdawczości i audytów, czyli regularnych kontroli, czy szkoła dobrze sprawuje swoje funkcje);
- ustalają procedury postępowania, na przykład związane z zapewnieniem bezpieczeństwa na terenie placówki (ewakuacja, wypadki).

Przykładowy plan ewakuacji

Przypomnij sobie plan ewakuacji oraz procedury postępowania w przypadku zagrożenia na terenie szkoły. Opisz drogę ewakuacji z sali informatycznej.

Twój
ruch

Statut szkoły

Zgodnie z obowiązującym prawem każda szkoła musi mieć statut. Jest to dokument określający zadania, strukturę organizacyjną i sposób działania placówki. Statut uwzględnia zarówno ogólne przepisy oświatowe, jak i szczegółowe rozstrzygnięcia przyjęte w konkretnej szkole (np. misja szkoły). Statut szkoły uchwała rada pedagogiczna.

Statut szkoły

Statut szkoły powinien określać między innymi:

- cele i zadania szkoły, wynikające z przepisów prawa, oraz sposób ich wykonywania, w tym w zakresie:
 - udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej,
 - organizowania opieki nad dziećmi z niepełnosprawnościami,
 - umożliwiania uczniom podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej,
 - zasad bezpieczeństwa oraz zasad promocji i ochrony zdrowia;
- organy szkoły:
 - dyrekcja,
 - rada pedagogiczna,
 - samorząd uczniowski,
 - rada rodziców,
 - ich szczegółowe kompetencje, a także warunki współdziałania organów szkoły i sposoby rozwiązywania sporów między nimi;
- organizację pracy szkoły (m.in. arkusz organizacyjny, plan pracy, plan finansowy);
- zadania nauczycieli oraz innych pracowników szkoły, również w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa uczniom;
- szczegółowe warunki i sposób oceniania wewnątrzszkolnego uczniów, czyli na przykład:
 - obowiązki nauczycieli w procesie oceniania,
 - skala ocen i wymagania konieczne do ich uzyskania,
 - sposób oceniania zachowania uczniów, tryb podwyższania ocen;

- prawa i obowiązki uczniów, w tym:
 - przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów szkoły,
 - tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia;
- rodzaje nagród i kar oraz procedury ich stosowania;
- formy opieki i pomocy uczniom, którym z przyczyn rozwojowych, rodzinnych lub losowych są potrzebne pomoc i wsparcie.

Inne dokumenty szkolne

Dokumenty
szkolne

- **Regulamin szkoły** określa zasady postępowania uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły przede wszystkim w aspekcie dyscypliny i bezpieczeństwa.
- **Plan lekcji** zawiera harmonogram zajęć lekcyjnych, określa, kto i gdzie je prowadzi. Najczęściej jest on dostępny dla uczniów i rodziców w formie elektronicznej.
- **Dziennik lekcyjny** (papierowy lub elektroniczny) dokumentuje codzienną pracę dydaktyczną szkoły, między innymi służy do rejestrowania obecności uczniów, ich ocen, uwag czy tematów zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych.
- **Arkusze ocen** to spisy ocen końcoworocznych z całego przebiegu nauki każdego ucznia w danej szkole; są podstawą wydania świadectwa.
- **Świadectwa szkolne** potwierdzają uzyskanie lub nieuzyskanie promocji ucznia do następnej klasy na podstawie jego osiągnięć edukacyjnych w danym roku szkolnym.
- **Wymagania edukacyjne** informują o wiedzy i umiejętnościach niezbędnych do uzyskania poszczególnych ocen z danego przedmiotu.
- **Protokoły z posiedzeń** dokumentują przebieg posiedzeń statutowych organów szkoły, na przykład rad pedagogicznych.
- **Protokoły z egzaminów klasyfikacyjnych i poprawkowych** są świadectwem przebiegu egzaminów.
- **Plany pracy i sprawozdania z ich realizacji** poszczególnych zespołów zadaniowych, na przykład zespołu wychowawców czy zespołu nauczycieli języków obcych.
- **Indywidualny plan rozwoju ucznia (IPRU)** jest opracowywany dla uczniów z niepełnosprawnościami lub specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, by zapewnić im odpowiednie wsparcie i dostosować proces nauczania do ich indywidualnych potrzeb.

- Dokumenty związane z postępowaniem rekrutacyjnym zawierają protokoły, listy przyjętych i nieprzyjętych kandydatów.
- Rejestry wydawanych przez szkołę dokumentów obejmują między innymi świadectwa, legitymacje uczniowskie oraz opinie.
- Dokumenty niezbędne do przeprowadzenia w szkole egzaminów zewnętrznych (egzamin ośmioklasisty, matura, egzamin zawodowy) to na przykład deklaracje uczniów, harmonogramy przebiegu egzaminów, a także powołania członków zespołów nadzorujących lub egzaminacyjnych. Podstawowym źródłem wiedzy o egzaminach zewnętrznych jest Centralna Komisja Egzaminacyjna.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wl
Centralna Komisja
Egzaminacyjna (CKE)

- Program wychowawczo-profilaktyczny określa działania szkoły w zakresie wychowania i zapobiegania zachowaniom patologicznym.

Podsumowanie lekcji

- Podstawowym dokumentem szkoły jest przyjmowany przez radę pedagogiczną **statut szkoły**.
- Do ważnych dla ucznia dokumentów należą również: **regulamin szkoły, plan lekcji, dziennik lekcyjny, świadectwa szkolne, dokumenty niezbędne do przeprowadzenia w szkole egzaminów zewnętrznych**.

► s. 75

► s. 76

Pytania i polecenia

1. Wymień najważniejsze dokumenty wewnątrzszkolne. Jakiego reguły się w nich zapisuje?
2. Przeanalizuj zapisy statutu swojej szkoły dotyczące praw i obowiązków ucznia. Określ, które zapisy są najczęściej naruszane i dlaczego.
3. Zaproponuj regulamin używania przez uczniów telefonów komórkowych na terenie szkoły.

Na tej
lekcji ▶

- poznasz podstawowe prawa i obowiązki ucznia;
- zaproponujesz sposoby reagowania w sytuacjach naruszenia szkolnych reguł;
- poznasz instytucje ochrony praw ucznia.

Bezpłatny
dostęp do
edukacji

Zajrzyj
do źródła

Status prawny ucznia w Polsce regulują przepisy międzynarodowe i wewnętrzpaństwowe. Określają one prawa i uprawnienia, a także obowiązki ucznia, które wynikają z odgrywanej przez niego roli społecznej. Polskie prawo jest zgodne z postanowieniami **Konwencji o prawach dziecka**, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Konwencja obowiązuje w Polsce od 7 lipca 1991 r. Przepisy w niej zgromadzone obejmują prawa i wolności osobiste, prawa polityczne, socjalne i kulturalne dzieci, w tym prawo do nauki.

Podstawowym prawem ucznia jest **konstytucyjne prawo do nauki**.

Art. 70

1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.
2. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.
3. Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.
4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Twoje prawo do nauki wynika z Konwencji o prawach dziecka i Konstytucji RP.

Prawa ucznia

Prawo oświatowe w sposób bardzo ogólny odnosi się do praw ucznia. To zagadnienie jest regulowane w statucie szkoły.

Podstawowe
prawa ucznia

Art. 98

1. Statut szkoły zawiera w szczególności: [...]

17) prawa i obowiązki uczniów, w tym przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów szkoły, a także tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia [...].

Zajrzyj
do źródła

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Według Fundacji na rzecz Praw Ucznia poszczególne przepisy dotyczące uczniów – zgromadzone w Prawie oświatowym, ustawie o systemie oświaty, a także w innych ustawach i rozporządzeniach – wielokrotnie wskazują, że dane prawo uczniom przysługuje. Dlatego też można wyodrębnić następujący **katalog praw ucznia**:

Fundacja na rzecz
Praw Ucznia

1. Prawo do nauki.
2. Prawo do udziału w konkursach (np. olimpiadach przedmiotowych, konkursach tematycznych i artystycznych, zawodach sportowych).
3. Prawo do uzyskania pomocy materialnej.
4. Prawo do informacji i sprawiedliwej oceny.
5. Prawo do rozwijania zainteresowań (np. w kołach zainteresowań, szkolnym chórze, szkolnych klubach sportowych).
6. Prawo do bezpieczeństwa, wiedzy o bezpieczeństwie i uzyskania pomocy.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wt4
Fundacja na rzecz
Praw Ucznia

Chór szkolny

7. Prawo do swobody wypowiedzi, myśli, sumienia i wyznania.
8. Prawo do prywatności.
9. Prawo do czasu wolnego (właściwej organizacji życia szkolnego).
10. Prawo do godności.
11. Prawo do angażowania się w życie szkoły (w samorząd szkolny i klasowy).
12. Prawo do złożenia skargi.

Ten zbiór praw nie jest jednak zamknięty. To oznacza, że można go rozszerzać o kolejne prawa.

Obowiązki ucznia

Podstawowe
obowiązki
ucznia

W przeciwieństwie do praw ucznia – jego obowiązki zostały prawnie uregulowane. Prawo oświatowe zawiera zakres obowiązków ucznia, jaki powinien znaleźć się w statucie szkoły.

Zajrzyj
do źródła

Art. 99

Obowiązki ucznia określa się w statucie szkoły z uwzględnieniem obowiązków w zakresie:

- 1) właściwego zachowania podczas zajęć edukacyjnych;

- 2) usprawiedliwiania, w określonym terminie i formie, nieobecności na zajęciach edukacyjnych, w tym formy usprawiedliwiania nieobecności przez osoby pełnoletnie;
- 3) przestrzegania zasad ubierania się uczniów na terenie szkoły lub noszenia na terenie szkoły jednolitego stroju – w przypadku, o którym mowa w art. 100;
- 4) przestrzegania warunków wnoszenia i korzystania z telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych na terenie szkoły;
- 5) właściwego zachowania wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz pozostałych uczniów.

Art. 100

1. Dyrektor szkoły podstawowej, szkoły ponadpodstawowej oraz szkoły artystycznej może z własnej inicjatywy lub na wniosek rady szkoły, rady rodziców, rady pedagogicznej lub samorządu uczniowskiego, za zgodą odpowiednio rady rodziców i rady pedagogicznej oraz w przypadku, gdy z inicjatywą wystąpił dyrektor szkoły lub wniosku złożonego przez inny podmiot niż samorząd uczniowski – także po uzyskaniu opinii samorządu uczniowskiego, wprowadzić obowiązek noszenia przez uczniów na terenie szkoły jednolitego stroju.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

1. Przeprowadź w klasie dyskusję na temat skutecznych sposobów egzekwowania uczniowskich obowiązków.
2. Czy samorząd szkolny jest dobrym przykładem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego?

Twój
punkt
widzenia

Ochrona praw ucznia

Ochroną praw ucznia zajmują się, poza instytucjami systemu oświaty, między innymi **Rzecznik Praw Dziecka**, rzecznik praw ucznia oraz organizacje pozarządowe.

Rzecznik Praw
Dziecka

Rzecznik Praw Dziecka to konstytucyjny organ, stojący na straży praw dziecka, a w szczególności prawa do:

- życia i ochrony zdrowia,
- wychowania w rodzinie,
- godziwych warunków socjalnych,
- nauki.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wN
Rzecznik Praw
Dziecka

W październiku 2024 r. rzecznik Monika Horna-Cieślak (na zdjęciu) zwróciła się do Ministerstwa Edukacji Narodowej o zwrócenie uwagi na odpowiednie kwalifikacje osób zatrudnianych w szkołach i przedszkolach na stanowiskach psychologów.

Obecnie brakuje jednoznacznej podstawy prawnej funkcjonowania rzecznika praw ucznia, ale jego działalność musi być zgodna z Konstytucją RP, Prawem oświatowym i Konwencją praw dziecka. Nie ma obowiązku powoływania w szkole rzecznika. Podstawą takiej decyzji jest zapis w statucie szkoły. Rzecznikiem z reguły jest nauczyciel, ale może nim być także uczeń. Zakres działalności oraz prawa i obowiązki rzecznika powinny znaleźć się w regulaminie. Rzecznika wybiera samorząd uczniowski.

W marcu 2024 r. w Ministerstwie Edukacji Narodowej powstał zespół do spraw praw i obowiązków ucznia oraz powołania ogólnopolskiego rzecznika praw ucznia. Zgodnie z planowanymi zmianami taki organ powstanie przy każdym kuratorium oświaty.

W Polsce działa wiele stowarzyszeń i fundacji, które zajmują się prawami dziecka. Należy do nich między innymi Fundacja na rzecz Praw Ucznia. Jest ona organizatorem ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy o Prawach Ucznia. Ponadto fundacja opiniuje akty prawne dotyczące funkcjonowania szkoły i prowadzi doradztwo prawne.

Problemami uczniów, zwłaszcza związanymi z przemocą, zajmuje się **Komitet Praw Dziecka**. Z kolei sprawami uczniów z Ukrainy zajmuje się między innymi **Helsińska Fundacja Praw Człowieka**.

Podsumowanie lekcji

- Konstytucja gwarantuje **bezpłatny dostęp do edukacji** w szkołach publicznych każdemu obywatelowi. ► s. 78
- **Do podstawowych praw ucznia należą:** prawo do nauki, prawo do udziału w konkursach, prawo do uzyskania pomocy materialnej, prawo do informacji i sprawiedliwej oceny, prawo do rozwijania zainteresowań, prawo do bezpieczeństwa, wiedzy o bezpieczeństwie i uzyskania pomocy, prawo do swobody wypowiedzi, myśli, sumienia i wyznania, prawo do prywatności, prawo do czasu wolnego, prawo do godności, prawo do angażowania się w życie szkoły, prawo do złożenia skargi. ► s. 79
- **Podstawowe obowiązki uczniów dotyczą:** właściwego zachowania podczas zajęć edukacyjnych, usprawiedliwiania, w określonym terminie i formie, nieobecności na zajęciach edukacyjnych, w tym formy usprawiedliwiania nieobecności przez osoby pełnoletnie, przestrzegania zasad ubierania się uczniów na terenie szkoły lub noszenia na terenie szkoły jednolitego stroju, przestrzegania warunków wnoszenia i korzystania z telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych na terenie szkoły, właściwego zachowania wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz pozostałych uczniów. ► s. 80
- Ochroną praw ucznia zajmują się: **Rzecznik Praw Dziecka, rzecznik praw ucznia, organizacje pozarządowe.** ► s. 81

Pytania i polecenia

1. Przedstaw najważniejsze prawa uczniowskie i określ ich źródła.
2. Na podstawie statutu szkoły omów najważniejsze obowiązki uczniów i określ ich źródła.
3. Zaproponuj sposoby reagowania w sytuacjach naruszenia szkolnych reguł.
4. Porównaj obowiązki ucznia z obowiązkami obywatela. Wskaż podobieństwa i różnice.
5. Na podstawie artykułu 100 punkt 1 przedstaw argumenty w sprawie wprowadzenia mundurków w twojej szkole. Podaj przykłady argumentów „za” i „przeciw”.

Problemy społeczności szkolnej (temat fakultatywny)

Na tej
lekcji ►

- poznasz najważniejsze problemy i wyzwania uczniów;
- dowiesz się, jak radzić sobie z problemami związanymi ze społecznością szkolną;
- zaproponujesz konkretne rozwiązania dla wybranych problemów występujących w szkole;
- scharakteryzujesz przyczyny i konsekwencje rozproszonej odpowiedzialności.

Społeczność szkolną tworzy wiele podmiotów: uczniowie i ich rodzice lub prawni opiekunowie, nauczyciele, pracownicy administracji i obsługi. Okazjonalnie na terenie szkoły przebywają interesanci, zaproszeni goście, pracownicy nadzoru pedagogicznego oraz organu prowadzącego, na przykład rady miasta.

Tak złożona wspólnota jest wrażliwa na wpływ okoliczności zewnętrznych, takich jak: pandemia, wojna czy kryzysy polityczne i ekonomiczne. We współczesnej polskiej szkole występują problemy związane z konfliktami międzyludzkimi, trudnościami edukacyjnymi bądź wychowawczymi, z zachowaniami agresywnymi, obecnością substancji psychoaktywnych, a także związane z wojną w Ukrainie czy ze skutkami zdalnego nauczania w czasie pandemii.

Uczniowie z Ukrainy

Sytuacja
ukraińskich
uczniów

Sytuację ukraińskich uczniów w polskich szkołach opisuje raport „Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskiej szkole – rok szkolny 2023/2024”. Został on opracowany przez pracownię Badania i Działania, na zlecenie Centrum Edukacji Obywatelskiej, we współpracy z Funduszem Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci w ramach projektu „Uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole”.

Przyjęcie do polskich szkół około 150 tys. uczniów z Ukrainy uznaje się za sukces. Większość tych uczniów pozytywnie ocenia swój pobyt w Polsce. Jednak w coraz większym stopniu przeważają w szkołach procesy asymilacyjne niż integracyjne. Oczekuje się, że ukraińscy uczniowie dostosują się do polskich warunków, kosztem swojej tożsamości kulturowej.

Według raportu nauczyciele nie radzą sobie problemem traumy, jaki towarzyszy młodym Ukraińcom w związku z toczącą się wojną. Coraz częściej pojawiają się wśród polskich uczniów zachowania o charakterze dyskryminacyjnym. Przyczyniają się one do obniżenia poczucia bezpieczeństwa uczniów z Ukrainy.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wO
Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach – rok szkolny 2023/2024. Raport z badań jakościowych

Odpowiedz, jak twoim zdaniem szkoła może wspierać uczniów w trudnej sytuacji związanej z wojną lub kryzysami politycznymi.

Twój
ruch

Konflikty w szkole

Konflikty są nieodłączną częścią życia społecznego. Dochodzi do nich, gdy strony mają sprzeczne interesy lub gdy uznają różne wartości. W każdym środowisku, w tym także w szkole, może dojść do konfliktów.

Konflikty
w szkole

Szkolne konflikty to sytuacje, w których dochodzi do napięć, nieporozumień lub konfrontacji między uczniami, nauczycielami lub innymi członkami społeczności szkolnej. Przyczyny takich sporów i metody radzenia sobie z nimi mogą być różnorodne.

Rodzaje konfliktów w szkole:

- **konflikty między uczniami** – ich przyczyny to rywalizacja, wykluczenie społeczne, na przykład spowodowane różnicami majątkowymi, orientacją seksualną, a także różnice zainteresowań, wartości i poglądów;
- **konflikty między uczniami a nauczycielami** – wiążą się najczęściej z wymaganiami edukacyjnymi, sposobem oceniania wiedzy i umiejętności uczniów oraz ich zachowania;
- **konflikty między uczniami a administracją szkolną i pracownikami technicznymi** – ich źródłem jest zazwyczaj naruszanie przez uczniów obowiązków i standardów zachowania w kontaktach z pracownikami szkoły.

Metody rozwiązywania szkolnych konfliktów:

- **negocjacje** – wymagają gotowości do ich podjęcia wszystkich stron konfliktu;
- **mediacje** – ich warunkiem jest zaufanie do osoby prowadzącej rozmowę – mediatora; może to być psycholog szkolny lub pedagog, wychowawca klasy lub inny nauczyciel, ale także przewodniczący samorządu szkolnego lub klasowego czy koleżanka lub kolega.

Więcej informacji na temat konfliktów i sposobów ich rozwiązywania znajdziesz w dziale I, rozdziale 9.

Agresja w szkole

Przejawy
agresji
w szkole

Skrajną formą konfliktów szkolnych jest agresja. Najczęściej spotykanymi jej rodzajami są:

- **agresja fizyczna** – na przykład: wymuszenia, molestowanie seksualne, bójki, niszczenie mienia; specyficzną formą jest autoagresja, w tym samookaleczenia;
- **agresja słowna** – na przykład: obelgi, wyzwiska oraz groźby, również kierowane za pośrednictwem komunikatorów i mediów społecznościowych;
- **agresja relacyjna** – najmniej widoczna dla otoczenia, polega na manipulowaniu relacjami społecznymi ofiary, na przykład poprzez budowanie jej negatywnego wizerunku w mediach społecznościowych; jej podłożem mogą być między innymi: dyskryminacja z powodu innej orientacji seksualnej, wyglądu, ubóstwa, niepełnosprawności; może prowadzić do wykluczenia społecznego, a w konsekwencji do zaburzeń psychicznych.

Coraz częściej w szkole mamy do czynienia z **cyberprzemocą**. Internet staje się miejscem zarówno przemocy słownej, jak i relacyjnej.

Przyczynami zachowań agresywnych w szkole są najczęściej:

- **indywidualne problemy uczniów** (m.in. orientacja seksualna, wygląd zewnętrzny, ubóstwo, niepełnosprawność i stan zdrowia, problemy rodzinne, zaburzenia emocjonalne, brak postępów w nauce);
- **środowisko szkolne** (m.in. atmosfera w szkole i klasie, relacje rówieśnicze, presja rówieśników na zdobywanie jak najlepszej pozycji w grupie, strach przed odrzuceniem, nauczyciele, wysoki poziom wymagań);

- **wpływy społeczne i kulturowe** (m.in. media elektroniczne, poziom agresji w grach i filmach, otoczenie społeczne szkoły).

Nie lekceważ przejawów agresji – reaguj, informuj i proś o pomoc. Aby zmniejszyć negatywne skutki agresji, potrzeba szybkich działań. Należą do nich między innymi pomoc psychologiczna i prawna dla osób doświadczających przemocy oraz praca profilaktyczna na zajęciach z wychowawcą i lekcjach z innych przedmiotów. Ważne, by współpracowali przy tym wszyscy członkowie społeczności szkolnej: nauczyciele, uczniowie i rodzice. Często do pomocy warto zaangażować także instytucje, jak kuratorium oświaty, policję czy straż gminną (miejską).

Substancje psychoaktywne

Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom razem z Fundacją CBOS przeprowadziło badania uczniów ostatnich klas szkół ponadpodstawowych (18–19 lat). Wyniki wykazały nieznaczny spadek konsumpcji substancji psychoaktywnych na terenie szkoły.

W omawianych badaniach uczniowie pytani byli o używanie substancji psychoaktywnych na terenie szkoły. Największą zmianę odnotowano w przypadku narkotyków. Ich zażywanie na terenie szkoły wskazało 29% uczniów (2021 r.) wobec 32% przy poprzednim pomiarze (2018 r.). [...]

Konsumpcja substancji psychoaktywnych

[Zajrzyj do źródła](#)

W najnowszym sondażu z 2021 r. niepalenie zadeklarowało 61% dziewcząt (tyle samo co w 2018 r.) i podobny odsetek chłopców – 62% (w 2018 r. – 59%). [...]

W ciągu miesiąca poprzedzającego badanie w 2021 r. 66% (74% w 2018 r.) uczniów przynajmniej raz piło piwo, 62% (tak samo jak w roku 2018) – wódkę i inne mocne alkohole, a 37% (43% w 2018 r.) – wino. [...]

W przypadku „dopalaczy” odnotowujemy spadek używania tych substancji. Odsetek badanych, którzy eksperymentowali z tymi substancjami – 2,6%. W ciągu ostatniego roku używało „dopalaczy” 0,3% oraz w ciągu ostatniego miesiąca taki sam odsetek 0,3%. Są to najniższe wskaźniki od początku prowadzenia badań – to jest od roku 2008. [...] Do używania kiedykolwiek w życiu mefedronu przyznało się 4,4%, w ciągu ostatniego roku przed badaniem 2,1% a w ciągu ostatnich 30 dni 1,4%.

Polska młodzież A.D. 2021 a substancje psychoaktywne, Remedium,
<https://link.operon.pl/uW> (dostęp: 19.05.2025).

Twój
ruch

Przeczytaj uważnie tekst dotyczący wyników badań na temat używania substancji psychoaktywnych wśród uczniów. Jakie działania szkoła i społeczność mogą podjąć, aby ograniczyć używanie substancji psychoaktywnych wśród młodzieży?

Uczniowie używają mniej substancji psychoaktywnych na terenie szkoły być może z powodu mody na e-papierosy. Z badań Instytutu Badań Pollster, zleconych przez Rzecznika Praw Dziecka, wynika, że 23% nastolatków w Polsce pali e-papierosy, a 72% z tej grupy robi to systematycznie. Badania przeprowadzono w 2020 r., ale w ostatnich latach można zaobserwować natężenie tego problemu.

Popularność e-papierosów wynika z błędnego przekonania o tym, że są mało szkodliwe. Rzeczywistość jest inna – Badania Światowej Organizacji Zdrowia potwierdziły ich rakotwórcze działanie oraz szkodliwy wpływ na układ oddechowy i odpornościowy.

W 2025 r. powstał projekt nowelizacji ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych. Zgodnie z nim osoby poniżej 18 lat nie mogłyby kupić e-papierosów czy pojemników zapasowych. Ponadto obowiązywałby zakaz sprzedaży na odległość woreczków z nikotyną.

Problemy szkolne

Jednym z najpoważniejszych problemów współczesnej szkoły jest stale wzrastająca liczba uczniów z **depresją**. Według badań przeprowadzonych przez instytut Zdrowia Psychicznego około 20% nastolatków doświadcza objawów depresji.

Problemy
współczesnej
szkoły

Depresja to poważna choroba, jednak często bagatelizowana. Niekiedy jej objawy są traktowane jako złe zachowanie i chwilowy spadek nastroju. Tymczasem osoby z depresją nie są w stanie kontrolować swojego zachowania i emocji. W cięższych przypadkach podejmują próby samobójcze. Chory na depresję wymaga cierpliwości, wyrozumiałości oraz wsparcia psychicznego ze strony rodziny, nauczycieli i znajomych.

Przyczyny depresji

- problemy rodzinne
- wysokie wymagania wobec uczniów
- niska samoocena
- problemy emocjonalne
- izolacja od rówieśników

Kondycję psychiczną młodzieży znacznie osłabił czas pandemii. Długi okres izolacji społecznej i lęk przed chorobą przyczyniły się do wzrostu liczby **osób z zaburzeniami zachowania i odczuwających stany lękowe**.

Na pogorszenie kondycji psychicznej młodzieży wpływa również nadmierne korzystanie z technologii informatycznych. W internecie jest wiele treści niekorzystnie oddziałujących na nasze zdrowie psychiczne. Nierozsądne czy nadmierne korzystanie między innymi z mediów społecznościowych, komunikatorów czy gier internetowych może prowadzić do:

- uzależnienia,
- obniżenia samooceny,
- frustracji z powodu braku popularności i akceptacji w sieci,
- poważnych zaburzeń zdrowia psychicznego.

Liczba polubień czy „followersów” i „subów” dla wielu osób jest wyznacznikiem pozycji społecznej. Brak aprobaty w sieci i negatywne, czasem wręcz wulgarne, wpisy, powodują frustrację i stres.

Rozproszenie odpowiedzialności

Rozproszenie
odpowiedzial-
ności

Zastanów się, czy byłeś/byłaś kiedyś w sytuacji, gdy ktoś potrzebował pomocy, a żadna z osób obserwujących zdarzenie jej nie udzieliła. Takie zjawisko nazywamy **rozproszeniem odpowiedzialności**. Wiąże się ono z konformizmem i oddziaływaniem grupy na nasze zachowanie. Bywa nazywane także **efektem widza** lub **obojętnego przechodnia**. To oznacza, że im większa liczba świadków, tym mniejsze prawdopodobieństwo, że ktoś pomoże osobie potrzebującej.

Większość wydarzeń związanych z agresją, trudnościami szkolnymi i osobistymi czy problemami z substancjami psychoaktywnymi w szkole dzieje się w większych lub mniejszych grupach. Świadcami są inni uczniowie. Często jednak oczekują oni, że to ktoś inny zareaguje w trudnej sytuacji.

Twój
punkt
widzenia

1. Co jest większym problemem społecznym: ubóstwo materialne czy ubóstwo intelektualne?
2. Czy współcześnie młodzież kieruje się zasadą pomocy? Przygotujcie przykłady zachowań ilustrujących wasze opinie.
3. Który problem polskiej młodzieży uważasz za najważniejszy, wymagający natychmiastowych działań państwa?

Podsumowanie lekcji

- s. 84 • Obecność w szkołach około 150 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy jest poważnym wyzwaniem dla polskiego systemu oświaty oraz polskich uczniów.
- s. 85 • Najczęstszymi **konfliktami w szkole** są konflikty: między uczniami, między uczniami a nauczycielami oraz uczniami a administracją szkolną i pracownikami technicznymi. **Sposobami rozwiązywania tych konfliktów mogą być negocjacje lub mediacje.**
- s. 86 • Skrajną formą konfliktów szkolnych jest **agresja**. Najczęściej spotykany mi jej rodzajami są: **agresja fizyczna, słowna i relacyjna.**
- s. 87 • W szkołach zmniejszyło się spożycie **substancji psychoaktywnych**. Nowym problemem są **e-papierosy i woreczki z nikotyną.**
- s. 89 • Poważnym problemem uczniów są **zaburzenia zdrowia psychicznego, w tym depresja oraz uzależnienie od internetu, komputerów i telefonów komórkowych.**
- s. 90 • **Rozproszenie odpowiedzialności** to negatywne zjawisko, w którym jednostka obserwuje osobę potrzebującą i nie podejmuje się pomocy w oczekiwaniu, że ktoś inny jej udzieli.

Pytania i polecenia

1. Zdiagnozuj problemy i potrzeby swojej społeczności szkolnej. Dane możesz zebrać za pomocą wywiadu lub ankiety, opracowanych we współpracy z psychologiem lub pedagogiem szkolnym.
2. Zaproponuj konstruktywne sposoby rozwiązania jednego z wybranych problemów społeczności szkolnej oraz podejmij właściwe działania.
3. Na podstawie różnych źródeł informacji oraz swoich doświadczeń wskaż sposoby budowania poczucia własnej wartości (inne niż z pomocą internetu).
4. W grupie lub samodzielnie przygotuj argumenty popierające wprowadzenie w polskich szkołach zakazu używania telefonów komórkowych oraz argumenty temu przeciwne.
5. Scharakteryzuj przyczyny i konsekwencje rozproszonej odpowiedzialności. Wskaż szkolne przykłady tego zjawiska.
6. Przygotuj projekt – plakat lub mem – zwracający uwagę na jeden z problemów omówionych w rozdziale. Projekt może być wykonany dowolną techniką plastyczną lub z pomocą grafiki komputerowej.

Propozycja projektu

Przygotuj samodzielnie lub w grupie krótki film ostrzegający przed szkodliwością e-papierosów lub telefonów komórkowych.

Na tej
lekcji ▶

- poznasz podstawę prawną działalności samorządu szkolnego;
- określisz zakres działalności samorządu szkolnego, klasowego i rady szkoły;
- dowiesz się, jak uczniowie mogą włączyć się w decydowanie o sprawach szkoły;
- zaplanujesz wykorzystanie jednego ze sposobów włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły.

Samorządność jest jedną z wartości demokratycznych. To prawo decydowania przez grupę osób czy społeczność o własnych sprawach, bez odgórnej kontroli. Na przykład: mieszkańcy danej miejscowości sami wybierają własnego wójta, burmistrza czy prezydenta miasta, przedstawiciele danego zawodu powołują własny samorząd – izby rzemieślnicze czy lekarskie.

W szkole organizacjami tego typu są: samorząd szkolny, samorząd uczniowski i rada szkoły.

Samorząd szkolny

Samorząd
szkolny

Podstawa prawna: ustawa Prawo oświatowe

Skład: wszyscy uczniowie szkoły lub placówki

Cele i zadania
samorządu

Cele i zadania:

- nauczają zasad demokratycznych i odpowiedzialności za całą społeczność szkolną;
- wdrażają do samorządności;
- reprezentuje ogół uczniów oraz broni praw i godności poszczególnych uczniów;
- czynnie uczestniczy w życiu szkoły, w tym w:
 - rozwiązywaniu problemów,
 - realizowaniu celów wychowawczych szkoły – wspólnie z nauczycielami,
 - integracji społeczności szkolnej,
 - kształtowaniu postaw koleżeńskich;
- organizuje w szkole wydarzenia kulturalne i inne;

- współdziała z radą rodziców i radą szkoły w zapewnieniu odpowiednich warunków nauki;
- dba o dobre imię szkoły;
- reprezentuje szkołę podczas uroczystości szkolnych i pozaszkolnych;
- prowadzi działania z zakresu wolontariatu;
- współpracuje ze środowiskiem lokalnym.

Zakres działalności: samorząd szkolny ma prawo do:

- zapoznania się z programem nauczania, zasadami uzyskiwania ocen;
- organizacji życia szkolnego zgodnie z zainteresowaniami uczniów, w tym wydarzeń kulturalnych, sportowych i innych – w porozumieniu z dyrektorem;
- redagowania i wydawania gazetki szkolnej;
- wyboru nauczyciela opiekującego się samorządem.

Zasady wybierania i działania: są określone w regulaminie uchwalanym przez ogół uczniów w głosowaniu równym, tajnym i powszechnym; musi być zgodny ze statutem szkoły lub placówki.

Art. 85

5. Samorząd może przedstawiać radzie szkoły lub placówki, radzie pedagogicznej oraz dyrektorowi wnioski i opinie we wszystkich sprawach szkoły lub placówki, w szczególności dotyczących realizacji podstawowych praw uczniów, takich jak:

- 1) prawo do zapoznawania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami;
- 2) prawo do jasnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu;
- 3) prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji między wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań;
- 4) prawo redagowania i wydawania gazety szkolnej;
- 5) prawo organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi w porozumieniu z dyrektorem;
- 6) prawo wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna samorządu.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Zajrzyj
do źródła

Samorząd klasowy

Podstawa prawna: brak ustawowych regulacji

Skład: przewodniczący, zastępca przewodniczącego, skarbnik

Cele i zadania – przewodniczącego:

- kieruje pracami samorządu;
- reprezentuje klasę przed władzami szkoły, nauczycielami oraz innymi pracownikami;
- organizuje imprezy klasowe, na przykład mikołajki czy wycieczki;
- reprezentuje klasę w samorządzie uczniowskim, uczestniczy w jego pracach, między innymi w radzie samorządów klasowych;
- pomaga wychowawcy;
- pośredniczy w rozwiązywaniu sporów między uczniami klasy;
- **zastępcy:** zastępuje przewodniczącego i w razie potrzeby przejmuje część jego obowiązków;
- **skarbnika:** zarządza funduszami klasy, zbiera składki i przeznacza je na cele ustalone przez klasę.

Zakres działalności: przedstawia swoje propozycje ocen z zachowania.

Zasady wybierania i działania: przyjęte przez klasę, zgodne ze statutem szkoły oraz regulaminem samorządu szkolnego.

Kadencja: zgodnie z wolą klasy

Rada szkoły

Podstawa prawna: ustawa Prawo oświatowe; radę szkoły powołuje dyrektor z własnej inicjatywy lub na wniosek rady rodziców, a w przypadku szkół ponadpodstawowych także na wniosek samorządu uczniowskiego

Skład: w równej liczbie: nauczyciele, rodzice oraz uczniowie wybrani przez ogół uczniów; również dyrektor – z głosem doradczym

Cele i zadania:

- rozwiązuje problemy wewnętrzne szkoły lub placówki;
- uchwała jej statut;
- opiniuje projekt planu finansowego, plan pracy szkoły lub placówki, a także inne projekty

- występuje do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą lub placówką z wnioskami o zbadanie i ocenę działalności szkoły lub placówki, dyrektora lub innego nauczyciela;
- ocenia sytuację oraz stan szkoły lub placówki i występuje z wnioskami do odpowiednich podmiotów, na przykład dyrektora, w sprawach organizacji zajęć.

Zakres działalności: stworzenie porozumienia między członkami społeczności szkolnej i przedstawianie jej interesów w czasie podejmowania ważnych dla szkoły decyzji.

Zasady wybierania i działania: nauczycieli wybiera ogół nauczycieli, rodziców – ogół rodziców, uczniów – ogół uczniów.

Kadencja: 3 lata

Art. 80

2. Rada szkoły lub placówki uczestniczy w rozwiązywaniu spraw wewnętrznych szkoły lub placówki, a także:

- 1) uchwała statut szkoły lub placówki;
- 2) opiniuje projekt planu finansowego szkoły lub placówki;
- 3) może występować do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą lub placówką z wnioskami o zbadanie i dokonanie oceny działalności szkoły lub placówki, jej dyrektora lub innego nauczyciela zatrudnionego w szkole lub placówce; wnioski te mają dla organu charakter wiążący;
- 4) opiniuje plan pracy szkoły lub placówki, projekty eksperymentów pedagogicznych oraz inne sprawy istotne dla szkoły lub placówki;
- 5) z własnej inicjatywy ocenia sytuację oraz stan szkoły lub placówki i występuje z wnioskami do dyrektora, rady pedagogicznej, organu prowadzącego szkołę lub placówkę oraz do wojewódzkiej rady oświatowej, w szczególności w sprawach organizacji zajęć, o których mowa w art. 109 ust. 1 pkt 2 i 5-7.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Zajrzyj
do źródła

Mechanizmy włączania uczniów w procesy decyzyjne w szkole

Ważne jest, by uczniowie – jako członkowie szkolnej społeczności – uczestniczyli w podejmowaniu wpływających na nią decyzji. Mogą to robić między innymi w czasie **konsultacji**. Dzięki nim przekazują swoje uwagi i opinie,

Zaangażowanie uczniów
w życie szkoły

które mogą zostać uwzględnione przez dyrekcję lub radę pedagogiczną. Konsultacje nie są jednak wiążące.

To, na ile zdanie uczniów jest uwzględniane w szkolnych sprawach, zależy głównie od dyrektora. Zgodnie z obowiązującym prawem, jedynie w kilku kwestiach władze szkoły zapewniają uczniom możliwość uczestniczenia w podejmowaniu decyzji, na przykład:

- regulamin samorządu uczniowskiego powinien być uchwalany przez ogół uczniów szkoły;
- decyzje o skreśleniu ucznia z listy uczniów oraz o dodatkowych dniach wolnych od zajęć wymagają konsultacji z samorządem uczniowskim.

Warto jednak zakres tych spraw poszerzyć. Znacznie lepiej byłoby traktować uczniów jako partnerów, którzy mają prawo rzeczywistego **współdecydowania** o sprawach dla nich ważnych, jak kalendarz imprez, zajęcia pozalekcyjne, przestrzeń w szkole i wokół niej, plan zakupów książek do biblioteki, tematyka tzw. godzin do dyspozycji wychowawców.

Działania z udziałem uczniów są realizowane za pomocą różnych narzędzi i mechanizmów, takich jak:

- ankiety, plebiscyty, głosowania – służą do rozpoznania potrzeb i ich ważności;
- dyskusje i debaty – przeprowadza się je, by wyłonić pomysły, które można wdrożyć w szkole;
- samorząd szkolny – na przykład: uczniowie angażują się w wybory i kampanię do samorządu szkoły lub klasy;
- redagowanie gazetki szkolnej;
- imprezy szkolne – na przykład uczniowie współorganizują: tydzień języka polskiego, święto patrona szkoły, wieczór filmowy;
- wycieczki szkolne, wyjścia do kina, teatru, filharmonii – uczniowie mogą je współorganizować, decydować o wyborze niektórych z atrakcji;
- szkolny wolontariat – uczniowie mogą angażować się na przykład w zbiórki darów czy organizowanie imprez charytatywnych.

Udział uczniów w decydowaniu o ważnych dla nich sprawach sprzyja demokratyzacji życia szkoły. Dzięki temu szkoła lepiej funkcjonuje – w sposób dostosowany do potrzeb i oczekiwań wszystkich członków społeczności. Młodzi ludzie, którzy mają poczucie podmiotowości i sprawczości, uczą się też odpowiedzialności i postaw przygotowujących do życia w społeczeństwie obywatelskim.

Podsumowanie lekcji

- Zgodnie z zapisami ustawy Prawo oświatowe **samorząd tworzą wszyscy uczniowie szkoły lub placówki.** ► s. 92
- **Do celów i zadań samorządu należą między innymi:** reprezentowanie uczniów, uczestniczenie w życiu szkoły, reprezentowanie szkoły podczas uroczystości szkolnych i pozaszkolnych, współdziałanie z organami szkoły w zapewnieniu odpowiednich warunków nauki, współpraca ze środowiskiem lokalnym, dbałość o dobre imię szkoły, wolontariat. ► s. 92
- Do najważniejszych **mechanizmów włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły należą:** ankiety, plebiscyty, głosowania, dyskusje i debaty, angażowanie się w pracę samorządu szkolnego, redagowanie gazetki szkolnej, współorganizowanie imprez i wycieczek szkolnych, zaangażowanie w wolontariat. ► s. 95

Pytania i polecenia

1. Zaproponuj prawo wyborcze do samorządu szkolnego.
2. Opisz ideę samorządności uczniowskiej, w tym samorząd klasowy, samorząd szkolny i radę szkoły.
3. Przeanalizuj sposoby włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły. Wykorzystaj jeden z nich i przedstaw na forum klasy wyniki swojego działania.
4. Wskaż inne możliwe mechanizmy włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły.
5. Zaproponuj, co możesz zrobić w ramach prac samorządu szkolnego.

Propozycja projektu

Pod opieką wychowawcy, nauczycieli biznesu i zarządzania oraz geografii przygotuj projekt wycieczki krajoznawczej w polskie góry.

Społeczność lokalna

Tematy w dziale:

- ▶ Społeczność lokalna (temat fakultatywny)
- ▶ Rola i zadania samorządu terytorialnego
- ▶ Procesy decyzyjne w samorządzie lokalnym
- ▶ Udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego
- ▶ Formy aktywności obywatelskiej
- ▶ Mechanizmy kontroli obywatelskiej (temat fakultatywny)
- ▶ Młody obywatel w urzędzie

Na tej lekcji

- poznasz funkcje i cechy społeczności lokalnej;
- dowiesz się, co oznaczają pojęcia: *lokalna tożsamość* i *lokalny patriotyzm*;
- sformułujesz opinie i podyskutujesz o najważniejszych wyzwaniach stojących przed społecznością lokalną.

Spółeczność lokalna

Po 1989 r. nastąpił rozwój społeczności lokalnych. Sprzyjały temu przede wszystkim przemiany ustrojowe i upadek tak zwanego centralizmu. W czasach PRL-u niemal wszystkie decyzje dotyczące małych wspólnot zapadały w centralnych organach władzy. Bardzo często te decyzje nie uwzględniały specyfiki danej społeczności i jej potrzeb. Dla nowych władz decentralizacja miała ogromne znaczenie – już w marcu 1990 r. ustawą przywrócono samorząd gminy. Ponadto pierwsze w pełni demokratyczne wybory po 1989 r. odbyły się właśnie do rad gmin.

Spółeczność lokalna pełni wiele istotnych funkcji. Według Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej do najważniejszych należą funkcje:

- **samorządowa** – wybieranie i kontrolowanie władz lokalnych, samostanowienie w ważnych dla społeczności kwestiach lokalnych, określanie kierunków rozwoju oraz kształtowanie samoorganizującej się społeczności obywatelskiej;
- **tożsamościowa** – integrowanie mieszkańców wokół wspólnej tradycji, kultury, religii, przestrzeni, własności oraz kształtowanie świadomości „my”;
- **socjalna** – organizacja życia codziennego, zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych, zaspokajania podstawowych potrzeb konsumpcyjnych, ochrony zdrowia, oświatowych, komunikacyjnych oraz świadczenia pomocy socjalnej osobom znajdującym się w niekorzystnym położeniu;

Jedną z ważniejszych funkcji społeczności lokalnej jest zaspokajanie potrzeb komunikacyjnych.

- **socjalizacyjna** – promowanie wartości ważnych z punktu widzenia lokalnego, uczenie ról społecznych, kształtowanie osobowości społecznej oraz wspólnotowych postaw;
- **kulturotwórczą** – pielęgnowanie pamięci o przeszłości, animowanie działalności stowarzyszeń twórczych oraz lokalnych twórców amatorów, organizowanie różnego rodzaju wydarzeń promujących tę twórczość.

Cechy społeczności lokalnej

Każda społeczność lokalna jest inna, ale można też wskazać kilka cech wspólnych:

• Struktura wewnętrzna

Zależy między innymi od zróżnicowania wiekowego czy aktywności członków, którzy odgrywają w niej różne role, na przykład seniorzy, młodzież, kobiety, mężczyźni, liderzy, autorytety i odmieńcy. Niektóre role nie są przypisane jednostce trwale, ponieważ ludzie się starzeją, zmienia się ich aktywność w społeczności czy oczekiwania. Jedni tracą autorytet, inni go zyskują. Pojawiają się nowi liderzy. Zazwyczaj jednak struktura wspólnoty jest trwalsza niż rola, jaką odgrywa w niej dana jednostka.

• System wartości

Niezależnie od sposobu zorganizowania społeczności, jej członkowie mają podobny system wartości. Ważne mogą być dla nich tradycje lokalne, kultywowanie zwyczajów, kibicowanie miejscowej drużynie sportowej czy tro-

Cechy
społeczności
lokalnej

ska o środowisko naturalne. Na podstawie hierarchii wartości wspólnota określa swoje najważniejsze działania, wyznacza wspólne cele i buduje poczucie odpowiedzialności za miejsce życia.

- **Granice formalne**

Wspólnota lokalna funkcjonuje w określonej przestrzeni. Oznacza to, że ma granice formalne, wyznaczone administracyjnie (np. wieś, dzielnica) lub mentalne, subiektywne, wyobrażeniowe. Zazwyczaj członkowie społeczności lokalnej nie muszą używać mapy, by określić, gdzie są „u siebie”, a gdzie zaczyna się „obcy” teren.

- **Historia**

Historia danego miejsca, zwłaszcza ta zapisana w pamięci mieszkańców i przekazywana z pokolenia na pokolenie, szczególnie łączy członków wspólnoty. Często ta wersja historii odbiega od wersji znanej z podręczników, oficjalnej. Jednak pamięć zbiorowości stanowi ważny element integrujący środowisko lokalne.

Lokalna tożsamość i patriotyzm

Lokalna tożsamość

Członkowie społeczności lokalnej są emocjonalnie związani ze swoim miejscem, ze swoją „małą ojczyzną”. Historia miejsca i żyjących tam ludzi oraz wspólny system wartości budują lokalną tożsamość, która stanowi ważny element patriotyzmu.

Patriotyzm lokalny

Przejawy patriotyzmu lokalnego to na przykład:

- **płacenie podatków** w gminie, której jest się mieszkańcem – część podatku od osób fizycznych (PIT) trafia do budżetu gmin;

Znaczna część gmin prowadzi aktywną kampanię zachęcającą mieszkańców do płacenia podatków na jej terenie. Często są to nagrody i zniżki dla tych osób. Na ilustracjach przedstawiono materiały ze stron internetowych Wejherowa i Piaseczna (dostęp: 06.05.2025 r.).

- **wspieranie lokalnej przedsiębiorczości** – robimy to, gdy na przykład kupujemy w miejscowych sklepach oraz towary lokalnych wytwórców, a także gdy korzystamy z lokalnych i zakładów usługowych;
- **udział w lokalnych wyborach i referendach** – od frekwencji zależą ważność referendum oraz wybór odpowiednich przedstawicieli władz reprezentujących społeczność;
- **znajomość historii oraz szacunek i dbałość o miejsca z nią związane**, na przykład o pomniki, obiekty sakralne, cmentarze, zabytki, miejsca pamięci;
- **dbałość o środowisko naturalne** – wykazujemy się nią, gdy na przykład segregujemy odpady, dbamy o czystość miejsc publicznych, zbiorników wodnych, parków i lasów;
- **uczestniczenie w lokalnych wydarzeniach**, na przykład dożynkach, dniach gminy, imprezach sportowych, festynach czy jarmarkach.

Lokalne wydarzenia są doskonałą okazją do poznania społeczności lokalnej. Pełnią również ważną funkcję socjalizacyjną i integracyjną.

Patriotyzm lokalny nie może przejawiać się w zachowaniach szowinistycznych i ksenofobicznych. Powinien pokazywać społeczeństwo obywatelskie otwarte i tolerancyjne na różnorodność.

Problemy społeczności lokalnej

Jednym z najważniejszych problemów współczesnych społeczności lokalnych jest ich postępująca **dezintegracja pod wpływem przemian cywilizacyjnych**. Klasyczne społeczności lokalne stopniowo zanikają.

Odrębność terytorialna przestaje być elementem wyróżniającym społeczność. Dzieje się tak z powodu **powszechnej możliwości szybkiego przemieszczania się**. Wiąże się z tym kolejny problem społeczności lokalnych – **ruchy migracyjne**. Do niedawna skład takiej zbiorowości był w miarę stabilny i zmieniał się jedynie w sposób naturalny. Obecnie jej członkowie – zwłaszcza mieszkańcy małych miejscowości – wyjeżdżają, aby się uczyć czy pracować. Zamiast nich mogą się pojawić inni, ale już obcy dla tej zbiorowości.

Twój
punkt
widzenia

Ubi societas, ibi ius (gdzie społeczeństwo, tam prawo) – zastanówcie się nad wymową tego stwierdzenia. Wymieńcie wszystkie następstwa braku prawa regulującego stosunki w dowolnej społeczności.

W wyniku postępujących procesów urbanizacyjnych obok społeczności lokalnych powstają **wielkie aglomeracje miejskie**, w których społeczności terytorialne kojarzą się z osiedlem mieszkaniowym. Nowe zbiorowości nie są już tak silnie zintegrowane, nie mają wspólnie wypracowanych wartości, tradycji oraz norm postępowania. Sytuacje konfliktowe rozwiązują zwykle za pośrednictwem instytucji, a nie w ramach zbiorowości. Jednostka w takiej społeczności jest anonimowa, znają się co najwyżej najbliżsi sąsiedzi. Z tego powodu otoczenie społeczne zwykle ignoruje postawy jednostki niezgodne z obowiązującymi w danej społeczności normami zachowania.

Współcześnie mamy do czynienia ze stopniowym zanikiem społeczności lokalnych lub zasadniczą zmianą ich charakteru. Już na początku XX w. pojawiły się teorie, których autorzy przewidywali ten proces i zapowiadali powstanie społeczeństwa masowego.

Podsumowanie lekcji

- s. 100 ◀ • **Społeczność lokalną** tworzą ludzie mieszkający na tym samym, stosunkowo niewielkim terytorium.
- s. 101 ◀ • **Cechy społeczności lokalnej**: struktura wewnętrzna, przywiązanie do wspólnych wartości, granice (określone terytorium) i wspólna historia.
- s. 102 ◀ • Historia miejsca i żyjących tam ludzi oraz wspólny system wartości budują **lokalną tożsamość**, która jest ważnym elementem patriotyzmu.
- s. 102 ◀ • Przejawami **patriotyzmu lokalnego** mogą być: płacenie podatków w gminie, której jest się mieszkańcem, wspieranie lokalnej przedsiębiorczości, udział w lokalnych wyborach i referendach, znajomość historii oraz szacunek i dbałość o miejsca z nią związane, dbałość o środowisko naturalne oraz uczestniczenie w lokalnych wydarzeniach.

Pytania i polecenia

1. Wskaż i przeanalizuj specyficzne cechy swojej społeczności lokalnej, dziedzictwo budujące lokalną tożsamość i lokalny patriotyzm.
2. W odniesieniu do swojego miejsca zamieszkania określ, co rozumiesz przez lokalną tożsamość i lokalny patriotyzm.
3. Wymień inne przejawy patriotyzmu lokalnego.
4. Jakie dostrzegasz szanse i zagrożenia związane z przyszłością twojej społeczności lokalnej? Wskaż działania, które można podjąć dla jej rozwoju.

Propozycja projektu

1. Przygotuj opis najważniejszych wydarzeń z historii społeczności lokalnej (gminy, miasta, dzielnicy dużego miasta).
2. Wraz z innymi uczennicami i uczniami w klasie, we współpracy z nauczycielami geografii, biznesu i zarządzania, przygotuj debatę dotyczącą najważniejszych wyzwań stojących przed społecznością lokalną.
3. Wraz z innymi uczennicami i uczniami, we współpracy z nauczycielem historii, informatyki i biblioteki szkolnej, przygotuj i zrealizuj projekt „historii mówionej” – nagrania relacji najstarszych mieszkańców wspólnoty. Nagrania powinny być archiwizowane, zdigitalizowane i uporządkowane.

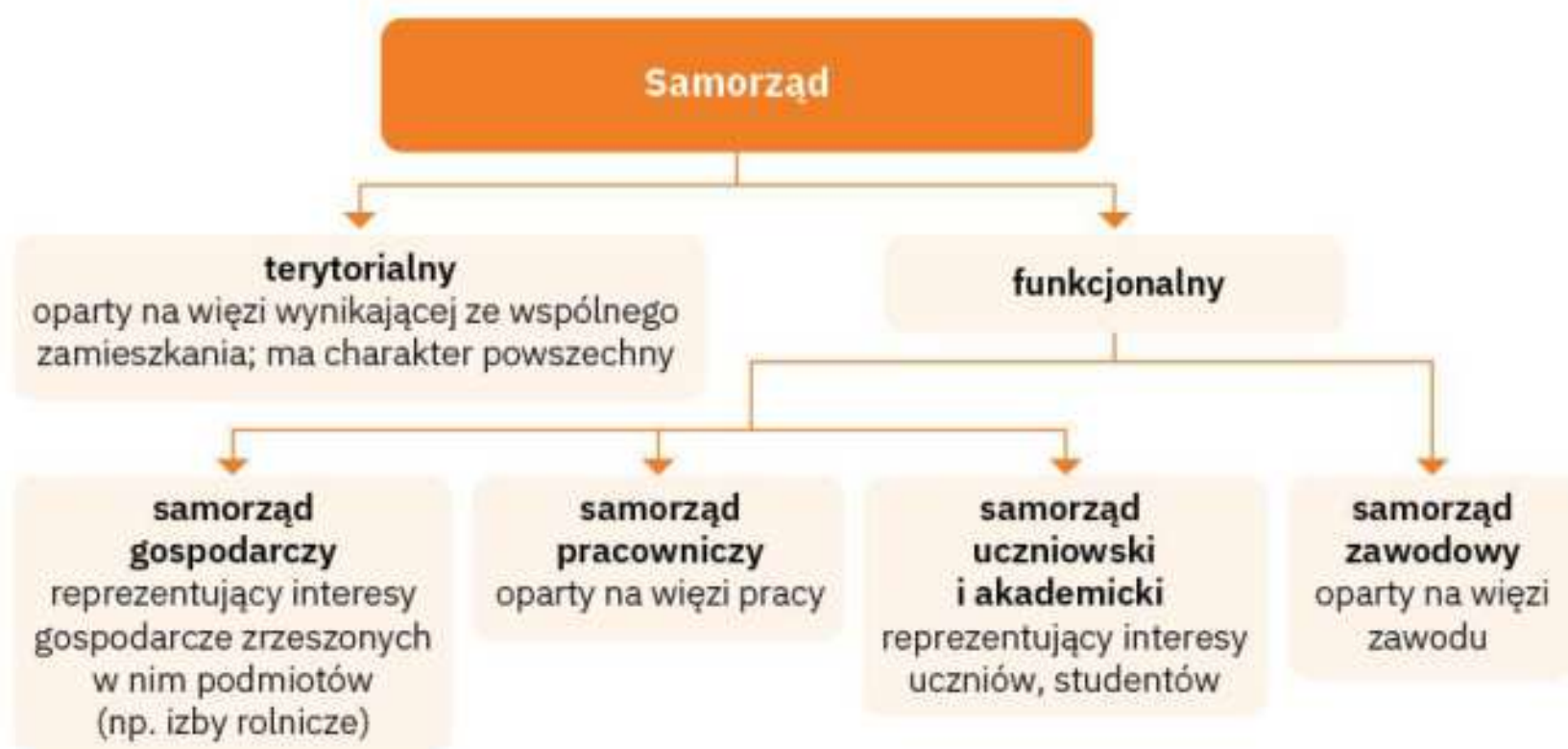
Na tej lekcji

- poznasz jednostki samorządu terytorialnego w Polsce;
- przedstawiś kompetencje organów stanowiących i wykonawczych samorządu;
- wymienisz zadania własne, zlecone i powierzone samorządów;
- wyjaśnisz, kto sprawuje nadzór nad działalnością samorządu.

Samorządność to zasada, która polega na decydowaniu o sobie lub o grupie. Jesteśmy samorządni, to znaczy, że sami wyznaczamy sobie cele, stawiamy zadania, samodzielnie decydujemy i kierujemy własnymi sprawami. **Samorząd** to forma organizacji wyodrębnionej grupy społecznej, która może dzięki temu decydować – w granicach prawa – o istotnych dla siebie kwestiach oraz działać bezpośrednio lub za pośrednictwem demokratycznie wybranego przedstawicielstwa.

Formy samorządu

Samorząd może przyjmować różne formy:

W Polsce na zasadach samorządowych są zorganizowane grupy zawodowe, takie jak adwokaci, radcy prawni, lekarze, notariusze, aptekarze, pielęgniarki i położne czy doradcy podatkowi. Samorządy zawodowe mogą mieć zasięg krajowy lub okręgowy, np. Krajowa Izba Radców Prawnych i Okręgowe Izby Radców Prawnych rozsiane w terenie, zrzeszające radców prawnych i aplikantów radcowskich. Do zadań okręgowych jednostek należy między innymi organizowanie aplikacji radcowskich.

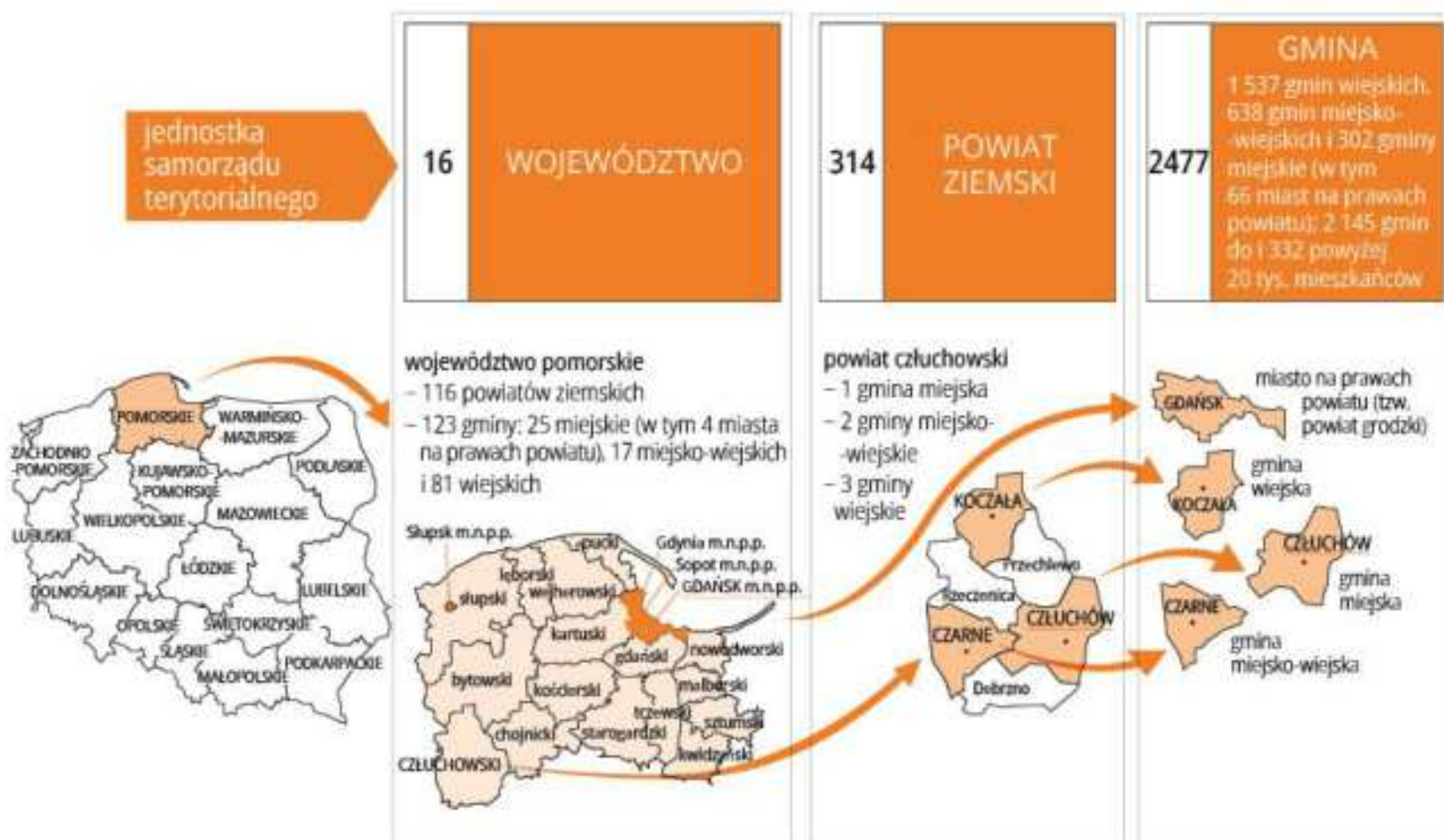

Struktura samorządu terytorialnego w Polsce

Tradycje **samorządu terytorialnego** w Polsce są bardzo bogate. Wywodzą się jeszcze z Konstytucji 3 maja. Samorząd istniał również na wszystkich ziemiach polskich objętych zaborami. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wprowadziła go także Konstytucja marcowa z 1921 r. Samorząd zlikwidowano w Polsce w 1950 r., a przywrócono go dopiero w 1990 r. Powołano wówczas samorząd terytorialny jako podstawową formę lokalnego życia publicznego najpierw na szczeblu gminy, a od 1999 r. także na szczeblu powiatu i województwa.

Podział administracyjny państwa

Administracja samorządowa w Polsce od 1 stycznia 1999 r.

System samorządu terytorialnego nie jest hierarchiczny. Zakres działania samorządu województwa nie narusza samodzielności powiatu i gminy, podobnie samorząd powiatowy nie ingeruje w samodzielność samorządu gminy. Organy samorządu działające na wyższych szczeblach podziału terytorialnego nie są nadrzędne w stosunku do pozostałych jednostek.

Województwa i powiaty w Polsce (podział administracyjny)

- 1 – Gliwice
- 2 – Zabrze
- 3 – Bytom
- 4 – Ruda Śląska
- 5 – Świętochłowice
- 6 – Piekary Śląskie
- 7 – Chorzów
- 8 – Siemianowice Śląskie
- 9 – Tychy
- 10 – Mysłowice
- 11 – Sosnowiec
- 12 – Dąbrowa Górnicza
- 13 – Jaworzno
- 14 – Rybnik
- 15 – Żory
- 16 – Jastrzębie-Zdrój

WARSZAWA – siedziby województw
i sejmików wojewódzkich

BYDGOSZCZ – siedziby województw

TORUŃ – siedziby sejmików
wojewódzkich

Sopot – miasta na prawach
powiatu

--- granica państwa
— granice województw
--- granice powiatów
● zasięgi miast na
prawach powiatu

Organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego

Organem stanowiącym samorządu nazywamy jednostkę samorządu, która zajmuje się stanowieniem prawa miejscowego – czyli podejmowaniem uchwał. **Organ wykonawczy** realizuje przyjęte uchwały.

Do podstawowych **uprawnień (kompetencji) organu stanowiącego** należą:

- stanowienie prawa miejscowego poprzez głosowanie nad uchwałami,
- kontrola organu wykonawczego z realizacji uchwalonego budżetu poprzez przyjmowanie sprawozdań i udzielanie absolutorium (czyli uznanie, że dany organ działa prawidłowo),
- ustalanie wysokości podatków i opłat lokalnych.

Kompetencje organów stanowiących

Kompetencje organów wykonawczych różnią się w poszczególnych jednostkach struktury samorządu terytorialnego. W samorządzie gminnym są inne niż w samorządzie powiatowym czy wojewódzkim (omówiono je poniżej).

Samorząd gminny

Mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową. Gmina ma osobowość prawną, jest samodzielna, a jej samodzielność podlega ochronie sądowej.

Organy samorządu gminy

Do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów.

Organami gminy są rada gminy oraz wójt lub burmistrz, lub prezydent miasta.

Wójt jest organem wykonawczym w gminach wiejskich. **Burmistrz** zarządza w gminie, której siedziba władz znajduje się w mieście położonym na terytorium tej gminy. Tym samym burmistrz zarządza również mniejszymi miastami. **Prezydent miasta** pełni funkcję wykonawczą w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców oraz w niektórych mniejszych miastach – liczących powyżej 50 tys. (do 100 tys.) mieszkańców – w których organ ten istniał przed reformą samorządową przeprowadzoną w 1990 r.

Do kompetencji wójta (burmistrza, prezydenta miasta) należą:

- przygotowywanie projektów uchwał oraz projektu budżetu gminy,
- proponowanie sposobów realizacji uchwał,
- wykonywanie uchwał przegłosowanych przez radę,
- wykonanie budżetu,
- zarządzanie mieniem komunalnym,
- koordynowanie bieżących spraw gminy,
- reprezentowanie gminy na zewnątrz.

Jednostkami pomocniczymi gmin głównie wiejskich (choć także niektórych miejskich) są **sołectwa**, a większości miejskich – **dzielnice (osiedla)**.

Gminy mogą tworzyć związki komunalne, zawierać porozumienia i tworzyć stowarzyszenia. W Polsce istnieje kilkanaście związków komunalnych i stowarzyszeń gmin (np. Podhalański Związek Gmin).

Samorząd powiatowy

Organy
samorządu
powiatu

Ustawa o samorządzie powiatowym z 5 czerwca 1998 r. przenosi podstawowe treści z ustawy o samorządzie gminnym na szczebel powiatu. Powiat posiada osobowość prawną i wykonuje zadania publiczne o charakterze ponadgminnym. Zadania powiatu nie mogą naruszać zakresu działania gmin, ale mają uzupełniać zadania gmin.

Organy
powiatu

Organami powiatu są rada powiatu i zarząd powiatu.

Organy powiatu

rada powiatu – organ stanowiący (uchwalodawczy) i kontrolny; wybierany w wyborach bezpośrednich, w głosowaniu tajnym, według ordynacji proporcjonalnej na pięcioletnią kadencję

zarząd powiatu – organ wykonawczy powoływany przez radę powiatu; w jego skład wchodzi 3–5 osób, w tym **starosta** jako jego przewodniczący

Do kompetencji zarządu powiatu należą:

- wykonywanie uchwał przegłosowanych przez radę,
- przygotowanie projektu budżetu.

Starosta kieruje pracą zarządu powiatu oraz zarządza bieżącymi sprawami w powiecie. Staroście podlegają pracownicy starostwa powiatowego, a także pracownicy różnych straży czy inspekcji powiatowych (np. powiatowi inspektorzy sanitarni).

Samorząd wojewódzki

Na terenie województwa działa administracja rządowa, którą zarządza wojewoda powoływany przez prezesa Rady Ministrów. Wojewoda sprawuje nadzór nad jednostkami samorządu terytorialnego i jest przedstawicielem rządu w terenie. Niezależnie od administracji rządowej województwo ma także samorząd (administrację samorządową).

Organy
samorządu
wojewódzkiego

Organami administracji samorządowej województwa są sejmik i zarząd województwa.

Działania samorządu województwa nie naruszają samodzielności powiatu i gminy. Jego zadania koncentrują się na funkcjach o znaczeniu regionalnym. Samorząd województwa określa strategię i prowadzi politykę rozwoju województwa.

Do **kompetencji zarządu województwa** należą:

- opracowywanie projektów uchwał,
- realizacja uchwał przegłosowanych przez sejmik województwa,
- przygotowanie projektu i wykonywanie budżetu,
- przygotowanie planów strategii rozwoju regionu.

Ważnym zadaniem samorządu wojewódzkiego jest opracowanie i wdrażanie Programu Regionalnego Fundusze Europejskie. To szczegółowy program rozwoju województwa współfinansowany przez Unię Europejską w ramach polityki spójności (wyrównywanie różnic rozwojowych między poszczególnymi regionami UE).

Fundusze Europejskie

Marszałek województwa zarządza urzędem marszałkowskim: kieruje jego pracownikami, bieżącymi zadaniami urzędu, a także pełni funkcję reprezentacyjną. Podlegają mu kierownicy i dyrektorzy wojewódzkich jednostek samorządowych (np. dyrektorzy szpitali wojewódzkich).

Województwa mogą nawiązywać współpracę ze społecznościami regionalnymi innych państw w granicach kompetencji województwa, a przy tym w zgodzie z polityką zagraniczną Polski oraz prawem wewnętrznym.

Zadania samorządu terytorialnego

Zadania
samorządu
terytorialnego

Rolę i miejsce jednostek samorządu terytorialnego w systemie władz publicznych określa **zasada pomocniczości**. Oznacza ona, że zadania publiczne powinny być powierzone do zrealizowania wspólnocie jak najniższego szczebla, która ma odpowiednie kompetencje, przez co może je skutecznie i efektywnie wykonać.

Istnieje domniemanie właściwości gminy, gdyż to podstawowa jednostka podziału terytorialnego kraju. Jeśli jednak jednostka nie radzi sobie z przekazanymi zadaniami bądź ich realizacja na tym szczeblu jest nieracjonalna, tylko w takim przypadku powinny one zostać przejęte przez samorząd wyższego szczebla. Wynika z tego, że administracja państwowa koncentruje się na zadaniach, które nie mogą być wykonane przez samorząd terytorialny. Jednak ta zasada odnosi się również do obywateli, co ma zastosowanie między innymi w działaniach opieki społecznej (np. rodziny zastępcze).

Zajrzyj
do źródła

Społeczności lokalne mają – w zakresie określonym prawem – pełną swobodę działania w każdej sprawie, która nie jest wyłączona z ich kompetencji lub nie wchodzi w zakres kompetencji innych organów władzy. Generalnie odpowiedzialność za sprawy publiczne powinny ponosić przede wszystkim te organy władzy, które znajdują się najbliżej obywateli. Powierzając te funkcje innemu organowi władzy, należy uwzględnić zakres i charakter zadania oraz wymogi efektywności i gospodarności.

Europejska Karta Samorządu Lokalnego, sporządzona w Strasburgu 15 października 1985 r. (Dz.U. z 1994 r. Nr 124, poz. 607 ze sprost.).

Zadania samorządu terytorialnego można podzielić na zadania własne, zlecone i powierzone.

Zadania własne

Należą do nich te, które zaspokajają potrzeby zbiorowe wspólnoty gminnej. Samorząd realizuje je we własnym imieniu (dobrowolnie).

Można je ująć w czterech kategoriach:

- **infrastruktura społeczna** (np. szkoły, ochrona zdrowia, opieka społeczna),
- **infrastruktura techniczna** (drogi, wodociągi, transport),
- **porządek i bezpieczeństwo publiczne**,
- **ład przestrzenny i ekologiczny** (zagospodarowanie terenu, ochrona środowiska).

Zadania własne dzielą się na obowiązkowe, które jednostka samorządu musi wykonać, oraz pozostałe, których wykonanie zależy od jej woli i możliwości (przede wszystkim finansowych). Zadaniem samorządu jest również organizacja i finansowanie **referendum lokalnego**. Finansowanie zadań własnych pochodzi z dochodów własnych gmin oraz subwencji ogólnych.

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz przekaz rysunku satyrycznego.
2. Zaproponuj sposoby rozwiązania problemu przedstawionego na rysunku.

Twój
ruch

Zadania zlecone

Są wykonywane przez samorząd terytorialny w imieniu administracji rządowej, po uprzednim zapewnieniu jej środków finansowych. Do zadań zleconych należą na przykład: organizacja i przeprowadzanie wyborów powszechnych oraz referendum ogólnokrajowych, przeprowadzenie spisu powszechnego ludności czy ewidencja ludności.

Zadania zlecone mają charakter niedobrowolny i są finansowane z dotacji celowych.

Zadania powierzone

Mają charakter dobrowolny. Są one realizowane na podstawie porozumienia z innymi jednostkami samorządowymi (np. w sprawie wspólnego transportu zbiorowego czy wspólnej straży gminnej) lub w porozumieniu z administracją rządową (np. w sprawie rodzin zastępczych czy repatriantów).

Finansowanie zadań powierzonych w porozumieniu z innymi samorządami pochodzi z dochodów własnych. Natomiast zadania realizowane w wyniku porozumienia z administracją rządową są finansowane z dotacji celowych.

Zakres zadań własnych administracji samorządowej

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Edukacja	• przedszkola • szkoły podstawowe	• szkoły ponadpodstawowe • szkoły sportowe, artystyczne • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • schroniska młodzieżowe	• placówki doskonalenia nauczycieli • szkoły o znaczeniu regionalnym • wyższe szkoły zawodowe
Kultura	• biblioteki, muzea, domy kultury i inne gminne instytucje upowszechniania kultury • ochrona zabytków	• biblioteki, muzea, domy kultury, kina, galerie i inne instytucje (jako uzupełnienie tych prowadzonych przez gminy)	• muzea, galerie, opery, filharmonie, teatry i inne instytucje o znaczeniu regionalnym • ochrona zabytków
Zdrowie	• przychodnie i poradnie • opieka położnicza i ginekologiczna • podstawowa opieka stomatologiczna	• szpitale rejonowe • specjalistyczna opieka zdrowotna • inspekcja sanitarno-epidemiologiczna	• promocja ochrony zdrowia, szpitale specjalistyczne • medycyna pracy
Pomoc społeczna	• profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych • ośrodki pomocy społecznej • jadłodajnie • schroniska dla bezdomnych	• profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych • ośrodki pomocy społecznej • domy dziecka, organizowanie opieki w rodzinach zastępczych • pomoc cudzoziemcom w integracji społecznej	• ośrodki pomocy społecznej • profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych • koordynowanie programów pomocy społecznej
Bezrobocie	• roboty publiczne itp.	• powiatowe urzędy pracy	• wojewódzkie urzędy pracy
Ochrona konsumentów		• powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów	
Drogi	• drogi lokalne	• drogi powiatowe	• drogi wojewódzkie
Transport zbiorowy	• transport lokalny	• koordynowanie transportu na obszarze powiatu i kilku powiatów	• koordynowanie transportu w obrębie województwa i sąsiednich województw • transport kolejowy

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Usługi komunalne	wodociągi, kanalizacja, gaz, prąd, ogrzewanie, wysypiska śmieci	usuwanie odpadów niebezpiecznych	
Nieruchomości	- budownictwo komunalne - plan zagospodarowania przestrzennego	- geodezja, kartografia - administracja architektoniczno-budowlana	regionalny plan zagospodarowania przestrzennego
Bezpieczeństwo	straże gminne/miejskie	- ochrona przeciwpożarowa (powiatowe komendy państwowej straży pożarnej) - ochrona przeciwpowodziowa	ochrona przeciwpowodziowa
Inne	- promocja gminy - tereny zielone, parki - utrzymywanie targowisk - utrzymywanie cmentarzy komunalnych	- promocja powiatu - sprawy z zakresu rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego - rejestracja pojazdów - wydawanie prawa jazdy (zadania zlecone)	- promocja regionu - strategia rozwoju regionu - modernizacja terenów wiejskich - rozdzielanie pomocy finansowej Unii Europejskiej

Mikołaj Walczyk, Iwona Walendziak, *Matura 2019. Vademecum. Wiedza o społeczeństwie. Zakres rozszerzony*, Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON, Gdynia 2018, s. 185–186.

Dochody samorządu terytorialnego

Istotnym elementem niezależności jednostek samorządu terytorialnego jest ich **samodzielność finansowa**. Konstytucja RP gwarantuje jednostkom samorządu terytorialnego udział w dochodach publicznych na poziomie odpowiednim do przypadających im zadań.

Podstawą ich samodzielnej polityki finansowej są ich **budżety przyjmowane w formie uchwał** przez organy uchwałodawcze (radę gminy, miasta, powiatu czy sejmik województwa). Wyłączna inicjatywa uchwałodawcza, czyli przygotowanie projektu budżetu, przysługuje organom wykonawczym. Budżet powinien zostać uchwalony najpóźniej przed końcem pierwszego kwartału roku budżetowego. Gdy termin ten nie zostanie dotrzymany, budżet gminy ustala regionalna izba obrachunkowa.

Na dochody samorządu składają się dochody własne oraz uzupełniające. Źródła **dochodów własnych** pochodzą z terenu podległego samorządowi i stanowią je:

- **podatki lokalne** (rolny, leśny, od nieruchomości, od posiadania psów, od spadków, darowizn i czynności cywilnoprawnych),
- **opłaty lokalne** (skarbowe, targowe),
- **dochody z majątku komunalnego** (z jego sprzedaży, najmu czy dzierżawy).

Podatki lokalne zasilają wyłącznie budżety gmin. Tego typu wpływów podatkowych nie mają budżety powiatów i województw.

Kształtowanie się dochodów własnych zależy od zagospodarowania terenu. Na **dochody uzupełniające** składają się:

- **udziały w podatkach dochodowych od osób prawnych i fizycznych**,
- **subwencje ogólne** (bezzwrotne świadczenia z budżetu państwa przeznaczone na finansowanie zadań własnych),
- **dotacje celowe** (przeznaczone przede wszystkim na zadania zlecone).

Podsumowanie lekcji

- s. 107 • Od 1999 r. **jednostkami podziału administracyjnego państwa są gmina, powiat i województwo.**
- s. 109 • Do podstawowych **kompetencji organów stanowiących** należą: stanowienie prawa miejscowego, uchwalanie budżetu, kontrola organu wykonawczego, ustalanie wysokości podatków i opłat lokalnych.
- s. 109 • **Organami samorządu gminy** są: rada gminy (organ stanowiący), wójt, burmistrz lub prezydent miasta (organ wykonawczy).
- s. 110 • **Organami samorządu powiatu** są: rada powiatu (organ stanowiący), zarząd powiatu na czele ze starostą (organ wykonawczy).
- s. 111 • **Organami samorządu wojewódzkiego** są: sejmik województwa (organ stanowiący), zarząd województwa z marszałkiem województwa na czele (organ wykonawczy).
- s. 112 • **Zadania samorządu terytorialnego** można podzielić na: **zadania własne, zlecone i powierzone.**

Pytania i polecenia

1. Na podstawie różnych źródeł informacji (np. zamieszczonych na stronach internetowych urzędów) przedstaw zadania i kompetencje samorządu gminy, powiatu lub województwa.
2. Czy znasz dochody i wydatki swojej gminy? Odszukaj te informacje i je przeanalizuj. Wskaż pozycje budżetu, na które przeznaczane są największe środki. Oceń ich zasadność.
3. Na podstawie różnych źródeł informacji przedstaw perspektywę rozwoju swojej gminy, powiatu lub województwa.

Na tej lekcji

- poznasz sposoby i formy podejmowania decyzji przez organy władz wykonawczych i uchwałodawczych samorządu terytorialnego;
- prześledzisz procedurę tworzenia prawa miejscowego.

Sposoby i formy podejmowania decyzji

Podstawową formą podejmowania decyzji przez jednostki samorządu terytorialnego jest **uchwała**. Uchwały są podejmowane przez organy stanowiące (uchwałodawcze) samorządu: radę gminy, radę powiatu i sejmik województwa. Decyzje organów wykonawczych samorządu mają przede wszystkim formę zarządzeń i decyzji administracyjnych.

Procedura tworzenia prawa miejscowego

Akt prawa miejscowego

Wiele uchwał jednostek samorządu ma charakter **aktów prawa miejscowego**. To rodzaj aktu normatywnego powszechnie obowiązującego na obszarze działania organu, który go wydał. Jeżeli dany akt prawa został uchwalony na przykład przez radę gminy Nałęczów, to obowiązuje na terenie tej gminy. Jeżeli uchwalił go sejmik województwa pomorskiego, to obowiązuje na obszarze tego województwa. Organem właściwym do wydawania aktów prawa miejscowego jest organ stanowiący.

Prawo miejscowe powstaje wyłącznie na podstawie i w granicach upoważnień ustawowych. Ze względu na podstawę prawną wydawania aktów prawa miejscowego można wyróżnić przepisy wykonawcze oraz przepisy porządkowe.

Przepisy wykonawcze

- Są wydawane są na podstawie upoważnień zawartych w ustawach szczególnych.
- Przykłady: miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, uchwały określające stawki podatku od nieruchomości i od posiadania psów, regulamin utrzymania czystości i porządku na terenie gminy, program opieki nad zwierzętami bezdomnymi czy statut nadawany szkole założonej przez gminę.

Przepisy porządkowe

- Są uchwalane przez radę gminy lub radę powiatu w sytuacji, gdy jest to niezbędne dla ochrony życia i zdrowia obywateli, zapewnienia porządku, spokoju i bezpieczeństwa publicznego, a w przypadku powiatu – ochrony mienia obywateli oraz środowiska naturalnego.
- W wyjątkowych sytuacjach może je wydać organ wykonawczy (wójt, prezydent, zarząd powiatu).
- Uprawnień do wydawania tych przepisów nie mają sejmik i zarząd województwa. Na obszarze województwa lub jego części przepisy porządkowe wydaje wojewoda.
- Zawierają nakazy i zakazy określonego zachowania się, z możliwością wprowadzenia za ich naruszenie sankcji w postaci kary grzywny.
- Są ogłaszane w drodze obwieszczeń, a także w sposób zwyczajowo przyjęty na danym terenie lub w środkach masowego przekazu.
- Przykłady: uchwała rady miasta w sprawie przepisów porządkowych regulujących zasady używania (detonowania) wyrobów pirotechnicznych o charakterze widowiskowym na terenie gminy czy uchwała rady powiatu w sprawie przepisów porządkowych obowiązujących w powiatowych przewozach osób o charakterze użyteczności publicznej, dla których organizatorem jest dany powiat.

Oprócz uchwał organ stanowiący może podejmować także:

- postanowienia,
- deklaracje (zawierające sam zobowiązanie się do określonego postępowania),
- oświadczenia (zawierające stanowisko w określonej sprawie),
- apele (zawierające formalne niewiążące wezwania adresatów zewnętrznych do określonego postępowania, podjęcia inicjatywy czy zadania),
- opinie (zawierające oświadczenia wiedzy oraz oceny).

Tryb ich podejmowania jest taki sam jak w przypadku uchwał.

Procedura tworzenia prawa miejscowego jest wieloetapowa i może różnić się w poszczególnych jednostkach samorządu. Informacje o sposobie tworzenia prawa na danym terenie można znaleźć w statucie danej gminy, powiatu czy województwa.

Inicjatywa uchwałodawcza

Proces ten rozpoczyna się od wniesienia projektu uchwały do organu stanowiącego. **Inicjatywa uchwałodawcza** zasadniczo przysługuje:

- organowi wykonawczemu (wójtowi, burmistrzowi czy prezydentowi, zarządowi powiatu czy województwa),
- przewodniczącemu rady gminy, powiatu lub sejmiku województwa,
- obywatelom,
- radnym.

Na szczególną uwagę zasługuje **obywatelska inicjatywa uchwałodawcza**, która zostanie szerzej omówiona w kolejnym rozdziale.

Projekt uchwały powinien określać w szczególności:

- tytuł uchwały,
- podstawę prawną,
- postanowienia merytoryczne,
- w miarę potrzeby źródła sfinansowania realizacji uchwały,
- określenie organu odpowiedzialnego za wykonanie uchwały,
- ustalenie terminu obowiązywania lub wejścia uchwały w życie.

Projekt należy również uzasadnić, wskazać w nim potrzebę podjęcia uchwały oraz podać informacje o skutkach finansowych jej realizacji.

Prace nad projektem uchwały

Etap ten obejmuje zwykle zaopiniowanie projektu przez zarząd (jeśli nie był on inicjatorem) oraz przez właściwą merytorycznie komisję rady, a także ocenę z punktu widzenia zgodności z prawem.

Zaopiniowanie projektu przez zarząd

Projekty zgłoszone przez inne podmioty niż organ wykonawczy wymagają opinii tego organu. Ponadto wyłącznie organ wykonawczy może zgłosić niektóre projekty uchwał, na przykład uchwały budżetowej.

Zaopiniowanie projektu przez właściwą komisję

Projekt uchwały trafia do odpowiedniej komisji merytorycznej organu stanowiącego. Posiedzenie komisji oraz dyskusja nad projektem uchwały stanowią bardzo istotne ogniwo samorządowego procesu decyzyjnego. To właśnie podczas dyskusji ścierają się poglądy zwolenników i przeciwników wniesionego projektu, a udział w niej partnerów społecznych oraz ekspertów często skłania radnych do dostosowania interesów, co może w konse-

kwencji prowadzić do zawierania kompromisów. Trzeba jednak podkreślić, że mimo argumentacji merytorycznej głosowanie komisji może – i zazwyczaj ma – charakter polityczny, a podziały wśród głosujących zależą od ich przynależności do klubów politycznych. Opinia komisji (pozytywna lub negatywna) nie jest wiążąca dla organu stanowiącego.

Ocena prawna projektu

Następnie projekt uchwały jest badany pod względem jego zgodności z prawem przez radcę prawnego. Po uzyskaniu jego opinii przewodniczący rady kieruje projekt uchwały na sesję rady.

Podjęcie uchwały

Projekt uchwały podlega głosowaniu na sesji organu stanowiącego (rady gminy, miasta, powiatu czy sejmiku). Uchwały są przyjmowane zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowego składu, w głosowaniu jawnym.

Po podjęciu uchwały przewodniczący ją podpisuje i przekazuje organowi wykonawczemu (wójtowi, prezydentowi, zarządowi powiatu czy województwa) w celu jej realizacji. Ten organ z kolei przekazuje uchwalony akt w ciągu 7 dni wojewodzie w trybie nadzoru.

Należy podkreślić, że sesje rady gminy, powiatu czy sejmiku województwa są jawne. Oznacza to, że mieszkańcy mogą przysłuchiwać się jej obradom.

XVI Sesja Rady Miasta Gdańsk (fot. Dominik Paszliński)

Ogłoszenie i wejście w życie uchwały

Akty prawa miejscowego wchodzi w życie po ich ogłoszeniu w **wojewódzkim dzienniku urzędowym** danego województwa. Dniem ogłoszenia aktu

Świadomy obywatel

link.operon.pl/ws
Oficjalny portal
miasta Gdańsk

jest co do zasady dzień jego ogłoszenia w postaci elektronicznej na stronie internetowej organu wydającego dziennik urzędowy. W przypadku przepisów porządkowych ogłoszenie w wojewódzkim dzienniku urzędowym – choć niezbędne – ma jednak charakter uzupełniający. Kluczowe jest ogłoszenie w drodze obwieszczeń.

Uchwały wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ich ogłoszenia, chyba że dana uchwała określi dłuższy termin. Wyjątek stanowią jedynie akty prawa miejscowego o charakterze porządkowym, które wchodzi w życie po upływie 3 dni od dnia ich ogłoszenia.

Jeżeli zwłoka w wejściu w życie przepisów porządkowych mogłaby spowodować nieodwracalne szkody lub poważne zagrożenia życia, zdrowia lub mienia, można zarządzić wejście w życie takich przepisów z dniem ich ogłoszenia.

Zarządzenia

Zarządzenia
organu
wykonawczego

W formie **zarządzenia** wójt (burmistrz, prezydent) określa sprawy dotyczące organizacji i funkcjonowania urzędu gminy (urzędu miasta) oraz podległych mu jednostek organizacyjnych, a także inne sprawy z zakresu tak zwanego kierownictwa wewnętrznego. Forma ta wynika z uprawnień wójta, burmistrza, prezydenta jako kierowników urzędu wykonujących uprawnienia zwierzchnika służbowego w stosunku do pracowników urzędu oraz kierowników jednostek organizacyjnych danego samorządu.

Ponadto w formie zarządzenia organ wykonawczy danej jednostki samorządu określa sprawy dotyczące realizacji jej zadań. Zarządzenia te jednak nie mają charakteru przepisów prawa miejscowego.

Natomiast w sprawach pilnych wójt (prezydent, starosta) może wydać w formie zarządzenia przepisy porządkowe, które stanowią szczególny rodzaj aktów prawa miejscowego. Przepisy porządkowe można wydawać tylko w przypadku realnego i nagłego zagrożenia życia lub zdrowia obywateli, ich mienia, środowiska naturalnego czy porządku, spokoju i bezpieczeństwa publicznego, którego nie da się wyeliminować w żaden inny sposób.

Realne zagrożenie oznacza sytuację nieprzewidzianą, bezpośrednio zagrażającą jakiemuś dobru, wymagającą natychmiastowej reakcji i na tyle oczywistą, że podjęcie odpowiednich działań jest konieczne. To na przykład: katastrofa ekologiczna, klęska żywiołowa, zagrożenie epidemiologiczne.

Zarządzenie w sprawie pilnej podlega zatwierdzeniu na najbliższej sesji organu stanowiącego (rady gminy, miasta, powiatu). Traci ono moc w razie odmowy zatwierdzenia bądź nieprzedstawienia do zatwierdzenia.

Poniżej przedstawiono przykład zarządzenia wydanego przez wójta.

Zajrzyj
do źródła

Zarządzenie nr OP/0050/14/2020 Wójta gminy Pietrowice Wielkie
z dnia 19 czerwca 2020 r.

w sprawie zakazu podlewania ogrodów przydomowych, działkowych, upraw polowych, terenów zielonych oraz napełniania basenów na terenie Gminy Pietrowice Wielkie

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 3, art. 40 ust. 3 i 4 oraz art. 41 ust. 2 ustawy z dnia 8 marca 1990 r.

o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 713), art. 4 ust. 3 oraz art. 14 ustawy z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1461)

zarządzam

§ 1.1. Wprowadza się na obszarze Gminy Pietrowice Wielkie zakaz:

- 1) podlewania wodą z gminnej sieci wodociągowej ogródków przydomowych, upraw polowych, ogródków działkowych, terenów zielonych w godzinach od 6:00 do 23:00,
- 2) napełniania basenów wodą z gminnej sieci wodociągowej.

2. Zakaz, o którym mowa w ust. 1 pkt 1 nie dotyczy terenów użyteczności publicznej.

§ 2. Kto narusza zakaz, o którym mowa § 1 ust. 1, podlega karze grzywny na zasadach określonych w art. 54 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2019 r. poz. 821 ze zm.).

§ 3. Wykonanie zarządzenia powierza się Dyrektorowi Zakładu Gospodarki Komunalnej w Pietrowicach Wielkich.

§ 4. Zarządzenie podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego oraz na tablicach ogłoszeń.

§ 5. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia poprzez obwieszczenie w Biuletynie Informacji Publicznej Gminy Pietrowice Wielkie.

Wójt Gminy Pietrowice Wielkie
Andrzej Wawrzynek

Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego Katowice, dnia 26 czerwca 2020 r.,
poz. 5068, <https://link.operon.pl/xm> (dostęp: 07.05.2025).

Mandat za podlewanie ogródka i napełnianie basenu

Decyzje administracyjne

Decyzje administracyjne

W formie **decyzji administracyjnej** organ wykonawczy jednostki samorządu (wójt, prezydent, starosta, marszałek województwa) załatwia podlegające mu sprawy indywidualne z zakresu administracji publicznej. Decyzje mogą być także wydawane przez odpowiednio upoważnionych pracowników urzędu właściwego szczebla samorządu terytorialnego (urząd gminy, miasta, starostwo powiatowe, urząd marszałkowski) czy jednostek organizacyjnych (np. dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej).

Definicja

Decyzja administracyjna – orzeczenie organu administracji publicznej w konkretnej, indywidualnej sprawie. Decyzja rozstrzyga daną sprawę co do istoty w całości lub w części. Skierowana jest do konkretnej osoby lub podmiotu i dotyczy konkretnego adresata i jego sytuacji prawnej. To akt określający konkretne działania lub zobowiązania, jakie ma podjąć adresat. Ponadto rozstrzyga o prawach i obowiązkach obywateli. Wydawana jest w postępowaniu administracyjnym, wszczynanym na wniosek lub z urzędu.

Przykładem decyzji administracyjnej może być decyzja o wydaniu pozwolenia na budowę. Organ administracji publicznej podejmuje taką decyzję po przeprowadzeniu odpowiednich analiz i ocen związanych z planowaną inwestycją. Decyzja ta reguluje prawa i obowiązki inwestora oraz określa warunki, które muszą być spełnione przy realizacji inwestycji. Kolejnym przykładem jest decyzja o wydaniu prawa jazdy. W obu tych przypadkach właściwym organem administracji publicznej jest starosta.

Decyzje administracyjne mogą dotyczyć również spraw społecznych, takich jak decyzja o przyznaniu zasiłku socjalnego. Organ administracji publicznej podejmuje taką decyzję po przeanalizowaniu sytuacji finansowej i życiowej osoby ubiegającej się o zasiłek. Decyzja ta reguluje wysokość zasiłku oraz okres, na jaki został przyznany.

Od decyzji administracyjnej wydanej przez organy samorządu terytorialnego wszystkich szczebli przysługuje odwołanie do Samorządowego Kolegium Odwoławczego w terminie 14 dni od otrzymania.

Organy nadzoru samorządu

Organami nadzoru nad działalnością samorządu są **premier i wojewoda**, a w zakresie spraw budżetowych – **regionalne izby obrachunkowe**. Celem nadzoru jest zapewnienie zgodności działania samorządu z prawem.

Organy nadzoru działalności samorządów terenowych

Do kompetencji wojewody należy badanie zgodności z prawem aktów wydawanych przez organy jednostek samorządu terytorialnego. Wojewoda może między innymi unieważnić, uchylić lub zawiesić uchwałę organu nadzorowanego. Kontroluje także wykonywanie zadań z zakresu administracji rządowej przez organy samorządu terytorialnego – ocenia je pod względem legalności, gospodarności i rzetelności.

Organy samorządu, które notorycznie naruszają konstytucję lub ustawy, mogą zostać rozwiązane. Wobec rady i sejmiku taką decyzję podejmuje Sejm RP. Prezes Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw administracji publicznej, wyznacza osobę, która do czasu wyboru organu pełni jego funkcję.

Podsumowanie lekcji

- Podstawową formą podejmowania decyzji przez jednostki samorządu terytorialnego jest **uchwała**. ▶ s. 118
- **Uchwały są podejmowane przez organy stanowiące (uchwałodawcze) samorządu: radę gminy, radę powiatu i sejmik województwa.** ▶ s. 118
- **Akt prawa miejscowego** to przepis prawa powszechnie obowiązujący na obszarze działania organu, który go wydał. ▶ s. 118
- **Decyzje organów wykonawczych samorządu** mają przede wszystkim formę **zarządzeń i decyzji administracyjnych**. ▶ s. 122
- **Organami nadzoru działalności samorządów terenowych** są prezes Rady Ministrów i wojewoda, a w kwestiach finansowych – regionalne izby obrachunkowe. ▶ s. 125

Pytania i polecenia

1. Opisz sposoby podejmowania decyzji przez organy władz wykonawczych i uchwałodawczych samorządu terytorialnego.
2. Wskaż podobieństwa i różnice między uchwałą, zarządzeniem a decyzją administracyjną – podejmowanymi przez organy samorządu lokalnego.
3. Sprawdź w wojewódzkim dzienniku urzędowym, jakie decyzje zostały podjęte w ostatnim półroczu przez organy samorządu lokalnego twojej miejscowości.

Udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego

- prześledzisz mechanizmy udziału obywateli w procesie decyzyjnym samorządu lokalnego;
- dowiesz się, w jakich sprawach i w jaki sposób przeprowadza się referendum lokalne;
- poznasz, jak funkcjonuje budżet obywatelski;
- przygotujesz wniosek do budżetu obywatelskiego.

Na tej
lekcji

Zasada decentralizacji władzy zakłada również **znaczący udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu lokalnego**. Oprócz tego, że obywatele mają prawo do wybierania władz uchwałodawczych (rada gminy, powiatu, sejmik wojewódzki) i stanowiących (wójt, burmistrz, prezydent miasta), mogą również inicjować referenda lokalne i zgromadzenia oraz w nich uczestniczyć.

Udział
obywateli
w procesie
decyzyjnym

Referendum lokalne

Ustawy o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym i o samorządzie wojewódzkim przewidują również możliwość przeprowadzenia **referendum lokalnego**. Szczegółowe regulacje zawiera Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Referendum może być przeprowadzone z inicjatywy organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego (rady gminy, powiatu, miasta, sejmiku wojewódzkiego). Prawo to przysługuje również 10% uprawnionych do głosowania spośród mieszkańców gminy lub powiatu oraz 5% mieszkańców województwa.

Referendum
lokalne

Przedmiotem referendum lokalnego mogą być:

- odwołanie organu stanowiącego samorząd (rad gmin, powiatów, sejmików wojewódzkich),
- sposób rozstrzygania sprawy dotyczącej tej wspólnoty, mieszczącej się w zakresie zadań i kompetencji organów danej jednostki,
- inne istotne sprawy dotyczące społecznych, gospodarczych lub kulturowych więzi łączących tę wspólnotę.

Referendum gminne może ponadto dotyczyć:

- odwołania wójta (burmistrza, prezydenta miasta),
- samoopodatkowania się mieszkańców na cele publiczne, mieszczące się w zakresie zadań i kompetencji organów gminy.

Do udziału w referendum mają prawo osoby stale zamieszkujące na obszarze danej jednostki samorządu terytorialnego, które mają czynne prawo wyborcze do organu stanowiącego tej jednostki.

Referendum lokalne jest ważne, jeżeli w głosowaniu wzięło udział co najmniej 30% uprawnionych do głosowania. Odwołanie organu jednostki samorządu terytorialnego, pochodzącego z wyborów bezpośrednich (rada gminy, powiatu, sejmik województwa, wójt, burmistrz, prezydent miasta), jest ważne w przypadku, gdy uczestniczyło w nim nie mniej niż 3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu.

Najśłynniejsze było referendum z 13 października 2013 r. w sprawie odwołania prezydent Warszawy Hanny Gronkiewicz-Waltz. Ze względów frekwencyjnych referendum było nieważne (zabrakło ponad 40 tys. głosów).

Wynik referendum gminnego w sprawie samoopodatkowania się mieszkańców jest rozstrzygający, jeżeli za samoopodatkowaniem oddano co najmniej 2/3 ważnych głosów.

Zgromadzenie

Rzadko spotykaną formą bezpośredniego udziału w życiu publicznym jest zgromadzenie. Polega ono na zebraniu się w jednym miejscu wszystkich lub większości osób, które mają prawo podejmowania decyzji w ramach określonej jednostki terytorialnej. Obowiązuje ono w niektórych kantonach i gminach w Szwajcarii. W Polsce dotyczy praktycznie wyłącznie małych jednostek terytorialnych, takich jak sołectwo i osiedle mieszkaniowe.

Zajrzyj
do źródła

Art. 36

1. Organem uchwałodawczym w sołectwie jest zebranie wiejskie, a wykonawczym – sołtys. Działalność sołtysa wspomaga rada sołectwa. [...]

Art. 37

4. Statut osiedla może ustalić, że w osiedlu organem uchwałodawczym jest ogólne zebranie mieszkańców. [...]

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

Konsultacje z mieszkańcami gminy

Konsultacje społeczne są również jedną z form demokracji bezpośredniej. Polegają one na dialogu między przedstawicielami władz lokalnych lub centralnych a obywatelami. Władze przeprowadzają konsultacje, aby zebrać opinie mieszkańców. Na tej podstawie podejmują odpowiednie decyzje w sprawach publicznych.

Podstawę prawną konsultacji na poziomie lokalnym stanowią ustawy o samorządzie gminy, powiatu lub województwa oraz Europejska Karta Samorządu Lokalnego Rady Europy z 1985 r.

Konsultacja musi być przeprowadzona obowiązkowo między innymi w przypadku zmiany granic społeczności lokalnej czy zmiany nazw miejscowości (gminy, powiatu). Natomiast charakter fakultatywny konsultacja może mieć w każdej sprawie ważnej dla gminy, powiatu czy województwa, na przykład dotyczącej utworzenia młodzieżowej rady gminy.

Konsultacje przeprowadza się w formie panelu ekspertów lub obywateli bądź otwartego spotkania dyskusyjnego. Mogą też być prowadzone za pośrednictwem internetu.

Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza

W wielu sprawach inicjatywa składania projektów uchwał w gminach może przysługiwać także obywatelom. Wyjątek stanowi uchwała budżetowa – w jej przypadku inicjatywa uchwałodawcza przysługuje wyłącznie wójtowi.

Art. 41a

1. Grupa mieszkańców gminy, posiadających czynne prawa wyborcze do organu stanowiącego, może wystąpić z obywatelską inicjatywą uchwałodawczą.
2. Grupa mieszkańców, o której mowa w ust. 1, musi liczyć:
 - 1) w gminie do 5000 mieszkańców – co najmniej 100 osób;
 - 2) w gminie do 20 000 mieszkańców – co najmniej 200 osób;
 - 3) w gminie powyżej 20 000 mieszkańców – co najmniej 300 osób.
3. Projekt uchwały zgłoszony w ramach obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej staje się przedmiotem obrad rady gminy na najbliższej sesji po złożeniu projektu, jednak nie później niż po upływie 3 miesięcy od dnia złożenia projektu.

Zajrzyj
do źródła

- 3a. Projekt uchwały o przystąpieniu do sporządzania aktu planowania przestrzennego zgłoszony w ramach obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej staje się przedmiotem obrad rady gminy nie później niż po upływie 3 miesięcy od dnia złożenia projektu.
4. Komitet inicjatywy uchwałodawczej ma prawo wskazywać osoby uprawnione do reprezentowania komitetu podczas prac rady gminy.
5. Rada gminy określi w drodze uchwały: szczegółowe zasady wnoszenia inicjatyw obywatelskich, zasady tworzenia komitetów inicjatyw uchwałodawczych, zasady promocji obywatelskich inicjatyw uchwałodawczych, formalne wymogi, jakim muszą odpowiadać składane projekty, z zastrzeżeniem przepisów niniejszej ustawy.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

Budżet obywatelski

Budżet
obywatelski

Szczególną i popularną w Polsce formą jest tak zwany **budżet obywatelski** (partycypacyjny). Każdy mieszkaniec gminy lub miasta może wyrazić opinię dotyczącą sposobu wykorzystania części budżetu i zgłosić swoje propozycje. Od 2019 r. w miastach na prawach powiatu obowiązkowo 0,5% wydatków przeznacza się na budżet obywatelski).

Poradnik budżetu obywatelskiego miasta Gdynia

 [Zajrzyj
do źródła](#)

Żeby Twój pomysł na wprowadzenie zmiany w dzielnicy lub mieście mógł zostać rozważony, musisz opisać go w formularzu wniosku i złożyć wraz z potrzebnymi załącznikami w wyznaczonym terminie.

W projekcie opisz zarówno jego cel, odpowiadający na konkretne, zauważone potrzeby, jak i działania niezbędne do jego osiągnięcia, odpowiednio wycenione. W celu określenia kosztów projektu skorzystaj z cenników dostępnych na stronie Poradnik BO w zakładce Dokumenty lub skontaktuj się z urzędnikami w odpowiednich jednostkach miejskich.

Wniosek możesz złożyć:

- elektronicznie – wypełniając go w systemie, do którego we wskazanym terminie odsyła strona internetowa bo.gdynia.pl,
- za pośrednictwem poczty tradycyjnej – przesyłając wniosek na adres Laboratorium Innowacji Społecznych, ul. Żeromskiego 31, 81–346 Gdynia, z dopiskiem „Projekt – Budżet Obywatelski”,

Budżet
Obywatelski
Gdynia

- osobiście, składając wniosek w kopercie z dopiskiem „Projekt – Budżet Obywatelski” w wyznaczonych jednostkach [...].

Do każdego wniosku musi być dołączona lista poparcia z podpisami:

1. 30 mieszkańców Gdyni w przypadku projektu miejskiego,
2. 0,1% liczby mieszkańców dzielnicy, w której składany jest projekt [...].

Budżet Obywatelski, Gdynia, <https://link.operon.pl/vF> (dostęp: 27.05.2025).

Tematyka wniosków musi mieścić się w zadaniach własnych gminy: edukacja, kultura, inwestycje drogowe i bezpieczeństwo, pomoc społeczna, komunikacja miejska, zdrowie, sport i rekreacja, ochrona środowiska, zielen miejska itp.

Podsumowanie lekcji

- Do najważniejszych **mechanizmów udziału obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego** należą: referendum lokalne, zgromadzenie, konsultacje z mieszkańcami gminy, obywatelska inicjatywa uchwałodawcza i budżet obywatelski. ▶ s. 127
- **Referendum lokalne** może dotyczyć: odwołania władz gminy (rady, wójta), samoopodatkowania mieszkańców oraz innych problemów dotyczących gminy. ▶ s. 127
- **Budżet obywatelski** musi mieścić się w zadaniach własnych gminy. ▶ s. 130

Pytania i polecenia

1. Zidentyfikuj mechanizmy udziału mieszkańców w procesach decyzyjnych.
2. Sprawdź, jak statut gminy, której jesteś mieszkańcem, reguluje sprawy obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej.
3. Wykorzystaj wybrany mechanizm, by uczestniczyć w procesie decyzyjnym swojego samorządu lokalnego.

Propozycja projektu

Pod kierunkiem nauczyciela edukacji obywatelskiej przygotuj wraz z uczniami swojej klasy wniosek do budżetu obywatelskiego. Z pomocą nauczyciela biznesu i zarządzania przygotujcie akcję promocyjną.

Na tej
lekcji

- poznasz różne mechanizmy wspierające aktywności obywatelskie;
- zaproponujesz sposób wykorzystania wybranego mechanizmu wspierającego zaangażowanie mieszkańców;
- ocenisz znaczenie mechanizmów wspierających aktywności obywatelskie.

Formy
aktywności
obywatelskiej

Wspólnoty dobrze funkcjonują dzięki aktywnemu udziałowi obywateli w rozwiązywaniu ich problemów. W naukach społecznych takie zjawisko nazywa się partycypacją.

Zajrzyj
do źródła

Partycypacja to innymi słowy uczestnictwo. To aktywne zabieranie głosu w sprawach, które nas dotyczą. Dzięki partycypacji obywatele mogą włączać się w dyskusję, wyrażać opinie i współdecydować o sprawach dotyczących ich społeczności. Opiera się ona na komunikacji pomiędzy władzą a obywatelami i skupia się na procesach dialogu wspomagającego podjęcie decyzji przez władze (samo)rządu.

Agata Bluj, Maria Jagaciak, Maria Perchuć-Żółtowska, Katarzyna Pliszczyńska, *ABC partycypacji obywatelskiej – poradnik dla organizatorów procesów partycypacyjnych*, <https://link.operon.pl/uL> (dostęp: 07.05.2025).

Do mechanizmów wsparcia partycypacji obywatelskiej można zaliczyć między innymi: organizacje pożytku publicznego, wolontariat, inicjatywy lokalne i fundusz sołecki.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wR
Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie
Dz.U. 2003 Nr 96,
poz. 873

Organizacje pożytku publicznego

Zgodnie z Ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie za **organizacje pozarządowe** uznaje się osoby prawne i jednostki bez osobowości prawnej, nienależące do sektora finansów publicznych oraz niedziałające w celu osiągnięcia zysku. Zatem zalicza się do nich między innymi stowarzyszenia i fundacje.

W mediach i literaturze dla określenia organizacji pozarządowych używa się skrót: **NGO's** (z j. ang. *non-government organizations*, czytaj: non government organizejszysns). Nazywane są one również trzecim sektorem – obok

sektora publicznego (organy władzy i administracji publicznej) i sektora rynkowego (przedsiębiorstwa, instytucje finansowe).

Osoba prawna to instytucja lub organizacja (przedsiębiorstwa, spółdzielnie, stowarzyszenia, fundacje), która posiada osobowość prawną. Oznacza to, że może być przedmiotem czynności prawnych lub sama takie podejmować, na przykład: przyjmować darowizny, sprzedawać lub kupować nieruchomości, prowadzić działalność gospodarczą itp. Instytucja lub organizacja uzyskuje osobowość prawną z chwilą wpisania do rejestru.

Stowarzyszenia

W powszechnym rozumieniu stowarzyszenie to rodzaj organizacji społecznej utworzonej, aby chronić wspólne interesy i potrzeby, a przez to spełniać nadzieje i oczekiwania zrzeszonych w niej członków. Przynależność do takiej organizacji jest w pełni dobrowolna, nieograniczona urodzeniem ani cenzusem majątkowym.

Podstawa prawna

Przepisy prawne regulujące istnienie i działalność stowarzyszeń w Polsce zawiera Ustawa z 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. Zgodnie z nią:

Art. 2

Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych, samodzielnie określającym swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwalającym akty wewnętrzne dotyczące jego działalności. Działalność ta opiera się na pracy społecznej członków zrzeszenia.

Ustawa z 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach.

Przepisów ustawy o stowarzyszeniach nie stosuje się między innymi do Kościołów i innych związków wyznaniowych, komitetów wyborczych i partii politycznych.

Założyciele i członkowie

Prawo do utworzenia stowarzyszenia mają obywatele polscy (minimum 7 osób) o pełnej zdolności do czynności prawnych i niepozbawieni praw publicznych. O jego utworzenie mogą się starać również cudzoziemcy, którzy mieszkają w Polsce. Członkami stowarzyszeń mogą być także osoby małoletnie w wieku od 16 do 18 lat.

Zajrzyj
do źródła

Udział w stowarzyszeniu jest dobrowolny. Jednakże na mocy odrębnych ustaw ograniczone prawo przynależności do takich organizacji mają między innymi żołnierze w czynnej służbie wojskowej oraz funkcjonariusze policji (np. policjanta można zwolnić ze służby w przypadku objęcia przez niego funkcji w zarządzie stowarzyszenia).

Członkowie założyciele stowarzyszenia uchwalają **statut** (zob. poniższy schemat) oraz powołują komitet założycielski.

Fundacje

Fundacja to organizacja ustanowiona przez jej założycieli dla realizacji określonych zadań (np. dla ochrony zdrowia, rozwoju nauki, oświaty, popierania współpracy młodzieżowej za granicą, opieki i pomocy społecznej, ochrony środowiska oraz opieki nad zabytkami).

Przykłady najbardziej znanych w Polsce fundacji to: Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Fundacja Polsat, Fundacja TVN „Nie jesteś sam”, Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Fundacja „Światło-Życie”, Polska Akcja Humanitarna.

Podstawa prawna

Wszystkie fundacje działają zgodnie z przepisami zawartymi w Ustawie o fundacjach z 6 kwietnia 1984 r.

Założyciele i członkowie

Fundację mogą założyć zarówno osoby fizyczne (niezależnie od obywatelstwa i miejsca zamieszkania), jak i osoby prawne. Fundator musi złożyć tak zwane oświadczenie woli w formie aktu notarialnego. Forma ta nie jest konieczna, gdy powołanie organizacji następuje na mocy testamentu.

Oświadczenie woli o ustanowieniu fundacji musi zawierać określenie celu, któremu instytucja ma służyć, oraz wskazywać środki majątkowe, które pozwolą na jego osiągnięcie (pieniądze, papiery wartościowe, majątek ruchomy, nieruchomości). Podstawą działania każdej fundacji jest **statut**.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/ws
Ustawa o fundacjach
Dz.U. 1984 Nr 21,
poz. 97

Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (WOŚP) zajmuje się pozyskiwaniem funduszy na rzecz ochrony zdrowia Polaków. Fundację założył Jerzy Owsiak w 1993 r.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wT
Wielka Orkiestra
Świątecznej Pomocy

Organizacje pożytku publicznego

Podstawa prawna

Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z 24 kwietnia 2003 r. wprowadziła między innymi pojęcie **organizacji pożytku publicznego** (OPP). Określa strefę zadań realizowanych przez OPP, między innymi:

- działalność charytatywna,
- działalność na rzecz osób niepełnosprawnych i bezrobotnych,
- ochrona kultury i tradycji, edukacja,
- działalność na rzecz mniejszości narodowych i społeczności lokalnych,
- działalność na rzecz integracji cudzoziemców,
- upowszechnianie kultury fizycznej i sportu,
- ochrona środowiska,
- przeciwdziałanie patologiom społecznym,
- działanie na rzecz obronności kraju.

Uzyskanie statusu OPP

Status OPP może uzyskać organizacja pozarządowa – stowarzyszenie lub fundacja (z wyjątkiem fundacji Skarbu Państwa, związków pracowników i pracodawców).

Szczególny przywilej OPP

Organizacjom pożytku publicznego przysługuje zwolnienie z niektórych podatków w związku z prowadzoną przez nie działalnością. Prawo przewiduje także możliwość przekazywania im przez każdego obywatela 1,5% swojego podatku dochodowego.

Caritas to katolicka organizacja charytatywna powstała w 1926 r. Działa na całym świecie. Polska organizacja została reaktywowana w 1990 r., a od 2004 r. ma status OPP.

Wolontariat

Początki wolontariatu można dostrzec w działalności średniowiecznych bractw miłosierdzia. Bardziej współcześnie wiąże się z filantropią i dobroczynnością zamożnych ludzi lub firm.

Cechy
wolontariatu

Działalność polegająca na niesieniu pomocy innym wpisana jest także w strategię budowania zaufania i pozytywnego wizerunku darczyńcy lub firmy.

Zajrzyj
do źródła

Wolontariat to dobrowolna, bezpłatna i świadoma praca na rzecz innych osób, organizacji pozarządowych, a także różnych instytucji działających w różnych obszarach społecznych. Wolontariuszem może zostać każdy, bez względu na wiek, wykształcenie czy doświadczenie. Nadrzędnym celem wolontariatu jest niesienie pomocy potrzebującym, rozwiązywanie problemów społecznych oraz kształtowanie postaw obywatelskich.

Wspomagam.pl, <https://link.operon.pl/uM> (dostęp: 07.05.2025).

Formy
wolontariatu

Rodzaje wolontariatu

- **wolontariat akcyjny** – polega on na okazjonalnym udziale w akcjach charytatywnych, na przykład w zbiórkach pieniędzy;

- **wolontariat stały** – zwykle wymaga przygotowania specjalistycznego i podpisania umowy, może dotyczyć stałej opieki nad osobami starszymi, niepełnosprawnymi lub pracy w schroniskach dla zwierząt;
- **e-wolontariat** – polega między innymi na świadczeniu w sieci usług, takich jak tłumaczenia, a także na wspieraniu w mediach społecznościowych działalności innych.

Wiele organizacji wspiera wolontariat. W miastach oraz na uczelniach wyższych działają Centra Wolontariatu informujące o sposobach włączenia się w działalność dobroczynną. Jako wolontariusz można pracować również za granicą.

Podstawa prawna

Działalność wolontariatu reguluje Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Zgodnie z jej zapisami, wolontariusze mogą wykonywać świadczenia na rzecz między innymi organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych, spółdzielni socjalnych, klubów sportowych. Cele tych podmiotów muszą obejmować prowadzenie działalności pożytku publicznego nie dla osiągnięcia zysku.

Według ustawy **osoby korzystające z usług wolontariusza powinny:**

- poinformować wolontariusza o zagrożeniach wynikających z wykonywanych działań i o sposobach ochrony przed nimi;
- zapewnić mu warunki bezpieczeństwa i higieny pracy;
- pokryć koszty podróży służbowych i diet.

Osoba korzystająca z wolontariatu dobrowolnie decyduje o pokryciu innych kosztów związanych z wykonywaną pracą, w tym niezbędnych szkoleń.

Inicjatywy lokalne

Inicjatywy lokalne są jedną z form partycypacji i współpracy mieszkańców z samorządem, której celem są pozytywne zmiany w otoczeniu. Obszary współpracy mogą dotyczyć: sportu i turystyki, rekreacji, edukacji, ochrony środowiska naturalnego, tożsamości narodowej, kultury i ochrony zabytków, mniejszości narodowych i religijnych, działalności charytatywnej i wolontariatu.

Rodzaje inicjatyw lokalnych

Możliwe działania:

- modernizacja podwórka, budowa, rozbudowa lub remont dróg, budowa placu zabaw, remont skweru osiedlowego, remont płotu szkolnego, budowa przepompowni ścieków;

Zajrzyj
do źródła

- wydarzenia integrujące mieszkańców, np. festyn osiedlowy o charakterze kulturalnym, sportowym czy ekologicznym; budowa budek lęgowych dla ptaków, jeży, owadów, nasadzenia zieleni;
- cykl zajęć edukacyjnych: warsztaty techniczne, artystyczne, spacer historyczne, gry miejskie;
- turnieje esportowe, skateboardowe, hiphopowe.

Inicjatywa Lokalna, <https://link.operon.pl/vH> (dostęp: 28.05.2025).

Z wnioskiem przeprowadzenia inicjatywy lokalnej należy się zgłosić do odpowiedniego urzędu. Pomysł zostanie tam oceniony z punktu widzenia potrzeb miejscowej społeczności.

Aby zrealizować dane działanie, trzeba wnieść swój wkład. Oznacza to, że wnioskodawca uczestniczy w pracach osobiście lub przeznacza na nie własne środki materialne.

Podstawa prawna

Przepisy obowiązujące przy inicjatywach lokalnych znajdują się w Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Fundusz sołectwa

Sołectwo to jednostka pomocnicza gminy. Władzę uchwałodawczą pełni zebranie wiejskie, a wykonawczą – sołtys. Jego organem pomocniczym jest rada sołectwa wybierana w wyborach tajnych i bezpośrednich.

Podstawa prawna

Od 2010 r. sołectwo może dysponować swoim funduszem – zgodnie z Ustawą z dnia 21 lutego 2014 r. o funduszu sołeckim. Środki na fundusz przyznaje rada gminy na wniosek sołectwa. Podlegają one zwrotowi z budżetu państwa.

W 2024 r. przeznaczono na ten cel około 259 mln złotych. W tym samym roku wyodrębniono fundusz sołeczki w 1620 gminach na 2173, w których są sołectwa.

Najczęściej środki z funduszu są przeznaczane na działania, które polepszają warunki życia mieszkańców, na przykład: remonty placów zabaw, przystanków autobusowych, rozwój terenów zielonych itp. Wniosek o przeznaczenie tych pieniędzy na konkretny cel powinien zawierać jego uzasadnienie i szacunkowe koszty.

Wniosek danego sołectwa zostaje uchwalony przez zebranie wiejskie z inicjatywy sołtysa, rady sołectkiej lub co najmniej 15 pełnoletnich mieszkańców sołectwa. Obecnie sołectwa mogą się łączyć, aby zrealizować jedno zadanie.

Podsumowanie lekcji

- Do **najważniejszych form aktywności obywatelskiej** należą: organizacje pożytku publicznego, wolontariat, inicjatywy lokalne i fundusz sołectki. ▶ s. 132
- **Cechy wolontariatu to:** dobrowolność, świadoma bezinteresowność, bezpośredniość, ciągłość i systematyczność. ▶ s. 136
- **Formy wolontariatu to:** wolontariat akcyjny, stały i e-wolontariat. ▶ s. 136

Pytania i polecenia

1. Przeanalizuj formy aktywności obywatelskiej. Którą z tych aktywności możesz podjąć w swojej szkole?
2. Scharakteryzuj cechy wolontariatu i wskaż korzyści dla danej społeczności, na przykład lokalnej.
3. Przedstaw, w jaki sposób mieszkańcy twojej miejscowości lub okolicy mogą zaangażować się na rzecz waszej społeczności.
4. Zaproponuj sposób wykorzystania np. inicjatywy lokalnej czy funduszu sołectkiego w sprawie ważnej dla ciebie lub twojej społeczności.
5. Oceń, jakie znaczenie dla jednostki, wspólnoty i państwa mają: organizacje pożytku publicznego, wolontariat, inicjatywy lokalne i fundusze sołectw.
6. Sprawdź regulacje prawne dotyczące inicjatywy lokalnej i funduszu sołectkiego w twojej gminie lub mieście. Jakie działania można zrealizować dzięki nim?
7. Odszukaj centrum wolontariatu najbliższe twojego miejsca zamieszkania lub nauki. Przygotuj krótką notatkę na temat jego działalności.

Propozycja projektu

Przygotuj i zrealizuj projekt akcji charytatywnej wraz z innymi uczniami w klasie oraz we współpracy z nauczycielami biznesu i zarządzania, religii, pedagogiem lub psychologiem szkolnym i opiekunem samorządu. Uwzględnij problemy społeczności lokalnej.

Mechanizmy kontroli obywatelskiej (temat fakultatywny)

Na tej
lekcji

- dowiesz się, na czym polega kontrola społeczna;
- poznasz mechanizmy kontroli obywatelskiej;
- zrozumiesz znaczenie prawa dostępu do informacji publicznej;
- zastosujesz wybrany mechanizm kontroli obywatelskiej.

Normy społeczne i zasady postępowania określają, jakimi regułami zachowania posługują się jednostki lub grupy społeczne. Do tych norm należą między innymi **normy**:

- **prawne** – ustanowione lub uznane za obowiązujące przez państwo,
- **religijne** – obowiązujące wyznawców danej religii,
- **moralne** – nakazy lub zakazy określonego zachowania, na przykład zakaz mówienia nieprawdy,
- **zwyczajowe i obyczajowe** – dotyczą pewnych nawyków zachowań w danej społeczności, na przykład sposobów witania się i żegnania, ceremoniału zawarcia związku małżeńskiego.

Kontrola społeczna

Kontrola
społeczna

W zbiorowościach społecznych funkcjonują mechanizmy zapewniające zgodność zachowań z tymi normami oraz sposoby postępowania wobec osób, które je naruszają. Mechanizmy te określa się mianem **kontroli społecznej**. Składa się na nią **system sankcji społecznych** – pozytywnych lub negatywnych oraz podmiotów, które je stosują – osób, grup społecznych, organizacji czy instytucji.

Kontrola społeczna jest niezbędna dla prawidłowego funkcjonowania każdego społeczeństwa, jednak trudna do precyzyjnego zdefiniowania. Społeczeństwo wyznacza granice zachowań dopuszczalnych, słusznych i właściwych. Brak akceptacji dla osób naruszających te granice jednocy społeczność, wzmacnia jej solidarność i daje poczucie siły moralnej. Zatem kontrola społeczna stanowi gwarancję ładu społecznego. Może też służyć wspieraniu interesów jakiejś grupy społecznej, najczęściej tej, która sprawuje władzę.

Źródłem kontroli społecznej są wspólne wartości kulturowe (z nich wynika podobieństwo zachowań) i akceptacja podobnych wzorów postępowania i reagowania. Młody człowiek przyswaja w procesie wychowania zasady moralne i obyczajowe, dzięki czemu wie, jakich norm nie wolno przekraczać. Również wewnętrzna potrzeba akceptacji, uznania i poczucia bezpieczeństwa sprawia, że jednostka przyjmuje zachowania konformistyczne (podporządkowuje się danej grupie). W społeczeństwie funkcjonuje też system różnych instytucji (formalnych i nieformalnych), które wymuszają postępowanie jednostki zgodne z normami obowiązującymi w grupie.

Kontrola obywatelska

Wszelkie formy kontroli obywatelskiej są konieczne do sprawnego funkcjonowania administracji publicznej. Są ważnym elementem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

Najważniejsze zalety kontroli obywatelskiej to zaangażowanie obywateli w sprawy publiczne, a także nieograniczony zakres kontroli. Państwowe organy kontroli, takie jak Najwyższa Izba Kontroli, Państwowa Inspekcja Pracy, Główny Inspektorat Sanitarny, są ograniczone w swoim działaniu ustawami.

Jedną z form kontroli obywatelskiej jest możliwość składania **petycji, wniosków i skarg**.

Art. 63

Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Tryb rozpatrywania petycji, wniosków i skarg określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Petycja może być złożona w interesie publicznym, podmiotu wnoszącego petycję, na przykład grupy mieszkańców lub podmiotu trzeciego, za jego zgodą, na przykład uchodźców. Przedmiotem petycji może być żądanie, zwłaszcza: zmiany przepisów prawa, podjęcia rozstrzygnięcia lub innego działania w sprawie dotyczącej podmiotu wnoszącego petycję, życia zbiorowego lub wartości wymagających szczególnej ochrony w imię dobra wspólnego, mieszczących się w zakresie zadań i kompetencji adresata pe-

Narzędzia
kontroli
obywatelskiej

Zajrzyj
do źródła

tycji. W praktyce najczęściej zawierają krytyczne uwagi pod adresem instytucji lub osób sprawujących władzę.

Adresatem petycji może być organ władzy publicznej, na przykład wójt, burmistrz, prezydent miasta, a także organizacje lub instytucje społeczne w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Ustawa o petycjach ściśle określa formę, treść oraz sposób złożenia petycji. Wskazuje też na konieczność niezwłocznego jej rozpatrzenia, maksymalnie w ciągu trzech miesięcy.

Składanie skarg i wniosków reguluje Kodeks postępowania administracyjnego. Treść, a nie forma pisma, decyduje o tym, czy jest ono skargą lub wnioskiem. Przepisy określające przedmiot i adresata skargi lub wniosku są zbliżone do regulacji dotyczących petycji.

Dostęp do informacji publicznej

Informacja
publiczna

Zajrzyj
do źródła

Artykuł 61 Konstytucji RP gwarantuje obywatelom prawo dostępu do **informacji o działalności władzy publicznej** oraz osób pełniących funkcje publiczne. Jest to jeden z mechanizmów kontroli obywatelskiej.

Art. 61

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.
2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegiałnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.
3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Te kwestie szczegółowo reguluje Ustawa o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 roku. W myśl jej zapisów informację publiczną stanowi wszystko, co dotyczy spraw publicznych.

Do podmiotów zobowiązanych do udostępniania informacji publicznej należą między innymi: organy władzy publicznej (organy władzy ustawodawczej, Prezydent RP, Rada Ministrów, organy władzy rządowej, organy: władzy samorządowej, władzy sądowniczej, kontroli państwowej i kontroli prawa), organy samorządów gospodarczych i zawodowych, organy reprezentujące Skarb Państwa oraz inne podmioty dysponujące majątkiem publicznym.

Udostępnienie informacji publicznej winno nastąpić jak najszybciej, nie później niż w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku. Gdy taka informacja nie może być w tym terminie udostępniona, zobowiązany podmiot powinien powiadomić wnioskodawcę o przyczynach opóźnień i określić termin, w jakim udostępni informację. Termin nie może być jednak dłuższy niż 2 miesiące od dnia złożenia wniosku.

Na podstawie szczegółowych regulacji prawnych stosowanie zasady jawności informacji publicznej może podlegać ograniczeniu. W świetle przepisów ustawy o dostępie do informacji publicznej podstawą odmowy dostępu do informacji mogą być:

- ochrona informacji niejawnych i innych informacji ustawowo chronionych,
- prywatność osoby fizycznej lub tajemnica przedsiębiorcy,
- przepisy o wprowadzeniu przymusowej restrukturyzacji.

Pojęcie informacji niejawnej precyzuje Ustawa z 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych. Według tych przepisów informacji niejawnej można nadać klauzulę „ściśle tajne”, „tajne”, „poufne” lub „zastrzeżone”, jeśli skutkiem jej ujawnienia byłoby zagrożenie (np. dla niepodległości i suwerenności, bezpieczeństwa wewnętrznego lub porządku konstytucyjnego, osłabienia gotowości obronnej, istotnego utrudnienia w funkcjonowaniu organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, znacznych strat w interesach gospodarczych państwa, zakłócenia porządku publicznego lub bezpieczeństwa obywateli, stabilności finansowej państwa).

Podstawowym źródłem informacji publicznej w Polsce jest **Biuletyn Informacji Publicznej**. Stanowi on ujednolicony system stron internetowych służących bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej. Stronę tytułową BIP tworzy właściwy minister do spraw informatyzacji.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wv
Ustawa o dostępie
do informacji
publicznej
Dz.U. 2001 Nr 112,
poz. 1198

Biuletyn
Informacji
Publicznej

Informacje dla BIP są zobowiązane udostępnić przede wszystkim:

- organy władzy publicznej,
- organy samorządu gospodarczego i zawodowego,
- podmioty reprezentujące Skarb Państwa,
- podmioty reprezentujące państwowe osoby prawne lub osoby prawne samorządu terytorialnego,
- organizacje związkowe i organizacje zrzeszające pracodawców,
- partie polityczne.

Logo BIP zazwyczaj jest zamieszczane na stronie głównej instytucji, które są zobowiązane do udostępniania informacji publicznej.

Publikacji podlegają informacje dotyczące w szczególności trybu działań władzy ustawodawczej i wykonawczej, sposobu realizacji zadań publicznych, statusu prawnego i organizacji tych podmiotów oraz statusu majątkowego. Informacja powinna zawierać dane określające podmiot ją udostępniający, dane osoby wytwarzającej informacje i osoby, która ją wprowadza, oraz czas wytworzenia informacji i jej udostępnienia.

Inną formą dostępu do informacji publicznej jest jej udostępnienie przez rozwieszenie lub wyłożenie w miejscach publicznych czy też zainstalowanie urządzenia umożliwiającego zapoznanie się z nią (np. telebimu). Pozy-skiwanie informacji może się odbywać na wniosek osoby zainteresowanej, złożony ustnie, pisemnie lub drogą elektroniczną.

Podsumowanie lekcji

- **Kontrola społeczna** to mechanizmy zapewniające zgodność zachowań z normami społecznymi oraz sposoby postępowania wobec tych, którzy je naruszają. ◀ s. 140
- **Narzędziami kontroli obywatelskiej** mogą być prawo do składania petycji, skarg i wniosków oraz prawo do informacji publicznej. ◀ s. 141
- **Informacja publiczna** to każda informacja dotycząca spraw publicznych. Za informację publiczną uznaje się akty normatywne, akty wykonawcze, akty prawa miejscowego, decyzje administracyjne oraz wyroki sądowe. ◀ s. 142
- **Głównym źródłem informacji publicznej** jest **Biuletyn Informacji Publicznej**. Stanowi on system stron informacyjnych służących bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej. ◀ s. 143

Pytania i polecenia

1. Oceń, w jakich sprawach należałoby się zwrócić do władz gminy w formie petycji, wniosku lub skargi.
2. Zastosuj wybrane narzędzia kontroli obywatelskiej, między innymi dostęp do informacji publicznej.
3. Sprawdź, jakie informacje znajdują się w Biuletynie Informacji Publicznej twojej szkoły oraz organu ją prowadzącego.

Na tej
lekcji

- dowiesz się, jak uzyskać podstawowe dokumenty obowiązujące w Polsce;
- wypełnisz jeden z wniosków dotyczących tych dokumentów;
- poznasz i ocenisz znaczenie e-administracji.

Aby obywatele mogli sprawnie funkcjonować w państwie, potrzebują niezbędnych dokumentów. Tożsamość i obywatelstwo można potwierdzić na podstawie dowodu osobistego, prawo do przekroczenia granicy poza strefą Schengen – na podstawie paszportu, a prawo do poruszania się pojazdem mechanicznym – na podstawie prawa jazdy. Cyfryzacja kraju znacznie ułatwiła zdobywanie tych dokumentów.

Obowiązek meldunkowy

Świadomy obywatel

link.operon.pl/ww
Serwis
Rzeczypospolitej
Polskiej – informacje
dotyczące obowiąz-
ku meldunkowego

Obowiązek meldunkowy dotyczy każdego, kto mieszka w Polsce – zarówno obywateli polskich, jak i cudzoziemców. Można zameldować się na pobyt stały lub czasowy, jeżeli zamieszkuje się pod danym adresem przez ponad 6 miesięcy, na przykład na stacji, w bursie lub akademiku. Osobę nieletnią meldują rodzice lub prawni opiekunowie. Niezbędne dokumenty należy złożyć w urzędzie gminy w ciągu 30 dni od zamieszkania w lokalu. W tym celu trzeba wypełnić właściwe formularze (można elektronicznie) i przedstawić dokument – dowód osobisty lub paszport. Właściciele mieszkania muszą dostarczyć dokumenty potwierdzające ich prawo własności lokalu. Dzięki temu można uniknąć nielegalnego zameldowania się w lokalu.

Procedurę meldunkową można również zrealizować przez internet. Niezbędny jest do tego profil zaufany, kwalifikowany certyfikat podpisu elektroniczny albo certyfikat podpisu osobistego.

Dowód osobisty

Dowód
osobisty

Dowód osobisty potwierdza tożsamość i obywatelstwo. Ponadto pozwala swobodnie przekraczać granice państwowe w strefie Schengen.

Wniosek o wydanie dowodu osobistego powinny złożyć osoby, które:

- ukończyły 18 lat (obowiązkowo w ciągu 30 dni od ukończenia 18 lat),

- znacznie zmieniły, na przykład po operacji plastycznej,
- utraciły dowód osobisty (został on zniszczony, zagubiony lub skradziony).

Zdjęcie do dowodu

- Powinno być aktualne – zrobione nie wcześniej niż 6 miesięcy przed złożeniem wniosku.
- Na zdjęciu nie można mieć nakrycia głowy, okularów z ciemnymi szklami ani innych rzeczy, które utrudniają rozpoznanie.
- Powinno przedstawiać całą głowę (od jej czubka) oraz górną część barków.
- Twarz powinna zajmować 70–80% zdjęcia.
- Osoba fotografowana musi mieć naturalny wygląd twarzy (bez żadnych gestów mimicznych), z zamkniętymi ustami.
- Rozmiar zdjęcia powinien wynosić 35 mm na 45 mm.
- Zdjęcie może być z nakryciem głowy wyłącznie w przypadku osób należących do wspólnot religijnych zarejestrowanych w Polsce, jak Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej, jednak twarz musi być odsłonięta.

Przykład prawidłowego i nieprawidłowego zdjęcia

Można na zdjęciu mieć okulary korekcyjne pod warunkiem, że oczy są dobrze widoczne, oprawki nie zasłaniają brwi, a w szklach nie odbija się światło. Soczewki kontaktowe nie powinny zmieniać naturalnego koloru oczu. W przypadku wad wrodzonych można na zdjęciu mieć ciemne okulary, ale do wniosku trzeba dołączyć orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności.

Dowód dziecka mogą wyrobić rodzice lub opiekunowie prawni.

Ważność dowodu zależy od daty wydania. Dowody (e-dowód z odciskami palców) wydane po 7 listopada 2021 r. są ważne: przez 10 lat w przypadku osób w wieku od 12 lat, a 5 lat dla osób do 12 lat.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wx
Zdjęcie do dowodu
lub paszportu –
informacje

link.operon.pl/wy
Serwis
Rzeczypospolitej
Polskiej – informa-
cje na temat dowo-
dów osobistych

Zajrzyj
do źródła

E-dowód (czyli dowód osobisty wydany po 4 marca 2019 r.) ma warstwę elektroniczną, czyli niewidoczny chip. Poza typowymi funkcjami e-dowód służy dodatkowo do elektronicznej komunikacji z administracją publiczną i innymi podmiotami. Pozwala między innymi:

- zalogować się do portali administracji publicznej, na przykład ePUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji);
- elektronicznie podpisać dokumenty podpisem osobistym (zaawansowany podpis elektroniczny, mogą go mieć osoby od 13 roku życia, a posługiwać się nim może wyłącznie osoba dorosła);

Podpis osobisty to zaawansowany podpis elektroniczny. Prawdziwość danych posiadacza podpisu potwierdza certyfikat podpisu osobistego, zawierający imię (imiona), nazwisko, obywatelstwo oraz numer PESEL. [...] Aby certyfikat podpisu osobistego znalazł się w e-dowodzie, należy wyrazić na to zgodę podczas składania wniosku o nowy dokument. Podpis osobisty wywołuje dla podmiotu publicznego taki sam skutek prawny jak podpis własnoręczny.

Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/e-dowod/podpis-osobisty> (dostęp: 24.06.2025).

- korzystać z automatycznych bramek granicznych, na przykład na lotniskach (tzw. certyfikat obecności jest w każdym e-dowodzie).

Dowód wydawany po 7 listopada 2021 r.

Paszport

Paszport Paszport jest dokumentem upoważniającym do przekroczenia granicy naszego kraju. W przypadku wyjazdu poza Unię Europejską jest niezbędny. Wniosek trzeba złożyć osobiście w dowolnym punkcie paszportowym w Polsce. Obecnie obowiązuje w Polsce wyłącznie paszport biometryczny (zamontowany chip zawiera dane osobowe właściciela oraz odciski linii papilarnych pobieranych podczas składania wniosku).

Do wniosku należy dołączyć:

- zdjęcia (takie jak do dowodu osobistego),
- dowód opłaty za paszport,
- dokument upoważniający do zniżki lub zwolnienia z opłaty,
- „stary” paszport lub aktualny dowód osobisty,
- dokument potwierdzający zmianę nazwiska, na przykład w wyniku zawarcia małżeństwa.

Opłata za paszport wynosi 140 zł. Zniżkę w wysokości 50% przewidziano między innymi dla: uczniów i studentów między 18 a 26 rokiem życia, emerytów, rencistów, osób z niepełnosprawnością, żołnierzy pełniących terytorialną służbę wojskową, strażaków i ratowników ochotniczej straży pożarnej, ochotników ratownictwa górskiego). Jeszcze niższą kwotę – 75% zniżki – opłacają członkowie wielodzietnych rodzin, w tym uczniowie i studenci do 26 roku życia. Zwolnione z opłat są między innymi osoby, które ukończyły 70 lat, żołnierze pełniący służbę poza granicami kraju oraz osoby, którym wydano wadliwy paszport.

Paszport jest ważny przez 10 lat.

Prawo jazdy

Prawo jazdy upoważnia do prowadzenia pojazdów mechanicznych, a także takich pojazdów, jak rower lub pojazd zaprzęgowy. Choć dokument ten zawiera szereg informacji o jego właścicielu, nie jest traktowany oficjalnie jako dokument tożsamości.

Prawo jazdy może uzyskać każdy, kto mieszka w Polsce przynajmniej od 185 dni, jeśli jest w odpowiednim wieku.

Do wniosku o wydanie prawa jazdy (można wypełnić w domu) muszą być dołączone:

- orzeczenie lekarskie,
- aktualne zdjęcie (wymagania podobne jak w przypadku zdjęcia do dowodu osobistego i paszportu, ale lepiej sprawdzić to przed złożeniem wniosku),
- dowód osobisty albo paszport,
- dokument potwierdzający miejsce zamieszkania, na przykład dowód osobisty lub w przypadku cudzoziemców karta pobytu,
- pisemna zgoda rodziców w przypadku osób, które nie ukończyły 18 lat,
- orzeczenie psychologiczne w przypadku niektórych kategorii prawa jazdy.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wz
W Serwisie Rzeczy-
pospolitej Polskiej
można sprawdzić,
czy paszport jest
gotowy.

Prawo jazdy

Od 2014 r. obowiązuje nowa procedura uzyskiwania prawa jazdy. W pierwszej kolejności trzeba uzyskać numer **PKK** (Profilu Kandydata na Kierowcę) w wydziale komunikacji lokalnego urzędu. Wniosek wraz ze zgromadzonymi dokumentami należy w dowolnym czasie złożyć w urzędzie starostwa powiatowego, miasta na prawach powiatu lub – w przypadku Warszawy – w urzędzie dzielnicy.

Kolejnym etapem jest zdanie egzaminu na prawo jazdy w **wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego**. Do części teoretycznej można przygotowywać się samodzielnie lub na kursie. Egzamin z części praktycznej musi być poprzedzony kursem szkoleniowym. Należy pamiętać, że zdanie egzaminu teoretycznego i praktycznego nie upoważnia jeszcze do prowadzenia pojazdów mechanicznych. Takie prawo zyskuje się od uzyskania prawa jazdy. Opłata za wydanie tego dokumentu wynosi 100 zł.

Wybrane kategorie prawa jazdy

Kategoria	Rodzaje pojazdów, którymi można kierować	Wiek
AM	• motorower • czterokołowiec lekki (o masie łącznej nieprzekraczającej 350 kg, którego konstrukcja uniemożliwia rozwinięcie większych prędkości niż 45 km/h, np. mały quad) • zespół pojazdów – powyższe pojazdy połączone z przyczepą – tylko w Polsce	14 lat
A1	• motocykl o pojemności skokowej silnika do 125 cm³, mocy do 11 kW i stosunku mocy do masy własnej do 0,1 kW/kg • motocykl trójkołowy o mocy do 15 kW • pojazdy z kategorii AM • zespół pojazdów – powyższe pojazdy połączone z przyczepą – tylko w Polsce	16 lat
A2	• motocykl, który spełnia wszystkie poniższe warunki: • moc do 35 kW • stosunek mocy do masy własnej do 0,2 kW/kg • nie może on powstać w wyniku wprowadzenia zmian w pojeździe, którego moc przekracza dwukrotność mocy tego motocykla • motocykl trójkołowy o mocy do 15 kW • pojazdy z kategorii AM • zespół pojazdów – powyższe pojazdy połączone z przyczepą – tylko w Polsce	18 lat

Kategoria	Rodzaje pojazdów, którymi można kierować	Wiek
B1	- czterokołowiec (masa własna nieprzekraczająca 400 kg w przypadku pojazdów osobowych i 550 kg dla pojazdów przeznaczonych do przewozu towarów, np. mikrosamochód lub duży quad, nie dotyczy przerobionych małych samochodów) - pojazd z kategorii AM	16 lat
T	- ciągnik rolniczy - pojazd wolnobieżny (np. walec) - zespół pojazdów złożony z ciągnika rolniczego i przyczepy lub przyczep - zespół pojazdów złożony z pojazdu wolnobieżnego (np. walca) i przyczepy lub przyczep - pojazd z kategorii AM	16 lat

W Polsce osoba, która ukończyła 17 lat, może ubiegać się o prawo jazdy kategorii B za zgodą rodziców. Osoba taka może kierować pojazdem jedynie w obecności osoby starszej (w wieku minimum 24 lat), która ma prawo jazdy od co najmniej 5 lat.

Rejestracja pojazdu

Rejestracja pojazdu jest niezbędną procedurą dopuszczenia pojazdu do ruchu po drogach publicznych. Wniosek należy złożyć w wydziale komunikacji urzędu starostwa powiatowego, miasta na prawach powiatu lub dzielnicy (dotyczy Warszawy).

Rejestracja pojazdu

Do wniosku należy dołączyć:

- dokument potwierdzający własność pojazdu, na rzykład. umowę kupna,
- potwierdzenie uiszczenia wszystkich opłat,
- świadectwo zgodności (zgodność pojazdu z aktualnymi wymogami prawa, np. dotyczącymi emisji spalin) oraz oświadczenie, które będzie zawierać dane i informacje o pojeździe, potrzebne do rejestracji pojazdu,
- dowód odprawy celnej – w przypadku pojazdów sprowadzanych z krajów spoza Unii Europejskiej,
- dokument dotyczący obowiązku zapłaty podatku akcyzowego w Polsce.

W przypadku rejestracji pojazdu nabytego w salonie samochodowym większość tych dokumentów dostarcza sprzedawca.

E-administracja

Szybki rozwój technologii informatycznych wpływa na różne sfery życia człowieka, zmienia też funkcjonowanie obywatela w państwie. Umożliwia załatwianie wielu spraw za pośrednictwem internetu.

E-administracja

Jednym z takich narzędzi jest elektroniczna administracja. Polega ona na wykorzystaniu technologii informatycznych i telekomunikacyjnych w administracji publicznej. Jej funkcjonowanie usprawnia działalność administracji oraz ułatwia obywatelom dostęp do informacji i załatwianie różnych spraw. E-administracja została wdrożona na obszarze Unii Europejskiej.

W Polsce wdrażaniem i sprawnym działaniem elektronicznej administracji zajmuje się **Ministerstwo Cyfryzacji**. Polscy obywatele oraz różne organizacje i instytucje mają dostęp do kilkuset e-usług publicznych zlokalizowanych na różnych platformach i portalach. Do najważniejszych można zaliczyć:

- **Serwis mObywatel.gov.pl**

Zwłaszcza najnowsza aplikacja mObywatel 2.0 ułatwia załatwianie spraw urzędowych. Dzięki niej obywatel ma prosty dostęp do portali i platform e-administracji (np. e-Doręczenia, ePUAP), dokumentów kierowcy i jego pojazdów, bazy PESEL czy Rejestru Dowodów Osobistych.

Dzięki aplikacji nie ma potrzeby noszenia wielu tradycyjnych dokumentów, takich jak dowód osobisty, prawo jazdy czy dowód rejestracyjny pojazdu. Można legitymować się mDowodem, który nie jest cyfrową wersją dowodu osobistego. Dokumenty różnią się serią i numerem, datą wydania i ważnością, mDowodu używa się w wielu sytuacjach: w urzędach, u lekarza, przy wypożyczaniu samochodu czy sprzętu sportowego. Nowym dokumentem cyfrowym nie można posłużyć się jedynie wtedy, gdy składamy wniosek o nowy dowód osobisty oraz przekraczamy granicę kraju.

W aplikacji zwiększa się także dostęp do cyfrowych dokumentów lokalnych. Stopniowo elektroniczna administracja jest wdrażana na poziomie władz lokalnych. W Krakowie wprowadzany jest program Elektronicznej Komunikacji i Obsługi (EKO). Ma on zapewnić między innymi elektroniczny obieg dokumentów, na przykład od złożenia wniosku przez petenta do przesłania mu decyzji.

- **Portal biznes.gov.pl**

Jest źródłem informacji dla osób prowadzących działalność gospodarczą lub planujących ją rozpocząć.

- **Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP)**

Umożliwia załatwienie wielu spraw w różnych urzędach bez wychodzenia z domu. Pozwala wysyłać i odbierać urzędową korespondencję oraz sprawdzać na bieżąco stan złożonych spraw i wniosków. Za pośrednictwem ePUAP można na przykład złożyć wniosek o dowód osobisty, uzyskać odpisy aktów stanu cywilnego, zgłosić urodzenie dziecka, rozliczyć podatki, pobrać zaświadczenie o niekaralności czy złożyć wniosek o Europejską Kartę Ubezpieczenia Zdrowotnego.

W 2020 r. ePUAP został zastąpiony przez nową wersję systemu – ePUAP2. Żeby skorzystać z tej platformy, trzeba założyć profil zaufany.

Internetowe Konto Pacjenta (IKP) – pacjent.gov.pl

Zapewnia dostęp do elektronicznej dokumentacji medycznej, udzielonych świadczeń zdrowotnych, zrefundowanych leków, miejsca na liście oczekujących na poradę lekarską lub przyjęcie do szpitala. IKP umożliwia dostęp do e-recepty, e-zwolnienia, e-skierowania, e-rejestracji. Ułatwia pacjentom korzystanie z systemu opieki zdrowotnej, a także usprawnia funkcjonowanie tego systemu.

- **Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS)**

Za jej pośrednictwem można między innymi umówić się na wizytę w placówce ZUS czy wysłać różne wnioski, sprawdzać swoje zwolnienia lekarskie oraz czy pracodawca zgłosił nas do ubezpieczeń.

- **Portal praca.gov.pl**

Proponuje usługi elektroniczne publicznych służb zatrudnienia. Mogą korzystać z niego bezrobotni, osoby poszukujące pracy oraz pracodawcy, którzy chcą zatrudnić pracowników.

- **Portal finanse.mf.gov.pl**

Umożliwia złożenie zeznania podatkowego przez internet lub uzyskanie informacji o podatkach. Pozwala również na złożenie wniosku o rozliczenie PIT-37 przez urząd skarbowy.

- **Portal ekw.ms.gov.pl**

System Elektronicznych Ksiąg Wieczystych pozwala między innymi przeglądać treść ksiąg wieczystych i złożyć wniosek o odpis, wyciąg albo zaświadczenie o zamknięciu księgi wieczystej. Są to informacje niezbędne, gdy kupujemy lub sprzedajemy na przykład dom czy mieszkanie.

W niektórych przypadkach korzystanie z usług e-administracji wymaga posługiwania się **profilem zaufanym ePUAP** lub **podpisem kwalifikowanym**.

- **Profil zaufany ePUAP**

To potwierdzony zestaw danych (imię i nazwisko, data urodzenia oraz numer PESEL), które pozwalają na jednoznaczną identyfikację jego posiadacza w usługach podmiotów publicznych w internecie. Dzięki niemu można między innymi złożyć wniosek o wydanie dowodu osobistego, umówić się na wizytę w placówce ZUS lub założyć firmę, sprawdzić swoje punkty karne za wykroczenia drogowe, dane w rejestrze PESEL oraz dane medyczne w Internetowym Koncie Pacjenta.

Profil zaufany można założyć między innymi za pomocą internetowego konta bankowego lub w punkcie potwierdzającym, na przykład w urzędzie skarbowym. Jest on ważny przez trzy lata certyfikacji. Profil zaufany mogą założyć już trzynastolatki, ale korzystają z niego tylko pod nadzorem rodziców.

Podpis kwalifikowany jest elektronicznym podpisem równoważnym z własnoręcznym. Służy do podpisywania dokumentów oraz umów mających moc prawną, na przykład do uwierzytelniania transakcji bankowych.

Można go uzyskać w urzędzie certyfikacji, których rejestr prowadzi Narodowe Centrum Certyfikacji.

Podsumowanie lekcji

- **Dowód osobisty** potwierdza tożsamość i obywatelstwo. Pozwala swobodnie przekraczać granice państwowe w strefie Schengen. ► s. 146
- **Paszport** upoważnia do przekroczenia granicy naszego kraju. W przypadku wyjazdu poza Unię Europejską jest niezbędny. ► s. 148
- **Prawo jazdy** upoważnia do prowadzenia pojazdów mechanicznych, a także takich pojazdów, jak rower lub pojazd zaprzęgowy. ► s. 149
- **Rejestracja pojazdu** jest niezbędna do dopuszczenia pojazdu do ruchu po drogach publicznych. ► s. 151
- Szybki rozwój technologii informatycznych umożliwia obywatelom załatwianie wielu spraw za pośrednictwem internetu. Jednym z takich narzędzi jest **elektroniczna administracja**. ► s. 152
- W niektórych przypadkach korzystanie z usług **e-administracji** wymaga posługiwania się **profilem zaufanym ePUAP** lub **podpisem kwalifikowanym**. ► s. 152

Pytania i polecenia

1. Uzasadnij konieczność posiadania dowodu osobistego. Wskaż sytuacje, w jakich okazuje się on niezbędny.
2. Wypełnij samodzielnie wniosek o wydanie paszportu.
3. Odszukaj na portalu obywatel.gov.pl e-usługi związane z wyjazdem za granicę. Oceń ich przydatność. Wskaż, z których usług warto skorzystać w najbliższym czasie.
4. Scharakteryzuj i oceń znaczenie wybranych e-usług.
5. Wyjaśnij, w jakim zakresie możesz korzystać z możliwości e-administracji.

IV

Demokracja i prawo

Tematy w dziale:

- ▶ Reżimy polityczne
- ▶ Polska w latach 1945–1989
- ▶ Proces demokratyzacji Polski po 1989 r.
- ▶ Zasady demokratycznego państwa prawnego
- ▶ Zasady prawa wyborczego w Polsce
- ▶ Pojęcie prawa
- ▶ Prawo rodzinne
- ▶ Prawo cywilne
- ▶ Prawo karne (temat fakultatywny)
- ▶ Pojęcie i geneza praw człowieka
- ▶ Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo
- ▶ Ochrona dóbr osobistych (temat fakultatywny)
- ▶ Gwarancje przestrzegania praw człowieka w Polsce
- ▶ Przykłady łamania praw człowieka
- ▶ Formy zatrudnienia

1 Reżimy polityczne

Na tej
lekcji ►

- scharakteryzujesz modele reżimów politycznych;
- wskażesz cechy charakterystyczne państwa demokratycznego, państwa autorytarnego i państwa totalitarnego.

Modele
reżimów
politycznych

W każdym państwie istnieje określony **reżim polityczny**, czyli sposób rządzenia. Składa się na niego ogół metod, jakimi posługuje się władza wobec społeczeństwa. Wyróżnia się dwa modele reżimu politycznego:

- **demokratyczny**, w którym władza traktuje obywateli podmiotowo,
- **niedemokratyczny**, w którym władza traktuje obywateli przedmiotowo.

Ze względu na reżim polityczny można wskazać różne rodzaje państw:

Państwo demokratyczne

Termin **demokracja** pojawia się bardzo często zarówno w tekstach poświęconych myśli społeczno-politycznej, jak i w życiu publicznym.

Definicja

Demokracja (gr. *demos* – lud, *kratos* – władza) jest formą ustroju państwa, w której obywatele tego państwa (naród, lud) sprawują rządy bezpośrednio lub za pośrednictwem wybranych przedstawicieli.

Historia demokracji

Ateny

- Starożytne Ateny są uważane za **ojczyznę demokracji**.
- Szczytowy rozwój demokracji ateńskiej przypada na V i IV w. p.n.e.
- **Suwerenna władza** należała do ludu, czyli wolnych mężczyzn: powyżej 20 roku życia oraz będących rdzennymi mieszkańcami Aten i ludźmi wolnymi.
- Grupa ta liczyła około 10%. Ci mieszkańcy mogli uczestniczyć w Zgromadzeniu Ludowym.
- Była to **demokracja bezpośrednia** – każdy obywatel mógł osobiście uczestniczyć w sprawowaniu władzy.

Elementy demokracji w późniejszych wiekach można odnaleźć w:

- republice rzymskiej,
- wspólnotach wczesnochrześcijańskich,
- plemionach germańskich.

Demokracja szlachecka w Polsce

- Największy rozwój **demokracji stanowej** w Polsce przypada na drugą połowę XVI w.
- Grupą uprzywilejowaną była **szlachta**, więc ustrój ten jest nazywany też **demokracją szlachecką**.
- Szlachta korzystała z przywilejów i wolności, wnosząc swój wkład w kształtowanie demokracji.

Fundamentalne zasady państwa demokratycznego

Współcześnie za główne zasady państwa demokratycznego uznaje się: suwerenność narodu, poszanowanie praw mniejszości, podział i równowagę władz, państwo prawa, pluralizm oraz konstytucjonalizm.

Zasady państwa demokratycznego

•

- **Suwerenność narodu (ludu)**

Zasada suwerenności narodu polega na sprawowaniu przez niego najwyższej władzy, której przejawem jest podejmowanie ostatecznych decyzji (znaczenie przyjęte za Jeanem-Jacques'em Rousseau w jego koncepcji umowy społecznej). Władza może być sprawowania:

- **bezpośrednio**, na przykład: referendum, inicjatywa ludowa, weto ludowe, samorząd, wyrażanie opinii publicznej;
- **pośrednio**, czyli przez przedstawicieli wybranych w demokratycznych wyborach.

Jedną z najbardziej popularnych definicji demokracji są słowa prezydenta Stanów Zjednoczonych Abrahama Lincolna (1861–1865). Lincoln w tzw. mowie gettysburskiej z 1863 r. powiedział, że demokracja to: *rzędy ludu, przez lud i dla ludu*.

- **Poszanowanie praw mniejszości**

Wola narodu nigdy nie oznacza jednomyślności, gdyż zwykle decyduje większość. Jednak demokracja rozumiana wyłącznie jako wola osób mających przewagę liczebną, może doprowadzić do dyktatury większości.

Aby jej zapobiec, współczesne państwa demokratyczne zapewniają ochronę praw mniejszości. Stosują na przykład: prawo do zachowania odrębności kulturowej, religijnej oraz prawo do uczestniczenia w życiu publicznym.

- **Podział i równowaga władz**

Zasada jednolitości władzy jest typowa dla systemów niedemokratycznych. Całość władzy jest wówczas sprawowana przez jeden organ państwowy.

W państwie demokratycznym obowiązuje zasada podziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Każda z nich dysponuje odrębnymi kompetencjami, a także powstrzymuje ewentualne naruszenia prawa przez pozostałe.

- **Państwo prawa**

W państwie demokratycznym władza polityczna musi działać w zgodzie z prawem i w ramach prawa. Władza nie jest nadrzędna nad prawem (jak w systemach niedemokratycznych), ale to prawo jest nadrzędne nad władzą. Jest ona ograniczona przepisami prawa tak, aby nie mogła postępować w sposób arbitralny i dowolny.

• Pluralizm

Pluralizm (łac. *pluralis* – mnogi) jest jedną z najważniejszych zasad współczesnego państwa demokratycznego. Oznacza możliwość istnienia oraz poszanowania w danej zbiorowości różnych poglądów politycznych, idei, systemów światopoglądowych, obyczajów oraz form życia społecznego, politycznego oraz gospodarczego. Zapewnia człowiekowi poczucie całkowitej wolności – może on dokonywać wyborów spośród wielu ewentualności.

Rodzaje pluralizmu

Pluralizm społeczny

- Jego przejawem jest istnienie złożonej struktury społecznej, do której należy wiele różnorodnych i konkurujących ze sobą grup.
- W takim społeczeństwie można wyróżnić klasy i warstwy społeczne czy grupy zawodowe.

Pluralizm polityczny

- Zapewnia warunki działalności partii politycznych reprezentujących różne ideologie i doktryny polityczne.
- Konstytucja RP zakazuje istnienia partii politycznych odwołujących się do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu.
- W takich warunkach opozycja polityczna może działać legalnie i swobodnie.
- Każdy obywatel może wyrażać swoje poglądy. Kodeks karny zabrania rozpowszechniania ideologii faszystowskiej i komunistycznej.

Pluralizm ekonomiczny

- Wiąże się z podstawowymi mechanizmami gospodarki wolnorynkowej.
- Zapewnia swobodę działania różnych podmiotów gospodarczych, takich jak: przedsiębiorstwa państwowe i komunalne, spółdzielnie, spółki cywilne, spółki akcyjne i inne.
- Stwarza warunki konkurencyjności rynku, czyli współzawodnictwa producentów i usługodawców.

Modele państwa demokratycznego

We współczesnym świecie istnieją dwa modele państwa demokratycznego: liberalny i socjalny.

- **Państwo liberalne** – obowiązuje w nim formalnie zasada trójpodziału władzy, ale parlament zajmuje czołowe miejsce wśród organów państwowych. Takie państwo gwarantuje nienaruszalność własności prywatnej. Ponadto przestrzega zasad gospodarki rynkowej i ogranicza do minimum własną interwencję w różne sfery tej gospodarki. Przykładem państwa liberalnego jest Wielka Brytania pod rządami Margaret Thatcher (czytaj: taczer).

Margaret Thatcher, zwana Żelazną Damą, była premierem Wielkiej Brytanii w latach 1979–1990. Aby wyprowadzić kraj z zapaści gospodarczej, przeprowadziła wiele reform. Od jej nazwiska powstał termin *thatcherizm* jako określenie postawy charakteryzującej się konserwatywnym systemem wartości oraz liberalizmem w gospodarce.

- **Państwo socjalne** ściśle wiąże ze sobą sprawy gospodarcze, społeczne i polityczne. Dużą aktywność państwa można zaobserwować zwłaszcza w procesach gospodarczych i kształtowaniu polityki socjalnej (elementy planowania perspektywicznego, duże nakłady na świadczenia socjalne, ustawodawstwo przyjazne pracownikowi).

Państwo autorytarne

Autorytaryzm

Pojęcie *autorytaryzm* pochodzi od łacińskiego słowa *auctoritas*, co oznacza „powaga, znaczenie, wpływ, władza”. Współcześnie państwa niedemokratyczne, określane często jako dyktatury, to przeważnie państwa autorytarne.

Autorytaryzm jest synonimem braku demokracji i związanych z nią wolnych wyborów, pluralizmu politycznego czy wolności obywatelskich. W państwie autorytarnym istnieje silna władza wykonawcza, która nie została ustanowiona w sposób demokratyczny (w wolnych wyborach). Nie jest też kontrolowana przez społeczeństwo. Władza ta przede wszystkim

zapewnia porządek społeczny – wymusza posłuch dla podejmowanych przez siebie decyzji. Ogranicza też bądź zakazuje działalności politycznej osobom sprzeciwiającym się ustanowionemu porządkowi, wobec których używa także przemocy.

Zdaniem hiszpańskiego politologa Juana Linza (czytaj: hłana linza) państwo autorytarne charakteryzują cztery główne cechy:

- **niski stopień zideologizowania** – reżimy autorytarne rzadko mają spójną ideologię – nie ma ona charakteru totalnego i wszechogarniającego (jak w reżimach totalitarnych); rządy autorytarne nie kontrolują całkowicie życia ludzi, więc wiele spraw ekonomicznych, społecznych, religijnych czy rodzinnych pozostaje w gestii jednostki;
- **ograniczony pluralizm polityczny** – system ten dopuszcza pewną różnorodność postaw i przekonań politycznych, o ile nie zagraża to władzy; często władza w państwach autorytarnych zachowuje pozory demokracji, na przykład poprzez działanie organów ustawodawczych, które jednak są podporządkowane władzy wykonawczej; zasada podziału władzy zostaje zastąpiona zasadą jednolitości władzy państwowej;
- **bierność społeczeństwa** – państwo autorytarne cechuje brak możliwości działania społeczeństwa obywatelskiego; władza ogranicza aktywność obywateli w życiu publicznym, ale nie prześladowuje ich, o ile nie wtrącają się do polityki i nie krytykują władz;
- **władza rządzącej jednostki lub grupy jest z reguły słabo zdefiniowana w sensie formalnym** – w obrębie aparatu władzy państwowej dominują struktury biurokratyczne, wojskowe, policyjne lub inne, a zaplecza politycznego dla rządzących nie tworzy partia masowa.

Historycznie do państw autorytarnych można zaliczyć Argentynę rządzoną przez Juana Perona (czytaj: hłana), Portugalię pod władzą Antonio Salazara (do tzw. rewolucji goździków w 1974 r.), a obecnie Białoruś pod rządami Aleksandra Łukaszenki.

Państwo totalitarne

Największe zagrożenie dla demokracji stanowi **totalitaryzm**. Samo pojęcie wywodzi się z łacińskiego słowa *totus* (cały, wszystek). W państwie totalitarnym władza ma pełną kontrolę nad obywatelami i kontroluje wszystkie dziedziny życia.

Totalitaryzm

Carl J. Friedrich i Zbigniew Brzeziński wyróżnili sześć podstawowych cech państw totalitarnych:

- **wszechogarniająca ideologia**, obejmująca wszystkie aspekty życia człowieka, którą ma wyznawać, przynajmniej biernie, każdy członek społeczeństwa; ukazuje przeważnie wizję idealnego społeczeństwa, którą ludzkość stworzy w przyszłości;
- **jedna masowa partia** kontrolowana przeważnie przez silną jednostkę, która sprawuje dyktatorską władzę; w państwie obowiązuje kult jednostki; do partii należy stosunkowo niski odsetek ludności (do 10%), a przyjęcie do niej uznawane jest za zaszczyt; członkowie partii są jej wiernie oddani, za co zyskują pewne przywileje; partia jest zorganizowana hierarchicznie i stoi ponad formalnymi strukturami władzy lub jest z nimi ściśle związana;
- **system terroru** fizycznego i psychicznego, stosowany przez policję polityczną; wymusza powszechne posłuszeństwo wobec ideologii partii; jest kierowany nie tylko przeciwko określonym jednostkom, lecz także przeciwko całym grupom społecznym („wrogom ludu”);
- **kontrola wszystkich środków masowego przekazu**, których rola sprowadza się do indoktrynowania społeczeństwa oficjalną ideologią; potrzebom państwa są podporządkowane także system oświaty i sektor rozrywki;
- **monopol na broń**;
- **scentralizowana kontrola nad gospodarką**, w której zupełnie nie liczą się potrzeby konsumenta, tylko cele państwa.

Wizję życia w państwie totalitarnym przedstawił George Orwell (czytaj: dzordż orłel) w powieści *Rok 1984*.

Literacki przykład państwa totalitarnego

[...] Twarz o czarnych wąsach spoglądała z każdego bardziej wyeksponowanego miejsca. Jedna wisiła na froncie budynku dokładnie naprzeciwko okna. „WIELKI BRAT WIDZI”, głosił napis, podczas gdy ciemne oczy zaglądały głęboko w oczy Winstona...

[...] Hen, w oddali helikopter zapikował między dachy budynków, zawiśnął na moment jak trzmiel, po czym uniósł się zakrzywionym lotem. Był to zaglądający ludziom do okien patrol policyjny. Ale te patrole nie miały wielkiego znaczenia. Liczyła się tylko myśl policja...

[...] Teleekran jednocześnie transmitował i odbierał dane. Rejestrował każdy wydany przez Winstona dźwięk, głośniejszy od najcichszego szeptu; co więcej, dopóki Winston przebywał w polu widzenia pane-

Zajrzyj
do źródła

lu, mógł być także obserwowany. Nikt oczywiście nie miał pewności, czy w danym momencie podlega obserwacji. Można było jedynie zgadywać, jak często i według jakiej logiki myślupolicja uruchamiała konkretny kanał przesyłu. Nie dało się wykluczyć, że obserwowali wszystkich przez cały czas. W każdym razie mogli podłączyć się do dowolnego kanału, kiedy tylko chcieli. Trzeba było żyć – i ludzie tak żyli, z przyzwyczajenia, które przeradzało się w instynkt – zakładając, że każdy dźwięk jest podsłuchiwany, a każdy ruch podglądany, z wyjątkiem chwil, gdy w pomieszczeniu jest ciemno.

[...] Celem Partii było coś więcej niż tylko uniemożliwienie mężczyznom i kobietom tworzenia trudnych do kontrolowania więzi [...]. Wszystkie śluby między członkami Partii musiały uzyskać akceptację komisji, wyznaczonej specjalnie do tego celu, i choć tej zasady nigdy nie werbalizowano – pozwolenia nie otrzymywała para, u której dało się zaobserwować wzajemny pociąg fizyczny. Jediną respektowaną motywacją dla małżeństwa było poczynanie dzieci w służbie Partii.

[...] Najgorsze, że choć organizacje takie jak Szpiedzy systemowo zamieniały dzieci w nieokiełznanych barbarzyńców, nie pojawiała się u nich żadna skłonność do buntowania się przeciwko Partii. Wręcz przeciwnie, uwielbiały Partię i wszystko, co z nią związane. Piosenki, procesje, transparenty, wycieczki, musztra z drewnianą bronią, skandowanie sloganów, wielbienie Wielkiego Brata – to wszystko było dla nich rodzajem wspaniałej zabawy. Cała ich furia kierowała się na zewnątrz, przeciwko wrogom państwa, przeciwko obcym, zdrajcom, sabotażystom, myślozbrodniarzom. Było już właściwie na porządku dziennym, że ludzie po trzydziestce bali się własnych dzieci. I nie bez powodu. Nie było tygodnia, żeby „Times” nie zamieścił akapitu o jednym czy drugim małym, wścibskim podsłuchiwanie, czyli „bohater-skim malcu”, który podchwycił jakieś kompromitujące zdanie i wydał własnych rodziców myślupolicji.

George Orwell, *Rok 1984*, tłum. J. Fiedorczuk, Wolne Lektury,
<https://link.operon.pl/uR> (dostęp: 13.05.2025).

Historycznymi przykładami państw totalitarnych były Rzesza Niemiecka za rządów Adolfa Hitlera i stalinowski Związek Radziecki. Współcześnie takim państwem jest Korea Północna.

Współcześnie za państwo totalitarne jest uważana Korea Północna, rządzona od 1948 r. przez komunistycznych przywódców (obecnie przez Kim Dzong Una). W państwie istnieje jedna partia, którą kieruje wódz, otaczany kultem.

Podsumowanie lekcji

- s. 158 ◀ • Ze względu na reżim polityczny, czyli metody i środki sprawowania władzy, państwa możemy podzielić na **demokratyczne** i **niedemokratyczne**.
- s. 159 ◀ • Fundamentalne **zasady państwa demokratycznego** to: suwerenność narodu, poszanowanie praw mniejszości, podział i równowaga władz, państwo prawa, pluralizm oraz konstytucjonalizm.
- s. 162 ◀ • W **państwie autorytarnym** władza należy zazwyczaj do wąskiej grupy osób i praktycznie nie podlega kontroli społecznej. Istnieje jednak **ograniczony pluralizm polityczny**, o ile nie zagraża to władzy. Rządy autorytarne nie kontrolują wszystkich aspektów życia ludzi.
- s. 163 ◀ • W **państwie totalitarnym** istnieje państwowa ideologia obejmująca wszystkie aspekty życia człowieka, funkcjonuje jedna partia, stojąca ponad formalnymi strukturami władzy. Wobec osób przeciwnych takiemu państwu jest stosowany terror fizyczny i psychiczny.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj państwo demokratyczne.
2. Na podstawie przedstawionego fragmentu tekstu powieści Georga Orwella wymień cechy państwa totalitarnego.

- dowiesz się, jak kształtowały się zasady ustroju politycznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej;
- scharakteryzujesz działanie aparatu przemocy w Polsce w latach 1945–1989;
- wskażesz najważniejsze cechy życia społecznego i gospodarczego w PRL.

◀ Na tej lekcji

Obecnie czasy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) należą do najczęściej omawianych okresów polskiej historii. Polska nie była wówczas państwem suwerennym. Po 1945 r. jej ustrój polityczny zależał od ZSRR, któremu nasz kraj podlegał ideologicznie, politycznie i gospodarczo.

Wciąż trwają spory o naturę systemu panującego w Polsce w latach 1944–1989. Dosyć popularny wśród polskich historyków i politologów jest pogląd, że – z wyjątkiem okresu stalinizmu – PRL była państwem autorytarnym. Najwięcej cech totalitarnych przejawiała władza w pierwszych latach funkcjonowania Polski „Ludowej”, czyli okresie 1944–1956. Po 1956 r. znacząco osłabły monopolistyczna ideologia i powszechny terror fizyczny. Rzeczywistość Polski w latach 60. i 70. różniła się znacząco od tej z lat 40. i 50.

Kształtowanie się ustroju PRL

Przejęcie władzy przez komunistów

- Pod koniec II wojny światowej faktyczną władzę w wyzwolanej Polsce przejęły organy powołane przez polskich komunistów współpracujących z ZSRR.
- Utworzono **Polską Partię Robotniczą (PPR)**, z inicjatywy której powołano Krajową Radę Narodową (KRN).
- Powołano **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**, podległy Stalinowi.
- 22 lipca 1944 r. wydano **Manifest PKWN**.

Przejęcie władzy przez komunistów

Manifest PKWN

Organy państwowe ustanowione zgodnie z zasadą jednolitości władzy państwowej:

- KRN – tymczasowy podziemny parlament,
- PKWN – tymczasowy swoisty rząd,
- rady narodowe: wojewódzkie, powiatowe, gminne.

Jako miejsce ogłoszenia Manifestu PKWN podano miasto Chełm (obecne woj. lubelskie). Jednak w rzeczywistości dokument został podpisany i zatwierdzony przez Józefa Stalina w Moskwie. Zgodnie z manifestem jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce był KRN, a nie rząd emigracyjny w Londynie. W dokumencie za legalną tymczasową władzę wykonawczą na wyzwolonych terenach Polski uznano PKWN. Manifest zapowiadał też przeprowadzenie reformy rolnej i wyborów do Sejmu Ustawodawczego.

Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

- Po uzgodnieniach w Moskwie w czerwcu 1945 r. powstał kontrolowany przez komunistów **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej**, z udziałem polityków z obozu londyńskiego.
- Premierem został Edward Osóbka-Morawski, a wicepremierami Władysław Gomółka i Stanisław Mikołajczyk (PSL).
- Do 1947 r. utrzymywano pozory systemu wielopartyjnego, choć stawało się jasne, że władzę sprawują komuniści podlegli ZSRR. Rosjanie zajmowali ważne stanowiska w administracji państwowej i w wojsku.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego

- W 1947 r. przeprowadzono sfalszowane wybory do **Sejmu Ustawodawczego**.
- Na 444 miejsca w parlamencie aż 394 objęli posłowie z PPR i podporządkowanych jej partii satelitarnych: Stronnictwa Demokratycznego (SD), Stronnictwa Ludowego (SL) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS).
- Sejm na stanowisko prezydenta wybrał Bolesława Bierut – kandydata narzuconego przez Moskwę – i uchwalił tzw. małą konstytucję.

PZPR

- W 1948 r. w wyniku połączenia Polskiej Partii Robotniczej (PPR) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) została utworzona **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)**.

Polska
Zjednoczona
Partia
Robotnicza

Konstytucja z 1952 r.

- System sprawowania władzy ostatecznie ustanowiono w **konstytucji z 1952 r.**

Polska Rzeczpospolita Ludowa wg Konstytucji PRL z 1952 r.

Ustrój: państwo „demokracji ludowej”

Polska Rzecz-
pospolita
Ludowa

Władza:

- w rękach „ludu pracującego miast i wsi”, czyli:
 - klasy robotniczej – uznanej za przewodnią klasę społeczeństwa,
 - „chłopstwa pracującego”;
- sprawowana przez lud za pośrednictwem przedstawicieli w sejmie i w radach narodowych – organach władzy lokalnej.

Podstawa organizacji centralnego aparatu władzy: zasada jednolitości władzy państwowej

Podział władz:

- „władza państwowa”: Sejm, Rada Państwa i rady narodowe
- „administracja państwowa”: rząd i ministerstwa

Organy władzy państwowej:

- **Sejm** – o jego składzie i podejmowanych działaniach decydowały najwyższe władze PZPR.
- **Rada Państwa** – organ kolegialny wybierany przez Sejm; miała szeroki zakres kompetencji; między sesjami Sejmu przejmowała właściwie wszystkie jego uprawnienia, np. wydawała dekrety z mocą ustawy, które Sejm zatwierdzał na najbliższej sesji, sprawowała kontrolę nad rządem.

Władza lokalna: rady narodowe

- To organy różnych szczebli, pochodzące z bezpośrednich wyborów.
- Nie były to instytucje samorządu terytorialnego, gdyż jednostki podziału administracyjnego (gminy, miasta, powiaty, województwa) stanowiły część hierarchicznej struktury państwa.
- Podlegały Radzie Państwa.

Wymiar sprawiedliwości: Sąd Najwyższy, sądy wojewódzkie, sądy powiatowe i sądy szczególne

- Sądownictwo miało charakter klasowy i polityczny.
- Stało „na straży ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, większość jego zadań dotyczyła **polityczno-represyjnej funkcji sądownictwa** jako jednego z organów utrzymujących reżim:
 - ochroniało „zdobycze polskiego ludu pracującego”,
 - strzegło „praworządności ludowej” i „własności społecznej i praw obywateli”,
 - „karało przestępców”.

Konstytucja PRL przyjęta w 1952 r. obowiązywała do 1989 r. W tym czasie była zmieniana 18 razy. Jedną z istotniejszych zmian wprowadzono w 1976 r.:

W głosowaniu nad nowelizacją konstytucji PRL jedyną osobą, która wstrzymała się od głosu był Stanisław Stomma z koła poselskiego „Znak”.

- potwierdzono socjalistyczny charakter PRL,
- wprowadzono zapis o „nierozwalnej przyjaźni polsko-radzieckiej”,
- podkreślono rolę PZPR jako „przewodniej siły politycznej społeczeństwa w budowie socjalizmu”.

W całym okresie PRL w wyborach uczestniczyło ponad 94% uprawnionych.

Fikcyjne zasady funkcjonowania PRL

Organy władzy

- Większość **funkcjonowała na zasadzie fikcji ustrojowych**.
- Nie miały realnej władzy, tylko potwierdzały decyzje partyjne.
- Centrum decyzyjne określano mianem „władz partyjno-państwowych”, bo to one kontrolowały życie publiczne oraz tworzyły mechanizmy promowania i nagradzania osób uległych wobec PZPR.

Wybory

- Miały **fikcyjny charakter**, na przykład tak zwane referendum ludowe z 1946 r., wybory do Sejmu Ustawodawczego z 1947 r.
- Komuniści mieli **monopol na sprawowanie władzy politycznej**:
 - w sierpniu 1952 r. uchwalili ordynację wyborczą, zgodnie z którą liczba kandydatów była równa liczbie posłów, a przez to wyborca nie miał żadnej alternatywy;
 - **Front Jedności Narodu (FJN)** – fasadowa instytucja, która wystawiała wspólną i jedyną listę kandydatów do Sejmu, przez co wynik wyborów był przesądzony jeszcze przed ich przeprowadzeniem.
- **Frekwencja wyborcza** – władze komunistyczne podawały fałszywe wyniki, na przykład według nich w całym okresie PRL w wyborach uczestniczyło ponad 94% uprawnionych.

Na listach FJN znajdowali się kandydaci PZPR i jej partii satelickich: Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego, oraz dobrani kandydaci bezpartyjni. Akt wyborczy ograniczał się do poparcia ustalonej już wcześniej listy, czyli wyboru osób umieszczonych na górze listy, na miejscach mandatowych.

Rola partii

Do konstytutywnych cech systemu politycznego PRL należała władza partii komunistycznej. W pierwszych latach po wojnie, obok Polskiej Partii Robotniczej (PPR), wciąż działała legalna opozycja: Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) i Polska Partia Socjalistyczna (PPS). PSL został zniszczony w 1947 r. Natomiast PPS – w wyniku procesu zjednoczeniowego z PPR – została częścią utworzonej w 1948 r. **Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR)**.

PZPR istniała do 1990 r. W apogeum swojego rozwoju w 1980 r. liczyła ponad 3 mln członków.

Od tego czasu PZPR sprawowała władzę autorytarną. Starła się kontrolować każdy przejaw życia społecznego i gospodarczego w Polsce. Funkcjonowały w niej zasady tak zwanego **centralizmu demokratycznego**. Zgodnie z nimi wszyscy w partii musieli wykonywać polecenia najwyższych władz PZPR, którymi były Sekretariat Komitetu Centralnego, kierowany przez jego I sekretarza, oraz Biuro Polityczne. I sekretarz partii miał ogromną władzę. Wiele stanowisk państwowych (np. premiera) miało w PRL znaczenie drugorzędne.

Partia usiłowała występować w roli siły przewodniej w stosunku do społeczeństwa i państwa. W 1976 r. przewodnia rola PZPR została wprost zapisana w Konstytucji PRL.

Nomenklatura partyjna

- To ludzie, którym partia powierzyła stanowiska w instytucjach państwowych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych.
- Osoby te gorliwie wykonywały wszystkie decyzje partyjne.
- Korzystały z przywilejów, np.: zakupów w specjalnych sklepach „za żółtymi firankami”, gdzie sprzedawano produkty niedostępne dla reszty społeczeństwa, czy z możliwości podróży zagranicznych.

Aparat przemocy

Podstawowym narzędziem panowania partii komunistycznej był podporządkowany jej **aparat przemocy**. Składały się na niego: siły zbrojne, milicja obywatelska (MO), służby specjalne, w tym policja polityczna, a także rozbudowane formacje paramilitarne (np. Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, ORMO).

Tajna policja polityczna

Ta formacja, zwana potocznie **bezpieką**, miała szczególne znaczenie. Stała na straży ustroju PRL, najpierw w ramach **Urzędów Bezpieczeństwa (UB)**, a od 1956 r. jako **Służba Bezpieczeństwa (SB)**.

Bezpieka na szeroką skalę korzystała z informacji dostarczanych jej przez **tajnych współpracowników (TW)**. Były to osoby pozyskiwane do współpracy często w drodze szantażu lub uzyskiwania korzyści osobistych. TW donosili na osoby ze swojego otoczenia.

Zakres i metody działania tajnej policji

1945–1956

- **Terror** – masowy i wyjątkowo brutalny – stosowany, aby:
 - zlikwidować podziemie niepodległościowe;
 - rozbić legalną opozycję, przede wszystkim Polskie Stronnictwo Ludowe.
- **Zakres działania** obejmował: każde zachowanie obywateli, które mogło stanowić „wrogą działalność” wobec władzy, na przykład tak zwana szeptanka, czyli powtórzenie plotki, opowiedzenie dowcipu, opinia wyrażona w liście do rodziny, mało wydajna praca.
- Stosowano **metody** takie jak: aresztowania, więzienie, kara śmierci, procesy pokazowe, walka z Kościołem:
 - w 1952 r. w więzieniach przebywało blisko 50 tys. więźniów politycznych;
 - w szczególny sposób na społeczeństwo oddziaływały **procesy pokazowe** nagłaśniane przez radio i prasę;
 - za głównego przeciwnika nowa władza uznała Kościół katolicki, na przykład we wrześniu 1953 r. internowano prymasa Stefana Wyszyńskiego.

Terror władz komunistycznych

Po 1956 r.

- Represji używano okresowo wobec wybranych grup ludności i opozycji politycznej, a po 13 grudnia 1981 r. – również przeciw Solidarności.
- **Zakres działania** obejmował karanie osób publicznie występujących przeciwko rządzącej elicie.
- Stosowano **metody** takie jak więzienie.

W październiku 1984 r. trzech oficerów Departamentu IV SB uprowadziło i zabiło ks. Jerzego Popiełuszkę, który był nieoficjalnym kapłanem podziemnej „Solidarności”. Jego comiesięczne msze za ojczyznę gromadziły tłumy wiernych.

Życie społeczne i gospodarcze

Konstytucja PRL gwarantowała formalnie podstawowe prawa człowieka, wśród nich: wolność słowa, druku, zgromadzeń i wieców, pochodów i manifestacji, a także prawo do zrzeszania się, wolność sumienia i wyznania. Te prawa nie mogły być jednak nadużywane w celach godzących w ustrój polityczny i społeczny albo porządek prawny PRL. W rzeczywistości za próbę skorzystania z praw człowieka można było trafić do więzienia.

Cenzura

System
kontroli
wolności
słowa

Władza ludowa miała **monopol na środki masowego przekazu** (prasa, radio, telewizja), za pomocą których upowszechniała w społeczeństwie ideologię socjalistyczną. Podporządkowała sobie również oświatę, naukę, kulturę, wszelką twórczość artystyczną i działalność wydawniczą.

Cenzorzy usuwali z artykułów, książek, audycji radiowych, sztuk teatralnych, filmów, a nawet programów rozrywkowych niepożądane przez władzę treści jeszcze przed ich upublicznieniem. Doprowadziło to do powstania zjawiska „autocenzury” – twórcy przewidywali oczekiwania władzy i tworzyli materiały zgodne z nimi.

Zajrzyj
do źródła

[...] Cenzura PRL-owska przede wszystkim była wszechogarniająca, obejmowała wszystko. Była w tym sensie tajna, że czytelnik nie wiedział, iż dany tekst przeszedł przez cenzurę, nie było żadnych śladów jej działań.

[...] Cenzurowano cały blok spraw historycznych wytyczonych kilkoma elementami. Po pierwsze nie wolno było krytykować ZSRR ani używać zbyt dowolnego słownictwa w tej materii, obowiązywał język dość kanoniczny. Oczywiście nie wolno było krytykować obowiązującej ideologii, partii, ani jej organów. Cenzura broniła ustroju, ale w ramach tego też bywały zmienne np. nie wolno było wymieniać nazwisk osób, które w grze politycznej straciły pozycję. Dotyczyło to np. Władysława Gomułki. Kiedy stracił władzę, miał być zapomniany.

Jeżeli chodzi o pojęcia, to nie wolno było np. używać słowa *stalinizm*, już po okresie kiedy odchodzono od rozliczeń z nim. Więc cenzura manipulowała również językiem, którym się posługiwano. Dbała też, by o pewnych sprawach pisać wyłącznie pozytywnie lub negatywnie. Na przykład o polityce USA czy Izraela można było pisać tylko krytycznie, także w sferze osiągnięć technologicznych. Cenzura nie pozwalała też pisać o różnych negatywnych zjawiskach nas dotyczących np. danych o stanie chorobowym czy skażeniu środowiska, a jeżeli (pisano, przyp. red.), to tylko w wyjątkowych przypadkach, kiedy otrzymała nowe wytyczne.

Nie wolno było pisać też o określonych sprawach z historii np. porwaniu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, Katyniu, procesach politycznych po wojnie czy potem październiku 1956 r. To pokazuje, jak manipulowano przy pomocy cenzury przeszłością, by to było zgodne z aktualnymi potrzebami władzy. Kolejny punkt to osoby, które podpadły władzy – w ogóle nie wolno było ich wymieniać albo (można było to robić, przyp. red.) wyłącznie w negatywnym kontekście.

Wywiad z prof. Andrzejem Friszke, Dzieje.pl, <https://link.operon.pl/uX>
(dostęp: 20.05.2025).

W PRL książki i filmy niezgodne z obowiązującą ideologią trafiały na listę dzieł zakazanych. Wśród nich znalazły się np. książki Czesława Miłosza, Witolda Gombrowicza, Georga Orwella, Aleksandra Sołżenicyna (*Archipelag GUŁag*), a także filmy Krzysztofa Kieślowskiego, Agnieszki Holland czy Ryszarda Bugajskiego (słynny film *Przestłuchanie*). Takie publikacje przemycano z Zachodu lub wydawano w tzw. drugim obiegu (podziemny ruch wydawniczy, omijający cenzurę). W obydwu przypadkach za takie działanie groziło więzienie.

Fikcyjne prawo do zrzeszania się

W rzeczywistości nie obowiązywało także prawo do zrzeszania się. Aktywność społeczna obywateli była ograniczona i ściśle kontrolowana. Działać mogły tylko organizacje zgodne z państwową ideologią i akceptowane przez władze. Podobnie było z wolnością zgromadzeń i manifestacji. Legalnie można było manifestować wyłącznie z władzą, na przykład podczas pochodów 1 maja z okazji Święta Pracy.

Gospodarka centralnie planowana

Władze komunistyczne wprowadziły **gospodarkę centralnie planowaną** – system, w którym władza państwa całkowicie kontroluje rynek. Zakłada on, że rządzący:

- określają cele gospodarcze państwa,
- decydują, jaki rodzaj dóbr i przez kogo powinien zostać wyprodukowany,
- ustalają ceny i wynagrodzenia pracowników.

Z życia gospodarczego usuwano wszelkie elementy kapitalistyczne, którym wypowiedziano tak zwaną **walkę klasową**.

Znacionalizowano główne gałęzie przemysłu, ograniczono działalność prywatnych przedsiębiorców w handlu (walka z tzw. prywaciarzami), przystąpiono do kolektywizacji rolnictwa.

Gospodarka
centralnie
planowana

Cechy gospodarki centralnie planowanej

Gospodarka centralnie planowana wyróżniała się:

- nacjonalizacją głównych gałęzi przemysłu,
- ograniczeniem działalności prywatnych przedsiębiorców w handlu (walka z „prywaciarzami”),
- kolektywizacją rolnictwa i tworzeniem Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR),
- masową industrializacją – rozbudowywano przemysł ciężki, zwłaszcza hutnictwo, górnictwo oraz przemysł zbrojeniowy, na przykład **zbudowano Nową Hutę** – wzorcowe komunistyczne miasto, w którym miał powstać największy w Polsce kombinat metalurgiczny,
- współzawodnictwem pracy – oczekiwano przekraczania narzucanych norm i wyróżniano robiących to „przodowników pracy”,
- problemami z zaopatrzeniem sklepów w podstawowe artykuły żywnościowe i **systemem kartkowym** oraz **kolejkami** do sklepów.

Definicja Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR) – stanowiły polską odmianę sowieckich sowchozów; charakteryzowały się małą efektywnością produkcji, a jednocześnie wymagały wysokich nakładów z kasy państwowej.

Mięso 200 g VII 83	Mięso 200 g VII 83	Mięso 300 g VII 83	Mięso 300 g VII 83	Mięso 700 g VII 83
Mięso 100 g VII 83	W. Z. Nr M-1 nazwisko i imię adres: gmina-miasto-dzielnica			KUPON REJESTRACYJNY KARTY „M-1”
Woł., Ciel. z kością 300 g VII 83				
Woł., Ciel. z kością 400 g VII 83	Masło 125 g VII 83	Masło 125 g VII 83	Masło 125 g VII 83	Masło 125 g VII 83

Kartki obowiązywały na większość produktów żywnościowych, takich jak mięso, cukier czy masło.

Podsumowanie lekcji

- Polska w okresie 1945–1989 – z wyjątkiem okresu stalinizmu – była **państwem autorytarnym**. Najwięcej cech totalitarnych przejawiała władza w okresie 1944–1956. ► s. 167
- Zasady ustroju politycznego PRL zapisano w Konstytucji z 1952 r. **Polska Rzeczpospolita Ludowa** była państwem „demokracji ludowej”, w którym władza należała do „ludu pracującego miast i wsi”. Za przewodnią klasę społeczeństwa uznano klasę robotniczą. Podstawą organizacji centralnego aparatu władzy stała się **zasada jednolitości władzy państwowej**. ► s. 169
- Szczególną rolę w systemie władzy sprawowała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza**, określana jako przewodnia siła narodu. Na rządy największy wpływ miała **nomenklatura partyjna**, czyli odpowiednio dobrani ludzie, którym partia powierzyła stanowiska w instytucjach państwowych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych. ► s. 169
- W latach 1945–1956 **terror** miał charakter masowy i wyjątkowo brutalny. Po 1956 r. represji używano okresowo wobec **wybranych grup społecznych i opozycji politycznej**. ► s. 173
- Władza ludowa miała **monopol na środki masowego przekazu** (prasa, radio, telewizja). Za ich pomocą upowszechniała w społeczeństwie ideologię socjalistyczną. Szczególną rolę odgrywała **cenzura**. ► s. 174
- Władze komunistyczne wprowadziły **gospodarkę centralnie planowaną**, a więc system, w którym władza państwa całkowicie kontroluje rynek. ► s. 175

Pytania i polecenia

1. Na przykładzie Polski po 1945 r. scharakteryzuj ustrój autorytarny. Wskaż, co odróżnia go od demokracji oraz totalitaryzmu.
2. Przeanalizuj i oceń polityczne, społeczne, ekonomiczne i obyczajowe konsekwencje dla jednostki podporządkowania rządów jednej partii życia publicznego.

Proces demokratyzacji Polski po 1989 r.

Na tej
lekcji ▶

- prześledzisz przebieg zmian ustrojowych po 1989 r.;
- dowiesz się, jakie najważniejsze zmiany nastąpiły w Polsce po 1989 r.;
- ocenisz znaczenie wprowadzonych zmian dla Polski i obywateli.

Obrady Okrągłego Stołu

Przemiany
ustrojowe
w Polsce
w 1989 r.

Przemiany ustrojowe w Polsce od 1989 r. wypracowano podczas obrad **Okrągłego Stołu**. Odbływały się one w Warszawie od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 r. i były efektem rozmów przygotowawczych w Magdalence.

Uczestnicy obrad Okrągłego Stołu

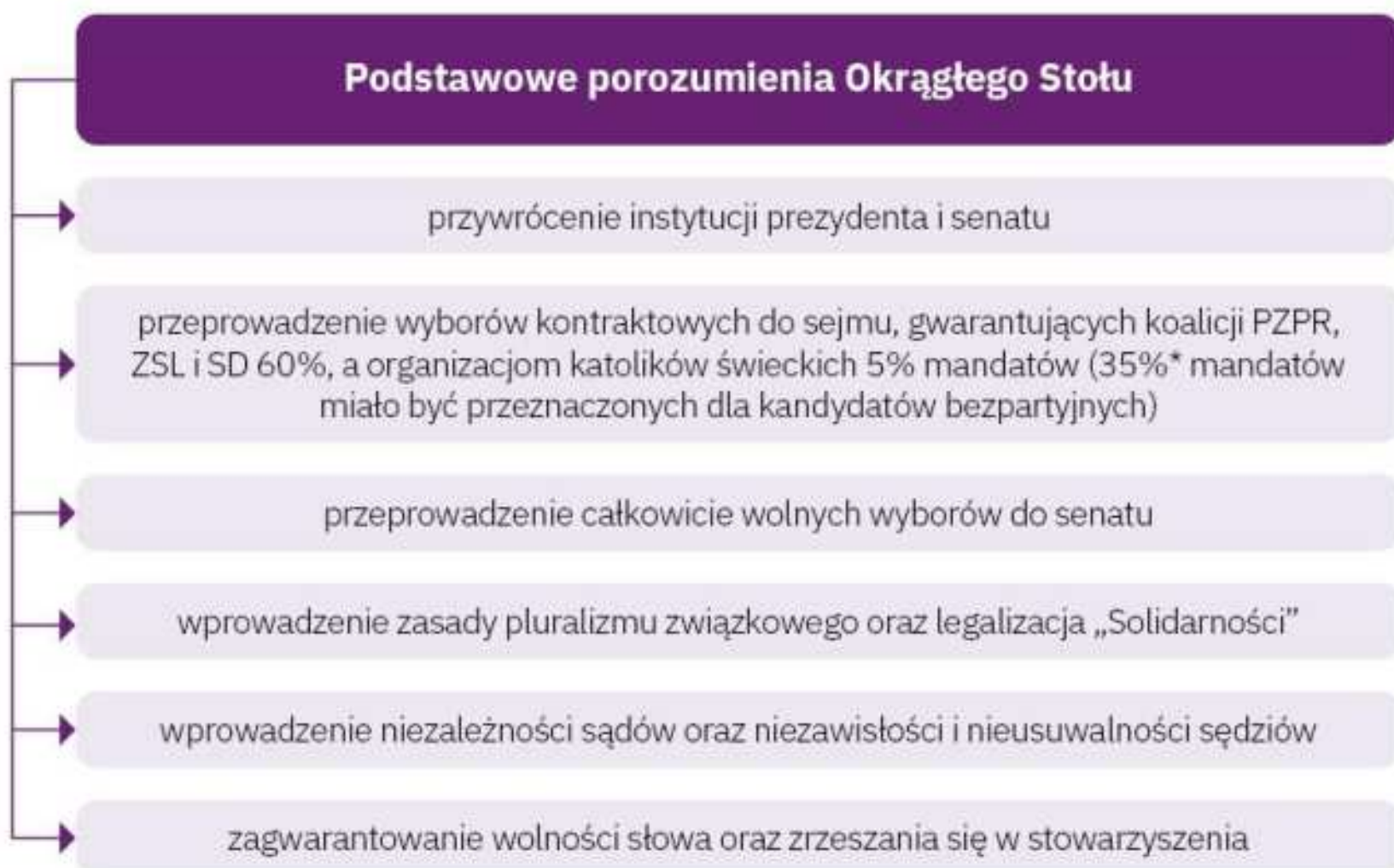
- delegacja solidarnościowo-opozycyjna na czele z Lechem Wałęsą
- delegacja koalicyjno-rządowa na czele z gen. Czesławem Kiszczakiem, w tym przedstawiciele:
 - Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
 - Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego
 - Stronnictwa Demokratycznego
 - organizacji katolików świeckich: PAX, Unia Chrześcijańsko-Społeczna, Polski Związek Katolicko-Społeczny
 - związków zawodowych: Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych
- przedstawiciele Kościoła katolickiego i ewangelicko-augsburskiego
 - w części rozmów

Rozmowy toczyły się w trzech zespołach problemowych: reform politycznych, polityki społecznej i gospodarczej, pluralizmu związkowego. W rozmowach uczestniczyło trzech przyszłych prezydentów (Lech Wałęsa, Aleksander Kwaśniewski, Lech Kaczyński) oraz pięciu przyszłych premierów (Czesław Kiszczak – nie sformował gabinetu, Tadeusz Mazowiecki, Leszek Miller, Jan Olszewski, Jarosław Kaczyński).

Ustalono podczas obrad Okrągłego Stołu zmiany ustrojowe dotyczyły:

- naczelnych organów władzy państwowej,
- reformy prawa wyborczego,
- pluralizmu związkowego,
- reformy sądownictwa.

Powyższe ustalenia zostały utrwalone **nowelizacją Konstytucji z 7 kwietnia 1989 r.**

* Ordynacja wyborcza do sejmu z 7 kwietnia 1989 r. była efektem kompromisu zawartego podczas obrad Okrągłego Stołu. Miała zapewnić dotychczasowej koalicji PZPR i sojusznikom większość mandatów. Prawo wyborcze przewidywało, że w każdym ze 108 okręgów przynajmniej jeden mandat przypadł kandydatom bezpartyjnym. Dzięki temu do sejmu dostaliby się przedstawiciele opozycji.

Wybory w czerwcu 1989 r. i ich następstwa

Wybory w czerwcu 1989 r. zakończyły się sukcesem Komitetu Obywatelskiego przy Lechu Wałęsie. Opozycja uzyskała 161 z 460 mandatów w sejmie i 99 ze 100 w senacie. W lipcu Zgromadzenie Narodowe wybrało na prezydenta gen. Wojciecha Jaruzelskiego – jedyne kandydata na prezydenta.

Misję utworzenia rządu Wojciech Jaruzelski powierzył gen. Czesławowi Kiszczakowi. Jednak próba sformowania gabinetu zakończyła się niepowodzeniem. Wcześniej powstała nowa koalicja składająca się z ZSL, SD i Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (powstałego z Komitetu Obywatelskiego).

Pierwszym niekomunistycznym premierem w państwach byłego bloku wschodniego został **Tadeusz Mazowiecki**. W skład jego gabinetu, oprócz polityków koalicji, weszli również ministrowie z PZPR.

Rządy Tadeusza Mazowieckiego

Kolejny etap reform ustrojowych wiązał się z działalnością rządu Tadeusza Mazowieckiego. Znaczący zakres miały zmiany wprowadzone **nowelizacją Konstytucji z 29 grudnia 1989 r.** Dotyczyły one między innymi:

- przywrócenia historycznej nazwy państwa – Rzeczpospolita Polska,
- zmiany godła – orzeł w koronie,
- wprowadzenia zasady suwerenności narodu zamiast zasady suwerenności „ludu pracującego miast i wsi”,
- ustalenia nowej definicji państwa: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”,
- wprowadzenia zasady pluralizmu politycznego,
- zmiany dotychczasowego ustroju gospodarczego (swoboda działalności gospodarczej, równouprawnienie wszystkich form własności). Na po-

czątku 1990 r. zdemokratyzowano władze lokalne. Nowelizacja Konstytucji oraz ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 r. przywracały instytucję samorządu terytorialnego. 27 maja odbyły się pierwsze w III Rzeczypospolitej w pełni demokratyczne wybory do rad gminy.

W grudniu 1989 r. przyjęto również pakiet ustaw reformujących ustrój gospodarczy Polski, opracowanych pod kierunkiem ówczesnego wicepremiera Leszka Balcerowicza. Ustawy dotyczyły między innymi:

- reformy systemu podatkowego, finansowego i bankowego,
- wymienialności złotych,
- ograniczenia hiperinflacji.

Leszek Balcerowicz w 1990 r.

Zmiany w Konstytucji i wybory prezydenckie

W grudniu 1990 r. Wojciech Jaruzelski zrezygnował z pełnienia funkcji, a urząd prezydenta objął **Lech Wałęsa**. Został on wybrany w głosowaniu powszechnym na mocy zmian w Konstytucji, wprowadzonych 27 września 1990 r.

Lech Wałęsa był Prezydentem RP w latach 1990–1995. Z wykształcenia elektryk, w czasach PRL był działaczem opozycyjnym oraz członkiem Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża. W sierpniu 1980 r. stanął na czele strajku w Stoczni Gdańskiej. W czasie stanu wojennego był internowany. W 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Jeden z głównych twórców porozumień Okrągłego Stołu.

Ta kolejna nowelizacja konstytucji zmieniła sposób powoływania prezydenta.

Zasady wyboru prezydenta			
powszechności	równości	bezpośredniości	tajności głosowania

Jednym z ostatnich etapów zasadniczej reformy politycznej państwa była zmiana ordynacji wyborczej do sejmu i senatu. Pierwsze wybory, z uwzględnieniem w pełni demokratycznych zasad, odbyły się 27 października 1991 r.

Podsumowaniem pierwszego okresu reform było przyjęcie **Ustawy konstytucyjnej z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym**. Określa się ją jako Małą konstytucję. Stanowiła ona podstawę ustroju politycznego Polski do 1997 r. – wraz z częścią przepisów Konstytucji z 1952 r. oraz Ustawą konstytucyjną z dnia 23 kwietnia 1991 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Prace nad nową Konstytucją

Grudzień 1989 r.

Rozpoczęto prace w komisjach konstytucyjnych, ale nie zgłoszono oficjalnej inicjatywy ustawodawczej.

Prace nad
Konstytucją

Jak oceniacie polską politykę zagraniczną po 1989 r.? Uzasadnijcie swoje zdanie.

Twój
punkt
widzenia

1991–1993

Przyjęto ustawę o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP. Zakładała ona, że:

- konstytucję uchwali Zgromadzenie Narodowe,
- obywatele zagłosują nad jej przyjęciem w referendum.

1994–1997

- Po kolejnej zmianie przepisów inicjatywa ustawodawcza należała do:
 - komisji konstytucyjnej,
 - grupy co najmniej 56 członków Zgromadzenia Narodowego,
 - Prezydenta RP,
 - grupy co najmniej 500 tysięcy obywateli.

Do października 1994 r. zgłoszono 8 projektów konstytucji.

Projekty Konstytucji zgłosili:
Prezydent RP Lech Wałęsa
Klub Parlamentarny Unii Demokratycznej
Klub Parlamentarny Sojuszu Lewicy Demokratycznej
Polskie Stronnictwo Ludowe i Unia Pracy
Senat I kadencji (tzw. projekt senacki)
Konfederacja Polski Niepodległej
grupa obywateli (prawie 960 tys.) z poparciem między innymi NSZZ „Solidarność” (5 października 1994 r.)
posłowie i senatorowie głównie Porozumienia Centrum (wycofany po wniesieniu projektu obywatelskiego)

Trwały intensywne prace nad przygotowaniem jednolitego tekstu konstytucji. Gorące dyskusje toczyły się między innymi na temat:

- odwołania się do Boga w preambule – przyjęto propozycję Tadeusza Mazowieckiego – odwołanie się do Boga bez Jego określania,
- przepisów odnoszących się do ochrony życia,
- podziału terytorialnego,
- określenia relacji między państwem a Kościołami oraz związkami wyznaniowymi.

2 kwietnia 1997 r.

Uchwalono nową Konstytucję RP. Obywatele w referendum 25 maja opowiedzieli się za jej przyjęciem, a Prezydent RP podpisał ją 17 października 1997 r.

Podsumowanie lekcji

- **Przemiany ustrojowe w Polsce w 1989 r.** zostały zapoczątkowane dzięki porozumieniom Okrągłego Stołu. ▶ s. 178
- Pierwsza **nowelizacja Konstytucji z kwietnia 1989 r.** dotyczyła przywrócenia instytucji prezydenta i senatu oraz zasady niezależności sądów, zmiany prawa wyborczego, wprowadzenia zasady pluralizmu związkowego. Kolejna nowelizacja z grudnia 1989 r. przywróciła dawną nazwę państwa i godło, wprowadziła zasadę suwerenności narodu i pluralizmu politycznego oraz zmieniała ustrój gospodarczy państwa. ▶ s. 180
- **Prace nad nową konstytucją** rozpoczęły się w 1989 r. i z przerwami trwały do kwietnia 1997 r. Zgłoszono 8 projektów konstytucji. **Konstytucja została przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 r.** ▶ s. 181

Pytania i polecenia

1. Czy opozycja solidarnościowa mogła wynegocjować przy Okrągłym Stole korzystniejsze warunki dla reform ustrojowych państwa? Zajmij stanowisko w tej kwestii i przedstaw argumenty na jego poparcie.
2. Zastanów się, czy przemiany ustrojowe z przełomu lat 80. i 90. XX w. okazały się korzystne dla Polski i Polaków. Uzasadnij swoje stanowisko. Przedstaw argumenty polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe.

4 Zasady demokratycznego państwa prawnego

Na tej
lekcji ▶

- przeanalizujesz zasady demokratycznego państwa prawnego;
- scharakteryzujesz konstytucyjne zasady ustroju naszego państwa.

Demokratycz-
ne państwo
prawne

Zasada **demokratycznego państwa prawnego** była przedstawiana już w starożytności, między innymi przez Platona, Arystotelesa i Cyserona. Rozwinięta została w XVIII i XIX w. w Niemczech oraz pierwszych konstytucjach amerykańskich.

Definicja

Demokratyczne państwo prawne – system, w którym prawo stoi ponad państwem. Państwo jest zobowiązane do przestrzegania stanowionego przez siebie prawa.

Zasady demokratycznego państwa prawnego

W Konstytucji RP zasada demokratycznego państwa prawnego jest istotna dla wszystkich rozwiązań ustawowych. Wynikają z niej poniższe zasady:

ZASADY USTROJU RP W KONSTYTUCJI RP

zasada suwerenności narodu

zasada sprawiedliwości społecznej

zasada reprezentacji politycznej

zasada konstytucjonalizmu

zasada suwerenności i niepodległości

zasada podziału i równoważenia się władz

zasada republikańskiej formy państwa

zasada decentralizacji władz i samorządu lokalnego

zasada unitarnej formy państwa

zasada pluralizmu politycznego i społecznego

zasada demokratycznego państwa prawnego

zasada społecznej gospodarki rynkowej

• Zasada suwerenności narodu

Zasada
suwerenności
narodu

Określa ona podmiot władzy w państwie, czyli **suwerena**. W Konstytucji RP władza zwierzchnia należy do narodu, czyli **wszystkich posiadających obywatelstwo polskie**, w tym także zamieszkujących za granicą. Naród może uczestniczyć w sprawowaniu władzy:

- za pośrednictwem referendum i inicjatywy ludowej,
- przez swoich reprezentantów w organach przedstawicielskich władzy państwowej.

• Zasada reprezentacji politycznej (zasada przedstawicielstwa)

Ściśle wiąże się z zasadą suwerenności narodu. Określa, że naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli, a dokładniej przez organy, w których ci przedstawiciele zasiadają (Sejm RP, Senat RP).

Zasada reprezentacji politycznej

• Zasada sprawiedliwości społecznej

Jest związana z zasadą państwa prawa. Mówi, że prawo w państwie ma być zgodne ze sprawiedliwością społeczną, czyli zakłada jednakowe traktowanie wszystkich obywateli w zakresie praw i obowiązków. To także pewne zobowiązanie, że żadne działania legislacyjne nie naruszają tej sprawiedliwości.

Zasada sprawiedliwości społecznej

• Zasada legalizmu i praworządności

Legalizm oznacza zgodność działalności organów władzy publicznej z powszechnie obowiązującym prawem. Praworządność jest pojęciem szerszym i oznacza również poszanowanie takich wartości, jak: godność, wolność, równość, dobro jednostki czy dobro publiczne.

Zasada legalizmu i praworządności

• Zasada konstytucjonalizmu

Wskazuje na **Konstytucję RP** jako podstawowe i nadrzędne źródło prawa w Polsce oraz stanowi, że przepisy Konstytucji można stosować bezpośrednio.

Zasada konstytucjonalizmu

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Zajrzyj do źródła

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

• Zasada podziału i równowagi władz

To jedna z najstarszych zasad. Polega na podziale kompetencji, ograniczonym zakresie wzajemnej kontroli i blokowania podejmowanych działań, ale z możliwością współpracy organów władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej.

Zasada podziału i równowagi władz

Za twórcę zasady podziału władzy uznaje się **Johna Locke'a** (czytaj: dzona loka). W dziele *Dwa traktaty o rządzie* z 1690 r. wyróżnił on władzę: ustawodawczą, wykonawczą połączoną z sądową oraz federatywną, dotyczącą spraw międzynarodowych.

Koncepcję trójpodziału rozwinął **Monteskiusz** w dziele *O duchu praw* (1748). Podzielił władzę na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Koncepcja ta ma zastosowanie w większości państw demokratycznych.

Twój
ruch

Na podstawie rysunku wyjaśnij, z jakiego powodu Monteskiusz dokonał podziału władzy. Przedstaw, jak wyobrażał on sobie ten podział.

Władza w RP

- **ustawodawcza:** Sejm i Senat RP
- **wykonawcza:** Prezydent RP i Rada Ministrów
- **sądownicza:** sądy i trybunały

Zasada
niezależności
sądów
i niezawisłości
sędziów

Z zasady podziału władzy wynika bardzo istotna **zasada niezależności sądów i niezawisłości sędziów**. Zgodnie z artykułem 173 Konstytucji RP: „Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz”.

Zasadę suwerenności narodu oraz podziału władzy zawierała już Konstytucja 3 maja:

Zajrzyj
do źródła

Wszelka władza społeczności ludzkiej początek swój bierze z woli narodu. Aby więc całość państw, wolność obywatelska i porządek społeczności w równej wadze na zawsze zostawały, trzy władze rząd narodu polskiego składać powinny i z woli prawa niniejszego na zawsze składać będą, to jest: władza prawodawcza w stanach zgromadzonych, władza najwyższa wykonawcza w królu i Straży i władza sądownicza w jurysdykcjach na ten koniec ustanowionych lub ustanowić się mających.

Ustawa Rządowa. Prawo uchwalone dnia 3 Maja, roku 1791.

- **Zasada decentralizacji władzy i samorządu lokalnego**

Polega na przekazywaniu kompetencji i zadań przez centralne organy władzy państwowej jednostkom niższego szczebla – samorządom lokalnym.

Zasada decentralizacji władz i samorządu lokalnego

- **Zasada pluralizmu politycznego**

Wyraża aprobatę dla wielopartyjności. Zgodnie z nią wszystkie działające w Polsce stronnictwa polityczne powinny mieć takie same warunki rozwoju. Wyjątek dotyczy zakazu działania partii odwołujących się do nazizmu, faszyzmu i komunizmu.

Zasada pluralizmu politycznego

Art. 1

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.

Zajrzyj do źródła

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

- **Zasada pluralizmu społecznego (zasada społeczeństwa obywatelskiego)**

Zasada pluralizmu społecznego

Gwarantuje wolność tworzenia i działania związków zawodowych, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich oraz fundacji (art. 12 Konstytucji RP).

Zgodnie z nią są zapewnione **prawa i wolności jednostki**. W II rozdziale Konstytucji RP podano obszerny katalog wolności i praw osobistych, wolności i praw politycznych, wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych oraz środki ich ochrony. Prawa te są chronione między innymi przez sądy powszechne i administracyjne, Trybunał Konstytucyjny oraz Rzecznika Praw Obywatelskich.

Gwarancja praw i wolności jednostki

W rozdziale II zawarto również **obowiązki obywateli**:

- wierność ojczyźnie i dbałość o dobro wspólne,
- przestrzegania prawa,
- płacenia podatków,
- obrony ojczyzny,
- dbałości o środowisko naturalne.

Czy demokracja gwarantuje pokojowe rozwiązywanie konfliktów?

Twój punkt widzenia

Podsumowanie lekcji

- s. 184 ◀ • Współcześnie **demokratyczne państwo prawne** to system, w którym prawo stoi ponad państwem.
- s. 184 ◀ • **Zasady demokratycznego państwa prawnego** są podstawowymi ustaleniami zawartymi w ustawie zasadniczej.
- s. 184 ◀ • Do najważniejszych zasad należą: **zasada suwerenności narodu, reprezentacji politycznej, sprawiedliwości społecznej, legalizmu i praworządności, konstytucjonalizmu, podziału władzy i równoważenia się władz, niezależności sądów i niezawisłości sędziów, decentralizacji władzy i samorządu lokalnego, pluralizmu.**
- s. 187 ◀ • Konstytucja określa również prawa i wolności jednostki oraz gwarancje ich przestrzegania.

Pytania i polecenia

1. Oceń znaczenie zasady demokratycznego państwa prawnego dla obywateli i państwa.
2. Wyjaśnij konstytucyjne pojęcie suwerenności narodu. Scharakteryzuj je w kontekście demokracji konstytucyjnej.
3. Podaj przykłady realizacji zasady sprawiedliwości społecznej.

- wyjaśnisz znaczenie wyborów w systemie demokratycznym;
- przeanalizujesz zasady prawa wyborczego w Polsce;
- wyjaśnisz organizację i sposoby ustalania wyników wyborów;
- poznasz swoje przyszłe prawa jako wyborca.

◀ Na tej lekcji

Wybory są najważniejszą instytucją współczesnej demokracji. Stanowią warunek wyjściowy uznania danego systemu politycznego za demokratyczny.

Wybory w systemie demokratycznym

Podstawową regułą procesu wyborczego w państwach demokratycznych jest **zasada wolnych wyborów**. Oznacza ona:

- możliwość zgłaszania kandydatów,
- swobodę prowadzenia kampanii wyborczej,
- prawo do nieskrępowanego i wolnego od nacisków głosowania.

Zasada wolnych wyborów

Proces wyborczy powinien być uczciwy, to znaczy przeprowadzany przez niezależną i neutralną politycznie administrację wyborczą oraz poddany niezależnym mechanizmom kontrolnym.

Do czego służą wybory?

- To podstawowy i powszechnie stosowany **sposób legitymizowania władzy**.
- Dzięki udziałowi w wyborach **obywatele wyrażają swoje poparcie** dla programów politycznych, partii i polityków. Wskazują, że w danym programie widzą możliwość realizacji własnych interesów – indywidualnych, społecznych czy zbiorowych.
- Za pośrednictwem swoich przedstawicieli w parlamencie czy samorządzie **obywatele oddziałują na stosunki społeczne, polityczne i gospodarcze** w państwie lub w jednostce samorządu terytorialnego.

Zasady prawa wyborczego w Polsce

Konstytucja RP gwarantuje obywatelom prawo do udziału w życiu publicznym. Obywatele mają prawo zrzeszania się w partie polityczne oraz organizacje społeczne (związki zawodowe, stowarzyszenia). Mogą także organizować zgromadzenia oraz wysyłać listy i petycje do organów władzy państwowej.

Najpowszechniejsze formy udziału obywateli w życiu publicznym to **głosowanie w wyborach i referendach**. Referendum jest formą demokracji bezpośredniej, a wybory – pośredniej. Obie formy realizują zasadę przedstawicielstwa. W wyniku **wyborów** powołuje się w Polsce Prezydenta RP, posłów, senatorów, posłów do Parlamentu Europejskiego, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast oraz radnych rad gmin, powiatów i sejmików wojewódzkich. Referendum przeprowadza się w sprawach ważnych dla kraju (ogólnokrajowe) lub lokalnych (np. odwołanie burmistrza).

Czynne i bierne prawo wyborcze

Czynne prawo
wyborcze

Czynne prawo wyborcze (prawo głosowania) w referendum i wyborach przysługuje każdemu obywatelowi, który w dniu wyborów ukończył 18 lat. Prawa tego nie mają osoby:

- pozbawione praw publicznych prawomocnym orzeczeniem sądu,
- pozbawione prawa wyborczego prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu,
- ubezwłasnowolnione prawomocnym orzeczeniem sądu.

Definicja

Osoba ubezwłasnowolniona – całkowicie lub częściowo pozbawiona prawnych możliwości decydowania o sobie.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x5
Państwowa Komisja
Wyborcza
Znajdziesz tu
aktualne informacje
o wyborach, wzory
wniosków i terminy
dotyczące głosowa-
nia: za granicą, ko-
respondencyjnego,
przez pełnomocnika
oraz dopisywania do
spisu wyborców.

Bierne prawo wyborcze (prawo wybieralności) przysługuje osobom mającym czynne prawo wyborcze, które osiągnęły odpowiednią granicę wieku. Pozbawione tego prawa są między innymi osoby skazane prawomocnym wyrokiem za przestępstwa umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Bierne prawo wyborcze w Polsce	
Wybory w RP	Wiek
do rad gmin, powiatów i sejmików wojewódzkich	18 lat
do Sejmu RP i Parlamentu Europejskiego	21 lat
na urząd wójta, burmistrza lub prezydenta miasta	25 lat
do Senatu RP	30 lat
na urząd Prezydenta RP	35 lat

W wyborach do Parlamentu Europejskiego mogą głosować również obywatele Unii Europejskiej stale mieszkający w Polsce. Przysługuje im także prawo wybieralności, o ile zamieszkują w Polsce lub innym kraju UE od co najmniej 5 lat. Podobne prawa przysługują obywatelom Unii w wyborach do rad gmin.

Obwieszczenie o wyborach. Władze gminy informują w ten sposób mieszkańców o numerach i granicach obwodów głosowania oraz o siedzibach obwodowych komisji wyborczych. Tekst obwieszczenia znajduje się także na stronie internetowej urzędu.

Prawo wyborcze (ordynacja wyborcza) do Sejmu i Senatu RP

Zasady prawa wyborczego, organizację i przebieg wyborów podano w działach III i IV Kodeksu wyborczego z 5 stycznia 2011 r.

Wybory do Parlamentu RP

- Zarządza je Prezydent RP.
- Kandydatów zgłaszają partie polityczne oraz wyborcy.
- Powołuje się **komitety wyborcze**, które działają w imieniu partii lub wyborców i prowadzą kampanię wyborczą danego kandydata.

Wybory do
Parlamentu RP

Sejm RP

460 posłów wybranych:

- w wyborach: **powszechnych, tajnych, równych, bezpośrednich i proporcjonalnych**;
- w **41 okręgach** wyborczych, w których wybiera się od **7 do 19** posłów.

Senat RP

100 senatorów wybranych:

- w wyborach: **powszechnych, tajnych, bezpośrednich, według zasady większości**;
- w okręgach jednomandatowych.

Zasady głosowania

- **Zasada powszechności** oznacza zakaz stosowania niedemokratycznych cenzurów wyborczych (ograniczeń prawa wyborczego) o charakterze politycznym lub społecznym, na przykład majątkowego, płci czy wykształcenia.

W Polsce kobiety uzyskały prawa wyborcze w 1918 r. Za pierwsze państwo, w którym kobiety mogły głosować, uważa się Nową Zelandię (1893 r.). Jako ostatnia prawa wyborcze przyznała kobietom Arabia Saudyjska (2015 r.).

W lokalach wyborczych miejscem do zaznaczenia głosu jest osłonięty stolik lub kabina z kotarą.

- **Zasada tajności** umożliwia swobodne podejmowanie decyzji o wyborze. Dlatego głosujący:
 - wypełniają karty wyborcze w osłoniętym miejscu,
 - nie podpisują kart i wrzucają je do urny osobiście lub za pośrednictwem pełnomocnika.

Prawo do pomocy pełnomocnika mają osoby w podeszłym wieku i z niepełnosprawnościami. Wyborcom z niepełnosprawnościami mogą pomóc inne osoby, z wyjątkiem członków komisji.

- **Zasada równości** mówi o tym, że każdy wyborca dysponuje jednakową liczbą głosów, a każdy głos ma jednakową wagę i znaczenie.
- **Zasada bezpośredniości** obowiązuje w wyborach **jednostopniowych** – wyborcy oddają swój głos na konkretnego kandydata. Inaczej jest w wyborach pośrednich – wyborcy głosują na przykład na kolegium elektorskie, które ostatecznie wybiera osobę na dane stanowisko (np. wybory prezydenckie w Stanach Zjednoczonych).
- **Zasada proporcjonalności** oznacza rozdział mandatów między listy wyborcze proporcjonalnie do liczby uzyskanych głosów. Gwarantuje to dominujący wpływ partii politycznych na kształt list wyborczych. Przez to posłowie często są zależni od partii, a nie od woli wyborców.

Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent RP. W przypadku wyborów do Sejmu Polskę podzielono na **41 okręgów** wyborczych, w których wybiera się od **7 do 19** posłów. Senatorzy od 2011 r. są wybierani w okręgach jednomandatowych. Kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy. W tym celu powołuje się **komitety wybor-**

cze, które w imieniu partii lub wyborców wykonują wszelkie czynności wyborcze i prowadzą kampanię wyborczą na rzecz kandydatów.

Wybory do Sejmu są proporcjonalne. W Polsce przyjęto rozdział mandatów za pomocą **metody d'Hondta** (czytaj: donta). W ordynacji zastosowano również klauzule zaporowe. Z konieczności przekroczenia progu wyborczego 5% (dla koalicji próg wynosi 8%) są zwolnione jedynie komitety mniejszości narodowych.

Aby zarejestrować okręgową listę kandydatów do Sejmu, należy zebrać przynajmniej 5 tys. podpisów wyborców w danym okręgu. Zgłoszenie kandydata na senatora wymaga natomiast poparcia przez co najmniej 2 tys. wyborców.

Wybory do
Sejmu

Metoda d'Hondta

- Zgodnie z tą metodą liczba głosów uzyskanych przez poszczególne listy wyborcze jest dzielona przez kolejne liczby naturalne.
- Mandaty przypadają tym listom, które uzyskały odpowiednią liczbę największych ilorazów, np. w okręgu pięciomandatowym będzie to 5 największych ilorazów.
- System ten sprzyja partiom silnym, które uzyskują swoistą „nadreprezentację” w parlamencie kosztem partii słabszych.
- Obowiązuje w Polsce w wyborach do: Sejmu, rad powiatów i sejmików wojewódzkich, Parlamentu UE.

Art. 196

W podziale mandatów w okręgach wyborczych uwzględnia się wyłącznie okręgowe listy kandydatów na posłów tych komitetów wyborczych, których listy otrzymały co najmniej 5% ważnie oddanych głosów w skali kraju. Listy kandydatów na posłów koalicyjnych komitetów wyborczych uwzględnia się w podziale mandatów w okręgach wyborczych, jeżeli ich listy otrzymały co najmniej 8% ważnie oddanych głosów w skali kraju.

Kodeks wyborczy z 5 stycznia 2011 r.

Zajrzyj
do źródła

Wybory do Senatu odbywają się według zasady większości zwykłej w okręgach jednomandatowych. Senatorami zostają ci kandydaci, którzy uzyskali największą liczbę głosów. Nie można kandydować równocześnie do Sejmu i Senatu, a więc być jednocześnie posłem i senatorem.

Wybory do
Senatu

Prawo wyborcze (ordynacja wyborcza) na urząd Prezydenta RP

Wybory
na urząd
Prezydenta RP

Kandydata na Prezydenta RP zgłasza co najmniej 100 tys. obywateli mających czynne prawo wyborcze. Wybory są **powszechne, równe i bezpośrednie** i odbywają się **w głosowaniu tajnym**.

Jeżeli w wyniku głosowania żaden z kandydatów nie uzyska ponad połowy ważnie oddanych głosów, po upływie dwóch tygodni odbywa się ponowne głosowanie (druga tura wyborów). Bierze w nim udział para kandydatów, którzy w pierwszej turze uzyskali największą liczbę głosów. Za wybranego na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w ponownym głosowaniu uznaje się tego kandydata, który otrzymał więcej głosów. O ważności wyborów rozstrzyga Sąd Najwyższy.

Wybory do władz lokalnych

Ordynacja
większościowa
i proporcjo-
nalna

W wyborach do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców stosuje się **ordynację większościową w jednomandatowych okręgach**. Mandat radnego uzyskuje kandydat, który uzyskał największą liczbę głosów.

W pozostałych gminach oraz w wyborach do rad powiatów i sejmików wojewódzkich stosuje się **ordynację proporcjonalną**. W podziale mandatów biorą udział komitety, które w skali gminy (powiatu, województwa) uzyskały co najmniej 5% głosów. Przy podziale mandatów w okręgach stosuje się metodę d'Hondta.

Wybory wójta
(burmistrza,
prezydenta
miasta)

Wybory wójta (burmistrza, prezydenta miasta) są **powszechne, równe, bezpośrednie** oraz odbywają się **w głosowaniu tajnym**. Jeżeli żaden z kandydatów nie uzyskał ponad połowy głosów, to dalsze postępowanie przebiega jak w przypadku wyborów Prezydenta RP. O ważności wyborów rozstrzyga sąd okręgowy właściwy dla danego okręgu.

Wybory do Parlamentu UE

Wybory do
parlamentu UE

Wybory do Parlamentu Europejskiego są **powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne** oraz odbywają się **w głosowaniu tajnym**. Wybory są przeprowadzane w 13 okręgach wyborczych (choć podział mandatów między komitety odbywa się w jednym okręgu obejmującym cały kraj).

Podobnie jak w wyborach do Sejmu, w podziale mandatów biorą udział tylko te komitety, które w skali kraju uzyskały co najmniej 5% głosów. Przy podziale mandatów w poszczególnych okręgach stosuje metodę d'Hondta. O ważności wyborów rozstrzyga Sąd Najwyższy.

Każdy wyborca ma prawo zgłoszenia protestu przeciwko ważności wyborów. Wyniki wyborów ogłasza **Państwowa Komisja Wyborcza**, natomiast ważność wyborów stwierdza **Sąd Najwyższy**.

Organizacja głosowania

Osoby głosujące biorą udział w wyborach w konkretnej komisji, do której są przypisani ze względu na miejsce zameldowania. Jednak tę komisję można również zmienić.

Głosowanie poza miejscem zamieszkania

W wyborach prezydenckich, do Parlamentu Europejskiego oraz do Sejmu i Senatu RP można głosować poza miejscem stałego pobytu. Aby to zrobić, trzeba:

- wystąpić z wnioskiem o dopisanie do spisu wyborców w urzędzie gminy, na terenie której będziemy głosować;
- złożyć ten wniosek najpóźniej w 10. dniu przed dniem wyborów.

Głosowanie w przypadku zmiany miejsca pobytu

Aby wyborca, który zmienił miejsce pobytu przed dniem wyborów, mógł zagłosować, musi:

- wystąpić do urzędu gminy, by uzyskać zaświadczenie o prawie do głosowania w miejscu pobytu w dniu wyborów;
- okazać to zaświadczenie w wybranej komisji wyborczej przed głosowaniem.

Dopisanie do spisu wyborców

W dniu wyborów do spisu wyborców mogą być dopisane osoby, które:

- udokumentują, że stale zamieszkują na terenie danego obwodu;
- zostaną sprawdzone przez urząd gminy – musi on potwierdzić, że nie otrzymał zawiadomienia o utracie przez danego wyborcę prawa wybierania lub o objęciu spisem wyborców w innym obwodzie.

Te przepisy nie obowiązują w wyborach do władz lokalnych.

W spisie wyborców mogą być również umieszczeni obywatele polscy **stale zamieszkujący za granicą**. Spis sporządza właściwy dla danego kraju **konsul**, a głosowanie odbywa się w siedzibie polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego w danym kraju.

Specjalne obwody głosowania

Takie obwody głosowania tworzy się w:

- szpitalach i zakładach opieki społecznej, jeżeli przebywa w nich ponad 50 wyborców,
- zakładach karnych,
- na polskich statkach morskich, o ile przebywa na nich co najmniej 15 osób uprawnionych do głosowania.

Sporządzenie spisu wyborców w szpitalach, zakładach pomocy społecznej i zakładach karnych odbywa się na podstawie wykazów osób, które będą w nich przebywać w dniu wyborów. Spis wyborców na statku sporządza jego kapitan. Wpisu dokonuje się na podstawie wniosku wyborcy zgłoszonego najpóźniej w 5. dniu przed dniem wyborów.

Głosowanie przez pełnomocnika oraz korespondencyjne

Osoby z niepełnosprawnościami oraz te, które w dniu wyborów mają ukończone 75 lat, mogą głosować przez pełnomocnika. Aby to zrobić, muszą złożyć wniosek w urzędzie gminy najpóźniej na 9 dni przed głosowaniem. Akt pełnomocnictwa jest sporządzany w miejscu zamieszkania wyborcy, który go udziela.

Z kolei osoby z niepełnosprawnościami oraz te, które skończyły 60 lat, osoby podlegające obowiązkowi kwarantanny lub izolacji mogą głosować korespondencyjnie. Muszą to zgłosić komisarzowi wyborczemu do 13 dni, a osoby objęte kwarantanną lub izolacją do 5 dni przed terminem wyborów.

Zajrzyj
do źródła

Art. 28

§ 1. Wyborca może być wpisany tylko do jednego spisu wyborców i głosuje tylko raz.

Art. 54

§ 1. Głosować korespondencyjnie mogą osoby, które najpóźniej w dniu głosowania ukończą 60 lat, osoby z orzeczoną niepełnosprawnością oraz osoby podlegające kwarantannie lub izolacji

Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2408).

Twój
punkt
widzenia

Elastyczne głosowanie to ułatwienie, czy może zagrożenie?

Czy możliwość głosowania poza miejscem zameldowania lub korespondencyjnie zwiększa dostępność wyborów i wzmacnia demokrację? Czy jednak może rodzić ryzyko nadużyć i utraty kontroli nad przebiegiem głosowania?

Wskaż, które przepisy służą ochronie uczciwości wyborów, a które ułatwiają udział w głosowaniu.

Głosowanie i praca komisji wyborczej – najważniejsze informacje

Karta do głosowania

- Wyborca oddaje swój głos na specjalnej, urzędowej karcie do głosowania.
- Osoba niewidoma lub niedowidząca może poprosić o nakładkę z alfabetem Braille’a (czytaj: brajla).

Przygotowanie lokalu wyborczego

Zanim rozpocznie się głosowanie komisja:

- sprawdza, czy urna jest pusta;
- zamyka urnę i opieczętowuje ją specjalną pieczęcią;
- upewnia się, że w lokalu wyborczym znajdują się tylko oficjalne obwieszczenia związane z wyborami.

Uwaga: Do lokalu nie mogą wejść osoby z bronią – poza np. policjantami wezwanymi na interwencję.

Jak przebiega głosowanie?

1. Wyborca pokazuje dokument ze zdjęciem, np. dowód osobisty, paszport, legitymację szkolną lub studencką.
2. Odbiera kartę do głosowania z pieczęcią komisji.
3. Podpisuje się w spisie wyborców – to potwierdza, że odebrał kartę.
4. Przechodzi do wyznaczonego miejsca, żeby oddać głos w sposób tajny.
5. Stawia znak „X” (czyli dwie przecinające się linie) przy nazwisku jednego kandydata na jednej liście.
6. Wrzuca kartę do urny.

Uwaga: Jeśli postawi znak „X” przy kilku nazwiskach lub nie zaznaczy żadnego – głos będzie nieważny.

Pomoc dla osób z niepełnosprawnością

Osoba z niepełnosprawnością może poprosić inną osobę o pomoc w głosowaniu, ale nie może to być członek komisji.

Podsumowanie lekcji

- s. 189 ◀ • W państwach demokratycznych obowiązuje **zasada wolnych wyborów**.
- s. 192 ◀ • **Czynne prawo wyborcze** mają obywatele, którzy w dniu wyborów ukończyli 18 lat, z wyjątkiem osób ubezwłasnowolnionych oraz pozbawionych praw publicznych lub wyborczych.
- s. 193 ◀ • **Wybory do Sejmu** są: powszechne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.
- s. 193 ◀ • **Wybory do Senatu** odbywają się według ordynacji większościowej w jednomandatowych okręgach wyborczych.
- s. 194 ◀ • **Wybory na urząd Prezydenta RP** są: powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym.
- s. 194 ◀ • **W wyborach do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców** stosuje się ordynację większościową w jednomandatowych okręgach. W pozostałych gminach oraz w wyborach do rad powiatów i sejmików wojewódzkich stosuje się ordynację proporcjonalną.
- s. 194 ◀ • **Wybory wójta (burmistrza, prezydenta miasta)** są: powszechne, równe, bezpośrednie oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.
- s. 194 ◀ • **Wybory do Parlamentu Europejskiego** są: powszechne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij znaczenie wyborów w systemie demokratycznym.
2. Wskaż główne zasady prawa wyborczego na przykładzie Polski.
3. Przedstaw argumenty uzasadniające potrzebę świadomego udziału w wyborach.

Propozycja projektu

Przygotuj projekt akcji profrekwencyjnej przed zbliżającymi się wyborami, na przykład do samorządu szkolnego, do władz lokalnych lub innych.

- poznasz różne rodzaje norm prawnych;
- zrozumiesz, czym różnią się normy prawne i inne typy norm;
- dowiesz się, jakie są podstawowe zasady prawa i jakie jest ich źródło;
- prześledzisz rodzaje i źródła prawa obowiązującego w Polsce.

◀ Na tej lekcji

Życie społeczne jest regulowane przez pewne zasady (normy), które określają sposoby zachowania się ludzi w rozmaitych sytuacjach. Zasady te – zwane **normami społecznymi** – oddziałują zarówno na jednostki, jak i na zbiorowości. Wpływają na postawy o istotnym znaczeniu dla życia społecznego i służą też kontrolowaniu społecznych zachowań.

Powszechnie kojarzona z prawem jest starożytna grecka bogini Temida – symbol sprawiedliwości. Jej figurę można zobaczyć w budynkach sądów, np. w salach sądowych.

Jak sądzisz, co oznacza przepaska na oczach Temidy?

Twój ruch

Normami społecznymi są:

- **normy religijne** – wynikają z nakazów i zakazów, obowiązujących wyznawców danej religii; złamanie normy religijnej jest uznawane za grzech i pociąga za sobą negatywne skutki dla osoby, która ją złamała (np. wykluczenie ze wspólnoty wiernych, obowiązek pokuty czy inną formę zadośćuczynienia);
- **normy moralne** – oceniają zachowanie ludzkie jako dobre lub złe; na straży norm moralnych stoi opinia społeczna i sumienie jednostki, a naruszenie tych norm skutkuje krytyką, potępieniem społecznym, bojkotem, wyłączeniem poza obręb społeczeństwa (np. potępienie osób winnych deprawacji nieletnich, pogarda dla kłamców, donosicieli);

- **normy obyczajowe** – wywodzą się z tradycji i zwyczajów przekazywanych z pokolenia na pokolenie (np. szacunek dla starszych, ogłada towarzyska, kultura osobista);

- **normy prawne** – z punktu widzenia państwa i obowiązującego w nim prawa to najważniejsze normy społeczne; wynikają z przepisów ustanowionych przez państwo.

prawo

Rodzaje norm prawnych

Definicja

Prawo

- w ujęciu przedmiotowym jest zbiorem ogólnych, usystematyzowanych reguł (norm) zachowania ustanowionych bądź uznanych przez państwo (społeczeństwo), których naruszenie pociąga za sobą określoną karę;
- w ujęciu podmiotowym to zbiór uprawnień przyznawanych jednostce (obywatelowi) przez obowiązujące akty normatywne (konstytucja, ustawa), które służą zabezpieczeniu jej interesów i dają jej pełną swobodę działania.

Norma prawna to zasada postępowania, która bezpośrednio wyznacza (nakazuje, zakazuje bądź przyzwala) adresatowi określony sposób zachowania.

Budowa normy prawnej

Norma prawna zawiera trzy elementy (koncepcja trójelementowa):

- **hipotezę** – określa sytuację i adresata, do którego się odnosi, na przykład:

Kto, będąc właścicielem, administratorem, dozorcą lub użytkownikiem nieruchomości [...]

- **dyspozycję** – wskazuje obowiązujący w danej sytuacji sposób zachowania: co jest nakazane, zakazane lub dozwolone, na przykład:

[...] nie dopełnia obowiązku umieszczenia w odpowiednim miejscu albo utrzymania w należytym stanie tabliczki z numerem porządkowym nieruchomości, nazwą ulicy lub placu albo miejscowości [...]

Trójelementowa koncepcja normy prawnej

Zajrzyj do źródła

- **sankcję** – informuje o konsekwencjach łamania danej normy, na przykład:

[...] podlega karze grzywny do 250 złotych albo karze nagany.

Źródło: Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, art. 64 § 1.

Normy prawne pochodzą od organów władzy państwowej, a na ich straż stoi przymus państwowy. Ogół norm ustanowionych lub uznanych przez władzę państwową i zagwarantowanych przymusem to **prawo pozytywne** (stanowione).

Normy prawne a przymus państwowy

Prawo
pozytywne
(stanowione)

Norma prawna a przepis prawny

Złamanie normy prawnej skutkuje zastosowaniem przez organ państwowy sankcji wobec sprawcy (np. kara pozbawienia wolności). W powszechnym rozumieniu *norma prawna* i *przepis prawny* znaczą to samo, jednak w terminologii prawniczej definiuje się je odmiennie.

Przepis prawny to sposób zapisania normy prawnej w postaci aktu prawnego (ustawa, rozporządzenie).

Definicja

Za przepis prawny uważa się również najmniejszą jednostkę składową takiego aktu – artykuł, paragraf, punkt.

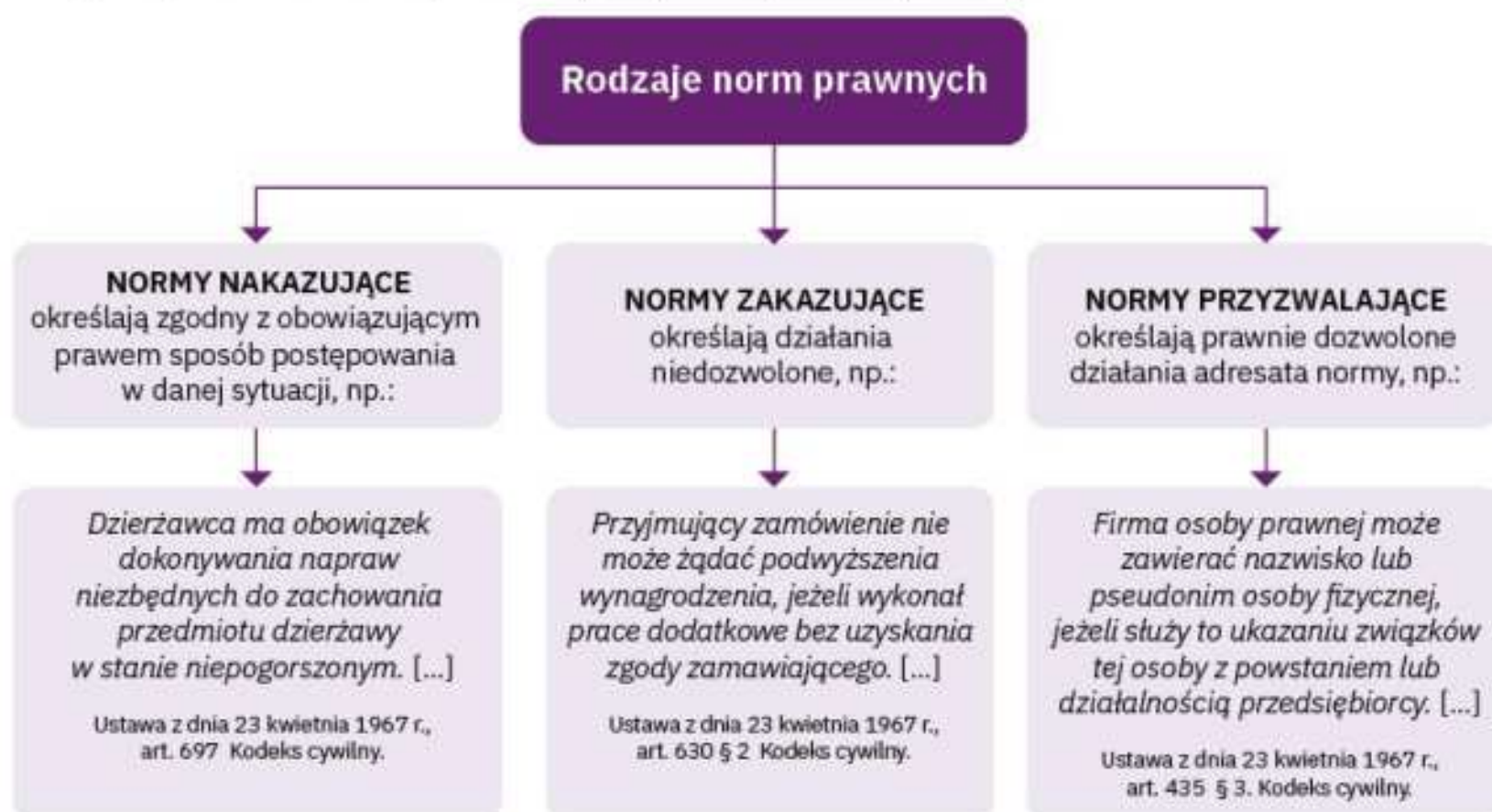
[illegible]

Art. 1. § 1.
...pełnia czyn sp
...rasie jego por
§ 2 pkt 2 pole
...oleczne w odpow
...znej, organi
...o 5000 złotych.
§ 2. Nie pop
...u przypisać wi

Przepisy prawne w Kodeksie wykroczeń: artykuł (art.), paragraf (§), punkt (pkt)

Rodzaje norm
prawnych

Przepis może zawierać jedną normę prawną, kilka lub nie zawierać ich wcale. Wyróżnia się trzy rodzaje norm prawnych:

Twój
ruch

Czy znasz to prawo?

Przygotujcie w parach po dwa pytania, które sprawdzają znajomość przepisów, np.:

- Czy możesz jechać rowerem po chodniku?
- W jakim wieku można założyć konto bankowe bez zgody rodzica?
- Czy uczeń ma prawo odwołać się od oceny rocznej?

Zróbcie test w klasie, a potem porozmawiajcie o tym, czy te zasady były dla was oczywiste. Gdzie można znaleźć odpowiednie przepisy prawne?

Funkcje i zadania prawa

Prawo jest głównym czynnikiem kontroli i oceny społecznych zachowań. Do jego najważniejszych funkcji w państwie i w społeczeństwie należą:

Funkcje
i zadania
prawa

- **funkcja regulacji życia społecznego** – zapewnia obywatelom bezpieczeństwo, utrzuca ład społeczny i stabilizuje stosunki społeczne;
- **funkcja wychowawcza** – kształtuje trwałe motywacje pozytywnych zachowań (np. przestrzeganie przepisów ruchu drogowego, bezpieczeństwo i higiena pracy);

- **funkcja dystrybucyjna** – gwarantuje i określa zasady rozdziału dóbr (oświata, opieka zdrowotna, bezpieczeństwo) i obciążeń (podatki);
- **funkcja represyjna** – porządkuje zasady wymierzania kar za czyny zabronione (co ma działać odstraszająco wobec potencjalnych sprawców);
- **funkcja kulturotwórcza** – wychowuje w duchu poszanowania instytucji i norm prawnych, które gwarantują utrzymanie ciągłości historycznej narodu i państwa; znajomość prawa podnosi poziom kultury społeczeństwa i przyczynia się do jego integracji.

Podstawowe zasady prawa

Dobre prawo stanowione przez władzę powinno być:

- stabilne,
- przejrzyste,
- opierać się na trwałych zasadach,
- zapewniać obywatelom poszanowanie i ochronę ich uprawnień oraz poczucie bezpieczeństwa.

Podstawowe
zasady prawa

Do najważniejszych zasad prawa należą:

- **Prawo nie działa wstecz** (zasada nieretroaktywności)

Państwo nie może ustanawiać prawa, które wywoła skutki dotyczące zdarzeń z przeszłości (np. podwyższyć podatki za miniony rok).

W prawie karnym wiąże się to z zasadą: **nie ma przestępstwa (winy), jeśli nie nastąpiło złamanie prawa**. Oznacza to, że nie można ukarać kogoś:

- za czyn, który w chwili popełnienia nie był przestępstwem zapisanym w kodeksie, a stał się nim w po wprowadzeniu nowych przepisów;
- surowiej niż wynika to z przepisów obowiązujących w chwili popełnienia czynu zabronionego.

- **Nieznajomość prawa szkodzi**

Jednym z obowiązków obywateli Rzeczypospolitej Polskiej jest przestrzeganie prawa. Zatem nie można się tłumaczyć z popełnionego czynu zabronionego brakiem znajomości obowiązujących przepisów.

Oczywiście nawet prawnicy nie znają wszystkich przepisów obowiązujących w Polsce. Jednak jeżeli świadomie podejmujemy jakieś działania, musimy znać prawo, które je reguluje. Na przykład: uczestniczymy w ruchu drogowym: jako piesi, rowerzyści czy kierowcy, więc musimy znać podstawowe przepisy o ruchu drogowym.

- **Prawo do obrony**

Gwarantuje je zarówno Konstytucja RP, jak i Kodeks postępowania karnego. Zgodnie z tą zasadą w trakcie procesu każdy ma prawo bronić się sam bądź korzystać z pomocy **obrońcy** (osoby uprawnionej: adwokata lub radcy prawnego). Oskarżony może mieć kilku obrońców, jednak nie więcej niż trzech.

Obowiązkiem obrońcy jest działanie wyłącznie na korzyść oskarżonego i podejmowanie niezbędnych kroków, które zapewnią obronę jego interesów.

Jeżeli sytuacja majątkowa oskarżonego nie pozwala na to, aby mógł on korzystać z obrońcy **z wyboru**, sąd na jego wniosek wyznacza **obrońcę z urzędu**. W określonych przypadkach, między innymi gdy oskarżony nie ukończył 18 lat lub jest osobą niepełnosprawną, posiadanie obrońcy jest obowiązkowe (obrona obligatoryjna)

- **Domniemanie niewinności**

To jedna z podstawowych zasad obowiązujących w procesie karnym – jest gwarantowana przez Konstytucję RP. Osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa nie może być uznana za winną do chwili, gdy jej wina nie zostanie udowodniona.

Złamanie którejkolwiek z ustanowionych zasad procesowych daje podstawę do zaskarżenia wyroku.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x6
Naczelna Rada
Adwokacka
Znajdziesz tu
informacje o roli
adwokata, zasadach
działania obrońców
z urzędu oraz kam-
panie edukacyjne
(np. „Adwokat przy-
daje się w życiu”).

Przedstaw konsekwencje łamania następujących zasad:

- a) prawo nie działa wstecz,
- b) domniemanie niewinności,
- c) nie ma winy bez prawa,
- d) nieznajomość prawa szkodzi.

Podstawowe gałęzie prawa

Prawo przestrzegane przez dane państwo można podzielić na międzynarodowe i wewnętrzne (krajowe). Prawo wewnętrzne stanowi zespół norm regulujących życie i zachowanie ludzi na terenie danego państwa. Do najważniejszych jego gałęzi należą:

- prawo konstytucyjne,
- prawo karne,
- prawo cywilne,
- prawo rodzinne i opiekuńcze,
- prawo administracyjne,
- prawo pracy,
- prawo finansowe.

Gałęzie prawa
wewnętrznego

Prawo konstytucyjne

Prawo konstytucyjne określa i reguluje podstawowe zasady ustroju politycznego państwa: zasadę suwerenności narodu, zasadę podziału władzy, przedstawicielstwa, pluralizmu politycznego, republikańskiej formy państwa. Jego normy określają też zasady ustroju gospodarczego, gwarantując prawo własności.

Prawo
konstytucyjne

Ta gałąź prawa wytycza strukturę i zakres kompetencji organów władzy państwowej i samorządowej oraz sposób ich kreowania (zgodnie z podstawowymi zasadami prawa wyborczego). Bardzo ważnym zadaniem prawa konstytucyjnego jest określenie miejsca jednostki w państwie przez przyznawanie praw i wolności oraz nakładanie obowiązków.

W skład prawa konstytucyjnego wchodzi:

- normy zawarte w konstytucji,
- przepisy ustaw zwykłych i innych aktów dotyczących ustroju państwa (np. prawo wyborcze do Sejmu i Senatu),
- ratyfikowane umowy międzynarodowe.

Normy zawarte w Konstytucji RP stanowią podstawę prawa konstytucyjnego.

Prawo karne

Prawo karne obejmuje zakazy i nakazy pewnych zachowań. Określa też stosowanie przez państwo przymusu za ich naruszenie. W jego ramach wyróżnia się prawo karne materialne, procesowe i wykonawcze.

Prawo karne

Źródłami prawa karnego są ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r.:

- Kodeks karny,
- Kodeks postępowania karnego,
- Kodeks karny wykonawczy.

Prawo cywilne

Prawo cywilne

Prawo cywilne reguluje stosunki majątkowe między osobami fizycznymi oraz fizycznymi i prawnymi jako równorzędnymi podmiotami prawa. W szczególności obejmuje ono problematykę związaną z:

- własnością i jej ochroną,
- użytkowaniem,
- sposobami zbycia czy obciążenia (prawo rzeczowe),
- umowami oraz trybem i warunkami ich zawarcia (prawo o zobowiązaniach),
- dziedziczeniem i jego zasadami (prawo spadkowe),
- niemajątkowymi stosunkami między obywatelami przez gwarancję ochrony dóbr osobistych (np. ochrona własności intelektualnej, danych osobowych),
- zasadami ochrony praw autorskich i wynalazczych.

Głównymi źródłami prawa cywilnego są ustawy:

- Kodeks cywilny,
- Kodeks postępowania cywilnego.

Prawo rodzinne i opiekuńcze

Prawo rodzinne i opiekuńcze reguluje stosunki majątkowe i niemajątkowe w ramach rodziny między małżonkami, rodzicami a dziećmi, rodzeństwem, przysposabiającymi a przysposobionymi. W tych przepisach zawarto:

- zasady zawarcia związku małżeńskiego, jego ustania i unieważnienia,
- prawa i obowiązki rodziców z tytułu sprawowania władzy rodzicielskiej,
- zasady realizacji obowiązku alimentacyjnego,
- zasady dotyczące adopcji, opieki i kurateli.

Źródłem tego prawa jest **Kodeks rodzinny i opiekuńczy**.

Prawo
rodzinne
i opiekuńcze

Prawo administracyjne

Prawo administracyjne normuje realizację procesów administracyjnych w państwie oraz reguluje i określa sposoby działania i organizację instytucji wdrażających te procesy (administracja państwa). Jego przepisy określają także tryb postępowania przed organami administracji państwowej i samorządowej.

Głównym źródłem prawa administracyjnego jest **Kodeks postępowania administracyjnego**.

Prawo
administracyjne

Prawo pracy

Prawo pracy obejmuje całokształt stosunków związanych z pracą podejmowaną dobrowolnie w celach zarobkowych i świadczoną na rzecz pracodawcy. Określa:

- sposoby nawiązania stosunku pracy (umowa o pracę, stosunek pracy w drodze powołania, stosunek pracy z wyboru),
- sposoby jego ustania (rozwiązanie umowy o pracę za porozumieniem stron, wypowiedzenie umowy, odwołanie, wygaśnięcie kadencji),
- prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy.

Źródłem prawa pracy jest **Kodeks pracy**.

Prawo pracy

Prawo finansowe

Prawo
finansowe

Prawo finansowe reguluje finanse publiczne, których istotą jest gromadzenie i podział zasobów pieniężnych przez państwo lub inną organizację publiczno-prawną (spółki cywilne i akcyjne, organizacje społeczne).

Przepisy finansowe regulują zasady:

- prawa podatkowego,
- prawa bankowego,
- prawa ubezpieczeń,
- finansowania przedsiębiorstw i innych podmiotów gospodarczych.

Prawo międzynarodowe

Prawo
międzynarodowe

Oprócz prawa wewnętrznego istnieje **prawo międzynarodowe** (prywatne i publiczne) oraz **prawo europejskie**.

• Prawo międzynarodowe prywatne

Ustala, który system prawny (prawo krajowe czy prawo innego państwa) ma być zastosowany w konkretnej sytuacji osobistej czy majątkowej obywateli polskich z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy. Dotyczy to między innymi roszczeń alimentacyjnych za granicą, ochrony własności intelektualnej oraz egzekwowania orzeczeń sądowych z zakresu prawa rodzinnego.

Źródłami tego prawa w Polsce są:

- Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe,
- Prawo międzynarodowe publiczne.

Prawo to reguluje stosunki między państwami i organizacjami międzynarodowymi oraz stanowi ogólne zasady i formy postępowania państw we wzajemnych relacjach. Dotyczy to chociażby reguł prawa dyplomatycznego i konsularnego oraz kwestii obywatelstwa.

Istotnym celem prawa międzynarodowego publicznego jest określenie warunków do pokojowego rozstrzygania sporów między państwami i do międzynarodowej współpracy (np. w zakresie ochrony praw człowieka).

Warunkiem niezbędnym do obowiązywania norm prawa międzynarodowego jest zgoda państwa na ich przestrzeganie. Naruszenie ustalonych zasad międzynarodowych może skutkować określonymi sankcjami dyplomatycznymi, politycznymi lub gospodarczymi.

UE nałożyła sankcje gospodarcze na Federację Rosyjską, po tym jak to państwo zaanektowało Krym, a tym samym złamało prawo międzynarodowe. Zdjęcie przedstawia uzbrojonych żołnierzy rosyjskich w Sewastopolu, blokujących ukraińską bazę wojskową (marzec 2014 r.).

Prawo Unii Europejskiej jest stanowione przez jej instytucje: Komisję Europejską, Radę Unii Europejskiej, Parlament Europejski i Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Prawo unijne ma pierwszeństwo przed prawem poszczególnych państw członkowskich. Wszystkie kraje są zobowiązane do przestrzegania prawa zapisanego w traktatach, rozporządzeniach i innych aktach prawnych Unii Europejskiej.

Prawo europejskie

Prawo kościelne

Szczególnym rodzajem prawa jest **prawo kościelne**. Jego normy odnoszą się wyłącznie do wspólnoty wiernych Kościoła lub innej grupy wyznaniowej.

W Kościele katolickim obowiązuje **prawo kanoniczne** regulowane przez Kodeks prawa kanonicznego z 1983 r. Obejmuje ono:

- ustrój wewnętrzny Kościoła (podział administracyjny, hierarchię),
- zasady funkcjonowania zgromadzeń zakonnych,
- zadania i obowiązki duchownych w zakresie katechizacji, sprawowania nabożeństw, udzielania sakramentów (np. chrzest, ślub kościelny) i pielęgnowania zewnętrznych aktów kultu kościelnego,
- system ewidencji wiernych (księgi parafialne),
- sankcje kościelne.

Prawo zwyczajowe

W społeczeństwie i państwie jest także miejsce na **prawo zwyczajowe**. To prawo niepisane, w mniejszym stopniu sformalizowane, przekazywane w formie ustnej. Nie pochodzi ono od ustawodawcy, ale wywodzi się z tradycji i zwyczaju.

W uzasadnionych przypadkach normy zwyczajowe uzupełniają przepisy prawne. Sąd rozstrzygający w danej sprawie, może odwołać się do ogólnie przyjętego zwyczaju (np. do niepisanego prawa rzetelności kupieckiej).

Twój
punkt
widzenia

Czy trzeba przestrzegać niepisanych zasad?

W wielu klasach funkcjonuje niepisane prawo: „Nie zajmujemy miejsca, na którym codziennie siada dana osoba”. Czy taki zwyczaj powinien być respektowany przez wszystkich?

Jak postąpić w sytuacji, gdy ktoś celowo łamie tę zasadę – to bluźnierstwo czy brak szacunku dla wspólnoty?

Prawem zwyczajowym jest np. niepisane prawo rzetelności kupieckiej.

Źródła prawa w RP

Źródła prawa
w Polsce

Zgodnie z artykułem 87 Konstytucji RP źródłami powszechnie obowiązującego prawa w Polsce są: konstytucja, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy oraz rozporządzenia. Ponadto wyróżnia się akty prawa miejscowego, których zasięg obowiązywania ogranicza się do węższego terytorium (np. gminy, powiatu) oraz akty wewnętrzne dotyczące zasad funkcjonowania różnych organów władzy i administracji państwowej.

Hierarchia aktów prawnych

Akty prawne podlegają określonej hierarchii. Ich moc i zasięg obowiązywania zależą od tego, jaki organ państwa je uchwalił. **Konstytucja** (ustawa zasadnicza) zajmuje najważniejsze miejsce. W dalszej kolejności są ustawy, rozporządzenia i akty niższej rangi (zob. schemat).

Akty prawne dzielą się na normatywne (np. ustawy) i nienormatywne (np. decyzje administracyjne). Regułą jest, iż **każdy akt niższego rzędu musi być zgodny z aktem wyższym w hierarchii**.

Konstytucja RP to najważniejszy akt normatywny w państwie. Określono w niej:

- zasady ustroju politycznego, społecznego i ekonomicznego państwa,
- strukturę i kompetencje organów władzy publicznej oraz sposób ich powoływania,
- prawa i obowiązki obywateli.

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Ustawy jako akty prawne zajmują miejsce tuż po Konstytucji RP. Uchwalane są wyłącznie przez Sejm i Senat w sposób w niej opisany. Niektóre z ustaw zawierają podstawowe, uporządkowane przepisy z danej gałęzi prawa. Noszą one nazwę **kodeksów** (np. Kodeks karny, Kodeks cywilny, Kodeks rodzinny i opiekuńczy).

Oprócz ustaw występują **akty prawne o mocy równej ustawie**. Może je wydawać Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów tylko podczas stanu wojennego i tylko wtedy, gdy Sejm nie może się zebrać na posiedzeniu.

Szczególnie ważne są akty powszechnie obowiązujące, czyli **umowy międzynarodowe** ratyfikowane przez Prezydenta RP:

- niewymagające zgody (umowy gospodarcze),
- wymagające zgody wyrażonej w ustawie (układ, traktat, konkordat) – są częścią porządku prawnego państwa; należy ich przestrzegać zgodnie z zasadą prawa międzynarodowego *pacta sunt servanda* – „umów należy dotrzymywać”; taka umowa ma pierwszeństwo przed ustawą, jeśli treści tej umowy nie da się pogodzić z przepisami ustawy.

Hierarchia aktów prawnych

KONSTYTUCJA

RATYFIKOWANE UMOWY
MIĘDZYNARODOWE

USTAWY

ROZPORZĄDZENIA

AKTY PRAWA
MIEJSCOWEGO

Zajrzyj
do źródła

Definicja **Ratyfikacja** – ostateczna zgoda na przyjęcie przez państwo podpisanej wcześniej umowy międzynarodowej, zwykle dokonywana przez głowę państwa.

Podpisanie traktatu akcesyjnego UE przez premiera Leszka Millera oraz ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza, 16 kwietnia 2003 r. w Atenach. Na jego mocy Polska i dziewięć innych państw stały się członkami Unii – 1 maja 2004 r.

Akty wykonawcze są wydawane na podstawie ustaw i służą do ich realizacji. W świetle obowiązującego w Polsce prawa są nimi **rozporządzenia**. Mogą one być wydawane jedynie przez organy określone w konstytucji. Prawo do wydawania rozporządzeń mają: Prezydent RP, Rada Ministrów, prezes Rady Ministrów, ministrowie kierujący poszczególnymi resortami, przewodniczący określonych komitetów przy Radzie Ministrów, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji.

**Twój
ruch**

Podaj, jaką moc prawną ma ratyfikowana umowa międzynarodowa względem ustawy. Jakie rozwiązanie przyjmuje się w przypadku sprzeczności tych aktów prawnych?

Prawo miejscowe

**Prawo
miejscowe**

Uprawnienia do tworzenia prawa miejscowego mają organy przedstawicielskie samorządu terytorialnego (sejmik województwa, rada powiatu, rada gminy) oraz niektóre organy państwa (wojewoda). W niektórych przypadkach prawotwórczy charakter mają zarządzenia stanowione przez wójtów, burmistrzów, prezydentów miast. Zawierają one na przykład przepisy porządkowe: ceny biletów obowiązujące w środkach komunikacji miejskiej, ograniczenie stref parkowania w miastach, wysokość opłat targowych.

Procedura ustawodawcza w Polsce

**Inicjatywa
legislacyjna**

Dzięki działaniom ustawodawczym państwo reguluje określone sfery życia społecznego, zapewniając ład i porządek oraz bezpieczeństwo obywateli. Proces legislacyjny jest złożony i wieloetapowy. Rozpoczyna się od **inicjaty-**

wy ustawodawczej wniesionej przez uprawniony do tego podmiot. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje:

- posłom (co najmniej 15) oraz komisjom sejmowym,
- Senatowi RP (w całości),
- Prezydentowi RP,
- Radzie Ministrów,
- grupie co najmniej 100 tys. obywateli mających prawa wyborcze.

W zależności od tego, kto podjął inicjatywę ustawodawczą, można mówić o poselskim, senackim, prezydenckim, rządowym lub obywatelskim projekcie ustawy.

Sam projekt może być rozpatrywany przez **komisje sejmowe**, które wyrażają opinię w sprawach przekazywanych pod obrady Sejmu. Taki projekt trafia do Marszałka Sejmu RP, który kieruje go do izby poselskiej, gdzie projekt jest rozpatrywany w trzech czytaniach.

Etapy procesu
legislacyjnego

W pierwszych dwóch czytaniach mogą być wnoszone poprawki. Podczas trzeciego Sejm uchwala ustawę **zwykłą większością głosów** (gdy więcej osób jest za wnioskiem niż przeciw), w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów (kworum). Ustawa uchwalona w tym trybie jest przekazywana do Senatu, który w ciągu 30 dni może:

Trzy czytania
w Sejmie

- pozostawić ustawę bez zmian,
- wprowadzić do niej własne poprawki,
- odrzucić ją w całości (weto senackie).

Ustawa przyjęta przez Senat zostaje przekazana przez Marszałka Sejmu Prezydentowi RP do podpisu.

Jeśli Senat ustawę odrzuci bądź wprowadzi do niej poprawki, ustawa wraca do Sejmu. Sejm **większością bezwzględną** (ponad 50% głosów przy obecności połowy ustawowej liczby posłów) może odrzucić niekorzystną uchwałę Senatu.

Po etapie parlamentarnym uchwalona ustawa trafia do Prezydenta RP. W ciągu 21 dni Prezydent może:

- podpisać ustawę,
- przekazać ją Trybunałowi Konstytucyjnemu w celu zbadania jej zgodności z Konstytucją RP,
- odmówić podpisania i zwrócić ustawę do ponownego rozpatrzenia przez Sejm (weto prezydenckie).

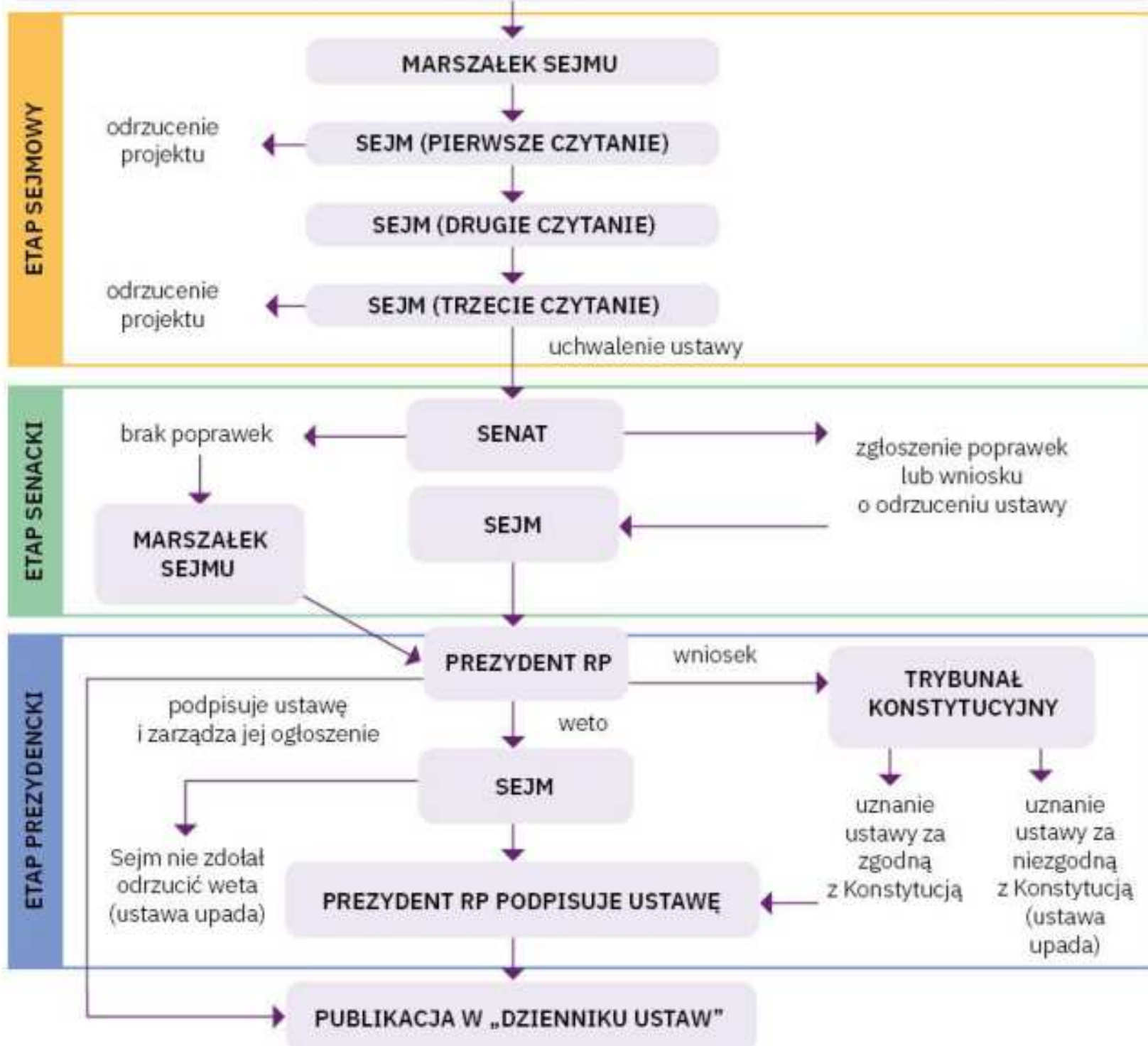
W przypadku pozytywnego orzeczenia Trybunału Prezydent nie może odmówić podpisania ustawy. Jeśli zawetowana przez Prezydenta ustawa zo-

stanie ponownie uchwalona przez Sejm **większością kwalifikowaną** 3/5 głosów, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów, Prezydent w terminie 7 dni musi ustawę podpisać.

Po podpisaniu ustawy przez Prezydenta oraz po zarządzeniu ogłoszenia jej w „Dzienniku Ustaw”, czyli **promulgacji ustawy**, kończy się proces legislacyjny. Ustawa wchodzi w życie zazwyczaj 14 dni po jej ogłoszeniu. Okres między opublikowaniem ustawy a jej wejściem w życie nazywa się *vacatio legis* (próżnowanie ustawy).

Inicjatywa ustawodawcza

Posłowie (grupa 15 posłów, komisje sejmowe) • Senat • Prezydent • Rząd • 100 tys. obywateli

Edyta Pustuła, Renata Antosik, Katarzyna Zapła, *Historia i wiedza o społeczeństwie. Egzamin gimnazjalny 2019. Vademecum*, Operon, Gdynia 2019.

Wydłużenie *vacatio legis* (nawet powyżej miesiąca) może wynikać z konieczności zapoznania się przez obywateli z treścią ustaw szczególnie ważnych z punktu widzenia politycznego czy społecznego. Tak było w przypadku wejścia w życie 1 stycznia 1999 r. czterech reform: administracji publicznej, edukacji, służby zdrowia i ubezpieczeń społecznych, które zostały podpisane i opublikowane w listopadzie 1998 r. Stosowanie *vacatio legis* jest słuszne w związku z obowiązującą w Polsce rzymską zasadą *ignorantia iuris nocet* (łac. nieznajomość prawa szkodzi).

 DZIENNIK USTAW RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Warszawa, dnia 6 października 2006 r. Nr 181	
Tytuł: Pod:	
ROZPORZĄDZENIA RADY MINISTRÓW:	
8126 — z dnia 19 września 2006 r. w sprawie szczególnych uprawnień udzielonych w trybie awaryjnym dla przedsiębiorców i ich pracowników	8126
8127 — z dnia 19 września 2006 r. zmieniająca rozporządzenie w sprawie szczególnych uprawnień udzielonych przedsiębiorcom i ich pracownikom w trybie awaryjnym dla przedsiębiorców i ich pracowników	8127
ROZPORZĄDZENIE PREZESA RADY MINISTRÓW	
8128 — z dnia 26 września 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nadania rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów	8128
ROZPORZĄDZENIA:	
8129 — Ministra Finansów z dnia 27 września 2006 r. w sprawie norm prawnych dotyczących z tytułu opłatowych przedsięwzięć	8129
8130 — Ministra Finansów z dnia 27 września 2006 r. w sprawie przekazywania i zmiany danych na podstawie danych projektów województwa przez Prezesa Rady Ministrów	8130
8131 — Ministra Gospodarki z dnia 19 września 2006 r. w sprawie wynagrodzeń, których podlega wykonawcom, którzy, mimo braku pełnego zakresu badań i opłat, wykonali prace w zakresie badań i opłat	8131
8132 — Ministra Sportu z dnia 22 września 2006 r. w sprawie wynagrodzeń i nagród dla osób, które	8132
8133 — Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 września 2006 r. w sprawie szczególnego zakresu informacji dotyczących sprawy skazania, umiarkowania przez sąd dyspozycji sądów krajowych lub sądów międzynarodowych	8133
8134 — Ministra Sprawiedliwości z dnia 6 września 2006 r. zmieniająca rozporządzenie w sprawie szczególnych i szczególnych zasad wyłączenia urzędników i innych pracowników sądów i prokuratury oraz ich pełnienia stażu urzędowego	8134
8135 — Ministra Transportu z dnia 26 września 2006 r. w sprawie warunków technicznych dla pojazdów samochodowych, które powinny odpowiadać przepisom o nagłaźni i opłatach z ubezpieczenia transportowych	8135
8136 — Ministra Zdravia z dnia 27 września 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie metod pobierania próbek określonych środków spożywczych do celów urzędowej kontroli produktów pochodzących z przygotowania próbek i wyrobów dla celów wstępnego badania określonych do celów badania jakości tych produktów	8136
WYROKI TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO	
8137 — z dnia 26 września 2006 r. w sprawie K 1/06	8137

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x7
Dziennik Ustaw

Strona tytułowa „Dziennika Ustaw”

Dzienniki urzędowe wraz z publikowanymi w nich aktami prawnymi

Publikacja aktu prawnego oznacza oficjalne podanie do wiadomości publicznej treści ustanowionego aktu. Miejscem takiej publikacji są dzienniki urzędowe.

Publikacja
aktów
prawnych

W „Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” publikuje się:

- konstytucję,
- ustawy,
- rozporządzenia z mocą ustawy,

- umowy międzynarodowe,
- rozporządzenia,
- orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów opublikowanych w „Dzienniku Ustaw”,
- akty dotyczące referendum, wyborów do Sejmu i Senatu, wyborów Prezydenta RP, wprowadzenia stanu wojennego, wyjątkowego i klęski żywiołowej.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x8
Monitor Polski

W „Monitorze Polskim” publikuje się:

- uchwały Sejmu (regulamin Sejmu, uchwalenie wotum nieufności lub wotum zaufania),
- uchwały Senatu (regulamin Senatu),
- część uchwał Rady Ministrów,
- zarządzenia Prezydenta wydawane na podstawie ustawy,
- orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w „Monitorze Polskim”.

W Dziennikach resortowych publikuje się:

- akty wydawane przez poszczególne ministerstwa, np. „Dziennik Urzędowy Ministra Finansów”.

W Dziennikach urzędowe województw publikowane zostają:

- akty prawa miejscowego; mogą być one publikowane także w formie obwieszczenia, np. obwieszczenie dotyczące wyborów lub kwalifikacji wojaskowej.

Od 2012 r. wszystkie dzienniki urzędowe są publikowane wyłącznie w formie elektronicznej.

Strona internetowa „Dziennika Ustaw RP”:
<http://www.dziennikustaw.gov.pl/>.

Ważnym źródłem prawa obowiązującego w Unii Europejskiej jest dla obywateli państw członkowskich **„Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”**. Ogłaszane są w nim akty prawne wydane przez organy UE.

- s. 208 • **Prawo międzynarodowe prywatne** wskazuje, który z systemów prawnych (krajowy czy zagraniczny) ma być zastosowany w konkretnej sytuacji życiowej lub majątkowej obywateli danego państwa dotyczącej prawa rodzinnego, cywilnego czy prawa pracy.
- s. 209 • **Prawo europejskie** stanowi normy obowiązujące w państwach Unii Europejskiej.
- s. 210 • **Źródłami prawa powszechnie obowiązującego w Polsce są: Konstytucja RP, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy, rozporządzenia.**
- s. 212 • Do innych źródeł prawa w Polsce należą: **akty prawa miejscowego**, które mają charakter lokalny i obowiązują na ograniczonym terytorium, **akty wewnętrzne** regulujące zasady działania organów władzy i administracji państwowej.
- s. 212 • **Inicjatywa legislacyjna przysługuje: Prezydentowi RP, grupie 15 posłów, Senatowi, Radzie Ministrów oraz co najmniej 100 000 obywateli.**
- s. 213 • W procesie legislacyjnym uczestniczą **posłowie** (etap sejmowy), **senatorowie** (etap senacki) oraz **prezydent** (etap prezydencki).
- s. 213 • Sejm rozpatruje **projekt ustawy** w trzech czytaniach. **Podczas trzeciego czytania następuje głosowanie za jego przyjęciem bądź odrzuceniem.**
- s. 215 • Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia i akty prawne dotyczące referendum, wyborów do Sejmu, Senatu i wyborów prezydenckich są publikowane w „**Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej**”.

Pytania i polecenia

1. Na czym polega różnica między normą prawną a normą moralną?
2. Wskaż elementy składowe: hipotezę, dyspozycję i sankcję poniższej normy prawnej.

Kto zawiera małżeństwo, pomimo że pozostaje w związku małżeńskim, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, art. 206.

3. Określ, do jakich rodzajów norm należy zaliczyć poniższe fragmenty Kodeksu cywilnego. Jeden z fragmentów zawiera dwa różne rodzaje norm. A.

Jeżeli nieruchomość nie ma odpowiedniego dostępu do drogi publicznej lub do należących do tej nieruchomości budynków gospodarskich, właściciel może żądać od właścicieli gruntów sąsiednich

ustanowienia za wynagrodzeniem potrzebnej służebności drogowej (droga konieczna).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, art. 145 § 1.

B.

Właściciel nie może się sprzeciwić użyciu, a nawet uszkodzeniu lub zniszczeniu rzeczy przez inną osobę, jeżeli to jest konieczne do odwrócenia niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio dobrom osobistym tej osoby lub osoby trzeciej. Może jednak żądać naprawienia wynikłej stąd szkody.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, art. 142 § 1.

C.

Za szkodę odpowiedzialny jest nie tylko ten, kto ją bezpośrednio wyrządził, lecz także ten, kto inną osobę do wyrządzenia szkody nakłonił albo był jej pomocny, jak również ten, kto świadomie skorzystał z wyrządzonej drugiej szkody.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, art. 422.

4. Wyjaśnij, dlaczego nieznanomość prawa szkodzi.
5. Na podstawie znanych ci przykładów określ, jakiego rodzaju następstwa grożą państwu, które nie przestrzega norm prawa międzynarodowego.
6. Określ, które gałęzie prawa zawierają regulacje dotyczące następujących spraw:
 - a) konflikt graniczny między dwoma państwami,
 - b) udzielenie sakramentu małżeństwa,
 - c) kompetencje Prezydenta RP w stosunku do władzy sądowniczej,
 - d) rodzaje i wysokość podatków,
 - e) zasady odbywania kary pozbawienia wolności,
 - f) sposoby dziedziczenia,
 - g) ograniczenie władzy rodzicielskiej,
 - h) zwolnienie pracownika z pracy.
7. Wyjaśnij szczególne miejsce konstytucji w polskim systemie prawnym.
8. Wskaż różnice między zwykłą, bezwzględną i kwalifikowaną większością głosów podczas uchwalania ustawy.
9. Omów przebieg procesu stanowienia prawa w Polsce.

Na tej
lekcji ▶

- poznasz podstawowe instytucje prawne prawa rodzinnego;
- dowiesz się, jakie prawa i obowiązki dotyczą rodziny.

Ogół stosunków wynikających z małżeństwa, powiązań rodzinnych, a także związanych z opieką i kuratelą reguluje **prawo rodzinne i opiekuńcze**. W polskim prawie przyjmuje się rozumienie rodziny jako związek kobiety i mężczyzny połączonych węzłem małżeńskim oraz pozostające na wspólnym utrzymaniu dzieci.

Relacje między małżonkami, rodzicami i dziećmi oraz między rodzeństwem stanowią przedmiot regulacji prawnej. Odnoszą się do nich również normy moralne, obyczajowe i religijne.

Źródłem prawa rodzinnego i opiekuńczego w Polsce jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy uchwalony 25 lutego 1964 r. (Dz.U. Nr 9, poz. 59 z 1964 z późn. zm.).

Małżeństwo

Małżeństwo

Małżeństwo to usankcjonowany przez prawo trwały i równoprawny związek między kobietą a mężczyzną. Zawierają oni małżeństwo po złożeniu zgodnych oświadczeń woli przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego w obecności dwóch pełnoletnich świadków.

Zajrzyj
do źródła

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Małżeństwo
w Kościele
lub związku
wyznaniowym

Małżeństwo może być zawarte również wtedy, gdy kobieta i mężczyzna biorą ślub w Kościele lub związku wyznaniowym. Wówczas w obecności duchownego i dwojga świadków zgodnie oświadczają, że pragną jednocześnie zawrzeć małżeństwo podlegające prawu polskiemu. Duchowny sporządza dokument stwierdzający, że oświadczenia woli zostały złożone w jego obecności. Dokument podpisują również małżonkowie i świadkowie. Duchowny jest zobowiązany do przestania zaświadczenia do właściwego urzędu stanu cywilnego w ciągu pięciu dni. Na tej podstawie kierownik urzędu stanu cywilnego sporządza akt zawarcia małżeństwa.

Śluby kościelny i wyznaniowy wywołują takie same skutki prawne, jak ślub cywilny. W Polsce takie rozwiązanie w przypadku Kościoła katolickiego regulują przepisy konkordatu (umowy między Kościołem katolickim a danym państwem). W przypadku innych wspólnot wyznaniowych przepisy zawarto w ustawach o stosunkach między państwem a niektórymi Kościołami i związkami wyznaniowymi.

Ślub kościelny zawierany w Kościele katolickim, nazywany ślubem konkordatowym, wywołuje takie same skutki prawne, jak ślub zawarty przed urzędnikiem stanu cywilnego (ślub cywilny). Jednak warunkiem tego jest dopełnienie przez duchownego i urzędnika stanu cywilnego niezbędnych formalności.

Przeszkody dla zawarcia małżeństwa

Bezwzględnymi przeszkodami dla zawarcia małżeństwa są:

- **ubezwłasnowolnienie całkowite** – pozbawienie zdolności do czynności prawnych z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, alkoholizmu, narkomanii,
- **pozostawanie w ważnym związku małżeńskim** – bigamia, wielożeństwo,
- **pokrewieństwo w linii prostej** – na przykład: syn i matka, ojciec i córka oraz **pokrewieństwo z rodzeństwem**, zarówno rodzonym, jak i przyrodnim,
- **pozostawanie w stosunku przysposobienia** (adopcji).

Przeszkodą mogą być również **choroba psychiczna** lub **niedorozwój umysłowy** jednego z narzeczonych. Jeżeli jednak ich stan zdrowia i umysłu nie zagraża małżeństwu i przyszłym dzieciom, sąd może zezwolić na ślub.

Przeszkody
dla zawarcia
małżeństwa

Nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego **powinowaci w linii prostej** (teściowa – zięć, synowa – teść). Jednak z ważnych powodów sąd może zezwolić na taki ślub.

Warunkiem zawarcia małżeństwa jest ukończenie **18 roku życia**, ale z ważnych przyczyn sąd może zezwolić na to kobiecie, która ukończyła 16 lat.

Jeśli małżeństwo zostało zawarte z naruszeniem prawa (złamanie bezwzględnej przeszkody), sąd może je **unieważnić** (jakby nie istniało od początku i nie zrodziło skutków prawnych).

Ustawowa wspólność majątkowa

Ustawowa
wspólność
majątkowa

Kobieta i mężczyzna, zawierając związek małżeński, zobowiązują się do **wspólnego pożycia**, czyli więzi duchowej, fizycznej, ekonomicznej oraz wierności, lojalności i wzajemnej pomocy. Ważnym skutkiem zawarcia małżeństwa jest **ustawowa wspólność majątkowa**. Powstaje ona z mocy samego prawa i obejmuje wspólny dorobek małżonków podczas trwania ich związku (wynagrodzenie za pracę, dochody z majątku wspólnego itp.).

Majątek
odrębny

Wspólności majątkowej nie stanowi **majątek odrębny** małżonków. W jego skład wchodzi:

- majątek nabyty przed zawarciem związku (np. oszczędności, mieszkanie, samochód) lub środki pochodzące z jego sprzedaży,
- majątek nabyty w wyniku darowizny lub spadku,
- przychody z nagród zdobytych przez jednego z małżonków,
- prawa autorskie i związane z tym przychody,
- świadczenia z tytułu odszkodowania za utratę zdrowia czy uszkodzenie ciała lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę,
- przedmioty służące do zaspokajania osobistych potrzeb (np. laptop, tablet).

W czasie trwania wspólnoty ustawowej małżonkowie mogą samodzielnie dokonywać czynności związanych ze zwykłym zarządkiem rzeczy (zakupy w sklepie spożywczym, kupno odzieży itp.). Jednak przy dokonywaniu czynności prawnej przekraczającej zwykły zarządek każdorazowo jest wymagana zgoda współmałżonka wyrażona w przewidzianej formie (np. forma aktu notarialnego przy zakupie działki budowlanej).

Wspólność majątkowa umowna

Wspólność
majątkowa
umowna

Na mocy umowy zawartej w formie aktu notarialnego małżonkowie mogą dokonywać **rozszerzenia**, **ograniczenia** lub **zniesienia** wspólności ustawowej. Umowę taką można sporządzić jeszcze przed zawarciem małżeństwa (intercyza).

Z ważnych powodów, np. skłonności współmałżonka do hazardu, każdy z małżonków może wystąpić do sądu o zniesienie zarówno wspólności umownej, jak i ustawowej.

Ustanie małżeństwa

Do przyczyn **ustania** małżeństwa należą śmierć współmałżonka (lub uznanie go za zmarłego) oraz rozwód. **Rozwód** jest orzekany przez sąd okręgowy w przypadku trwałego i zupełnego rozkładu pożycia i wobec braku nadziei na jego wznowienie.

Podstawę wszczęcia postępowania rozwodowego stanowi wniesienie do sądu **pozwu o rozwód**. Składa go **powód**, a adresatem jest **pozwany**. Rozwód może być orzekany z winy pozwanego (w takim przypadku orzeka się również wysokość alimentów świadczonych na rzecz małoletnich dzieci). Na zgodny wniosek stron sąd udziela rozwodu bez orzekania o winie którejkolwiek z małżonków.

W razie trwałego rozkładu pożycia każdy z małżonków może wystąpić o **separację**. Orzeczenie separacji pociąga skutki podobne jak w przypadku rozwodu, z tą jednak różnicą, że małżonkowie nie mogą zawrzeć nowego związku.

Pokrewieństwo i powinowactwo

Członków rodziny łączą więzy krwi i pochodzenie od wspólnego przodka. Prawo określa to zjawisko mianem **pokrewieństwa**. Wyróżnia się dwa jego rodzaje:

- pokrewieństwo w **linii prostej** – istnieje w przypadku, gdy jedna osoba pochodzi bezpośrednio od drugiej (dziadek – syn – wnuk itd.);

- pokrewieństwie w **linii bocznej** – osoby mają wspólnego przodka, jednak nie pochodzą jedna od drugiej (ciotka – siostra matki, wujek – brat matki, stryj – brat ojca).

Prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa są wymienione w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, Kodeksie cywilnym oraz Kodeksie karnym (prawo do odmowy zeznań przez bliskiego krewnego oskarżonego).

Stopień pokrewieństwa określa się liczbą kolejnych urodzeń aż do wspólnego przodka.

Związek między małżonkiem a krewnymi współmałżonka określa się jako **powinowactwo**. Powinowatymi są: zięć i teściowa, synowa i teść, a także rodzeństwo jednego z małżonków wobec drugiego (szwagier, bratowa). Powinowactwo wygasa jedynie w chwili unieważnienia małżeństwa.

Przysposobienie

Przysposobienie

Przysposobienie dziecka, zwane inaczej adopcją, to prawnorodzinny stosunek między przysposabiającym a przysposobionym, podobny do stosunku istniejącego między rodzicami a dziećmi. Celem i funkcją adopcji jest zapewnienie dziecku pozbawionemu normalnie funkcjonującej rodziny prawidłowego rozwoju, wychowania i właściwego utrzymania.

Stosunek przysposobienia powstaje na mocy orzeczenia sądu. Osobą przysposabiającą może być jedynie ktoś o pełnej zdolności do czynności prawnych, cieszący się nieposzlakowaną opinią i mający dobry status ekonomiczny. Ponadto między stronami musi istnieć odpowiednia różnica wieku (najczęściej przyjmuje się jako minimalną różnicę 15–18 lat). W przypadku gdy przysposabiany ukończył 13 rok życia, niezbędna jest jego zgoda.

Władza rodzicielska

Władza rodzicielska

Dzieci aż do pełnoletniości podlegają **władzy rodzicielskiej**. Obejmuje ona ogół praw i obowiązków przysługujących rodzicom, które na nich spoczywają z tytułu posiadania dziecka. Dotyczy to w szczególności prawa i obowiązku do sprawowania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka, do jego wychowania.

Do obowiązków rodziców należą:

- stała troska o fizyczny i duchowy rozwój dziecka,
- **łożenie na potrzeby dziecka** (alimentacja),
- zapewnienie dziecku odpowiedniego do jego zdolności przygotowania do pracy,
- jeżeli dziecko posiada majątek nabyty wskutek darowizny czy zapisu testamentowego – sprawowanie pieczy nad tym majątkiem i zarządzanie nim z pożytkiem dla dziecka.

Obowiązek
alimentacyjny

Zarządzanie majątkiem dziecka

- Rodzice nie mogą bez zgody sądu przekraczać zasad zwykłego zarządu majątkiem dziecka – na przykład nie mogą dzierżawić jego nieruchomości.
- Dochód z tego majątku muszą przeznaczać na utrzymanie dziecka i jego rodzeństwa.
- Zarząd rodziców nad majątkiem dziecka ustaje po osiągnięciu przez nie pełnoletności.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xa
Ministerstwo
Sprawiedliwości
Znajdziesz na tej
stronie informacje
o kwestiach związa-
nych z obowiązkiem
alimentacyjnym.

Do obowiązków dziecka pozostającego pod opieką rodziców należą:

- posłuszeństwo,
- wykonywanie poleceń każdego z nich.

Zarówno rodzice, jak i dzieci powinni wzajemnie się wspierać. Jeżeli mieszkające u rodziców dziecko (także pełnoletnie) ma dochody z własnej pracy, powinno przyczyniać się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny.

Rodzice, będąc przedstawicielami ustawowymi dziecka, dokonują w jego imieniu czynności prawnych, ale również odpowiadają za jego zobowiązania. Pewne elementy władzy rodzicielskiej (np. obowiązek alimentacyjny) nie ustają pomimo osiągnięcia przez dziecko pełnoletności. Ma to zastosowanie w przypadku, gdy dziecko kontynuuje naukę i nie może samodzielnie się utrzymać (np. obowiązek alimentacyjny aż do ukończenia nauki).

Dziecko, które jest na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, jest obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie.

Niewłaściwe sprawowanie władzy rodzicielskiej

Jeśli rodzice wykonują niewłaściwie swoje obowiązki, mogą spotkać się z konsekwencjami przewidzianymi przez prawo. Są to:

- **Ograniczenie władzy rodzicielskiej**

W przypadku, gdy dobro dziecka jest zagrożone, sąd opiekuńczy może zarządzić ograniczenie władzy rodzicielskiej (np. stały nadzór kuratora sądowego, umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej).

- **Zawieszenie władzy rodzicielskiej**

Jeśli pojawią się przemijające przeszkody w wykonywaniu władzy rodzicielskiej (np. długotrwała choroba rodziców), sąd może orzec **zawieszenie władzy** do chwili ustania takiej przeszkody.

- **Pozbawienie władzy rodzicielskiej**

Jeżeli rodzice nadużywają swojej władzy lub rażąco zaniedbują swoje obowiązki względem dziecka (np. nakłaniają je do przestępstwa, demoralizują, stosują przemoc fizyczną), sąd **pozbawia ich władzy rodzicielskiej** i orzeka o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce wychowawczej.

Twój
ruch

Zastanów się nad źródłem i słusznością postawy prezentowanej przez rodzica na rysunku.

Podsumowanie lekcji

- **Małżeństwo** jest prawnym związkiem między kobietą a mężczyzną, zawartym po złożeniu zgodnych oświadczeń woli przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego w obecności dwóch pełnoletnich świadków. ► s. 220
- Bezwzględne **przeszkody dla zawarcia związku małżeńskiego** to: pozostawanie w ważnym związku małżeńskim, ubezwłasnowolnienie całkowite, pokrewieństwo w linii prostej, powinowactwo i stosunek przysposobienia. Małżeństwo nie może być zawarte między rodzeństwem oraz przez osoby niepełnoletnie. Z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie związku kobiecie po ukończeniu przez nią 16 lat. Jeżeli mimo tych przeszkód małżeństwo zostaje zawarte, z mocy prawa podlega unieważnieniu. ► s. 221
- Jednym ze **skutków zawarcia małżeństwa** jest powstanie **ustawowej wspólnoty majątkowej**. W jej skład nie chodzi odrębny majątek małżonków (np. mienie nabyte przed zawarciem związku). Małżonkowie mogą rozszerzyć, ograniczyć lub znieść wspólnotę majątkową poprzez zawarcie umowy. ► s. 222
- **Przysposobienie** to stosunek prawnorodzinny, który powstaje między przysposobionym a przysposabiającym na mocy orzeczenia sądu. ► s. 224
- **Władza rodzicielska** to ogół praw i obowiązków posiadanych przez rodziców do chwili uzyskania przez dziecko pełnoletniości. ► s. 224
- **Obowiązek alimentacyjny** to obowiązek dostarczania środków utrzymania oraz środków wychowania. ► s. 225

Pytania i polecenia

1. Przedstaw warunki zawarcia związku małżeńskiego. Z czego one wynikają?
2. Wskaż podobieństwa i różnice między ustawową a umowną wspólnotą majątkową.
3. Określ prawa i obowiązki rodziców i dziecka.
4. Na czym polega obowiązek alimentacyjny w polskim prawie?

Na tej
lekcji ►

- poznasz podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i zobowiązaniowego w RP;
- dowiesz się, jakie są działy Kodeksu cywilnego;
- poznasz podstawowe instytucje prawne prawa rzeczowego i spadkowego w Polsce;
- prześledzisz przebieg postępowania cywilnego;
- nauczysz się, jak napisać pozew.

Źródło prawa cywilnego

Prawo cywilne

Prawo cywilne obejmuje system norm regulujących stosunki majątkowe i niemajątkowe (osobiste) między osobami fizycznymi i osobami prawnymi (zob. poniżej) będącymi równorzędnymi podmiotami prawa.

Podstawowym źródłem prawa cywilnego jest **Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny**.

Kodeks wyróżnia cztery działy prawa cywilnego: część ogólną, prawo rzeczowe, prawo o zobowiązaniach oraz prawo spadkowe.

Kodeks cywilny

Działy prawa
cywilnego

Podstawowe pojęcia części ogólnej prawa cywilnego

Podmiotami stosunków cywilnoprawnych są osoby fizyczne i prawne. **Osobą fizyczną** od chwili urodzenia jest każdy człowiek, a **osobą prawną** – każda jednostka organizacyjna mająca zdolność do czynności prawnych (skarb państwa, jednostki samorządu terytorialnego, partie polityczne, stowarzyszenia, fundacje, spółki itp.). Taką zdolność dana instytucja uzyskuje z chwilą wpisania jej do odpowiedniego rejestru (Krajowego Rejestru Sądowego).

Podmioty
prawa
cywilnego

Czynność prawna to świadome działanie osoby (lub osób) polegające na złożeniu oświadczenia woli w celu wywołania skutków prawnych przez ustanowienie, zmianę lub ustanie stosunku prawnego (np. zawarcie małżeństwa, zniesienie współwłasności, rozwiązanie umowy dzierżawy).

Zdolność prawną, czyli bycie podmiotem praw i obowiązków, nabywa każdy człowiek z chwilą urodzenia. Dziecko, mające zdolność prawną, nie może podejmować ważnych czynności prawnych (np. zawierać umowy kupna-sprzedaży nieruchomości czy umowy dzierżawy). Taką możliwość daje **zdolność do czynności prawnych**, czyli zdolność do tego, aby przez własne działania móc nabywać prawa i zaciągać zobowiązania. Warunkiem uzyskania pełnej zdolności prawnej jest osiągnięcie pełnoletniości oraz całkowita poczytalność.

Zdolność
prawną

W prawie polskim pełnoletniość nabywa się wraz z ukończeniem 18 roku życia.

Ograniczoną zdolność do czynności prawnych uzyskuje małoletni po ukończeniu 13 lat. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna. Gdy jednak osoba nieposiadająca zdolności do czynności prawnych zawarła umowę, która należy do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa ta staje się ważna z chwilą jej wykonania. Dotyczy to między innymi zakupu przez dziecko na przykład ciastek czy zeszytów.

Zdolność do
czynności
prawnych

Czynność dokonana przez osobę mającą ograniczoną zdolność do czynności prawnych ważna jest jedynie wtedy, gdy wyrazi na nią zgodę przedstawiciel ustawowy tej osoby (np. rodzice zezwalają czternastolatkowi na sprzedaż używanego odtwarzacza DVD).

Zakup lub sprzedaż nieruchomości wymaga formy aktu notarialnego.

Pośrednicy
czynności
prawnych

dziecka z mocy ustawy są jego rodzice, a przedstawicielem przysposobianego dziecka – przysposabiający. **Pełnomocnikiem** jest osoba, która z woli mocodawcy reprezentuje jego interesy, może dokonywać czynności w jego imieniu, prowadzić zarząd rzeczy itp. Pełnomocnikiem może być adwokat lub radca prawny reprezentujący interesy klienta przed sądem.

W prawie cywilnym istnieje dowolność co do form czynności prawnych. Jednak w niektórych przypadkach Kodeks cywilny zastrzega formy szczególne dla określonej czynności. Są to między innymi **forma pisemna** (sporządzenie testamentu) czy **forma aktu notarialnego** (wymagana w przypadku kupna lub sprzedaży nieruchomości).

Czynności prawne mogą być dokonywane zarówno osobiście, jak i za pośrednictwem drugiej osoby. Dotyczy to instytucji przedstawicielstwa i pełnomocnictwa. **Przedstawicielami** niepełnoletniego

Podstawowe pojęcia części prawa o zobowiązaniach

Zobowiązanie

W wyniku podejmowanych czynności prawnych nabywa się prawa (np. konsekwencją zawarcia umowy kupna-sprzedaży jest prawo własności do nabytej rzeczy), a także zaciąga się zobowiązania.

Definicja **Zobowiązanie** – stosunek cywilnoprawny między **wierzycielem a dłużnikiem**. Wierzycielowi przysługuje prawo żądania od dłużnika określonego zachowania (świadczenia), które dłużnik powinien spełnić.

Świadczenie, jako element zobowiązania, może polegać na działaniu (lub zaniechaniu działania), do którego dłużnik jest zobowiązany względem wierzyciela. Na przykład: dłużnik musi dostarczyć towar opłaconego już przez wierzyciela. **Uprawnienie** przysługujące wierzycielowi określa się jako **wierzycielność**, a **obowiązek świadczenia** spoczywający na dłużniku to **dług**.

Powstanie zobowiązania

Zobowiązania wynikają z różnych sytuacji. Powstają w związku z zawarciem umowy, aktem administracyjnym, koniecznością naprawienia szkody lub nabyciem korzyści czyimś kosztem.

- **Umowa**

Zobowiązanie najczęściej wynika z **umowy zawartej zgodnie z wolą dwóch stron**. W przypadku umów dwustronnych obydwie strony umowy są jednocześnie wierzycielem i dłużnikiem. W przypadku umowy kupna-sprzedaży nabywca określonej rzeczy jako wierzyciel może się domagać od sprzedającego wydania tej rzeczy i jednocześnie jest zobowiązany do zapłacenia sprzedającemu ustalonej w umowie ceny. Sprzedający po otrzymaniu ustalonej zapłaty musi tę rzecz niezwłocznie wydać nowemu właścicielowi.

- **Naprawienie szkody**

Źródłem zobowiązania może być również **obowiązek naprawienia szkody**, do której doszło wskutek działań dłużnika.

Przypuśćmy, że dwaj rolnicy mają gospodarstwa graniczące bezpośrednio ze sobą. Jeden z nich uprawia na polu rzepak i stosuje opryski chemiczne. Drugi natomiast hoduje pszczoły. Jeśli w wyniku tych oprysków dochodzi do wymarcia roju pszczół właściciela pasieki, poszkodowany (wierzyciel) ma prawo domagać się odszkodowania od osoby, która przyczyniła się do szkody (dłużnika). To przykład obowiązku naprawienia szkody.

- **Bezpodstawne wzbogacenie**

Do zobowiązania dochodzi również w przypadku **bezpodstawnego wzbogacenia**, czyli nabycia korzyści majątkowej kosztem innej osoby (np. w wyniku omyłkowego przelewu bankowego).

- **Akt administracyjny**

Zobowiązanie może wynikać z **aktu administracyjnego** (np. zobowiązanie określonych przez organ administracyjny instytucji czy osób do wykonania prac związanych z usuwaniem skutków klęski żywiołowej). Takie zobowiązanie powinno być wykonane:

- w sposób zgodny z jego treścią i celem społeczno-gospodarczym, z zasadami współżycia społecznego oraz z ustalonym zwyczajem;
- w terminie wynikającym z treści zobowiązania bądź z jego charakteru (wydanie rzeczy szybko psującej się, np. odłowionej ryby, powinno nastąpić niezwłocznie po zakupie).

Wierzyciel **jest zobowiązany do współdziałania z dłużnikiem** przy wykonywaniu treści zobowiązania (np. właściciel rekonstruowanego budynku winien zapewnić wykonawcy przebudowy możliwość wykonania świadczenia).

Prawo rzeczowe

Prawo
rzeczowe

W systemie prawa cywilnego ważną rolę odgrywa **prawo rzeczowe**. Reguluje ono formy i sposoby korzystania z rzeczy (nieruchomości i ruchomości).

Definicje **Nieruchomość** – grunt, trwale z nim związane budynki oraz przestrzeń nad i pod jego powierzchnią.

Rzecz ruchoma – wszystko to, co można przewieźć, przenieść, czemu można zmienić położenie bez naruszenia pierwotnej substancji (np. inwentarz żywy, meble, maszyny rolnicze, sprzęt AGD).

Przepisy określają także inne formy korzystania z rzeczy. Wśród nich znajdują się: użytkowanie wieczyste, dzierżawa, służebność, spółdzielcze prawo do lokalu.

Prawo własności jest najszerszym prawem do korzystania z rzeczy i pobierania z niej pożytków (korzyści). Zgodnie z prawem wyłącznie właściciel rzeczy może:

- **posiadać** tę rzecz – faktycznie nią dysponować,
- **korzystać** z niej – czyli czerpać korzyści z rzeczy,
- **rozporządzać** rzeczą – czerpać z niej korzyści, sprzedawać lub podarować ją innej osobie, rozporządzać na wypadek śmierci, obciążać ograniczonymi prawami rzeczowymi).

Twój
punkt
widzenia

Prawo do własności – pełna swoboda czy odpowiedzialność?
Czy prawo własności powinno dawać właścicielowi pełną swobodę w korzystaniu z rzeczy? Czy ograniczenia w prawie własności są sprawiedliwe, jeśli chronią interesy społeczne, np. dotyczą ochrony środowiska lub bezpieczeństwa publicznego?

Posiadanie rzeczy ≠ własność

Posiadaczem jest osoba, która posiada daną rzecz, ale też ta, która ją użytkuje. Można więc posiadać rzecz i jednocześnie nie mieć do niej tytułu własności. Przykłady:

- Skradziony motocykl nie jest własnością złodzieja, mimo że znajduje się w jego posiadaniu (jest to posiadanie w złej wierze).

- Osoba, która kupuje samochód w wyniku umowy leasingu, musi spełnić wszystkie warunki tej umowy (spłacić kredyt), aby stać się właścicielem. Do tego czasu jest posiadaczem pojazdu, którego własność należy do banku udzielającego kredytu. Jednak w pewnych przypadkach przepisy ograniczają korzystanie z własności.

Przykładem ograniczenia w korzystaniu z własności jest zakaz wyrębu drzew na terenie własnej posesji bez odpowiedniego zezwolenia.

Zrób badanie wśród kolegów i koleżanek. Poproś ich o odpowiedzi na pytanie: „Czy kiedykolwiek ktoś korzystał z waszej rzeczy (np. laptopu, telefonu, książki) bez waszej zgody?”. Następnie podzielcie się refleksjami na temat:

- Jakie konsekwencje mogłyby wynikać z nielegalnego posiadania rzeczy?
- Jakie działania możecie podjąć, by dochodzić swoich praw?

Twój
ruch

Sposoby nabycia prawa własności

W prawie rzeczowym i spadkowym wyróżnia się następujące sposoby nabycia prawa własności:

Prawo
własności

- **przeniesienie własności na podstawie umowy** – najczęściej jest to umowa sprzedaży, inne przypadki to: umowa darowizny, zamiany, na przykład mieszkania, przeniesienie własności w zamian za rentę (starsze osoby mogą otrzymać rentę w zamian za przepisanie prawa własności do

mieszkania na firmę ubezpieczeniową, która staje się jego właścicielem po śmierci tej osoby);

- **zasiedzenie** – polega na uzyskaniu prawa własności po upływie wymaganego czasu posiadania; na przykład uzyskaniem prawa własności w taki sposób będzie nieprzerwane posiadanie samoistne (powstałe niezależnie) gruntu rolnego przez okres 20 lat (30 lat, jeżeli uzyskano go w złej wierze) lub rzeczy ruchomej przez 3 lata (nie dotyczy rzeczy skradzionych);
- **nabycie w drodze egzekucji sądowej**, na przykład w drodze licytacji zajętych przez komornika nieruchomości lub rzeczy;
- **nabycie w drodze dziedziczenia**, nabycie prawa do spadku.

Twój
punkt
widzenia

Nabycie prawa własności jest łatwiejsze czy trudniejsze w XXI w.? Czy współczesne metody nabywania prawa własności, takie jak zasiedzenie czy licytacja, są sprawiedliwe? Czy pewne formy, na przykład użytkowanie wieczyste, są lepsze dla osób, które nie chcą od razu pełnej własności, ale potrzebują mieszkania?

Utrata prawa własności najczęściej odbywa się w wyniku sprzedaży, darowizny lub zamiany. Porzucenie rzeczy nie oznacza utraty prawa własności do niej.

Prawo własności rzeczy może należeć do jednej bądź kilku osób. Jeśli jedna rzecz jest przedmiotem własności kilku osób, mamy do czynienia ze **współwłasnością**. Może to być na przykład mieszkanie, dom lub gospodarstwo, do którego prawo własności mają małżonkowie lub rodzeństwo.

Użytkowanie wieczyste

Definicja **Użytkowanie wieczyste** – długotrwałe użytkowanie przez osobę fizyczną lub prawną gruntu, który stanowi własność skarbu państwa lub jednostki samorządu terytorialnego (gminy lub związku gmin).

Oddanie gruntu w użytkowanie wieczyste następuje w drodze umowy (wymagana jest forma aktu notarialnego) zawartej między właścicielem a użytkownikiem na okres do 99 lat, ale nie krócej niż na 40 lat. Prawo użytkowania wieczystego może być przeniesione na inną osobę, na przykład wskutek dziedziczenia.

Użytkownicy wieczystości nieruchomości, na których znajdują się między innymi domy jednorodzinne lub wielorodzinne (w których co najmniej poło-

wę lokali zajmują lokale mieszkalne), od 1 stycznia 2019 r. są właścicielami tych gruntów. Przekształcenie prawa użytkowania wieczystego takich gruntów w prawo własności jest odpłatne.

Ograniczone prawa rzeczowe

Istnieją też **ograniczone prawa rzeczowe**. Są to między innymi: użytkowanie, służebność, hipoteka, księga wieczysta, zastaw, spółdzielcze prawo lokatorskie do lokalu spółdzielczego.

• Użytkowanie

Polega na możliwości **używania** przez osobę do tego uprawnioną (użytkownika) rzeczy będącej własnością innej osoby oraz czerpania z niej korzyści. Prawo to dotyczy rzeczy ruchomych (użytkowanie samochodu) i nieruchomości (dom, mieszkanie, gospodarstwo rolne). Prawo użytkowania wygasa w przypadku niewykonywania go przez 10 lat.

• Służebność

Wyraża się między innymi w obciążeniu jednej nieruchomości w celu podniesienia użyteczności innej. Przykładem jest tak zwana droga konieczna, czyli udostępnienie na przykład przejazdu przez pole do nieruchomości sąsiada, który nie ma dostępu do drogi.

• Hipoteka

To ograniczone prawo rzeczowe, które jest rodzajem zabezpieczenia świadczenia pieniężnego, na przykład kredytu bankowego (kredyt hipoteczny). W przypadku braku spłaty długu wierzyciel może odzyskać należność po sprzedaży nieruchomości objętej hipoteką. Hipotekę ustanawia się przez umowę między właścicielem nieruchomości a wierzycielem oraz wpis do księgi wieczystej.

• Zastaw

Polega na zabezpieczeniu określonej wierzytelności (spłaty długu z tytułu kredytu) przez obciążenie **rzeczy ruchomej** (np. samochodu, maszyn rolniczych) będącej własnością dłużnika. Wierzyciel może zaspokoić swoje prawa z rzeczy zastawionej niezależnie od tego, czy zmieniła ona właściciela, czy nie. Pożyczek pod zastaw udzielają na przykład **lombardy**.

Lombard – instytucja udzielająca pożyczek pod zastaw ruchomości, zazwyczaj na wysoki procent; nazwa pochodzi od Lombardii – włoskiej prowincji, której kupcy prowadzili takie zakłady.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xb
Ustawa z dnia
20 lipca 2018 r.
o przekształceniu
prawa użytkowania
wieczystego gruntów
zabudowanych na
cele mieszkaniowe
w prawo własności
tych gruntów
Dz.U. 2018 poz.
1716

Ograniczone
prawa
rzeczowe

Definicja

- **Spółdzielcze prawo lokatorskie do lokalu spółdzielczego**

To rodzaj prawa do mieszkania, lecz bez prawa własności lokalu. Spółdzielnia mieszkaniowa przekazała należące do niej lokale do używania członkom spółdzielni. Ich właścicielem i zarządcą jest spółdzielnia mieszkaniowa. Lokatorzy mogą w nich mieszkać, ale nie mają do nich prawa własności.

- **Księga wieczysta**

Stanowi rejestr przedstawiający aktualny stan prawny nieruchomości (grunty, budynki, lokale). Pozwala ustalić, komu i jakie prawa przysługują do niej. Zapewnia bezpieczeństwo przy kupowaniu nieruchomości. Nabywca, bazując na takim wpisie, ma pewność, że sprzedający ma do niej pełne i wyłączone prawo oraz że nieruchomość nie jest obciążona hipoteką. Księgi wieczyste są prowadzone przez sądy rejonowe.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xc
Elektroniczne Księgi
Wieczyste

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

Strona główna > Elektroniczne Księgi Wieczyste

**Elektroniczne Księgi
Wieczyste**

- Przeglądanie księgi wieczystej
- Składanie wniosków o wydanie dokumentu z Centralnej Informacji Ksiąg Wieczystych
- Weryfikacja autentyczności wydruku
- Dostęp do elektronicznych zawiadomień o wpisie i informacji o stanie sprawy o wpis w księdze wieczystej za pośrednictwem profilu zaufanego ePUAP
- Pouczenie o sposobie i skutkach dokonywania danych elektronicznych
- Wprowadzenie dla użytkownika
- Instrukcje Użytkownika
- Podstawy prawne
- Kontakt z serwisem
- Ważne informacje
- Najczęściej zadawane pytania

KAPITAŁ LUDZKI
Europejski Fundusz Społeczny

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ

PROJEKT WSPÓŁFINANSOWANY ZE ŚRODKÓW UNII EUROPEJSKIEJ W RAMACH EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU SPOŁECZNEGO

http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/dla

Wersja 3.4.11.0, 09-09-2018

Zapisy w księdze wieczystej danej nieruchomości można sprawdzić także na stronie internetowej – Elektroniczne Księgi Wieczyste prowadzi Ministerstwo Sprawiedliwości.

Prawo spadkowe

Działem prawa normującym skutki prawne śmierci człowieka jako podmiotu praw majątkowych jest **prawo spadkowe**. Przejście praw i obowiązków zwanych **spadkiem** na inne osoby określa się jako **dziedziczenie**, a osoby, na które te prawa przechodzą, to **spadkobiercy**.

Dziedziczenie

Występują dwie formy dziedziczenia: **testamentowe i ustawowe**. Pierwsza z nich opiera się na rozporządzeniu przez osobę majątkiem na wypadek śmierci (poprzez testament).

Dziedziczenie testamentowe

Testament

- Testament jest oświadczeniem woli dotyczącym własnego majątku na wypadek śmierci.
- **Spadkodawca, czyli testator**, sporządza testament osobiście i musi mieć pełną zdolność do czynności prawnych.
- Treść testamentu: głównym postanowieniem jest **określenie osoby lub osób, które dziedziczą po zmarłym** (powołanie do spadku).
- **Osoby powołane do spadku** nie muszą być związane ze zmarłym więzami pokrewieństwa.
- **Forma testamentu:**
 - zwykła – testament spisany ręcznie, podpisany i opatrzony dokładną datą,
 - akt notarialny,
 - ustna – wyrażana w obecności jednocześnie trzech świadków, w szczególnych przypadkach (np. obawa rychłej śmierci spadkodawcy), gdy nie może być zachowana zwykła forma testamentu; treść testamentu może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków spíše oświadczenie spadkodawcy z podaniem daty i miejsca oświadczenia woli oraz daty i miejsca sporządzenia pisma, a pismo to zostanie podpisane przez spadkodawcę i świadków.

Warszawa, 31.12.2011 roku

Testament

Ja, niżej podpisana Brygida Starowiejska, urodzona w Siedlcach 1 sierpnia 1948 roku, powołuję do spadku po mnie:

Moją siostrę, Marię Kowalik, zamieszkałą w Siedlcach ul. Długa 12/1, i przekazuję jej 2/3 mojego majątku. Zapisuję jej wszystkie przedmioty rodzinne oraz swoje mieszkanie.

Szwadkę, Krystynę Pomocną, zamieszkałą w Warszawie ul. Filtka 1/R, i przekazuję jej 1/3 mojego majątku. Zapisuję jej, w dowód wdzięczności za codzienną opiekę i wsparcie, samochód marki Skoda Fabia numer rejestracyjny W1 4563B, po moim śmierci.

Wdzięczna mojemu jedynemu synowi, Adrianowi Starowiejskiemu, z powodu niewyuzdźwienia się przez niego w ostatnich latach mojego życia z jakichkolwiek obowiązków i nieudzielenia mi pomocy w chorobie i życiu codziennym.

Na wykonawcę testamentu wyznaczam pana Jana Prawosądnego, zaprzędnionego emerytowanego sędziego.

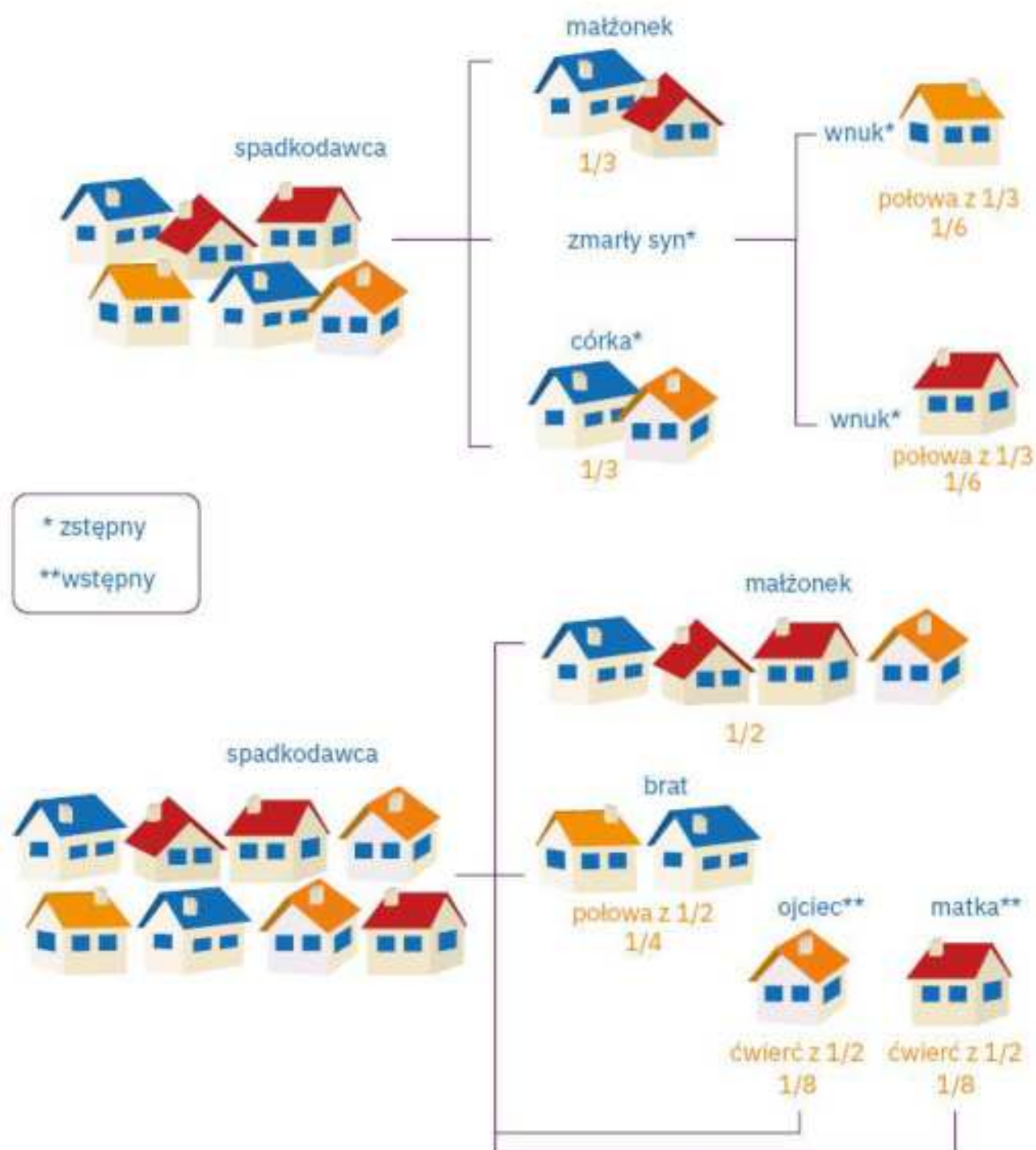
Brygida Starowiejska

Przykładowy testament, cyt. za: Maciej Batorski, *Wiedza o społeczeństwie. Zakres podstawowy*, Operon, Gdynia 2018, s. 219.

Dziedziczenie ustawowe

- Jeżeli spadkodawca nie sporządził testamentu, przejście praw i obowiązków na spadkobierców następuje za pomocą **dziedziczenia ustawowego**.
- Prawo spadkowe określa kolejność dziedziczenia:
 - **zstępni**: dzieci naturalne i przysposobione, wnuki itd., a także małżonek zmarłego,
 - jeżeli zmarły nie miał dzieci, to dziedziczą po nim: współmałżonek (jeśli żyje) oraz jego **wstępni**: rodzice, dziadkowie itd., a także rodzeństwo.
- Jeśli testator pominął (lub wyłączył) z dziedziczenia swoje dzieci, małżonka lub rodziców mających prawo do dziedziczenia z ustawy, a którzy są trwale niezdolni do pracy bądź małoletni, należy się im 2/3 udziału spadkowego, który przypadłby im z dziedziczenia ustawowego, czyli tak zwany **zachówek**.
- Jeżeli zmarły nie miał rodziny, jego majątek przypada gminie, w której ostatnio mieszkał, a w przypadku gdy mieszkał za granicą – skarbowi państwa.

Dziedziczenie ustawowe

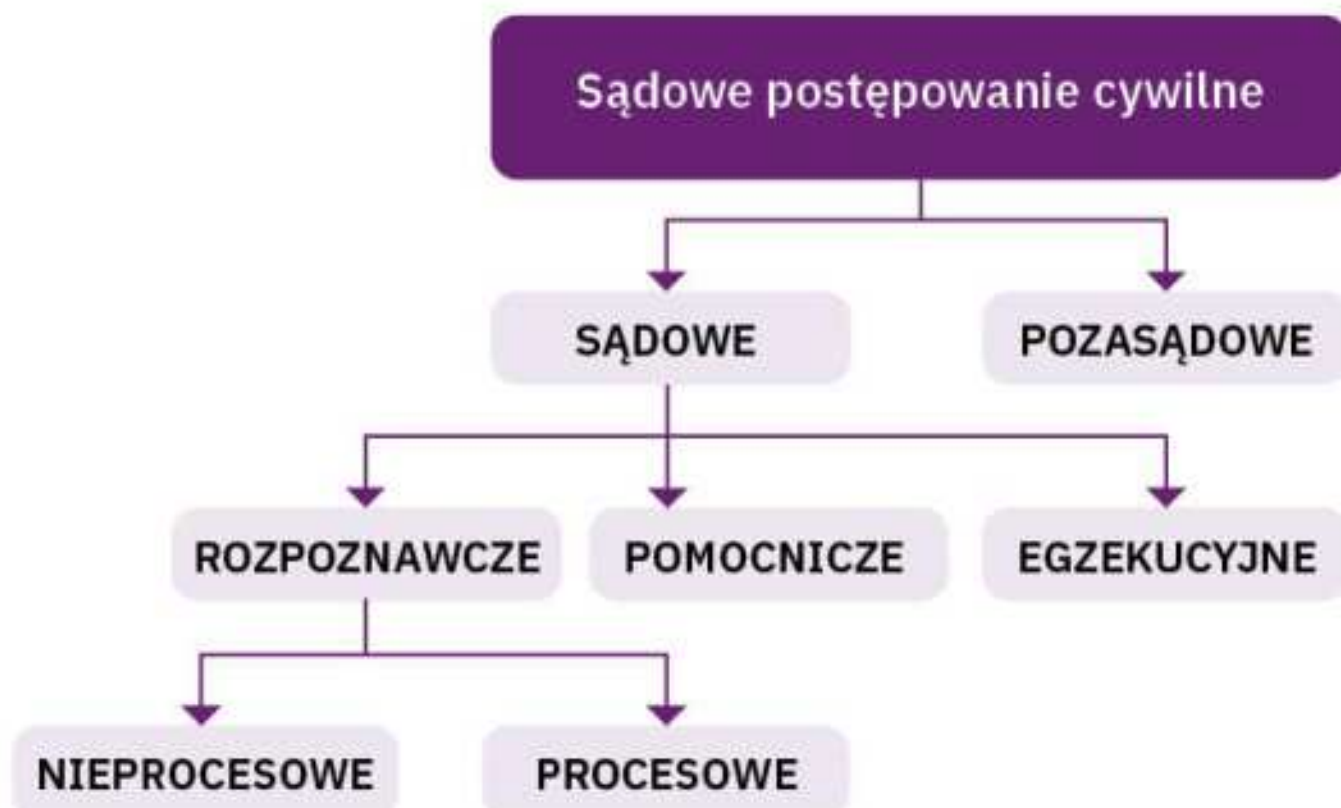

Maciej Batorski, *Wiedza o społeczeństwie. Zakres podstawowy*, Operon, Gdynia 2018, s. 111.

Postępowanie cywilne

Postępowanie w sprawach cywilnych regulują przepisy **Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 r.** Ustawa przewiduje dwa typy takiego postępowania: **sądowe** (rozpoznawcze, pomocnicze, egzekucyjne) oraz **pozasądowe**. Postępowanie rozpoznawcze dzieli się na procesowe i nieprocesowe.

Kodeks
postępowania
cywilnego

Postępowanie sądowe

Postępowanie
cywilne
sądowe

W postępowaniu procesowym występują dwie strony:

- **powód**, czyli podmiot domagający się ochrony prawnej (np. roszczenie odszkodowawcze),
- **pozwany**, w stosunku do którego powód kieruje swoje żądania.

Wszczęcie postępowania rozpoczyna się od wniesienia przez powoda do sądu pisma procesowego, czyli **pozwu**.

Postępowanie
procesowe

(miejscowość, data)

Sąd Rejonowy w *(miejscowość siedziby sądu)*

Wydział Cywilny

Powód: *(imię, nazwisko i dokładny adres z kodem pocztowym)*

Pozwany: *(imię, nazwisko i dokładny adres z kodem pocztowym)*

Wartość przedmiotu sporu *(dotyczy spraw majątkowych)*

Pozew o *(np. odszkodowanie, eksmisję, podwyższenie alimentów, wydanie lokalu mieszkaniowego, ustalenie ojcostwa)*

Wnoszę o *(precyzyjne określenie żądania, w sprawach majątkowych należy ściśle określić przedmiot sporu i jego wartość, np. wysokość żądanych alimentów, wartość mieszkania)*

Uzasadnienie

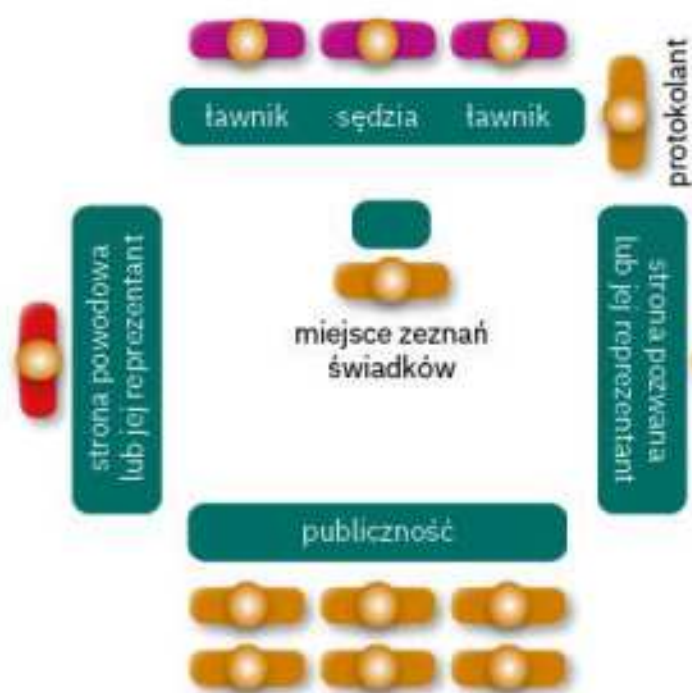
(podanie okoliczności uzasadniających żądanie oraz dowodów, na których opiera się pozew, np. akt urodzenia dziecka, akt własności lokalu, umowa najmu)

(Własnoręczny podpis powoda lub jego pełnomocnika)

Załączniki:

(np. odpis pozwu, dowody, na których opiera się pozew)

Rozprawa cywilna (postępowanie procesowe)

Pełnomocnik (adwokat, radca prawny lub inna osoba) może reprezentować pozwanego lub powoda na rozprawie. Obok: uczestnicy rozprawy cywilnej (postępowanie procesowe).

Pozew składa się na urzędowym formularzu „P” dostępnym na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawach:

- które podlegają rozpoznaniu w postępowaniu uproszczonym, na przykład roszczeń wynikających z umów (jeżeli wartość przedmiotu sporu nie przekracza 20 tys. złotych);
- w których powód-usługodawca lub sprzedawca dochodzi roszczeń wynikających z umów (np. dotyczących świadczenia usług pocztowych i telekomunikacyjnych, dostarczania energii elektrycznej).

W postępowaniu nieprocesowym miejsce stron zajmują **wnioskodawcy i uczestnicy** postępowania. Pojęcia te obejmują każdego, do którego praw odnosi się wynik postępowania, i każdego, kto ma w tym interes prawny. Postępowanie nieprocesowe rozpoczyna się od złożenia wniosku do sądu. Przykładem takiego postępowania są między innymi sprawy dotyczące uznania za zmarłego, ubezwłasnowolnienia, przysposobienia, ustanowienia opieki, ograniczenia władzy rodzicielskiej, stwierdzenia nabycia spadku.

Postępowanie pomocnicze wiąże się z odtwarzaniem zaginionych lub zniszczonych akt.

W postępowaniu egzekucyjnym zamiast powoda i pozwanego występują **wierzyciel i dłużnik**. Takie postępowanie dotyczy między innymi przymusowego wykonania orzeczeń sądu w sprawach cywilnych (np. spłaty długu). Organem egzekucyjnym jest **komornik**. Działa on na podstawie tytułu egzekucyjnego (orzeczenia sądu, w którym stwierdzono zakres roszczeń

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xd
Strona Ministerstwa
Sprawiedliwości
z formularzami
pism procesowych
w postępowaniu
cywilnym

Postępowanie
nieprocesowe

Postępowanie
pomocnicze

Postępowanie
egzekucyjne

wierzyciela i obowiązki dłużnika), któremu została nadana klauzula wykonalności (akt sądu np. stwierdzający, że dłużnik musi spłacić należność). Postępowaniem egzekucyjnym mogą być objęte nieruchomości, wynagrodzenie za pracę, wkłady bankowe, a także rzeczy ruchome (np. samochody). Nie podlegają egzekucji rzeczy stanowiące własność osobistą (np. odzież, obuwie), przedmioty służące do wykonywania zawodu czy do nauki, a także świadczenia społeczne.

Postępowanie pozasądowe

Postępowanie
cywilne
pozasądowe

Postępowanie pozasądowe mogą prowadzić sądy polubowne powołane na podstawie umowy przez strony postępowania. Takie postępowanie może się toczyć przed stałymi sądami polubownymi (np. Sąd Arbitrażowy przy Krajowej Izbie Gospodarczej).

W postępowaniu cywilnym można wykorzystać również **mediację**. Aby to zrobić, strony zawierają umowę lub wypełniają postanowienie sądu. W umowie strony określają przedmiot sporu, osobę **mediatora** albo sposób jego wyboru. Uгода zawarta przed mediatorem ma moc równą ugodzie sądowej.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xe
Polskie Centrum
Mediacji

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xf
Centrum Rozwią-
zywania Sporów
i Konfliktów przy
Wydziale Prawa
i Administracji UW

Mediacja jest możliwa tylko w sprawach, w których prawo dopuszcza zawarcie ugody, np. dotyczących podziału majątku i spadku, zapłaty, zniesienia współwłasności, zadośćuczynienia, alimentów, eksmisji, kontaktów z dzieckiem.

Mediacją zajmują się między innymi:

- Polskie Centrum Mediacji,
- Centrum Rozwiązywania Sporów i Konfliktów przy Wydziale Prawa i Administracji UW,
- Stowarzyszenie Mediatorów Rodzinnych.

Logotyp Polskiego Centrum Mediacji

Procedury odwoławcze w postępowaniu cywilnym

Stronom postępowania cywilnego przysługuje prawo do odwołania się od orzeczeń sądu.

Środki odwoławcze

• Apelacja

Jest środkiem odwoławczym wynikającym z zasady instancyjności wymiaru sprawiedliwości. Od nieprawomocnego orzeczenia (wyrok, postanowienie) wydanego przez sąd pierwszej instancji przysługuje apelacja do sądu drugiej instancji. Wnosi się ją do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie, w terminie 14 dni od chwili doręczenia stronie skarżącej orzeczenia wraz z jego pisemnym uzasadnieniem. Apelację od orzeczenia sądu rejonowego rozpatruje sąd okręgowy, a jeśli sądem pierwszej instancji był sąd okręgowy – sąd apelacyjny. Złożenie apelacji może być uzasadnione na przykład niezgodnym z prawem składem sądu.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xg
Stowarzyszenie Mediatorów Rodzinnych

• Skarga kasacyjna

Przysługuje ona od **prawomocnego wyroku lub postanowienia** w przedmiocie odrzucenia pozwu albo umorzenia postępowania kończącego wydanego przez sąd drugiej instancji. Wnosi ją do **Sądu Najwyższego** pełnomocnik strony (adwokat, radca prawny). Skarga kasacyjna przysługuje również Prokuratorowi Generalnemu, Rzecznikowi Praw Obywatelskich oraz Rzecznikowi Praw Dziecka.

Podstawą jej wniesienia może być błędna wykładnia prawa (innymi słowy – wadliwa interpretacja przepisu) albo naruszenie norm postępowania. Skargę kasacyjną wnosi się do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie w terminie dwóch miesięcy od dnia doręczenia stronie skarżącej orzeczenia z uzasadnieniem.

• Zażalenie

Jego podstawą są kwestie formalne związane z postępowaniem sądowym (np. zwrot pozwu, oddalenie wniosku o wyłączenie sędziego). Zażalenie składa się w ciągu tygodnia od postanowienia do sądu drugiej instancji.

Podsumowanie lekcji

- s. 228 • **Prawo cywilne** składa się z czterech działów: części ogólnej, prawa rzeczowego, prawa o zobowiązaniach oraz prawa spadkowego.
- s. 229 • **Podmiotami prawa cywilnego** są osoby fizyczne i prawne.
- s. 229 • Człowiek nabywa **zdolność prawną** z chwilą urodzenia. **Ograniczoną zdolność do czynności prawnych** nabywa osoba po ukończeniu 13 roku życia, a pełną – osoba pełnoletnia.
- s. 229 • **Zdolność do czynności prawnych** oznacza możliwość nabywania praw i zaciągania zobowiązań.
- s. 230 • **Zobowiązanie** może wynikać z umowy, z wyrządzonej szkody, z bezpodstawnego wzbogacenia się, a także z wydanego aktu administracyjnego.
- s. 232 • **Prawo rzeczowe** reguluje **formy i sposoby korzystania z nieruchomości** (gruntów i związanych z nimi budynków) oraz **rzeczy ruchomych**, czyli takich, które można przenieść lub zmienić ich położenie bez naruszenia ich istoty.
- s. 233 • **Prawo własności** jest najszerszym prawem do rzeczy. Właściciel rzeczy ma prawo do faktycznego władania nią, korzystania z niej z wyłączeniem innych osób, a także do samodzielnego rozporządzania nią.
- s. 235 • **Do ograniczonych praw rzeczowych** należą: **użytkowanie, zastaw i hipoteka**.
- s. 237 • **Dziedziczenie** oznacza przejście praw i obowiązków majątkowych z osoby zmarłej na spadkobierców.
- s. 237 • Wyróżnia się **dwie formy dziedziczenia: testamentowe i ustawowe**. **Dziedziczenie testamentowe** polega na osobistym rozporządzeniu przez spadkodawcę własnym majątkiem na wypadek śmierci ze wskazaniem spadkobierców. **Testament**, zwykle sporządzany w formie pisemnej, musi być podpisany własnoręcznie przez testatora i opatrzony datą. Testament może mieć **formę aktu notarialnego**.
- s. 240 • Wyróżnia się **два typy postępowania cywilnego: sądowe i pozasądowe**. Postępowanie sądowe może mieć **charakter procesowy** (występują w nim powód i pozwany) lub **nieprocesowy** (występują wnioskodawcy i uczestnicy postępowania).
- s. 243 • Podstawowymi **środkami odwoławczymi** są: **apelacja, skarga kasacyjna oraz zażalenie**.

Pytania i polecenia

- 1.** Scharakteryzuj główne zasady prawa cywilnego.
- 2.** Przeanalizuj artykuły 19–22 Kodeksu cywilnego, a następnie odpowiedz na poniższe pytania.
 - a) Czy osoba nieletnia może kupić na raty smartfon?
 - b) Czy trzynastolatek może kupić książkę?
 - c) Czy zawarta samodzielnie przez piętnastolatkę umowa najmu lokalu jest ważna?
- 3.** Zastanów się i odpowiedz, w jaki sposób mogą być dokonywane czynności prawne.
- 4.** Jak rozumiesz zasadę swobody umów? Odpowiedź zapisz w zeszycie.
- 5.** Napisz w zeszycie, w jaki sposób następuje nabycie prawa własności.
- 6.** Wyjaśnij, na czym polega współwłasność.
- 7.** Podaj argumenty przemawiające za tym, że samo posiadanie rzeczy nie jest równoznaczne z prawem własności.
- 8.** Scharakteryzuj instytucję zachowku w dziedziczeniu testamentowym.
- 9.** Na podstawie zamieszczonego w rozdziale wzoru napisz pozew cywilny w zeszycie lub na kartce.
- 10.** Zastanów się i opowiedz, czego dotyczy postępowanie egzekucyjne.
- 11.** Scharakteryzuj środki odwoławcze przysługujące stronom procesu cywilnego.

Na tej
lekcji ►

- prześledzisz przebieg postępowania karnego i jego uczestników;
- napiszesz zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa;
- poznasz prawa przysługujące ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa.

Zadaniem prawa karnego jest zaspokajanie społecznego poczucia sprawiedliwości. To jeden z najważniejszych czynników zapewniających i utrwalających ład społeczny państwa i gwarantujących bezpieczeństwo obywateli.

Prawo karne

Popełnienie przez człowieka czynu zabronionego pociąga za sobą **odpowiedzialność karną**. Ponosi ją każda osoba, która ukończyła 17 lat, a w przypadkach wyjątkowych – 15 lat.

Podstawowym źródłem prawa karnego jest **Kodeks karny z 1997 r.** Normy tego prawa zawarto też w **Kodeksie karnym skarbowym**, **Kodeksie karnym wykonawczym** oraz **Kodeksie wykroczeń**.

Kodeks karny, Kodeks karny skarbowy, Kodeks karny wykonawczy oraz Kodeks wykroczeń

Rodzaje przestępstw

Zbrodnie
i występki

Ze względu na wysokość grożącej **kary** przestępstwa dzielą się na:

- **zbrodnie** – czyny zagrożone karą powyżej trzech lat pozbawienia wolności (np. gwałt, zabójstwo);
- **występki** – czyny zagrożone grzywną powyżej 30 stawek dziennych wynagrodzenia sprawcy, karą pozbawienia bądź ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc (np. zniesławienie).

Ze względu na **sposób ścigania** wyróżnia się przestępstwa:

- **ścigane z urzędu** – sprawcy są ścigani przez organy państwa niezależnie od tego, czy taka jest wola pokrzywdzonego;
- **ścigane na wniosek** – warunkiem wszczęcia ścigania sprawcy jest wniosek złożony przez osobę pokrzywdzoną.

Postępowanie
egzekucyjne

Ze względu na **rodzaj skargi**, której wniesienie rozpoczyna postępowanie karne, przestępstwa dzieli się na:

- **publicznoskargowe** (z oskarżenia publicznego) – oskarżycielem jest prokurator, a pokrzywdzony może wystąpić jako oskarżyciel posiłkowy; należy do nich większość przestępstw, na przykład rozbój, kradzież z włamaniem;
- **prywatnoskargowe** (z oskarżenia prywatnego) – w roli oskarżyciela występuje poszkodowany jako oskarżyciel prywatny, na przykład w sprawach o zniesławienie, naruszenie nietykalności cielesnej.

Przestępstwa
publiczno-
skargowe
i prywatno-
skargowe

Ze względu na **stadium realizacji**, formy popełnienia przestępstwa dzielą się na:

- **usiłowanie** – bezpośrednie zmierzanie do popełnienia czynu zabronionego, co jednak nie następuje;
- **przygotowanie** – ma miejsce, gdy sprawca wchodzi w porozumienie z inną osobą, przygotowuje środki lub sporządza plan działania do popełnienia czynu zabronionego;
- **dokonanie** – zachodzi, gdy sprawca zrealizował przestępstwo.

Sankcje karne

Negatywnym następstwem dla sprawcy przestępstwa są **sankcje karne**. Stosuje się je wobec obywateli, którzy ukończyli 17 lat, a w wyjątkowych przypadkach – 15 lat. Zaliczamy do nich kary i środki karne.

Kodeks karny z 1997 r. przewiduje trzy rodzaje kar:

Kary

- **karę grzywny** – czyli pomniejszenie majątku skazanego o określoną kwotę pieniężną;
- **karę ograniczenia wolności** – ograniczenie swobody osobistej skazanego, na przykład poprzez zakaz wyjazdu za granicę, wykonywanie nakazanej pracy społecznej; karę tego typu wymierza się na czas nie krótszy niż miesiąc i nie dłuższy niż 12 miesięcy; sąd może orzec o potrąceniu 10–25% miesięcznego wynagrodzenia skazanego na rzecz skarbu państwa lub na cele społeczne;

- **karę pozbawienia wolności** – wymierzana na czas od jednego miesiąca do 15 lat; odrębny charakter ma kara 25 lat pozbawienia wolności oraz kara dożywotniego pozbawienia wolności.

Środki karne

Razem z karą sąd może orzec zastosowanie **środków karnych**. Zalicza się do nich między innymi:

- **pozbawienie praw publicznych** – czyli zakaz zajmowania określonego stanowiska albo wykonywania określonego zawodu, na przykład prawa wybierania i wybieralności do organów przedstawicielskich;
- **zakaz wstępu na imprezę masową** – między innymi tak zwany zakaz stadionowy;
- **zakaz prowadzenia pojazdów** – dotyczy przestępstw drogowych;
- **zakaz zajmowania określonych stanowisk** – dotyczy tak zwanych przestępstw urzędniczych (korupcja i nadużycie władzy);
- **przepadek** – dotyczy przedmiotów pochodzących z przestępstwa lub służących do popełnienia przestępstwa;
- **obowiązek naprawienia szkody**;
- **nawiązkę** – zadośćuczynienie pieniężne przeznaczone na określony cel społeczny;
- **podanie wyroku do publicznej wiadomości**.

Wykroczenia

Wykroczenie

Przepisy prawne dotyczące wykroczeń zawiera **Kodeks wykroczeń** z 1971 r. W myśl jego postanowień **wykroczeniem** jest czyn społecznie szkodliwy (jednak o szkodliwości mniejszej niż przestępstwo) zagrożony karą aresztu od 5 do 30 dni, ograniczenia wolności do 1 miesiąca, grzywną do 5 tys. złotych lub naganą.

Poza wymienionymi karami sąd może orzec dodatkowo środki karne. Odpowiedzialności za wykroczenia podlega osoba, która ukończyła 17 lat. Sprawy dotyczące wykroczeń rozpatrują wydziały karne sądów rejonowych.

Postępowanie karne

Definicja

Proces karny to zespół czynności, których celem jest wykrycie przestępstwa i jego sprawcy, osądzenie go oraz wymierzenie kary.

Aktami regulującymi proces karny w Polsce są **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej** oraz **Kodeks postępowania karnego**. Postępowanie karne ma na celu wykrycie sprawcy czynu mającego znamiona przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej.

Zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania karnego wyłączenie odpowiedzialności stosuje się między innymi w przypadku:

- **obrony koniecznej** – odparcie bezprawnego ataku na jakiekolwiek dobro chronione prawem (np. w obronie własnego życia);
- **stanu wyższej konieczności** – poświęcenie jednego dobra w celu ratowania innego dobra (np. wyważenie drzwi do płonącego mieszkania sąsiada, przy czym wartość ratowanego dobra musi być wyższa od poświęconego);
- **eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego** (np. wykorzystanie narkotyków w badaniach medycznych);
- **niepoczytalności i ograniczonej poczytalności** – nie popełnia przestępstwa osoba, która z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego albo innego zakłócenia czynności psychicznych nie mogła w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia i pokierować swoim postępowaniem; nie dotyczy osób będących w momencie popełnienia przestępstwa pod wpływem narkotyków lub alkoholu.

Uczestnicy procesu karnego

Uczestnikiem jest podmiot biorący udział w procesie karnym i zajmujący w nim wyznaczone przez prawo miejsce. **Uczestnikami procesu są zatem:**

- organy procesowe,
- strony procesowe,
- reprezentanci stron procesowych,
- przedstawiciele społeczni,
- osobowe źródła dowodowe,
- pomocnicy organów procesowych.

Organy procesowe to:

- organy państwa uprawnione do wydawania decyzji w poszczególnych stadiach procesu oraz do wykonywania określonych czynności procesowych;
- prokuratura oraz inne organy, jak policja – w postępowaniu przygotowawczym;
- sąd – w postępowaniu jurysdykcyjnym.

**KODEKS
POSTĘPOWANIA
KARNEGO**
ze schematami

Katarzyna Sycho

**SCHEMATY
2018**

Kodeks postępowania karnego z 1997 r.

Uczestnicy
procesu
karnego

Skład orzekający sądu

Obejmuje sędziów i ławników. W sprawach karnych **skład sądu** jest najczęściej jednoosobowy. W sprawach szczególnie złożonych sąd może orzekać w składzie trzech sędziów, w sprawach o zbrodnie – w składzie jednego sędziego i dwóch ławników, w sprawach o zbrodnie zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności – w składzie dwóch sędziów i trzech ławników.

Zgodnie z Konstytucją RP sędziowie w wydawanych orzeczeniach są **niezawisli**, to znaczy kierują się przepisami prawa i nie podlegają naciskom organów administracji państwowej.

Skład sędziowski podczas rozprawy karnej (toga sędziowska oraz ławników zawiera fioletowe akcenty kolorystyczne).

Ławnik

Ławnikiem może zostać osoba w wieku 30–70 lat, mająca wykształcenie co najmniej średnie i ciesząca się nieskazitelną opinią oraz stanem zdrowia odpowiednim do pełnienia funkcji. Kandydat na ławnika powinien od co najmniej roku mieszkać lub być zatrudniony w miejscu kandydowania. Ławnicy są powoływani przez rady gmin na czteroletnią kadencję.

Strony procesowe

Stroną procesową może być zarówno podmiot występujący z żądaniem ukarania, jak i podmiot, przeciw któremu takie żądanie zostało skierowane: oskarżyciel (publiczny, prywatny, posiłkowy), pokrzywdzony, oskarżony i powód cywilny.

- **Oskarżycielem publicznym** jest prokurator wnoszący akt oskarżenia z oskarżenia publicznego i popierający go przed sądem.

Toga prokuratora ma czerwone dodatki.

- **Oskarżycielem posiłkowym** jest pokrzywdzony, który jako strona może działać w sprawie obok prokuratora (oskarżyciel posiłkowy uboczny) lub zamiast niego (oskarżyciel posiłkowy subsydiarny).
- **Oskarżyciel prywatny** to pokrzywdzony (ofiara przestępstwa), który wnosi i popiera przed sądem akt oskarżenia w sprawach z oskarżenia prywatnego (np. zniesławienie) lub popiera akt oskarżenia wniesiony przez oskarżyciela publicznego w sprawach z oskarżenia prywatnego lub wnosi taki akt zamiast oskarżyciela publicznego. Oskarżyciel
- **Pokrzywdzony** to osoba fizyczna lub prawna (instytucja państwowa, samorządowa), która w wyniku przestępstwa doznała szkody. Pokrzywdzony

Prawa pokrzywdzonego

Prawa pokrzywdzonego zebrano w **Polskiej Karcie Praw Ofiary** z 1999 r., opracowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości we współpracy z instytucjami rządowymi i organizacjami pozarządowymi.

Polska Karta Praw Ofiary uwzględnia prawa zawarte w Konstytucji RP oraz w dokumentach międzynarodowych (np. Deklaracji Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowych paktach praw).

Do przestrzegania tych zasad są zobowiązane w sposób szczególny organy wymiaru sprawiedliwości, jednostki służby zdrowia i służby specjalne.

Procedury przesłuchania poszkodowanego powinny być ograniczone do minimum.

Ofiara przestępstwa ma prawo do:

- pomocy prawnej, materialnej, medycznej, psychologicznej i socjalnej,
- traktowania z godnością, szacunkiem i współczuciem,
- bezpieczeństwa i ochrony oraz poszanowania życia rodzinnego i prywatnego,
- wglądu w akta sprawy oraz składania wniosków dotyczących postępowania.

- **Powód cywilny** również jest stroną w procesie karnym; dochodzi on roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnionego przestępstwa (postępowanie adhezyjne). Prawo do wytoczenia powództwa cywilnego przeciw oskarżonemu ma pokrzywdzony, a w przypadku jego śmierci – osoby mu najbliższe. Jeżeli wymaga tego interes publiczny, takie powództwo może wytoczyć prokurator. Powód cywilny

- Oskarżony • **Oskarżony** to osoba, przeciw której został wniesiony akt oskarżenia. Zatem w myśl obowiązującego prawa niedopuszczalne jest utożsamianie oskarżonego z podejrzanym (status podejrzanego ma osoba, przeciw której toczy się postępowanie przygotowawcze).

Prawa
oskarżonego

Do podstawowych praw oskarżonego należą:

- **prawo do obrony**, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy,
- **prawo do korzystania z tłumacza**, jeśli oskarżony nie posługuje się językiem polskim,
- **prawo do porozumiewania się ze swoim obrońcą** w czasie tymczasowego aresztowania,
- **brak obowiązku** dowodzenia swojej niewinności oraz obowiązku dostarczenia dowodów na swoją niekorzyść; nie odnosi się to do obowiązku poddania się oględzinom i specjalistycznym badaniom lekarskim.

Reprezentanci strony procesowej

Reprezentantem strony w procesie karnym jest osoba, która działa w jej imieniu na podstawie udzielonego jej przez stronę pełnomocnictwa, wskutek zarządzenia sądu lub na podstawie przepisu ustawy, czyli: obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy.

- Obrońca • **Obrońcą** – zgodnie z przepisami prawa karnego – jest działający w interesie oskarżonego adwokat albo radca prawny. Oskarżony ma prawo do wyboru obrońcy, a jeśli jego sytuacja majątkowa nie pozwala na skorzystanie z pomocy obrońcy z wyboru, sąd na wniosek oskarżonego wyznacza obrońcę z urzędu.

Warunkiem uzyskania uprawnień zarówno adwokata, jak i radcy prawnego jest uzyskanie tytułu magistra prawa, ukończenie właściwej aplikacji i zdanie egzaminu końcowego.

- Pełnomocnik • **Pełnomocnicy** działają w interesie mocodawców (pokrzywdzonych) w postępowaniu przygotowawczym, a także w interesie oskarżycieli posiłkowych i prywatnych lub powodów cywilnych w postępowaniu jurysdykcyjnym. Mogą być nimi adwokaci, aplikanci adwokaccy (na podstawie substytucji udzielonej przez adwokata), radcy prawni. Strony nie mogą mieć więcej niż trzech pełnomocników.

Pełnomocnictwo może mieć **charakter ogólny** (np. pełnomocnik zastępuje mocodawcę w trakcie postępowania sądowego) lub **szczególny** (kiedy jest ustanowione dla jednorazowej czynności prawnej, np. sporządzenia apelacji).

- **Przedstawiciele ustawowi** reprezentują w procesie pokrzywdzonych małoletnich albo ubezwłasnowolnionych. Dopóki dziecko nie uzyska pełnoletniości, jego przedstawicielem ustawowym są rodzice. Gdy nieletni jest sierotą bądź jego rodzice zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, przedstawicielem ustawowym zostaje opiekun wyznaczony przez sąd.

Przedstawiciel
ustawowy

Adwokat lub radca prawny może reprezentować pokrzywdzonego (jako pełnomocnik) lub oskarżonego (jako obrońca) na rozprawie karnej. Adwokat nosi togę z zielonym akcentem kolorystycznym, natomiast radcę prawnego można rozpoznać po niebieskich dodatkach do togi.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xh
Zajrzyj na stronę
Rzecznika Praw Obywatelskich.
Znajdziesz tu
przykłady spraw,
w jakich RPO podjął
działanie w związku
z możliwością naruszenia
prawa przez organy administracji.

- **Przedstawiciel społeczny** może wziąć udział w postępowaniu karnym, kiedy istnieje potrzeba ochrony interesu społecznego, a w szczególności ochrony praw i wolności jednostki. Przedstawicielem społecznym może być osoba lub organizacja społeczna dopuszczona do udziału w postępowaniu przez prokuratora czy sąd. Obok przedstawicieli społecznych w roli rzeczników interesu społecznego mogą wystąpić Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka oraz Prokurator Generalny.

Przedstawiciel
społeczny

Osobowe źródła dowodowe

Za osobowe źródło dowodowe uważa się osobę wezwaną przez organ procesowy do dostarczenia środka dowodowego. Jest nią w szczególności:

- oskarżony (składa wyjaśnienia),
- świadek (składa zeznania),
- biegły sądowy (wyraża opinie z zakresu swojej specjalności),
- osoba poddana oględzinom.

Świadek **Świadkiem** w procesie karnym jest każdy, kto wie cokolwiek o dokonanym przestępstwie, sprawcy lub osobie poszkodowanej. Na takiej osobie ciąży obowiązek stawienia się w miejscu i czasie wyznaczonym przez sąd. Gwarancją dopełnienia tego obowiązku przez świadka jest możliwość zastosowania wobec niego przez sąd środków przymusu, takich jak kara pieniężna lub przymusowe doprowadzenie.

Składanie fałszywych zeznań traktuje się jako przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności. Z odmowy składania zeznań mogą skorzystać osoby zobowiązane tajemnicą zawodową czy służbową (np. księża, lekarze) oraz osoby blisko związane z oskarżonym (np. najbliższa rodzina i krewni w linii prostej, osoby przysposabiające i przysposobione, konkubenci). Świadek ma prawo do wyłączenia jawności rozprawy w czasie, kiedy składa zeznania, „jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą” (art. 183 § 2 K.p.k.).

W sytuacji, gdy istnieje uzasadniona obawa niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia świadka lub jego najbliższej osoby, sąd (a w postępowaniu przygotowawczym prokurator) może wydać postanowienie o utajnieniu danych osobowych świadka. W takim przypadku mamy do czynienia z **instytucją świadka incognito** (anonimowego).

Świadek koronny W celu zwalczania przestępczości zorganizowanej ustawodawca wprowadził instytucję **świadka koronnego**. Może nim być podejrzany, którego zeznania mają duże znaczenie dla pomyślnego rozstrzygnięcia w sprawie.

Twój
punkt
widzenia

Świadek koronny – wartościowe źródło czy oportunistą?
Czy świadek koronny może być wiarygodnym źródłem dowodowym, jeśli ma coś do zyskania, np. łagodniejszą karę lub ochronę? Czy uważasz, że taka osoba może powiedzieć prawdę, czy raczej będzie składać fałszywe zeznania, by uzyskać korzyści dla siebie?

Zajrzyj
do źródła

O świadku koronnym

Art. 2

Świadkiem koronnym jest podejrzany, który został dopuszczony do składania zeznań w charakterze świadka, na zasadach i w trybie określonych niniejszą ustawą.

Art. 3

1. Można dopuścić dowód z zeznań świadka koronnego, jeżeli łącznie zostały spełnione następujące warunki:

- 1) do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu jako podejrzany w swoich wyjaśnieniach:
 - a) przekazał organowi prowadzącemu postępowanie informacje, które mogą przyczynić się do ujawnienia okoliczności przestępstwa, wykrycia pozostałych sprawców, ujawnienia dalszych przestępstw lub zapobieżenia im,
 - b) ujawnił majątek swój oraz znany mu majątek pozostałych sprawców przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, o których mowa w art. 1;
- 2) podejrzany zobowiązał się do złożenia przed sądem wyczerpujących zeznań dotyczących osób uczestniczących w przestępstwie lub przestępstwie skarbowym oraz pozostałych okoliczności, o których mowa w pkt 1 lit. a, popełnienia przestępstwa lub przestępstwa skarbowego określonego w art. 1.

Ustawa o świadku koronnym z 25 czerwca 1997 r.

Na podstawie fragmentu ustawy scharakteryzuj instytucję świadka koronnego. Czy twoim zdaniem jest ona skuteczna w walce z przestępczością?

Twój
ruch

Etapy postępowania karnego

Proces karny obejmuje:

POSTĘPOWANIE
PRZYGOTOWAWCZE

POSTĘPOWANIE GŁÓWNE
(JURYSDYKCYJNE)

POSTĘPOWANIE
ODWOŁAWCZE

POSTĘPOWANIE
WYKONAWCZE

Etapy
postępowania
karnego

Postępowanie przygotowawcze

Bieg postępowania przygotowawczego zostaje wszczęty z chwilą rozpoznania przez właściwy organ złożonego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa.

Postępowanie
przygotowaw-
cze

Zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa powinno zawierać opis czynu i ewentualne dowody zaistnienia zdarzenia. Mogą się w nim znajdować również personalia osoby zawiadamiającej (zob. przykład poniżej).

(miejscowość, data)

(imię i nazwisko osoby zgłaszającej)

adres zameldowania/pobytu)

(lub nazwa instytucji zgłaszającej)

adres i pieczęć instytucji)

Prokuratura Rejonowa w ...

ZAWIADOMIENIE O POPEŁNIENIU PRZESTĘPSTWA

Przykład

Niniejszym zawiadamiam, iż Pan/Pani ... popełnił/popełniła przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą kwalifikowane z art. 207 § 1 Kodeksu karnego przez to, że w okresie od ... do ... roku znęcał/znęcała się i nadal znęca psychicznie i fizycznie nad zgłaszającą/zgłaszającym Panią/Panem ... zamieszkałą/zamieszkałym w ... przy ul. ... w ten sposób, że na przykład wielokrotnie używał/używała wobec niej/niego słów obraźliwych, wypowiadał/wypowiadała groźby w przedmiocie uszkodzenia ciała, naruszał/naruszała jej/jego nietykalność cielesną.

UZASADNIENIE

(W uzasadnieniu powinien zostać uwzględniony dokładny opis sytuacji osoby/rodziny, zawierający informacje dotyczące danych osobowych osoby/rodziny, wobec której stosowana była/jest przemoc oraz dane osobowe osoby stosującej przemoc. Osoba zgłaszająca powinna opisać sytuację oraz okres, w których dochodziło do przemocy, oraz wskazać na przykład charakter odniesionych obrażeń ciała, zadawanych cierpień psychicznych, niezaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, zastraszania itp.).

Mając na uwadze powyższe, zwracam się z uprzejmą prośbą o wszczęcie postępowania karnego wobec ... zam. w ... przy ul. ...

(imię i nazwisko osoby zgłaszającej)

Załączniki:

- zeznania świadka/świadków ...
- zaświadczenie lekarskie z dnia ... r.

Pierwszy etap procesu karnego to **postępowanie przygotowawcze**. Polega ono na zbieraniu materiału dowodowego niezbędnego do rozpoznania sprawy przez sąd. Istnieją dwie formy postępowania przygotowawczego:

- **śledztwo** – jest prowadzone w sprawach o zbrodnie, których rozpoznanie należy do sądu okręgowego jako sądu pierwszej instancji, oraz o niektóre występki (np. gdy osobą podejrzaną jest sędzia, prokurator, funkcyjna-

riusz policji, CBA, Straży Granicznej); śledztwo wszczyna i prowadzi prokurator, jednak może on w całości lub w części zlecić je policji; śledztwo powinno być zakończone w ciągu trzech miesięcy;

- **dochodzenie** – przeprowadza się je w sprawach o występki, których rozpoznanie należy do sądu rejonowego; jeżeli jednak podejrzany jest nieletni bądź głuchy, niewidomy, niemy lub biegli psychiatrzy stwierdzili, że poczytalność podejrzanego w chwili popełnienia czynu była wyłączona bądź w znacznym stopniu ograniczona, prowadzone jest śledztwo; zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania karnego dochodzenie prowadzi prokurator lub policja pod nadzorem prokuratora.

W postępowaniu przygotowawczym rozróżnia się dwie fazy:

- **ściganie anonimowe** – zaczyna się od wydania postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia i trwa do postawienia zarzutów określonej osobie;
- **ściganie imienne** trwa od postawienia zarzutów konkretnej osobie i przesłuchania jej w charakterze **podejrzanego**, a kończy się sporządzeniem aktu oskarżenia, który jest kierowany do sądu; od tej pory podejrzany uzyskuje **status oskarżonego**.

Postępowanie główne (jurysdykcyjne, sądowe)

Otwiera je wstępna kontrola przez sąd aktu oskarżenia pod względem formalnym (czy nie zawiera braków) i merytorycznym (zabezpieczenie przed bezzasadnością).

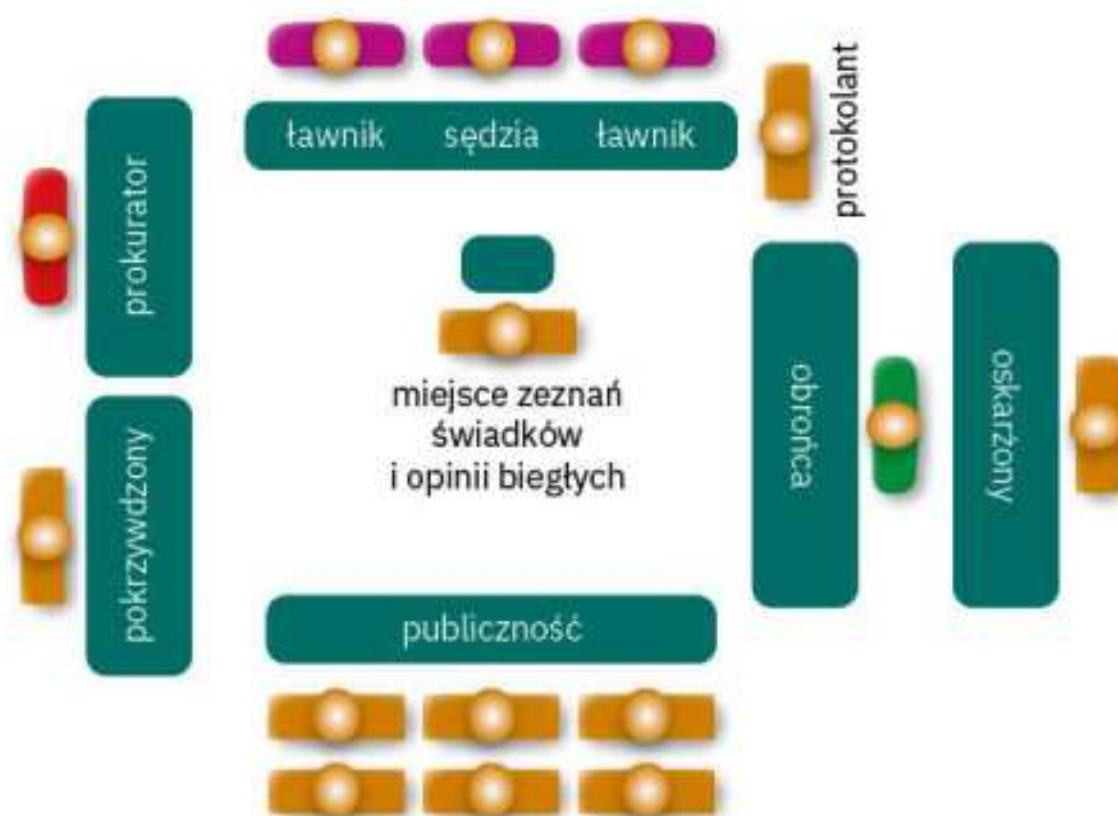
Postępowanie
główne

Rozprawa główna rozpoczyna się po wywołaniu sprawy. Sąd sprawdza obecność stron i uczestników procesu, następnie zarządza opuszczenie sali przez świadków i oddaje głos prokuratorowi.

Przewód sądowy rozpoczyna się odczytaniem aktu oskarżenia. W dalszej kolejności sąd pyta oskarżonego, czy przyznaje się do winy i czy chce złożyć wyjaśnienia. Po wyjaśnieniach oskarżonego jest prowadzone **postępowanie dowodowe** (przesłuchania świadków, zapoznanie się z zebranymi dowodami rzeczowymi, wysłuchanie opinii biegłych rzeczoznawców). Po zakończeniu postępowania dowodowego sąd zamyka przewód i udziela głosu stronom. Ostatnie słowo należy do oskarżonego. Następnie sąd zarządza przerwę i udaje się na naradę, podczas której ustala wyrok i sporządza go na piśmie (bez uzasadnienia). Po wznowieniu rozprawy przewodniczący składu sędziowskiego ogłasza treść **wyroku** i wyjaśnia jego motyw.

Sąd kończy rozprawę pouczeniem stron o przysługujących im prawach.

Uczestnicy rozprawy karnej (postępowania sądowego)

Postępowanie
odwoławcze

Postępowanie odwoławcze w postępowaniu karnym

Każda ze stron procesu, jeżeli nie zgadza się z orzeczeniem sądu, może się od niego odwołać do sądu wyższej instancji (zasada instancyjności). Środki odwoławcze dzielą się na zwyczajne i nadzwyczajne.

Środki
odwoławcze

Środki odwoławcze zwyczajne odnoszą się do rozstrzygnięć nieprawomocnych. Są to apelacje i zażalenie.

- **Apelację** składa się do sądu pierwszej instancji w terminie 14 dni od doręczenia odpisu wyroku z uzasadnieniem. Następnie sąd odwoławczy ją rozpoznaje. Sądem drugiej instancji dla orzeczeń wydanych przez sąd rejonowy jest sąd okręgowy, a dla orzeczeń wydanych w pierwszej instancji przez sąd okręgowy – sąd apelacyjny.

Podstawę wniesienia apelacji mogą stanowić zarzuty dotyczące naruszenia prawa materialnego (np. błędna kwalifikacja czynu) lub obrazy prawa procesowego (np. niedopuszczenie przez sąd ważnego dowodu).

- **Zażalenie** przysługuje stronom między innymi w przypadku zastosowania, uchylenia bądź zmiany przez sąd środka zapobiegawczego, niewłaściwego składu sądu itp. Składa się je do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie w terminie siedmiu dni od doręczenia orzeczenia z jego uzasadnieniem.

Środki nadzwyczajne dotyczą tylko orzeczeń prawomocnych:

- **Kasacja** może być wniesiona przez strony do Sądu Najwyższego za pośrednictwem sądu, który rozpatrywał apelację w terminie 30 dni od doręczenia pisemnych motywów orzeczenia sądu. Podstawą jej wniesienia są rażące uchybienia w trakcie postępowania, które mogły mieć decydujący wpływ na wydane orzeczenie.

W imieniu oskarżonego kasację wnosi adwokat lub radca prawny (przymus adwokacko-radcowski). Prawo wniesienia kasacji od każdego prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie przysługuje Prokuratorowi Generalnemu i Rzecznikowi Praw Obywatelskich.

- **Wniosek o wznowienie postępowania** składa się między innymi przy pojawieniu się nowych faktów i dowodów już po wydaniu orzeczenia, gdy:
 - w związku z postępowaniem dopuszczono się przestępstwa,
 - sąd bezpodstawnie umorzył postępowanie,
 - na podstawie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego stracił moc prawną lub uległ zmianie przepis będący podstawą skazania.

Właściwość sądu (sąd właściwy do rozpatrzenia danej sprawy), do którego strona kieruje wniosek, jest taka, jak w przypadku apelacji i kasacji.

Postępowanie wykonawcze

Postępowanie wykonawcze obejmuje zasady wykonywania orzeczeń sądu w postępowaniu karnym – w sprawach dotyczących przestępstw i wykroczeń skarbowych – a także katalog kar porządkowych. Organami wykonawczymi są między innymi sądy pierwszej instancji, sądy penitencjarne, dyrektorzy zakładów karnych i aresztów śledczych, sądowi kuratorzy zawodowi, urzędy skarbowe, organy administracji rządowej lub samorządowej.

Karę wykonuje się w sposób humanitarny. Skazany zachowuje prawa obywatelskie (może głosować w wyborach i referendach). Osadzany w zakładzie karnym ma prawo do kontaktu ze swoim obrońcą.

Aktem normatywnym regulującym przebieg postępowania wykonawczego jest **Kodeks karny wykonawczy**.

Postępowanie
wykonawcze

Podsumowanie lekcji

- s. 246 • Ze względu na wysokość grożącej kary **przestępstwa** dzielą się na **zbrodnie i występki**.
- s. 247 • Do kar zalicza się: **karę grzywny**, **karę ograniczenia wolności**, **karę pozbawienia wolności** (od miesiąca do 15 lat), **karę 25 lat pozbawienia wolności** oraz **karę dożywotniego pozbawienia wolności**.
- s. 248 • **Wykroczenie** jest czynem społecznie szkodliwym, zagrożonym karą aresztu, ograniczenia wolności lub grzywny.
- s. 255 • **Ofiara przestępstwa** ma prawo do pomocy prawnej, materialnej, medycznej, psychologicznej i socjalnej oraz do traktowania jej z godnością, szacunkiem i współczuciem.
- s. 255 • Do **etapów postępowania karnego** zalicza się: **postępowanie przygotowawcze** (śledztwo bądź dochodzenie), **postępowanie główne** (jurysdykcyjne) oraz **postępowanie wykonawcze**.
- s. 257 • **Stronami w procesie sądowym są**: **oskarżyciel** (publiczny, posiłkowy, prywatny), **pokrzywdzony**, **powód cywilny** (gdy dochodzi roszczeń majątkowych z tytułu popełnienia przestępstwa), **oskarżony**.
- s. 258 • **Uczestnikami procesu karnego są**: **obrońca** (adwokat lub radca prawny), **pełnomocnik**, **przedstawiciel ustawowy** (np. rodzice reprezentujący pokrzywdzonego małoletniego) i **przedstawiciel społeczny** (przedstawiciel organizacji społecznej lub instytucji będącej gwarantem praw i wolności, na przykład Rzecznik Praw Obywatelskich).

Pytania i polecenia

1. Podaj po dwa artykuły z Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń ilustrujące, czym jest zbrodnia, występki lub wykroczenie.
2. Wymień i scharakteryzuj prawa ofiary przestępstwa.
3. Omów główne środki karne.
4. Na podstawie wzoru zamieszczonego w podręczniku napisz w zeszycie lub na kartce zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa.

Propozycja projektu

Przygotujcie w klasie symulację procesu karnego. Bohaterami procesu mogą być na przykład postacie z literatury lub filmu.

- poznasz genezę praw człowieka;
- dowiesz się, jakie są kryteria podziału praw człowieka;
- omówisz katalog praw człowieka zapisanych w Konstytucji RP;
- przeanalizujesz wybraną kontrowersyjną sprawę dotyczącą praw człowieka.

◀ Na tej lekcji

Geneza praw człowieka

Pojęcie godności człowieka było znane już w starożytności. Postulowali się nim Arystoteles i Cyceon. Na terenie Cesarstwa Rzymskiego własność i jej ochronę gwarantowały wolnym obywatelom przepisy rzymskiego prawa cywilnego. W religii judaistycznej zabijania zabraniał Dekalog. W późniejszym okresie istotną rolę w kształtowaniu się praw człowieka odegrało chrześcijaństwo, które postrzegało człowieka jako istotę stworzoną na obraz i podobieństwo Boże, obdarzoną wolną wolą. O szczególnej godności człowieka i potrzebie ochrony jego życia pisali także średniowieczni filozofowie i renesansowi humaniści.

Cyceon, wybitny polityk i mówca starożytnego Rzymu, odróżniał prawo naturalne od stanowionego. To pierwsze było podstawą dla uznania niezależności wszystkich ludzi jako jednostek i ich równości względem prawa.

Geneza praw człowieka

Gwarancje wolności człowieka pojawiały się w różnych zapisach prawnych na przestrzeni dziejów. Jednak nie zawsze dotyczyły one wszystkich grup społecznych.

Ochrona praw jednostki w państwie – początki

Początki wewnątrzpaństwowej ochrony praw jednostki wiążą się z angielską **Wielką Kartą Swobód** z 1215 r., wydaną przez króla Jana bez Ziemi. W tym dokumencie zapisano, że bez wyroku sądowego żadnego wolnego człowieka nie można uwięzić, pozbawić mienia ani skazać na wygnanie.

Podobny charakter miały nadane w latach 1430–1433 przez Władysława Jagiełłę przywileje jedleńsko-krakowskie, gwarantujące polskiej szlachcie nietykalność osobistą. W XV w. rzecznikiem ochrony praw człowieka na ziemiach polskich był **Paweł Włodkowic**. Jako ambasador króla Władysława Jagiełły podczas soboru w Konstancji (1414–1418) Włodkowic wypowiadał się przeciw zbrojnym sposobom chrystianizacji stosowanym wobec pogan przez zakon krzyżacki.

Od 2006 r. Rzecznik Praw Obywatelskich przyznaje Nagrodę im. Pawła Włodkowica osobom fizycznym i prawnym, które występują w obronie podstawowych wartości oraz praw, nawet wbrew zdaniu i poglądom większości. Na zdjęciu laureatki nagrody z 2019 r., od lewej: siostra Małgorzata Chmielewska, działaczka na rzecz osób bezdomnych, skrzywdzonych, chorych i ubogich (obok przybrany syn siostry – Artur), Ewa Kulik-Bielińska, pracująca na rzecz rozwoju organizacji pozarządowych, dr Katarzyna Przybysławska wspierająca uchodźców oraz Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar.

Istotny wpływ na rozwój nowożytnej koncepcji wnieśli filozofowie epoki oświecenia na przykład dotyczące idei wolności człowieka. Znalazły one odbicie w Konstytucji Stanów Zjednoczonych (1789 r.), francuskiej Deklaracji praw człowieka i obywatela (1789 r.) oraz Konstytucji 3 maja (1791 r.). Współczesny system ochrony praw człowieka powstał wraz z Organizacją Narodów Zjednoczonych (26 czerwca 1945 r.) oraz z przyjęciem 10 grudnia 1948 r. **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka**.

Obecny system ochrony praw człowieka

Po zakończeniu II wojny światowej społeczność międzynarodowa dostrzegła, jak ważne dla całej ludzkości jest poszanowanie godności i przestrzeganie podstawowych praw jednostki. W preambule Deklaracji zapisano:

Zważywszy, że nieposzanowanie i nieprzestrzeganie praw człowieka doprowadziło do aktów barbarzyństwa, które wstrząsnęły sumieniem ludzkości, [...] ogłoszono uroczyście jako najwznioślejszy cel ludzkości dążenie do zbudowania takiego świata, w którym ludzie korzystać będą z wolności słowa i przekonań oraz z wolności od strachu i nędzy.

[Zajrzyj
do źródła](#)

Deklaracja była przede wszystkim zobowiązaniem moralnym – w kolejnych latach społeczność międzynarodowa przyjęła dziesiątki dokumentów zobowiązujących państwa i ich obywateli do przestrzegania praw człowieka.

Najważniejsze dokumenty dotyczące praw człowieka to:

- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r.,
- Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych z 1966 r.,
- Konwencja o prawach dziecka z 1989 r.,
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1966 r.,
- Konwencja o prawach politycznych kobiet z 1952 r.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Data i miejsce uchwalenia: 10 grudnia 1948 r. w Paryżu, podczas III sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ

Opracowana przez działaczy na rzecz praw człowieka z wielu państw, takich jak:

- Eleonor Roosevelt (czytaj: elenor ruzwelt) – działaczkę na rzecz praw człowieka, wdowę po prezydencie USA Franklinie Delano Rooseveltcie,

Świadomy obywatel

link.oparon.pl/xi
Powszechna
Deklaracja Praw
Człowieka

- René Cassin (czytaj: rene kasę) – francuskiego polityka, laureata Pokojowej Nagrody Nobla z 1968 r.,
- Charlesa Malika (czytaj: czarlsa malika) – libańskiego filozofa i dyplomatę,
- Peng-Chun Changa (czytaj: peng-czun czanga) – chińskiego filozofa i dramaturga.

Deklarację przyjęto bez sprzeciwu.

Osiem państw wstrzymało się od głosu: Arabia Saudyjska, Republika Południowej Afryki, Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka, Czechosłowacja, Jugosławia, Polska, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Deklarację odnotowano w Księdze Rekordów Guinnessa (czytaj: ginea-sa) jako najczęściej tłumaczony dokument (na ok. 300 języków).

Eleanor Roosevelt była przewodniczącą komisji, która opracowała Powszechną Deklarację Praw Człowieka.

Pojęcie praw człowieka

Prawa człowieka, w odróżnieniu od innych uprawnień, dotyczą każdego człowieka bez względu na rasę, narodowość, pochodzenie, płeć, wiek czy zawód. Wynikają one z samego faktu bycia człowiekiem.

Prawa
człowieka
– definicja
i cechy

Prawa człowieka są:

- **przyrodzone** – człowiek nabywa je przez urodzenie się (niektóre może posiadać nawet przed urodzeniem, np. prawo do dziedziczenia);
- **powszechne** – przysługują bez wyjątku każdemu;
- **niezbywalne** – nie można się ich zrzec;
- **nienaruszalne** – nie można człowieka pozbawić tych praw;
- **naturalne** – funkcjonują niezależnie od prawa ustanowionego przez państwo;
- **niepodzielne** – są współzależne i stanowią niepodzielną całość, nie można stosować ich w sposób wybiórczy.

Generacje praw człowieka

Biorąc pod uwagę treść praw człowieka oraz kolejność ich uznawania przez społeczność międzynarodową, można wyróżnić trzy generacje praw człowieka:

Trzy generacje
praw
człowieka

- **Pierwsza generacja** – prawa osobiste, polityczne i obywatelskie, których źródłem jest filozofia liberalna (XVII–XIX w.). Zapisano je w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych. Są to: prawo do życia, prawo do wolności, wolność od tortur i niewolnictwa, wolność sumienia, słowa, wyznania i myśli, równość wobec prawa, prawo wyborcze, prawo do zrzeszania się i inne.
- **Druga generacja** – prawa gospodarcze, kulturalne i socjalne jednostki. Ich źródłem są między innymi osiągnięcia ruchów robotniczych w drugiej połowie XIX w. Zebrano je w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Są to: prawo do zdrowia i wypoczynku, prawo do pracy i godnego wynagrodzenia, prawo do nauki, prawo do wolności sztuki i badań naukowych oraz inne.
- **Trzecia generacja (prawa kolektywne)** – prawa przysługujące zbiorowościom społecznym, na przykład: prawo do pokoju, samostanowienia, rozwoju, czystego środowiska naturalnego, prawa mniejszości narodowych. Zostały one zapisane jedynie w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów z 1986 r. Są to: prawo do pokoju, rozwoju, do czystego i ekologicznie zrównoważonego środowiska, do wspólnego dziedzictwa ludzkości.

Prawa
pozytywne
i negatywne

Katalog podstawowych praw i wolności

Prawa
człowieka
w Konstytucji
RP

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka zawiera podstawowy katalog praw człowieka. Późniejsze dokumenty, jak międzynarodowe pakiety praw człowieka, stanowią rozwinięcie lub uzupełnienie tego katalogu.

Prawa zawarte w Deklaracji są również punktem odniesienia przy tworzeniu prawa konstytucyjnego w tym zakresie. Zawiera je również rozdział II Konstytucji RP. Rozdział ten nosi tytuł: **Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela**. W części ogólnej Konstytucja RP podkreśla znaczenie wartości uniwersalnych, takich jak: **godność człowieka, wolność jednostki, równość wszystkich wobec prawa, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, poszanowanie praw mniejszości narodowych i etnicznych**.

Wyróżniamy prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, społeczne i kulturalne.

Wolności i prawa osobiste

• Prawo do życia

Wolności
i prawa
osobiste

To najbardziej podstawowe prawo człowieka, ponieważ warunkuje możliwość korzystania z innych praw. Przedstawiciele władz nie mogą go ani zawiesić, ani ograniczyć. Prawo to zabrania pozbawiania życia umyślnie, jednak bywa spod niego wyłączana kara śmierci. W różnych krajach obowiązują inne ograniczenia, które zawężają zakres stosowania tej kary. Jednoznacznie odrzuca karę śmierci Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. W Europie jest ona wykonywana jedynie na Białorusi, a Rosja zawiesiła jej stosowanie. W Polsce ostatni wyrok kary śmierci wykonano w 1988 r. W 1998 r. kara ta została całkowicie zniesiona.

- **Wolność od tortur**

Oznacza ona, że wobec człowieka niedopuszczalne są zachowania okrutne, niehumanitarne, poniżające, które wywołują ból i cierpienie fizyczne lub psychiczne.

W latach 2002–2009 w bazie Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych Ameryki w zatoce Guantanamo (Kuba) przebywało kilkaset osób podejrzewanych o działalność terrorystyczną. Były one pozbawione opieki prawnej. Wobec wielu z nich stosowano tortury, jednak nikomu nie przedstawiono oficjalnych zarzutów.

- **Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego**

Obejmuje zakaz bezprawnego pozbawiania wolności. Określa powody i okoliczności, które pozwalają zgodnie z obowiązującymi przepisami pozbawić człowieka wolności. W Polsce może to być wyrok sądu (kara pozbawienia wolności) i decyzja sądu (areszt tymczasowy). Policja może zatrzymać na maksymalnie 48 godzin (w przypadku wniosku do sądu o tymczasowe aresztowanie są to 72 godziny). Specyficzną formą dozwolonego ograniczenia wolności jest tak zwane **obywatelskie zatrzymanie**, czyli zatrzymanie do czasu przybycia policji osób przyłapanych na gorącym uczynku (np. pijanych kierowców).

Prawa człowieka – niezbywalne czy zależne od sytuacji?

Czy prawa człowieka powinny być absolutne i nienaruszalne, czy w pewnych sytuacjach, jak wojna, mogą być ograniczane? Czy ograniczenie prawa do poszanowania prywatności w sytuacji wyjątkowej jest uzasadnione? Co myślisz o takiej klauzuli, która pozwala ograniczyć niektóre wolności w imię dobra wspólnego?

Twój
punkt
widzenia

- **Prawo do rzetelnego procesu**

Obejmuje między innymi prawo do sprawiedliwego, rzetelnego, uczciwego i publicznego (jawnego) procesu. Zapewnia prawo do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym czasie oraz do niezawisłego i bezstronnego sądu.

- **Prawo do poszanowania prywatności**

Dotyczy życia prywatnego i rodzinnego, domu i korespondencji (w sytuacjach szczególnych, np. w czasie stanu wojennego, może zostać zawieszone). Konstytucja RP oraz **Ustawa o ochronie danych osobowych** zapewniają ochronę danych osobowych obywateli. Ustawa określa również zasady postępowania przy przetwarzaniu tych danych. Przetwarzanie ich (zbieranie, utrwalanie, przechowywanie, opracowywanie, zmienianie, udostępnianie lub usuwanie) jest dopuszczalne, gdy:

- osoba, której dotyczą, wyrazi zgodę;
- jest to niezbędne dla realizacji uprawnienia lub obowiązku wynikającego z przepisu prawa (np. obowiązek meldunkowy, informacja dla Urzędu Skarbowego);
- jest to konieczne dla realizacji umowy, której stroną jest osoba uprawniona do ochrony danych (np. umowa kredytowa);
- jest to niezbędne do realizacji określonych przez prawo zadań (ściganie przestępstw).

Od maja 2018 r. obowiązują przepisy Unii Europejskiej, tak zwane **RODO** (Ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Nakładają one na instytucje przetwarzające dane osobowe szczególną staranność w zakresie ich ochrony (zob. s. 285).

Wolności
i prawa
polityczne

- **Wolność myśli, sumienia, religii i poglądów**

To jedna z podstawowych gwarancji funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego. Zapewnia każdej osobie swobodę myślenia i jest dowodem poszanowania podmiotowości (odrębności) człowieka. To również wyraz tolerancji oraz sprzeciwu wobec dyskryminacji w dziedzinie religii i przekonań. Gwarantuje wolność wyznawania jakiegokolwiek religii bądź niewyznawania żadnej. Szczególną jej interpretacją jest tzw. klauzula sumienia, która umożliwia lekarzom odmowę świadczeń zdrowotnych niezgodnych z ich sumieniem. W razie zagrożenia bezpieczeństwa lub porządku publicznego, zdrowia, moralności albo praw i wolności innych osób organy władz publicznych mogą ingerować w korzystanie z tego prawa.

Wolności i prawa polityczne

- **Wolność pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się**

Jest jedną z gwarancji funkcjonowania państwa demokratycznego. Państwo nie może uniemożliwiać ani utrudniać odbywania zgromadzeń. Wolność zrzeszania się daje swobodę tworzenia partii politycznych, związków zawodowych i stowarzyszeń oraz przynależności do nich.

- **Prawo dostępu do służby publicznej**

Obowiązuje wszystkich na jednakowych zasadach. To znaczy, że te same wymagania będą stawiane wszystkim osobom, które starają się o dane stanowisko.

- **Prawo do informacji**

Dotyczy prawa do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Ograniczeniem tego prawa może być między innymi tajemnica państwowa, prywatność, ochrona danych osobowych. Podstawowym źródłem informacji publicznej jest Biuletyn Informacji Publicznej (BIP, zob. s. 143).

- **Udział obywateli w wyborach i referendach**

Prawo to przysługuje obywatelom na określonych warunkach, wskazanych w przepisach.

Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne

- **Prawo do własności**

To jedno z najważniejszych praw gwarantujących funkcjonowanie gospodarki rynkowej. Ochronie podlegają nie tylko dobra materialne (mieszkanie, gospodarstwo rolne), lecz także prawa autorskie, patenty, znaki towarowe (logo firmy). W tej puli mieszczą się też prawa do odszkodowania oraz uprawnienia do renty i emerytury. Prawo to może być ograniczane. Przykładem jest sytuacja zabezpieczenia części majątku oskarżonego na poczet ewentualnej grzywny i kosztów postępowania sądowego.

Wolności
i prawa
ekonomiczne,
socjalne
i kulturalne

- **Prawo do pracy**

Zapewnia każdemu człowiekowi prawo do zaspokojenia jednej z najbardziej podstawowych potrzeb życiowych zgodnie z jego swobodnym wyborem. Nie stanowi ono jednak gwarancji zatrudnienia. Obejmuje między innymi prawo do godziwego wynagrodzenia, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, prawo do odpoczynku i czasu wolnego oraz prawo tworzenia i przynależności do związków zawodowych.

Dwa największe związki zawodowe w Polsce to Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych oraz Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”.

Twój
ruch

1. Poszukaj informacji na temat związków zawodowych związanych z zawodem, który chciałbyś/chciałabyś wykonywać.
2. Znajdź informacje o historii NSZZ „Solidarność” i przygotuj prezentację multimedialną na ten temat.

- **Prawo do nauki**

Dotyczy każdego człowieka, niezależnie od jego wieku. Gwarantuje nieodpłatne nauczanie w szkołach publicznych (podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych). Z prawa tego wynikają też obowiązki ciążące na państwie:

zapewnienie powszechnej dostępności nauczania podstawowego i średniego oraz równość w dostępie do nauczania na poziomie wyższym.

Uczniowie podczas warsztatów zawodowych w szkole

- **Prawo do ochrony zdrowia**

Jest ściśle powiązane z prawem do życia. Gwarantuje nie tylko dostęp do opieki medycznej, lecz także do wody pitnej, żywności, zdrowych warunków życia i pracy, czystego środowiska oraz do edukacji i informacji zdrowotnej. Zobowiązuje państwo do stworzenia systemu opieki medycznej powszechnie dostępnej, prowadzenia edukacji i informacji prozdrowotnej, podejmowania działań profilaktycznych oraz zapobiegania epidemiom.

- **Prawo do ochrony rodziny**

Zapewnia rodzinie pełen rozwój poprzez ochronę prawną i socjalną. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony państwa i samorządów terytorialnych.

Z tym prawem wiąże się również **ochrona praw dziecka**. Zgodnie z Konstytucją RP państwo jest zobowiązane do ochrony dzieci przed przemocą, wyzyskiem i demoralizacją. Dzieciom pozbawionym opieki rodzicielskiej państwo zapewnia warunki do życia i rozwoju.

Do praw socjalnych należy zaliczyć dążenie państwa do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych obywateli, przeciwdziałanie bezdomności i ochronę praw konsumentów.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Na straży praw konsumentów stoi Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Prowadzi on także postępowania antymonopolowe.

Konstytucja RP zapewnia ponadto **wolność twórczości artystycznej, badań naukowych** oraz **wolność korzystania z dóbr kultury**. Ponadto zobowiązuje organy władz publicznych do dbałości o środowisko naturalne.

Jakie prawa człowieka przedstawiono na rysunkach? Nazwij je i zastanów się, kiedy i w jakich sytuacjach mogą być łamane te prawa.

Kontrowersje wokół praw człowieka

Prawa człowieka często są przedmiotem dyskusji, a nawet konfliktów dzielących społeczeństwo. Szczególnie dotyczy to prawa do życia. Kara śmierci, aborcja, eutanazja, a pośrednio także zapłodnienie *in vitro* i badania prenatalne, wzbudzają kontrowersje, również na płaszczyźnie politycznej.

Eutanazja

Definicja

Eutanazja – przyspieszenie lub niezapobieganie śmierci w celu skrócenia cierpienia chorego człowieka. Bardziej szczegółową definicję zawiera artykuł Anny Alichiewicz.

Zajrzyj
do źródła

Zgodnie z definicją wąską eutanazja jest to działanie lekarza mające na celu spowodowanie śmierci nieznośnie cierpiącego kompetentnego pacjenta na jego (pacjenta) życzenie. [...]

Definicja szeroka przyjmuje, że eutanazją jest czyn, który może być zarówno działaniem, jak i zaniechaniem, sprawcą czynu jest lekarz, a jego celem jest spowodowanie śmierci nieznośnie cierpiącego pacjenta na jego życzenie, jeśli pacjent jest kompetentny, albo pacjenta niekompetentnego.

Anna Alichiewicz, *Eutanazja i lekarska pomoc w samobójstwie*, <https://link.operon.pl/vG> (dostęp: 27.05.2025).

Z tych definicji wynikają cztery formy eutanazji:

- czynna dobrowolna, czyli dokonana przez lekarza na życzenie pacjenta, który jest w pełni świadom podejmowanych czynności, dopuszczalna między innymi w Holandii i Belgii;
- czynna niedobrowolna, dokonana przez lekarza na życzenie rodziny pacjenta niezdolnego do podejmowania świadomych decyzji (nieprzytomnego);
- bierna dobrowolna polegająca na zaniechaniu tak zwanej uporczywej terapii na życzenie przytomnego pacjenta;
- bierna niedobrowolna polegająca na zaniechaniu tak zwanej uporczywej terapii na życzenie rodziny nieprzytomnego pacjenta.

Aborcja

Aborcja to celowe zakończenie ciąży przed narodzeniem płodu. Jest przeprowadzana za pomocą metod farmakologicznych i procedur chirurgicznych.

Definicja

W wielu krajach obowiązują różne przepisy dotyczące przerywania ciąży. Uwzględniają one wiek ciąży i okoliczności, które uzasadniają aborcję. W debacie publicznej poruszane są dopuszczalne warunki aborcji, w tym skrajne stanowiska. Niektórzy postulują całkowity zakaz aborcji, a inni – brak ograniczeń w przerywaniu ciąży.

Aktualnie w Polsce dopuszczalna jest aborcja wykonana przez lekarza, gdy ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej oraz gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego (gwałt, kazirodztwo). Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodny z Konstytucją RP przepis dopuszczający aborcję w przypadku, gdy badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazywały na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu. To postanowienie spotkało się to z licznymi protestami dużej części społeczeństwa polskiego.

Podsumowanie lekcji

- s. 265 • Prawa człowieka są: **przyrodzone, powszechne, niezbywalne, nienaruszalne, naturalne, niepodzielne.**
- s. 265 • Wyróżnia się trzy generacje praw człowieka: **pierwszą (prawa osobiste, polityczne i obywatelskie), drugą (prawa gospodarcze, kulturalne i socjalne) i trzecią (prawa kolektywne).**
- s. 265 • Prawa człowieka możemy podzielić na **prawa (prawa pozytywne) oraz wolności (prawa negatywne).**
- s. 266 • **Do wolności i praw osobistych** zalicza się: prawo do życia, wolność od tortur, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do słusznego procesu, prawo do poszanowania prywatności, wolność myśli, sumienia, religii i poglądów.
- s. 268 • **Do wolności i praw politycznych** należą: wolność pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się, prawo dostępu do służby publicznej, prawo do informacji, prawo obywateli do udziału w wyborach i referendach.
- s. 269 • **Wśród wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych można wymienić:** prawo do własności, do pracy, do nauki, do ochrony zdrowia, do ochrony rodziny, ochronę praw dziecka, dążenie do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych obywateli, przeciwdziałanie bezdomności, ochronę praw konsumentów, dbałość o środowisko naturalne, wolność twórczości artystycznej oraz badań naukowych, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj podstawowe cechy praw człowieka.
2. Wymień wolności i prawa osobiste ujęte w Konstytucji RP.
3. Podaj wolności i prawa polityczne zawarte w Konstytucji RP.
4. Opisz konstytucyjne wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne.
5. Wyszukaj w różnych źródłach informacji kraje Unii Europejskiej, w których dopuszczalna jest eutanazja. Przedstaw warunki, na jakich jest dozwolona.
6. Omów podobieństwa i różnice w zapisach dotyczących prawa do życia w międzynarodowych dokumentach ochrony praw człowieka. Przedstaw je na podstawie zamieszczonych poniżej tekstów źródłowych.

7. Odszukaj – inne niż zamieszczone w rozdziale – przykłady spraw dotyczących dyskusji wokół praw człowieka.
8. Przeanalizuj informacje na temat wybranej kontrowersyjnej sprawy dotyczącej praw człowieka. Sformułuj swoją opinię.

Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, art. 3.

1. Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia.
2. W krajach, w których kara śmierci nie została zniesiona, wyrok śmierci może być wydany jedynie za najcięższe zbrodnie, zgodnie z ustawą, która obowiązywała w chwili popełnienia zbrodni i nie narusza postanowień niniejszego Paktu i Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa. Kara ta może być wykonana tylko na podstawie prawomocnego wyroku wydanego przez właściwy sąd.
3. W przypadku gdy pozbawienie życia stanowi zbrodnię ludobójstwa, jest oczywiste, że żadne postanowienie niniejszego artykułu nie upoważnia żadnego Państwa Strony niniejszego Paktu do uchylania się w jakikolwiek sposób od zobowiązań przyjętych przez nie na podstawie postanowień Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa.
4. Każdy skazany na śmierć ma prawo ubiegać się o ułaskawienie lub zmianę kary. Amnestia, ułaskawienie lub zmiana kary śmierci mogą być zastosowane we wszystkich przypadkach.
5. Wyrok śmierci nie będzie wydany w odniesieniu do przestępstw popełnionych przez osoby w wieku poniżej 18 lat i nie będzie wykonywany w stosunku do kobiet ciężarnych.
6. Nie można powoływać się na żadne postanowienie niniejszego artykułu w celu opóźnienia lub niedopuszczenia do zniesienia kary śmierci przez jakiekolwiek Państwo Stronę niniejszego Paktu.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 6.

1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.
2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnie koniecznego użycia siły:
 - a) w obronie jakiejkolwiek osoby przed bezprawną przemocą;
 - b) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;
 - c) w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 2.

1. Każdy ma prawo do życia.
2. Nikt nie może być skazany na karę śmierci ani poddany jej wykonaniu.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 2.

Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo

11

- poznasz podstawowe relacje obywatel – państwo;
- zrozumiesz znaczenie praw człowieka w tych relacjach.

◀ Na tej lekcji

Czym jest państwo?

Na przestrzeni wieków filozofowie podkreślali dużą rolę państwa jako jednej najważniejszych instytucji życia społecznego.

Definicja państwa

Rola państwa według różnych badaczy	
Arystoteles (384–322 p.n.e.)	• Państwo to główny cel rozwoju społecznego, a człowiek w sposób naturalny był stworzony do życia w państwie.
Tomasz z Akwinu (1224–1274)	• Państwo to samowystarczalna, niezależna, samorządna społeczność, uznająca określony porządek prawny i podlegająca władzy, która ją chroni i gwarantuje pokój zewnętrzny. • W późniejszym czasie podobne stwierdzenia głosiła społeczna nauka Kościoła katolickiego.
Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)	• Państwo jako umowa społeczna, jedynym źródłem wszelkiej władzy politycznej był lud.
Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)	• Państwo jest Bogiem na Ziemi.
Karol Marks (1818–1883)	• Państwo jest narzędziem klasy panującej.
Włodzimierz Lenin (1870–1924)	• Państwo to machina do utrzymania panowania jednej klasy nad drugą.

Autorem klasycznej, trójelementowej definicji państwa jest **Georg Jellinek** (zob. s. 33.).

Współcześnie państwo traktuje się jako organizację:

- **polityczną** – władza państwowa organizuje życie społeczne;
- **suwerenną** – niezależną zarówno w aspekcie wewnętrznym, jak i zewnętrznym, czyli zdolną do podejmowania samodzielnych decyzji w polityce krajowej i zagranicznej;
- **terytorialną** – zajmującą określone terytorium, wyznaczone przez ustalone i uznawane granice;
- **przymusową** – przynależność do niej ma charakter sformalizowany w postaci obywatelstwa, z którym wiąże się szereg obowiązków (zobacz rozdział 1.2.).

Wielu filozofów uważało, że podstawą władzy zwierzchniej powinna być **umowa społeczna**. Jednak część z nich rozumiała ją jako ograniczenie wolności i podporządkowanie się jednostek w zamian za bezpieczeństwo. Nawet współcześnie spotkamy wiele takich postaw, których istotą jest rezygnacja z pewnych swobód, takich jak wolność słowa, na rzecz bezpieczeństwa socjalnego.

Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo

Prawa
człowieka

Prawa człowieka mają istotne znaczenie w relacjach obywatela z państwem i są w różny sposób opisywane. Jedną z koncepcji przedstawił prof. Wiktor Osiatyński (1945–2017), polski prawnik, pisarz, publicysta, działacz społeczny i nauczyciel akademicki: „Prawa człowieka to powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem”. Zdaniem Osiatyńskiego **pojęcie praw człowieka** opiera się na trzech tezach:

- każda władza jest ograniczona;
- jednostka posiada sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza;
- jednostka może się domagać od państwa ochrony jej praw.

W podziale praw człowieka zostały ujęte **relacje obywatel – państwo**. Wyróżnia się prawa i wolności.

Definicja

Prawa – czyli prawa pozytywne, które nakładają na państwo obowiązek podejmowania działań realizujących uprawnienia jednostki, na przykład organizacja systemu opieki zdrowotnej.

Wolności – czyli prawa negatywne, które mówią, że państwo powstrzyma się od działań, ograniczających swobody człowieka, na przykład od cenzury.

Definicja

Na straży praw człowieka stoi państwo. W związku z tym profesor Osiatyński wyróżnia trzy **funkcje praw człowieka**:

1. Ochrona wolności jednostki przed ich naruszeniem przez państwo.

Oznacza to, że obywatel dzięki prawom człowieka jest chroniony przed nadużyciem władzy przez państwo. Państwo realizuje różne cele dla dobra publicznego. Jednak nie może narzucać obywatelom własnego rozumienia tego dobra. Formą takiej ochrony jest na przykład ograniczenie możliwości ingerencji urzędników (czyli funkcjonariuszy państwowych) w niektóre sfery życia obywateli.

Taka ochrona wynika z wolności, jakie ma człowiek, w tym z wolności: osobistej, sumienia i wyznania, zgromadzeń, zrzeszania się, poruszania się i gospodarowania.

2. Konieczność stworzenia przez państwo możliwości realizacji praw jednostki.

Procedury, zgodnie z którymi działa państwo, nie mogą naruszać godności człowieka. Mają chronić obywateli – na przykład obywatela można zatrzymać tylko zgodnie z ustalonym prawem. Obywatele korzystają także z praw politycznych, jak prawo wyborcze. Ponadto mają prawo do bezpieczeństwa ekonomicznego, socjalnego i kulturalnego, w tym prawo do nauki i ochrony zdrowia.

3. Ochrona przez państwo praw i wolności jednostki przed ich naruszeniem przez inne osoby.

Zagrożeniem dla jednostki mogą być konkretni ludzie, na przykład: złodzieje, skorumpowani urzędnicy czy niekompetentni lekarze. Dlatego prawa człowieka mają zastosowanie nie tylko w relacji obywatel – państwo, lecz także w relacjach między ludźmi. Między innymi z praw człowieka wynika prawo do tajemnicy korespondencji – jeśli zostanie naruszone przez urzędnika lub nawet osobę prywatną, można się zwrócić z prośbą o interwencję do instytucji państwowych.

Inni badacze – w tym **Marek Nowicki** (1947–2003; znany obrońca praw człowieka) – uważają, że prawa człowieka nie regulują takich obszarów, jak: miłość, przyjaźń czy stosunki rodzinne i sąsiedzkie.

Zajrzyj
do źródła

Art. 45

Każdy ma prawo do sądu. Wszyscy mają prawo do równego dostępu do sądów.

Art. 78

Każdy ma prawo do zaskarżenia decyzji administracyjnej do sądu.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Twój
ruch

Na podstawie artykułów 45 i 78 odpowiedz, co oznacza prawo do sądu i jak jest ono zabezpieczone w Polsce. Jakie znaczenie ma możliwość zaskarżenia decyzji administracyjnej?

Rola praw człowieka w relacjach obywatel – państwo w Polsce

Konstytucja RP zawiera zapisy, które znacznie wzmocniły pozycję jednostki w relacjach z państwem. Szczególnie dotyczy to artykułu 4 punkt 1:

Zajrzyj
do źródła

Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.

Z zasady tej wynika zwierzchnictwo narodu nad instytucjami państwa. Naród sprawuje władzę bezpośrednio lub przez swoich przedstawicieli. Z kolei artykuł 30 podkreśla znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo:

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Konstytucja zapewnia obywatelom także narzędzia umożliwiające wpływanie na instytucje państwa i osoby sprawujące władzę. Najważniejsze z nich to „karta wyborcza”. Dzięki niej obywatele mogą decydować o tym kto będzie sprawował urząd Prezydenta RP, wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, a także w jakim składzie będzie obradował sejm, senat oraz organy stanowiące samorządu terytorialnego. Silnym narzędziem wpływu na decyzje instytucji państwa jest prawo do zgromadzeń, do składania petycji, wniosków i skarg do organów władzy publicznej. Dzięki prawu do zrzeszania się mogą powstawać partie polityczne, związki zawodowe i inne organizacje społeczne, które mogą wpływać na funkcjonowanie państwa. Takie możliwości dają również obywatelska inicjatywa ustawodawcza oraz konsultacje społeczne.

Gwarancje prawne i ochrona praw człowieka w Polsce zostaną omówione w rozdziale 16.

Podsumowanie lekcji

- Państwo to wspólnota ludzi zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy, która ją chroni. ▶ s. 278
- Prawa człowieka pełnią trzy funkcje: ochrona wolności jednostki przed jej naruszeniem przez państwo, konieczność stworzenia przez państwo możliwości realizacji praw jednostki, ochrona przez państwo praw i wolności jednostki przed jej naruszeniami przez inne osoby. ▶ s. 279

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij znaczenie praw człowieka w relacji obywatel – państwo.
2. Ocen skuteczność oddziaływania obywateli na państwo takich narzędzi jak zgromadzenia, petycje, wnioski i skargi.

Na tej
lekcji ▶

- poznasz znaczenie pojęcia *dobra osobiste*;
- dowiesz się, jakie przepisy dotyczą ochrony dóbr osobistych;
- scharakteryzujesz sposoby ochrony dóbr osobistych.

Przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych

Ochrona dóbr
osobistych

Konstytucja RP zapewnia obywatelom prawo do ochrony dóbr osobistych. Szczegółowe przepisy zawarto w II rozdziale, w części Wolności i prawa osobiste.

Zajrzyj
do źródła

Art. 47

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Kolejnym aktem prawnym zawierającym przepisy chroniące dobra osobiste jest Kodeks cywilny. Znajdują się tam katalog praw osobistych oraz zasady odpowiedzialności prawnej za ich naruszenie.

Art. 23

Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

Art. 24

§ 1. Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

§ 2. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

§ 3. Przepisy powyższe nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim oraz w prawie wynalazczym.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.

Ochronę dóbr osobistych zapewniają także inne dokumenty, między innymi ustawy: o prawie autorskim i prawach pokrewnych, prawo wynalazcze oraz o ochronie danych osobowych.

Pojęcie dóbr osobistych

Dobra osobiste – wszystkie wartości o charakterze niemajątkowym, które wiążą się z osobowością człowieka, pełnioną przez niego funkcją lub uznane za dobra szczególnej wartości.

Definicja

Zawarty w Konstytucji RP i Kodeksie cywilnym katalog dóbr osobistych nie ma charakteru zamkniętego. To od jednostki zależy, co uzna ona za wartość szczególną dla siebie. Tylko sąd może orzec, czy w istocie ta wartość podlega ochronie prawnej.

Pojęcie dóbr osobistych

Najważniejsze dobra osobiste to:

- **Życie**

O jego ważności mówią współczesne dokumenty dotyczące ochrony praw człowieka czy Konstytucja RP, a także zasady religijne, jak dekalog Kościoła katolickiego. Na temat ochrony życia toczą się liczne dyskusje, a także konflikty, związane między innymi z eutanazją czy karą śmierci.

- **Zdrowie**

Konstytucja RP zapewnia każdemu obywatelowi prawo do ochrony zdrowia, między innymi przez równy dostęp do bezpłatnych świadczeń opieki zdrowotnej, rozwój kultury fizycznej czy bezpieczne i higieniczne warunki pracy. Jednak to nie zwalnia nas z obowiązku dbania o swoje zdrowie.

- **Cześć i dobre imię**

Dobra te wiążą się z godnością człowieka. To ważna zasada zarówno w nauce społecznej Kościoła katolickiego, jak i w filozofii liberalnej, w której jest dodatkowo łączona z wolnością jednostki. Godność stanowi fundamental-

na zasadę prawną w Konstytucji RP oraz międzynarodowych dokumentach ochrony praw człowieka.

- **Wizerunek**

Jest dobrem cennym nie tylko dla osób publicznych (np. polityków, artystów, sportowców). Wizerunek osób prywatnych również może być wykorzystany bez ich wiedzy, w celach komercyjnych lub przestępczych. Współcześnie stanowi to duży problem, zwłaszcza ze względu na możliwości, jakie daje sztuczna inteligencja.

Nikt bez naszej zgody nie może wykorzystać naszego wizerunku w prasie, telewizji czy portalach społecznościowych. Wyjątkiem są zdjęcia, na których nasza postać jest tylko częścią pewnej całości, na przykład publiczności na koncercie czy uroczystości szkolnej. Ochrona wizerunku nie dotyczy w takim stopniu osób powszechnie znanych podczas wypełniania przez nie funkcji publicznych, szczególnie politycznych, społecznych i zawodowych.

- **Prywatność**

Konstytucja RP zapewnia ochronę prawną życia prywatnego. Ochrona ta obejmuje między innymi: ochronę wizerunku, prawo do niezakłóconego korzystania z miejsca zamieszkania (mir domowy) oraz ochronę korespondencji i danych osobowych. Jednak istnieją pewne odstępstwa od tego. Na przykład: naruszenie miru domowego może nastąpić w czasie czynności egzekucyjnych wykonywanych przez komornika, w pewnych sytuacjach policja bez nakazu może wejść do mieszkania, podobnie jak straż pożarna podejmująca działania ratownicze.

- **Tajemnica korespondencji**

To dobro osobiste również jest chronione w Konstytucji RP. Może zostać ograniczone jedynie w przypadkach określonych w ustawie o Policji. Policja w ramach kontroli operacyjnej może w sposób niejawný pozyskiwać treści rozmów telefonicznych, przesyłek pocztowych i wiadomości elektronicznych. Zgodę na to musi wydać sąd okręgowy, a taka zgoda obejmuje nie dłużej niż 3 miesiące. Bezprawne kontrolowanie komunikowania się to przestępstwo, za które grozi kara do 2 lat pozbawienia wolności.

- **Twórczość artystyczna i naukowa (własność intelektualna)**

Dobra osobiste często są efektem ciężkiej i kosztownej pracy artystów, naukowców wynalazców, przedsiębiorców. Ochrona praw autorskich następuje z chwilą powstania dzieła literackiego, artystycznego lub muzycznego. Własność przemysłowa (patenty, wzory, znaki towarowe itp.) wymaga rejestracji.

Wiele problemów stwarza ochrona praw autorskich w internecie. Użytkownicy sieci powinni pamiętać, że mogą korzystać z cudzej własności intelektualnej po spełnieniu określonych warunków, na przykład po uzyskaniu zgody od autora. Mogą powoływać się na dane treści także na prawie cytatu (w recenzji, pracy naukowej). Wszyscy mogą legalnie używać, nawet w celach komercyjnych, materiałów dostępnych w domenie publicznej, których prawa autorskie wygasły lub autor się ich zrzekł.

Symbol
ochrony praw
autorskich

Do dóbr osobistych należałoby zaliczyć również nietykalność osobistą, integralność seksualną, wolność, głos człowieka, płęć i inne.

Ochrona danych osobowych

Ważnym dobrem osobistym są **dane osobowe**. Składają się na nie między innymi: imię, nazwisko, wiek, płęć, miejsce zamieszkania, wykształcenie, wykonywany zawód, stan cywilny, kod genetyczny i stan zdrowia.

Ochronę danych osobowych gwarantuje Konstytucja RP.

Ochrona
danych
osobowych

Art. 51

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.
2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.
3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.
4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.
5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

Zajrzyj
do źródła

Od 2018 r. obowiązuje w Polsce i krajach UE **Ogólne rozporządzenie o ochronie danych**, zwane w naszym kraju rozporządzeniem o ochronie danych osobowych – **RODO**. Zgodnie z nim obywatele mają prawo do dostępu do swoich danych, do ich usunięcia lub ograniczenia ich przetwarzania i przenoszenia. Wszystkie instytucje i organizacje społeczne mają obowiązek przestrzegania tych przepisów i informowania klientów o przysługujących im prawach. Za złamanie przepisów RODO grozi kara w wysokości nawet do 20 mln euro.

link.operon.pl/xj
 Urząd Ochrony Danych Osobowych
 Na tej stronie znajdziesz informacje o tym, jak instytucje muszą przestrzegać przepisów dotyczących danych osobowych, i co robić, jeśli doszło do wycieku twoich danych.

Niestety wciąż zdarzają się przypadki wycieku danych osobowych. W wyniku ataku hakerskiego w listopadzie 2023 r. wyciekły dane osobowe gromadzone przez jedno z największych laboratoriów medycznych. Często przyczyną takich wycieków jest niedostateczne oprogramowanie antywirusowe. Niektórzy użytkownicy sami udostępniają swoje dane osobowe w zamian za darmowe programy czy udział w grze. Inni nie korzystają z programów antywirusowych czy stosują za słabe hasła. Część internautów wchodzi na niedostatecznie zabezpieczone strony.

Warto sprawdzać, czy strona, na którą zamierzamy wejść, korzysta z protokołu HTTPS. Trzeba również regularnie dostosowywać ustawienia prywatności w różnych serwisach, do których się logujemy. Skutkiem braku ostrożności może być kradzież tożsamości, która zostanie wykorzystana do działań przestępczych.

Wprowadzenie unijnego rozporządzenia zmusiło duże firmy, jak Facebook i Amazon, ale także inne państwa, w tym Japonię, do dostosowania swoich przepisów do standardów europejskich.

Instytucje ochrony dóbr osobistych

Naruszenia dóbr osobistych najczęściej można dochodzić na drodze sądowej w postępowaniu cywilnym. Niektóre naruszenia dóbr osobistych są także przestępstwem w świetle prawa karnego, jak zniesławienie, które narusza część i dobre imię człowieka.

Zajrzyj
do źródła

Art. 212

§ 1. Kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.

Wszystkimi sprawami związanymi z naruszeniem ochrony danych osobowych zajmuje się Urząd Ochrony Danych Osobowych. Przypadek naruszenia przepisów o ochronie danych osobowych powinien być zgłoszony do tego urzędu. Skarga powinna zawierać: imię i nazwisko osoby skarżącej, podmiot, który jest skarżony, żądanie (oczekiwania osoby skarżącej, np. sprostowanie danych) oraz podpis. Forma elektroniczna skargi powinna zawierać adres

mailowy skarżącego, podpis elektroniczny, podpis zaufany lub inny sposób potwierdzenia tożsamości. Skargę najlepiej złożyć na odpowiednim formularzu na platformie ePUAP2.

Podsumowanie lekcji

- **Przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych** zawarto w Konstytucji RP, w rozdziale II w części Wolności i prawa osobiste, a także w Kodeksie cywilnym oraz między innymi w ustawach: o prawie autorskim i prawach pokrewnych, Prawo wynalazcze oraz o ochronie danych osobowych. ▶ s. 282
- Do **najważniejszych dóbr osobistych** należą: życie, zdrowie, cześć, dobre imię, wizerunek, prywatność, tajemnica korespondencji, twórczość artystyczna i naukowa oraz dane osobowe. ▶ s. 283
- Podstawowym dokumentem dotyczącym ochrony danych osobowych jest przejęte w Unii Europejskiej **Ogólne rozporządzenie o ochronie danych**. ▶ s. 285

Pytania i polecenia

1. Oceń znaczenie prawnej ochrony dóbr osobistych.
2. Jakie dobra, twoim zdaniem, powinny uzupełnić katalog zamieszczony w podręczniku? Uzasadnij swoją opinię.
3. Podaj zagrożenia, jakie mogą wynikać z naruszenia danych osobowych w internecie. Wskaż sposoby uniknięcia tych zagrożeń.

Gwarancje przestrzegania praw człowieka w Polsce

Na tej
lekcji ►

- poznasz akty prawne dotyczące przestrzegania praw człowieka w Polsce;
- przeanalizujesz zakres obowiązków Rzecznika Praw Obywatelskich;
- nauczysz się pisać skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich;
- dowiesz się, czym są organizacje pozarządowe i na czym polega ich działalność;
- prześledzisz działalność przykładowych organizacji pozarządowych;
- wyjaśnisz, jakie znaczenie ma skarga konstytucyjna;
- wskażesz zobowiązania międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka.

Prawne
gwarancje
ochrony praw
człowieka

Konstytucja RP w rozdziale II zawiera katalog wolności i praw człowieka oraz środki ich ochrony. Znajdują się one też w ustawach dotyczących prawa pracy, rodzinnego i opiekuńczego, ochrony środowiska, polityki społecznej państwa, funkcjonowania partii politycznych, związków zawodowych, stowarzyszeń, organizacji zgromadzeń, udziału w wyborach i referendach.

Ochroną praw człowieka zajmują się także różne instytucje. Należą do nich sądy powszechne i administracyjne, Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka, Trybunał Konstytucyjny oraz organizacje pozarządowe.

Gwarancją przestrzegania praw człowieka w Polsce są również międzynarodowe zobowiązania Polski wynikające z podpisanych konwencji i członkostwa w różnych organizacjach.

Sądy powszechne i administracyjne

Sądy po-
wszechnie
i administra-
cyjne

Sądy powszechne (rejonowe, okręgowe, apelacyjne) rozpatrują sprawy z zakresu prawa karnego, cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy i ubezpieczeń społecznych. Zajmują się ochroną praw człowieka tylko w odniesieniu do konkretnej sytuacji. Oskarżony i poszkodowany mają **prawo wnieść odwołanie** (apelację) od wyroku sądu pierwszej instancji.

Sądy administracyjne chronią obywateli przed samowolą organów administracji publicznej. Rozpatrują skargi dotyczące decyzji organów administracji rządowej lub samorządowej (np. wywłaszczenie, odmowa zezwolenia na budowę, rejestracja działalności gospodarczej).

Rzecznik Praw Obywatelskich

Zgodnie z Konstytucją RP Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) stoi na straży wolności oraz praw człowieka i obywatela. Jego działania obejmują zarówno obywateli polskich, jak i cudzoziemców czy bezpaństwowców (apatrydów).

Rzecznik przyjmuje i rozpatruje skargi, wnosi kasację od prawomocnych wyroków sądu, wnioskuję o podjęcie inicjatywy ustawodawczej, a także inicjuje kontrolę zgodności aktów prawnych z Konstytucją RP przed Trybunałem Konstytucyjnym. Prowadzi ponadto działalność informacyjną i edukacyjną. RPO współpracuje także z organizacjami pozarządowymi i rzecznikami z innych państw.

Swoją sprawę można zgłosić do RPO przez internet, listownie, a także osobiście – w jednym z 16 biur na terenie Polski. Wniosek musi zawierać:

IMIĘ
I NAZWISKO

ADRES OSOBY
SKŁADAJĄCEJ WNIOSEK

OPIS
SPRAWY

DOKUMENTY
DOTYCZĄCE SPRAWY

Marcin Wiącek, Rzecznik
Praw Obywatelskich VIII
kadencji

Czy Rzecznik Praw Obywatelskich powinien posiadać immunitet? Podzielcie klasę na dwie grupy. Niech jedna z grup przedstawi argumenty przemawiające za tym, by RPO posiadał immunitet, a druga – przeciwko tej tezie.

Twój
punkt
widzenia

Rzecznik Praw Dziecka

Zgodnie z ustawą o Rzeczniku Praw Dziecka strzeże on praw dziecka określonych w Konstytucji RP, Konwencji o prawach dziecka i w innych przepisach prawa, z poszanowaniem odpowiedzialności, praw i obowiązków rodziców. W szczególności dba o przestrzeganie prawa do:

- życia i ochrony zdrowia,
- wychowania w rodzinie,
- godziwych warunków socjalnych,
- nauki.

Monika Horna-Cieślak,
Rzeczniczka Praw Dziecka

Skarga konstytucyjna

W sprawach skargi konstytucyjnej orzeka Trybunał Konstytucyjny (TK). Prawo do wniesienia skargi ma każdy, kto uzna, że sąd lub organ administracyjny wydał decyzję naruszającą jego prawa i wolności na podstawie przepisów sprzecznych z Konstytucją RP. Z taką skargą **można wystąpić do TK** po wyczerpaniu zwyczajnych środków odwoławczych.

Skarga
konstytucyjna

Skargę konstytucyjną można wnieść, jeśli:

- do naruszenia praw lub wolności doszło w wyniku orzeczenia sądu lub organu administracji publicznej w indywidualnej sprawie skarżącego;
- orzeczenie ma charakter ostateczny (skarżącemu nie przysługuje żaden środek prawny, który pozwalałby na inne postępowanie);
- przedmiotem skargi jest wyłącznie zarzut niezgodności z Konstytucją RP aktu prawa, na podstawie którego wydano orzeczenie naruszające konstytucyjne prawa lub wolności skarżącego;
- nie minęło więcej niż trzy miesiące od doręczenia skarżącemu prawomocnego wyroku lub ostatecznej decyzji;
- jest sporządzona przez adwokata lub radcę prawnego.

Organizacje pozarządowe

Organizacje
pozarządowe
– definicja

Organizacje pozarządowe (NGO's) stanowią istotny środek ochrony praw człowieka. Nie zależą one od organów władzy publicznej (rządu), a przynależność do nich jest dobrowolna. Takie organizacje nie działają dla zysku czy zdobycia władzy (w odróżnieniu od partii politycznych).

Artykuł 71 Karty Narodów Zjednoczonych umożliwia współpracę instytucji międzynarodowych z organizacjami pozarządowymi. Ich przedstawiciele uczestniczą w pracach legislacyjnych i tworzeniu prawa międzynarodowego. Mogą też monitorować stan przestrzegania praw człowieka w konkretnych państwach i informować o przykładach ich łamania. Organizacje pozarządowe zajmują się również edukacją i promowaniem idei praw człowieka.

Funkcje orga-
nizacji poza-
rządowych

Zalicza się do nich między innymi Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Amnesty International (czytaj: amnesty internaszynal) oraz Helsińską Fundację Praw Człowieka.

Międzynaro-
dowy Komitet
Czerwonego
Krzyża

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża działa od 1864 r. na rzecz praw człowieka w zakresie prawa humanitarnego. Uczestniczy w tworzeniu i udoskonalaniu prawa humanitarnego, w szczególności dotyczącego ochrony ofiar wojny i losu ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych. W czasie pokoju pomaga ofiarom klęsk żywiołowych i koordynuje między-

narodową pomoc humanitarną. Kontroluje przestrzeganie praw człowieka i działaniami dyplomatycznymi wymusza wprowadzanie zmian, gdy prawa te nie są respektowane.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża za swoje zasługi trzykrotnie otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla (w 1917, 1944 i 1963 r.).

Organizację Czerwonego Krzyża założył pochodzący ze Szwajcarii kupiec i filantrop Jean Henri Dunant (czytaj: żą ąri dina), zdobywca pierwszej Pokojowej Nagrody Nobla w 1901 r. Od wczesnej młodości był świadom ludzkiej nędzy – towarzyszył matce w pomocy charytatywnej udzielanej najbiedniejszym. W 1862 r. opublikowano jego książkę, którą napisał pod wpływem doświadczeń z bitwy pod Solferino. W książce tej zaproponował program działań humanitarnych ratujących ofiary walk. Praca ta zainspirowała społeczność międzynarodową do uchwalenia pierwszej konwencji genewskiej w 1864 r., zobowiązującej walczące strony między innymi do opieki nad rannymi swoich przeciwników.

Powstały w 1919 r. **Polski Czerwony Krzyż (PCK)** w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu zajmował się gromadzeniem informacji o ofiarach wojny. W czasie stanu wojennego organizował pomoc dla represjonowanych osób. Współcześnie promuje zdrowy styl życia, szkoli w zakresie udzielania pierwszej pomocy oraz upowszechnia międzynarodowe prawo humanitarne. Nowym zadaniem dla PCK jest organizowanie pomocy dla uchodźców i emigrantów.

Logo Polskiego Czerwonego Krzyża

Konwój z pomocą humanitarną dla ludności cywilnej w drodze do oblężonych miast w Syrii w 2016 r.

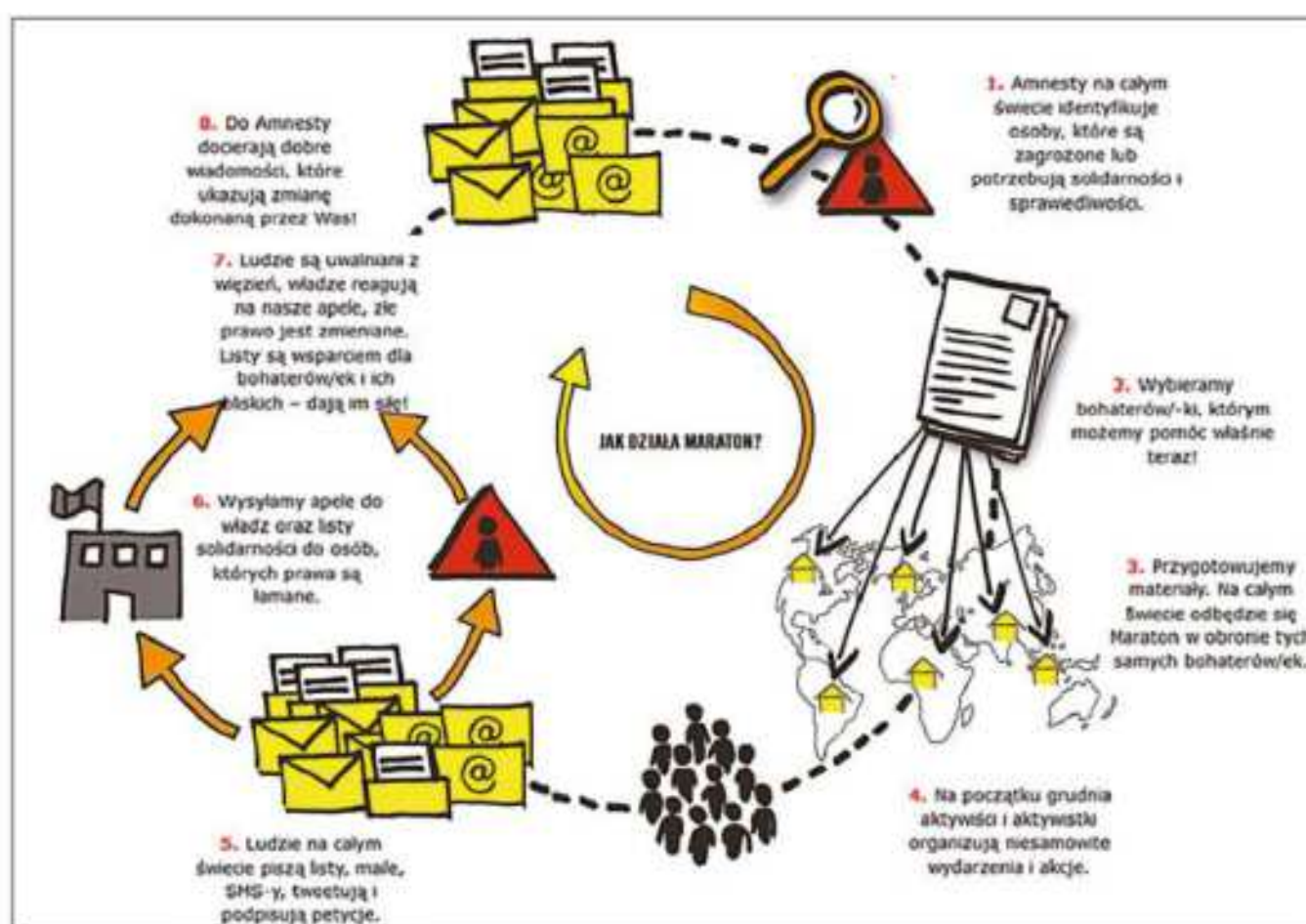
Amnesty International (AI) to największa na świecie organizacja pozarządowa działająca na rzecz praw człowieka. Siedzibę ma w Londynie, a działa w ponad 70 krajach. Skupia więcej niż milion członków i sympatyków. Powstała w 1961 r. w obronie tak zwanych więźniów sumienia, którzy głosili swoje poglądy bez użycia siły.

Jej głównym celem jest dążenie do uwolnienia ludzi więzionych za przekonania polityczne lub religijne. Jeśli to niemożliwe, AI podejmuje działania, by zapewnić oskarżonemu uczciwy, zgodny ze standardami międzynarodowymi proces. Walczy ponadto o zniesienie kary śmierci, a także zakaz stosowania tortur oraz innych niehumanitarnych i poniżających sposobów karania. Organizacja propaguje prawa człowieka, a zwłaszcza prawo do wolności przekonań.

Logotyp Amnesty International

Z inicjatywy polskiej grupy AI co roku na całym świecie jest organizowany Maraton Pisania Listów w obronie osób, których prawa są łamane.

Plakat Amnesty International przedstawia proces działania akcji Maratonu Pisania Listów.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka jest jedną z najaktywniejszych organizacji działających w Polsce. Powstała w 1989 r. Zajmuje się między innymi szkoleniami w zakresie praw człowieka. Udziela także bezpłatnej pomocy prawnej obywatelom polskim, uchodźcom i osobom należącym do mniejszości narodowych.

Zobowiązania międzynarodowe

Gwarancją przestrzegania praw człowieka w Polsce są również zobowiązania międzynarodowe wynikające między innymi z przynależności naszego kraju do Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unii Europejskiej.

Rada Europy

Została powołana 5 maja 1949 r. przez 10 państw (Belgię, Danię, Francję, Holandię, Irlandię, Luksemburg, Norwegię, Szwecję, Wielką Brytanię i Włochy). Obecnie należy do niej 47 państw europejskich, z wyjątkiem Białorusi (z powodu m.in. nieprzestrzegania standardów demokratycznych i łamania praw człowieka). Polska jest członkiem Rady Europy od 26 listopada 1991 r.

Państwa członkowskie Rady Europy

Jednym z pierwszych działań Rady było podjęcie prac nad traktatem dotyczącym ochrony praw człowieka. 4 listopada 1950 r. podpisano **Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (tzw. europejska konwencja praw człowieka)**. Weszła ona w życie 3 września 1953 r. i obecnie obowiązuje we wszystkich 47 krajach członkowskich (Polska ratyfikowała Konwencję 19 stycznia 1993 r.). W kolejnych latach przyjęto 15 protokołów dodatkowych do Konwencji. Formalnie są to odrębne traktaty, podlegają procedurze podpisania i ratyfikacji, ale merytorycznie ściśle wiążą się z Konwencją i bez niej nie są ważne.

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Na podstawie przepisów Konwencji działa **Europejski Trybunał Praw Człowieka** z siedzibą w Strasburgu. Sprawuje on funkcję kontrolną.

Tryb powoływania sędziów tego organu stanowi podstawową gwarancję jego niezawisłości. Liczba sędziów Trybunału równa się liczbie państw stron Konwencji. Wybierani są przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy spośród trzech kandydatów przedstawionych przez dane państwo. Zgodnie z Konwencją sędziowie „powinni być ludźmi o najwyższym poziomie moralnym i muszą albo posiadać kwalifikacje do sprawowania wysokiego urzędu sędziowskiego, albo być prawnikami o uznanej kompetencji”. Sprawują oni swoje funkcje we własnym imieniu, a nie jako przedstawiciele państwa, którego są obywatelami.

Rozprawy toczące się przed Trybunałem mają charakter publiczny, jednak ze względu na ochronę prywatności, bezpieczeństwo państwa oraz porządek publiczny ich jawność może zostać uchylona.

Orzeczenie wydane przez Trybunał rozstrzyga, czy naruszono postanowienia Konwencji. Jeżeli tak, to zostaje ustalona wysokość zadośćuczynienia dla skarżącego. Skutkiem orzeczenia może być również wznowienie postępowania sądowego, a także zmiana w prawie obowiązującym w danym

państwie. W pewnych przypadkach stronom postępowania przysługuje odwołanie od orzeczenia Trybunału. Rozpatruje je Izba Wyższa, której decyzje są ostateczne.

Siedziba Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu

Skarga do Trybunału Praw Człowieka

Zgodnie z art. 34 Konwencji prawo do wniesienia skargi do Trybunału ma: [...] *każda osoba, organizacja pozarządowa lub grupa jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez państwo praw zawartych w konwencji lub jej protokołach*. Skarżącemu może być przyznana bezpłatna pomoc prawna, o ile skarga spełnia warunki dopuszczalności.

Skarga do
Europejskiego
Trybunału
Praw
Człowieka

Przedmiotem wniesienia skargi może być:

- naruszenie prawa do życia,
- stosowanie tortur i innego niehumanitarnego traktowania i karania,
- bezprawne pozbawienie wolności,
- nierzetelny proces sądowy,
- naruszenie przez organy władzy publicznej życia prywatnego i rodzinnego,
- naruszenie wolności sumienia i wyznania,
- ograniczenie wolności słowa,
- ograniczenie prawa do zgromadzeń i zrzeszania się,
- ograniczenie praw wyborczych,
- ograniczenie prawa do nauki,
- naruszenie prawa do poszanowania mienia,
- naruszenie prawa do swobodnego poruszania się, wyboru miejsca zamieszkania oraz opuszczenia kraju.

Skargę można wnieść, jeżeli:

- dotyczy naruszenia praw zawartych w Konwencji;
- jej przedmiotem są przypadki naruszenia praw przez instytucje lub organy władz publicznych (np. administrację rządową lub samorządową, sądy); skarga nie może być skierowana przeciw innym osobom fizycznym, stowarzyszeniom, fundacjom, związkom zawodowym, przedsiębiorstwom itp.;
- wyczerpano krajowe środki odwoławcze (w Polsce to wniesienie odwołania do sądu II instancji, a w postępowaniu administracyjnym – do Naczelnego Sądu Administracyjnego);
- nie upłynęło sześć miesięcy od wydania ostatecznego prawomocnego orzeczenia w sprawie;
- nie jest anonimowa;
- dana sprawa nie może być rozstrzygana przez inny organ międzynarodowy;
- sprawa dotyczy istotnej szkody doznanej przez skarżącego.

Warunki
dopuszczenia
skargi do
Trybunału

Skarga powinna zawierać:

- dane personalne skarżącego (imię i nazwisko, datę urodzenia, obywatelstwo, płeć, adres, wykonywane zajęcie) i ewentualnie przedstawiciela oraz nazwę państwa, przeciwko któremu skierowana jest skarga;
- zwięzłe przedstawienie przedmiotu skargi;
- wskazanie praw, których naruszenie jest przedmiotem skargi;
- informację o spełnieniu warunków dopuszczalności skargi;
- przedstawienie celu skargi, czyli żądań skarżącego;
- krótkie przedstawienie decyzji, które zapadły w sprawie;
- wskazanie jednego z dwóch oficjalnych języków Rady Europy, w którym skarżący chce otrzymać decyzję lub orzeczenie (są to j. angielski lub j. francuski).

Wzór skargi można odnaleźć stronach Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka (<https://link.operon.pl/wh>). Skargę należy przelać na **adres**:

The Registrar
European Court of Human Rights
COUNCIL OF EUROPE
F-67075 STRASBOURG CEDEX
France

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

W europejskim systemie ochrony praw człowieka ważną rolę odgrywa również **Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (OBWE; ang. Organization for Security and Co-operation in Europe, czytając: organizacja bezpieczeństwa i współpracy w Europie; OSCE). OBWE powstała na konferencji w Budapeszcie w 1994 r. Do jej celów należą budowanie systemu bezpieczeństwa, wspieranie współpracy międzynarodowej w Europie oraz ochrona praw człowieka.

Logotyp OBWE

W Warszawie mieści się siedziba **Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE**. Monitoruje ono przebieg wyborów w krajach członkowskich, walczy z dyskryminacją, promuje tolerancję, prawa kobiet oraz zwalcza handel ludźmi.

Ochroną praw człowieka zajmuje się również **Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych**. Jego zadaniem jest wczesne wykrywanie konfliktów na tle etnicznym i poszukiwanie sposobów ich zażegnania.

Unia Europejska

Kolejną organizacją, która współtworzy europejski system ochrony praw człowieka, jest **Unia Europejska**. Stoi ona na straży praworządności i poszanowania praw człowieka. Wartości te uznają wszystkie państwa członkowskie.

Flaga Unii Europejskiej

Unia Europejska wypracowała własny system ochrony praw człowieka, funkcjonujący na podstawie **Traktatu o Unii Europejskiej** oraz **Karty praw podstawowych**, która jest częścią **traktatu lizbońskiego** (wszedł on w życie 1 grudnia 2009 r. i zmieniał niektóre postanowienia Traktatu o Unii Europejskiej; wersja skonsolidowana Traktatu zawierająca poprawki wniesione przez traktat lizboński znajduje się w aneksie).

Ochrona praw człowieka w ramach UE

Wybrane prawa obywateli UE to:

- zakaz dyskryminacji ze względu na: płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, a także wiek lub orientację seksualną;
- prawo do swobodnego poruszania się i przebywania na obszarze państw członkowskich;
- czynne i bierne prawo wyborcze do Parlamentu Europejskiego i organów władz lokalnych – bez względu na miejsce pobytu;
- prawo do ochrony dyplomatycznej i konsularnej wszystkich państw członkowskich.

Podsumowanie lekcji

- **Prawne gwarancje ochrony praw człowieka** zostały zawarte w Konstytucji RP i ustawach. ► s. 288
- Instytucjami ochrony praw człowieka są **sądy powszechne i administracyjne, Trybunał Konstytucyjny, Rzecznik Praw Obywatelskich i Rzecznik Praw Dziecka**. ► s. 288
- Do najważniejszych funkcji organizacji pozarządowych w kontekście ochrony praw człowieka należą funkcje: **normotwórcza, implementacyjna oraz promocyjno-edukacyjna**. ► s. 288
- **Skargę konstytucyjną** może wnieść każda osoba, która uważa, że sąd lub inny organ administracyjny wydał decyzję w jego sprawie sprzeczną z konstytucją. ► s. 290

- s. 290 ◀ • Najważniejszymi organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną praw człowieka w Polsce są: **Polski Czerwony Krzyż**, **Amnesty International** oraz **Helsińska Fundacja Praw Człowieka**.
- s. 294 ◀ • Gwarancją przestrzegania praw człowieka w Polsce są również **zobowiązania międzynarodowe**.
- s. 294 ◀ • **Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** była jednym z pierwszych aktów prawnych przyjętych przez Radę Europy. Na straży postanowień Konwencji stoi Europejski Trybunał Praw Człowieka.
- s. 295 ◀ • Jeśli zostały naruszone prawa europejskiej konwencji praw człowieka, można wnieść skargę do **Europejskiego Trybunału Praw Człowieka**.
- s. 296 ◀ • Europejski system ochrony praw człowieka jest związany z funkcjonowaniem **Rady Europy**, **Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** oraz **Unii Europejskiej**.

Pytania i polecenia

1. Przedstaw sądowe środki ochrony praw człowieka w Polsce.
2. Omów sposoby działania Rzecznika Praw Obywatelskich.
3. Wykaż znaczenie skargi konstytucyjnej.
4. Według wzoru zamieszczonego w internecie napisz w zeszycie lub na kartce skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich.
5. Przygotuj plakat lub mem promujący ochronę praw człowieka. Najlepsze prace mogą być zaprezentowane podczas obchodów Dnia Praw Człowieka.
6. Odszukaj przykłady działań, jakie podejmują organizacje pozarządowe chroniące prawa człowieka, aby promować wiedzę na temat praw człowieka.

Propozycja projektu

1. Opracujcie projekt obchodów Dnia Praw Człowieka w szkole. Przygotujcie wspólnie scenariusz: etapy projektu, liczba dni na jego przygotowanie, tematy i formy. Spiszcie także listę gości i współpracowników oraz harmonogram. Przeanalizujcie koszty oraz uwzględnijcie sposób promocji wydarzenia (internet, media społecznościowe itp.).
2. Przyłączcie się do akcji Maratonu Pisania Listów. Zgłoście swoją szkołę i zaplanujcie wszystkie działania niezbędne do przeprowadzenia tej akcji.

- sprawdzisz, gdzie na świecie są łamane prawa człowieka;
- dowiesz się, w których państwach jest stosowana kara śmierci;
- prześledzisz przykłady łamania praw człowieka w państwach demokratycznych i niedemokratycznych.

◀ Na tej lekcji

Mimo starań wielu instytucji i organizacji międzynarodowych na świecie wciąż są łamane prawa człowieka. Świadczą o tym liczne zalecenia Rady Praw Człowieka dla państw należących do ONZ.

Amnesty International w raporcie o stanie praw człowieka z 2024 r. podkreśla, że kryzys praw człowieka pogłębia się w wyniku nasilających się konfliktów, a załamanie skuteczności prawa międzynarodowego stało się realnym zagrożeniem. Zwraca uwagę również na problem szybko rozwijającej się sztucznej inteligencji, co może prowadzić między innymi do dezinformacji, dyskryminacji i tworzenia podziałów.

Stosowanie kary śmierci

Stosowanie kary śmierci, mimo zmniejszającej się liczby wykonywanych wyroków, współcześnie nadal stanowi poważny problem. Według Amnesty International w 2023 r. w 18 państwach wykonano przynajmniej 1153 wyroki śmierci. To wzrost o ponad 30% w porównaniu do 2022 r. i najwięcej od 15 lat. Dane nie obejmują Chin, w których takie informacje są utajnione. Liczba egzekucji w tym kraju może sięgać nawet tysiąca rocznie.

Przykłady łamania praw człowieka

W wielu państwach – wbrew zaleceniom traktatów międzynarodowych – karę śmierci stosuje się nie tylko w przypadku najcięższych zbrodni, lecz także przestępstw narkotykowych. Według danych z 2023 r. najwięcej wyroków w postaci kary śmierci wykonuje się w:

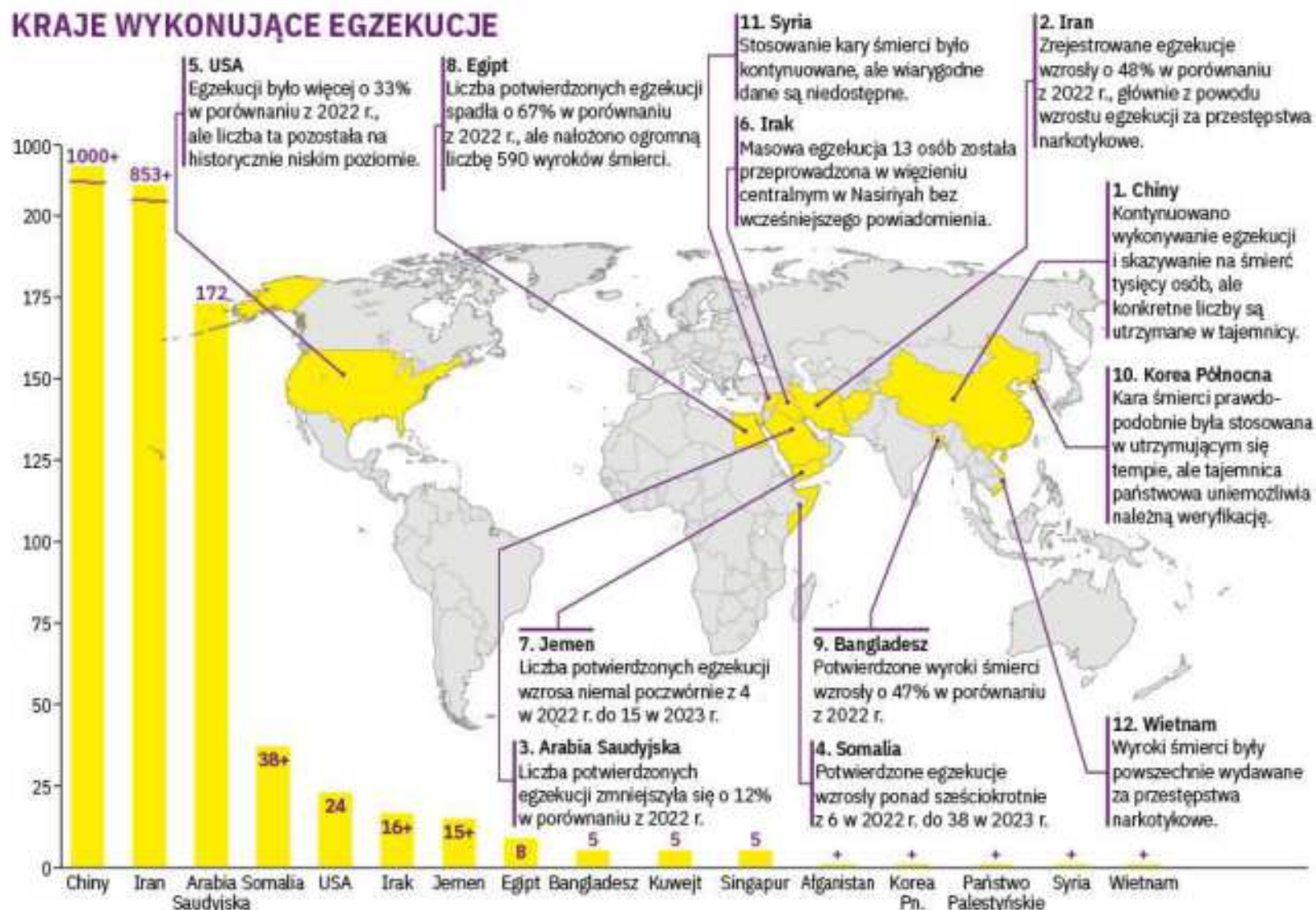
- Iranie – wykonano aż 853 wyroki śmierci, głównie za przestępstwa narkotykowe;
- Arabii Saudyjskiej – 172 wykonane wyroki;
- Somalii – odnotowano wzrost liczby wyroków z 6 do 38;
- Stanach Zjednoczonych – liczba wyroków zwiększyła się z 18 do 24. W kilku stanach USA wprowadzono zmiany ułatwiające wykonanie kary śmierci (m.in. egzekucja przez rozstrzelanie, większy zakres substancji

wykorzystywanych do śmiertelnych zastrzyków, ukrycie tożsamości osób lub podmiotów zaangażowanych w przeprowadzenie egzekucji).

W grudniu 2023 r. Norweski Komitet Noblowski przyznał Pokojową Nagrodę Nobla Narges Mohammadi, irańskiej działaczce na rzecz zniesienia kary śmierci. W 2016 r. została ona skazana za swoją działalność przez władze Iranu na 16 lat więzienia.

Kary śmierci na świecie w 2023 r.

KRAJE WYKONUJĄCE EGZEKUCJE

Z krajów wykonujących egzekucje w 2023 roku, 12 krajów oznaczonych na mapie konsekwentnie przeprowadzało egzekucje w ciągu ostatnich lat (2019–2023). Symbol + oznacza, że liczba jest wartością minimalną określoną przez Amnesty International. Gdy symbol + nie jest poprzedzony liczbą, Amnesty International jest pewne, że doszło do więcej niż jednej egzekucji, ale nie byliśmy w stanie ustalić wiarygodnej minimalnej liczby.

Amnesty International, 2023, <https://link.operon.pl/wl> (dostęp: 23.06.2025).

Dyskryminacja

Łamanie praw mniejszości narodowych i etnicznych, społeczności LGBT, przeciwników politycznych i innych jest stałym i wciąż narastającym problemem w większości państw świata. Raport Amnesty International z 2024 r. wskazuje na coraz powszechniejsze wykorzystywanie nowoczesnych technologii inwigilowania i represjonowania różnych grup mniejszościowych.

Państwa, w tym Argentyna, Brazylia, Indie i Wielka Brytania, coraz częściej sięgają po technologie rozpoznawania twarzy, aby wzmocnić nadzór nad publicznymi protestami i wydarzeniami sportowymi oraz dyskryminację zmarginalizowanych społeczności – w szczególności migrantów i uchodźców. Na przykład, w odpowiedzi na działania prawne Amnesty International, Departament Policji w Nowym Jorku ujawnił w 2023 r., w jaki sposób wykorzystał tę technologię do inwigilacji osób protestujących podczas Black Lives Matter. Wykorzystanie technologii rozpoznawania twarzy było również powszechne na Zachodnim Brzegu Okupowanych Terytoriów Palestyńskich, gdzie Izrael wykorzystał ją do ograniczenia swobody przemieszczania się i jako wsparcie w utrzymaniu systemu apartheidu. [...]

Oprogramowanie szpiegujące w dalszym ciągu pozostaje w dużej mierze nieuregulowane, pomimo wielu dowodów, że prowadzi do łamania praw człowieka. Tymczasem aktywiści na uchodźstwie, dziennikarze i obrońcy praw człowieka są zwykle jednymi z celów takich ataków. W 2023 r. Amnesty International ujawniło wykorzystanie oprogramowania szpiegującego Pegasus przeciwko dziennikarzom i działaczom społeczeństwa obywatelskiego w krajach takich jak Armenia, Dominikana, Indie i Serbia. [...]

Amnesty International ujawniło, w jaki sposób algorytmy Facebooka przyczyniły się do przemocy etnicznej w Etiopii podczas konfliktu zbrojnego. To doskonały przykład tego, jak technologia jest wykorzystywana do nastawiania społeczności przeciwko sobie, szczególnie w czasach niestabilności.

Amnesty International, <https://link.operon.pl/wb> (dostęp: 18.06.2025).

Na zagrożenia praw podstawowych, spowodowane rozwojem sztucznej inteligencji, zwraca uwagę również Unia Europejska. Badania przeprowadzone przez Agencję Praw Podstawowych wskazują, że naruszenia dotyczą takich obszarów, jak: prywatność, ochrona danych i dostęp do wymiaru sprawiedliwości.

Technologia a dyskryminacja – niebezpieczna równowaga?
Czy wykorzystanie nowoczesnych technologii, takich jak rozpoznawanie twarzy i oprogramowanie szpiegujące, może być uzasadnione w imię bezpieczeństwa? Czy technologia, zamiast pomagać, pogłębia dyskryminację? Jakie działania trzeba podjąć, aby zapobiec wykorzystywaniu technologii do naruszania praw mniejszości?

Sytuacja uchodźców i imigrantów

W związku z licznymi konfliktami zbrojnymi na świecie oraz napięciami politycznymi i różnicami ekonomicznymi, wciąż zwiększa się liczba uchodźców i imigrantów, w stosunku do których prawa człowieka bywają nieprzestrzegane.

Problemy dotyczące sytuacji imigrantów i uchodźców

- **Rozdzielenie rodzin**

Przykładem jest sytuacja w Stanach Zjednoczonych i zapowiedź prezydenta Donalda Trumpa o masowych deportacjach nielegalnych emigrantów. W wyniku zdecydowanej walki rządu USA z imigrantami z krajów Ameryki Południowej i Środkowej często dochodziło do rozdzielania rodzin w obozach dla uchodźców. Według Amnesty International tylko w ciągu czterech miesięcy w 2018 r. ten los spotkał ponad 6000 rodzin.

- **Izolacja od społeczeństwa**

Raporty różnych organizacji międzynarodowych wskazują na fatalne warunki, w jakich żyją imigranci w Europie. W 2021 r. Janina Ochojska, prezeska Polskiej Akcji Humanitarnej, wskazywała na problem budowy wysokich murów wokół obozów dla uchodźców w Grecji. Izolowanie przebywających tam osób pogarszało i tak trudną ich sytuację.

- **Procedury w UE i relokacje**

Wiele kontrowersji budzi przyjęty przez UE w maju 2024 r. Pakt o migracji i azylu. Każde z państw członkowskich Unii ma obowiązek opracowania planu jego wdrażania. Nowe przepisy mają między innymi uporządkować procedury uzyskiwania azylu, ochrony granic, zapewnienia legalnych dróg migracji, wsparcia dla państw przyjmujących uchodźców i imigrantów. Najwięcej dyskusji, zwłaszcza w Polsce, dotyczy relokacji imigrantów z krajów o trudnej sytuacji migracyjnej do pozostałych krajów UE.

- **Łamanie praw pracowniczych**

Przed rozpoczęciem mistrzostw świata w piłce nożnej w Katarze w 2022 r. społeczność międzynarodowa zwracała uwagę na sytuację robotników – emigrantów z Nepalu, Bangladeszu i Indii, budujących obiekty sportowe. Musieli oni uiścić wysokie opłaty rekrutacyjne, by uzyskać pracę. Wynagrodzenia otrzymywali nieregularnie i niższe niż umówione. Pracowali w trudnych warunkach, np. przez większość roku średnia temperatura w dzień przekracza 30°C. W związku z pracą w Katarze zmarło wielu pracowników – według brytyjskiego dziennika „The Guardian” ok. 6,5 tys. migrantów.

Łamanie praw kobiet

Kobiety na całym świecie wciąż walczą o swoje prawa. Do łamania podstawowych praw dochodzi często w krajach arabskich.

Fundamentalisci (fanatyczni wyznawcy religii) z tak zwanego Państwa Islamskiego (ISIS; organizacji terrorystycznej) porywają i torturują kobiety i dziewczęta należące do mniejszości jazydzkiej (wyznawców religii łączącej elementy islamu i chrześcijaństwa) oraz stosują wobec nich różne formy przemocy seksualnej.

Inna islamska organizacja terrorystyczna – Boko Haram – porwała z internatu w Nigerii 276 dziewcząt. Szacuje się, że podobny los spotkał około 2000 kobiet. Zmuszano je do udziału w walkach oraz traktowano jak niewolnice seksualne.

W 2022 r. zmarła 22-letnia Mahsa Amini – studentka z Iranu (z pochodzenia Kurdyjka). Została ona zatrzymana i – zdaniem świadków – pobita przez policję za strój odślaniający zbyt dużą część głowy. Śmierć kobiety wywołała protesty pod hasłem „Kobieta, życie, wolność”. Ruch ten otrzymał Nagrodę im. Sacharowa przyznawaną za walkę o prawa człowieka. W Iranie powszechne są przypadki stosowania przemocy wobec kobiet i dziewcząt walczących o swoje prawa. Jednak prawa kobiet są łamane nie tylko w krajach muzułmańskich.

Na zdjęciu opublikowanym na portalu X przedstawiono protest tysięcy ludzi w Saqez, rodzinnym mieście Mahsy Amini. Uczcili w ten sposób 40 dzień od jej śmierci, a równocześnie przeciwstawiali się zaostrozonym środkom bezpieczeństwa, których używano do krwawego tłumienia protestów organizowanych przez kobiety.

Prawa człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym

Łamanie zasad demokratycznych

Prawa człowieka są nieodłącznym elementem demokracji. Dlatego przejawy ich łamania najczęściej wiążą się z łamaniem demokratycznych zasad. Dochodziło do tego w hitlerowskich Niemczech czy Związku Radzieckim i innych państwach komunistycznych. Do państw niedemokratycznych, w których prawa człowieka są łamane, można zaliczyć: Koreę Północną, Białoruś, Chiny, Arabię Saudyjską oraz Syrię.

Przykłady łamania praw człowieka

– w państwie totalitarnym

Korea Północna

- W Korei Północnej władzę totalitarną sprawuje Kim Dzong Un. Przepisy ściśle określają sposoby zachowania obywateli, a nawet ich ubiór i uczesanie.
- Za najdrobniejsze przewinienia można trafić do obozu pracy, a wobec więźniów i zatrzymanych powszechnie stosuje się tortury.
- Za cięższe przestępstwa i przestępstwa polityczne grozi kara śmierci. Jest ona zasądzana między innymi za kradzież mienia publicznego lub posiadanie Biblii. Często wyroki śmierci wykonuje się publicznie.

– w państwie autorytarnym

Rosja

- W Rosji nie przestrzega się prawa do wolności słowa i pokojowych zgromadzeń.
- Armia rosyjska na terenie Ukrainy popełnia liczne zbrodnie wojenne. Symbolem jej okrucieństwa stało się miasto Bucza. 27 lutego 2022 r. żołnierze armii rosyjskiej zamordowali według źródeł ukraińskich ok. 400 osób. Ciała ofiar nosiły ślady tortur i przemocy seksualnej.
- Dzieciom z upośledzeniem umysłowym są ograniczane prawa do wolności, prawa do nauki oraz prawa do życia w rodzinie.

– w państwie demokratycznym

Stany Zjednoczone

- Według Amnesty International Stany Zjednoczone są od 12 lat jedynym krajem regionu (Ameryka Północna i Południowa), w którym – w części stanów – stosowana jest kara śmierci. W 2024 r. wykonano tam 24 egzekucje.
- W obozie Guantanamo w bazie marynarki wojennej USA przetrzymywano bez wyroków sądowych i torturowano osoby podejrzane o terroryzm. Planuje się umieszczać tam cudzoziemców deportowanych i nielegalnie przebywających w USA.

Podsumowanie lekcji

- Do najpoważniejszych **przypadków łamania praw człowieka** należą: stosowanie kary śmierci, prześladowania mniejszości narodowych i religijnych, nieludzkie traktowanie uchodźców i imigrantów oraz przemoc wobec kobiet. ► s. 299
- Do **państw niedemokratycznych**, w których są łamane prawa człowieka, można zaliczyć: **Koreę Północną, Białoruś, Chiny, Arabię Saudyjską i Syrię**. ► s. 304
- **Prawa człowieka** bywają łamane także w państwach demokratycznych. ► s. 304

Pytania i polecenia

1. Przygotuj listę organizacji pozarządowych, które zajmują się ochroną praw człowieka w różnych częściach świata (postaraj się znaleźć organizacje monitorujące sytuację na każdym kontynencie). Wypisz w zeszycie przykłady łamania praw człowieka zaobserwowane przez te organizacje. Określ, jaki rodzaj praw złamano (osobiste, polityczne czy socjalne/ekonomiczne/kulturalne).
2. Wskaż możliwe zagrożenia dla praw człowieka w związku z rozwojem sztucznej inteligencji.
3. Na podstawie fragmentu tekstu zamieszczonego na stronie Amnesty International scharakteryzuj stan praw człowieka na Białorusi.

Tłumienie praw człowieka w Białorusi ma długą historię, jednak w ciągu ostatnich pięciu lat osiągnęło niespodziewany dotąd poziom. Władze Białorusi muszą natychmiast zakończyć brutalne represje wobec wszystkich, którzy sprzeciwiają się łamaniu praw człowieka i przywrócić Białorusinom i Białorusinkom wolność słowa. [...]

Po szeroko kwestionowanych wyborach prezydenckich w sierpniu 2020 r. urzędujący prezydent Aleksander Łukaszenka ogłosił swoje zwycięstwo pomimo licznych doniesień o nieprawidłowościach wyborczych i oskarżeń o oszustwa. Wybuchły pokojowe protesty, które białoruskie władze brutalnie stłumiły, używając bezprawnej siły, zatrzymując dziesiątki tysięcy demonstrantów i poddając wielu z nich torturom oraz innym formom złego traktowania. Od tego czasu sytuacja praw człowieka w Białorusi uległa znacznemu pogorszeniu. [...]

Podstawą rządowej strategii tłumienia sprzeciwu stało się nadużywanie przepisów przeciw „ekstremizmowi”. Na koniec 2024 r. lista treści uznanych za „ekstremistyczne” w Białorusi wzrosła do 6565 pozycji. Obejmuje ona konta w mediach społecznościowych, strony internetowe niezależnych mediów i organizacji praw człowieka oraz literaturę krytyczną wobec władzy. Ich rozpowszechnianie jest uznawane za przestępstwo.

W 2025 r. represje nie ustały, a wręcz nasiliły się w okresie poprzedzającym wybory prezydenckie, które odbyły się 26 stycznia. Władze nadal atakują dziennikarzy, działaczy opozycji, niezależnych prawników, obrońców praw człowieka i wszelkie osoby, które mogły brać udział w protestach w 2020 r. lub wyrazić swój sprzeciw wobec oficjalnej narracji na temat wydarzeń z 2020 r.

26 stycznia 2025 r. obywatele Białorusi oddawali swoje głosy w lokalach wyborczych w atmosferze strachu, pozbawieni prawa do wolności słowa i świadomi tragicznych konsekwencji wiążących się z głosowaniem zgodnie ze swoimi faktycznymi przekonaniem.

Białoruś: wybory w atmosferze strachu i represji, Amnesty International, <https://link.operon.pl/wo> (dostęp: 24.06.2025).

Propozycja projektu

Na podstawie różnych źródeł informacji (np. stron organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) odszukaj inne przykłady łamania praw człowieka, szczególnie w państwach demokratycznych. Następnie przygotuj analizę tego tematu i zaprezentuj ją na forum klasy.

- dowiesz się, jakie wyróżniamy formy zatrudnienia;
- poznasz prawa i obowiązki pracodawców i zatrudnionych;
- ocenisz rolę związków zawodowych.

◀ Na tej lekcji

Konstytucja RP zapewnia obywatelom polskim wolność wyboru i wykonywania zawodu. Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego zatrudnienia, jednak państwo nie gwarantuje pracy każdemu. Jego obowiązkiem jest walka z bezrobociem w formie doradztwa zawodowego, szkoleń oraz robót publicznych i prac interwencyjnych.

Umowy o pracę

Podstawą prawną legalnego zatrudnienia na podstawie umowy o pracę w Polsce jest Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – **Kodeks pracy**.

Kodeks pracy

Szczegółowe informacje dotyczące zatrudnienia, w tym: funkcjonowania rynku pracy, planowania kariery zawodowej, poszukiwania pracy, przygotowania dokumentów aplikacyjnych, rozmowy kwalifikacyjnej, praw i obowiązków pracownika oraz pracodawcy, poznasz na zajęciach z biznesu i zarządzania.

Osoby aktywnie poszukujące pracy powinny przygotować aktualny życiorys zawodowy, zwany również **curriculum vitae (CV)**. **Powinien on zawierać, obok danych osobowych, informacje o:**

- przebiegu dotychczasowego zatrudnienia,
- wykształceniu (ukończone szkoły, studia wyższe, osiągnięcia, np. sukcesy w olimpiadach przedmiotowych),
- znajomości języków obcych,
- umiejętnościach (np. prawie jazdy),
- odbytych szkoleniach i stażach,
- zainteresowaniach (np. sportowych, turystycznych, artystycznych).

europass

Dla osób planujących podjęcie pracy w Unii Europejskiej przydatny będzie kreator CV i innych dokumentów dostępnych na stronach Europass (<https://link.operon.pl/wp>).

Przed zawarciem umowy pracodawca ma prawo żądać od osoby ubiegającej się o zatrudnienie:

- danych osobowych (imię i nazwisko, data urodzenia),
- danych kontaktowych wskazanych przez tę osobę (takich jak: adres zamieszkania, telefon, adres mailowy),
- informacji o wykształceniu i posiadanych kwalifikacjach,
- świadectw przebiegu dotychczasowego zatrudnienia.

Rodzaje umów o pracę

Rodzaje umów
o pracę

Na okres próbny

Umowę zawiera się na okres nieprzekraczający 3 miesięcy w celu sprawdzenia kwalifikacji pracownika i możliwości jego zatrudnienia do wykonywania określonego rodzaju pracy. Czas może być wydłużony, między innymi o okres urlopu lub zwolnienia lekarskiego.

Na czas określony

Okres zatrudnienia na podstawie umów o pracę na czas określony, zawieranych między tymi samymi stronami stosunku pracy, nie może przekraczać 33 miesięcy. Łącznie tych umów nie może być więcej niż trzy. Nie dotyczy to między innymi zastępstw za nieobecnych (usprawiedliwionych) pracowników, osób zatrudnionych na czas kadencji oraz pracowników sezonowych.

Na czas nieokreślony

Jest to najkorzystniejsza dla pracownika forma umowy. Zapewnia stabilność zatrudnienia oraz większe uprawnienia.

Spółdzielcza umowa o pracę

To coraz rzadziej stosowana forma zatrudnienia. Pracownik jest równocześnie członkiem spółdzielni, w której jest zatrudniony. Spółdzielnie są między innymi małymi przedsiębiorstwami usługowymi lub produkcyjnymi, zatrudniającymi osoby z niepełnosprawnością.

Powołanie, wybór, mianowanie

Zgodnie z Kodeksem pracy pracownikiem jest również osoba zatrudniona **z powołania** (np. stanowiska kierownicze obsadzone w drodze konkursu), **wyboru** (Prezydent RP, posłowie, senatorowie, radni, wójtowie, burmistrzowie, prezydenci miast) oraz **mianowania** (np. nauczyciele, prokuratorzy).

Umowa o pracę może być rozwiązana: na mocy porozumienia stron, przez oświadczenie jednej ze stron z zachowaniem okresu wypowiedzenia lub bez zachowania okresu wypowiedzenia i z upływem czasu, na który została zawarta.

Umowy cywilnoprawne

Regulacje zatrudnienia na podstawie umowy cywilnoprawnej zawiera Ustawa z dnia 23 kwietnia 1963 r. – **Kodeks cywilny**.

Rodzaje umów
cywilnopraw-
nych

Rodzaje umów cywilnoprawnych

Umowa o dzieło

Przedmiotem umowy jest wykonanie konkretnego dzieła, na przykład przygotowanie strony internetowej, napisanie książki lub artykułu, namalowanie obrazu czy remont mieszkania. Wykonawca takiej umowy nie płaci składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Nie dotyczy to pracowników zatrudnionych u zleceniodawcy na umowę o pracę.

Umowa-zlecenie

Polega na wykonaniu określonej czynności prawnej dla zleceniodawcy. W przeciwieństwie do umowy o dzieło jej przedmiotem nie jest efekt końcowy. Umowa może dotyczyć na przykład: przeprowadzenia szkoleń w zakładzie pracy, ochrony obiektu, sprzątania mieszkania czy opieki nad osobą z niepełnosprawnością. Od takich umów należy odprowadzać składki na ubezpieczenie emerytalne, rentowe, wypadkowe, zdrowotne i – dobrowolnie – chorobowe.

Umowa agencyjna

W ramach takiej umowy przyjmujący zlecenie (agent) za wynagrodzeniem stale pośredniczy w zawieraniu z klientami umów na rzecz danego przedsiębiorcy albo je zawiera w jego imieniu. Przykładem są agenci ubezpieczeniowi, którzy w imieniu firm ubezpieczeniowych zawierają umowy z klientami i pobierają od nich opłaty. Formą wynagrodzenia może być prowizja od zawartej umowy.

Kontrakt menedżerski

Kontrakt menedżerski jest rozbudowaną formą umowy-zlecenia. Dotyczy powierzenia osobie fizycznej lub innemu podmiotowi gospodarczemu zarządzania przedsiębiorstwem. Przepisy dotyczące umów-zlecenia mają także zastosowanie w przypadku kontraktów, ale z większą swobodą ustalania szczegółów warunków zatrudnienia.

Wolontariat

Wiele organizacji pozarządowych i instytucji kulturalnych czy sportowych korzysta z wolontariuszy, na przykład z osób pomagających uczestnikom imprez masowych. Cechy wolontariatu zostały przedstawione w rozdziale 3.5.

Wolontariat jest także pewną formą zatrudnienia. W tym przypadku funkcję umowy pełni porozumienie o wolontariacie. Wolontariusz powinien mieć kwalifikacje i spełniać wymagania odpowiednie do wykonywanych zadań, jeżeli obowiązek posiadania takich kwalifikacji i spełniania stosownych wymagań wynika z odrębnych przepisów. Nie ma ograniczeń wiekowych, chyba że wymagają tego warunki podejmowanej pracy. W przypadku osób poniżej 13 lat porozumienie podpisują prawni opiekunowie.

Osoby korzystające z usług wolontariuszy mają obowiązek zadbać o bezpieczne i higieniczne warunki pracy, powiadomić o ewentualnych zagrożeniach oraz opłacić koszty podróży i diet. Mogą także pokryć inne niezbędne wydatki poniesione przez wolontariusza, także na szkolenia związane z wykonywaną pracą.

Wolontariusz może być objęty ubezpieczeniem zdrowotnym, wypadkowym oraz od odpowiedzialności cywilnej związanej z wykonywaną pracą. Ponadto może zażądać od osoby korzystającej z wolontariatu potwierdzenia na piśmie zawartego porozumienia oraz poprosić o pisemną opinię o wykonaniu świadczeń. Takie dokumenty mogą okazać się przydatne podczas poszukiwania pracy.

Twój
punkt
widzenia

Czy wolontariat to dla ciebie raczej sposób na zdobycie doświadczenia i rozwój, czy może forma zatrudnienia, która powinna być bardziej regulowana? W jaki sposób organizacje mogą zachęcać młodych ludzi do angażowania się w wolontariat?

Staże i praktyki

Staż jest pewną formą walki z bezrobociem. Polega on na płatnej nauce zawodu, finansowanej przez urząd pracy. Organizatorem stażu jest pracodawca. Dla bezrobotnego staż to szansa nabycia nowych kwalifikacji, na przykład obsługi komputera. Staż trwa 3–12 miesięcy w przypadku osób, które nie ukończyły 30 roku życia, oraz 3–6 miesięcy w przypadku pozostałych bezrobotnych.

Praktyki zawodowe są ważnym elementem edukacji. Pozwalają uczniom skonfrontować nabytą w szkole wiedzę i umiejętności z realiami zatrudnienia. Większość formalności związanych z praktykami organizuje szkoła.

Zatrudnionym uczniom przysługuje wynagrodzenie w wysokości:

- 8% przeciętnego wynagrodzenia w pierwszym roku nauki;
- 9% przeciętnego wynagrodzenia w drugim roku nauki;
- 10% przeciętnego wynagrodzenia w trzecim roku nauki.

Zatrudnienie młodocianych

Kodeks pracy zabrania zatrudniania osób poniżej 15 roku życia. Warunkiem zatrudnienia młodocianych jest ukończenie szkoły podstawowej oraz przedstawienie świadectwa lekarskiego, stwierdzającego, że praca danego rodzaju nie zagraża ich zdrowiu.

Młodocianym w rozumieniu kodeksu jest osoba, która ukończyła 15 lat, a nie przekroczyła 18 lat.

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, art. 190.

Zajrzyj
do źródła

Ochotnicze Hufce Pracy (OHP) to państwowa organizacja, która zajmuje się zatrudnieniem młodzieży. Działa przeciwko marginalizacji i wykluczeniu społecznemu młodych ludzi. OHP oferuje pracę osobom w wieku 15–18 lat, które chcą się uczyć i jednocześnie pracować zarobkowo.

Sprawdź, jakie programy oferują OHP w zakresie kształcenia zawodowego oraz jakich bezpiecznych warunków pracy mogą oczekiwać młodociani.

Twój
ruch

Młodociany, nieposiadający kwalifikacji zawodowych, może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego, do odbycia tak zwanej praktyki zawodowej. Wymagane jest wyrażenie na to zgody przez przedstawiciela ustawowego lub opiekuna prawnego tej osoby oraz uzyskania pozytywnej opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej. Dotyczy to między innymi szkół branżowych.

Z osobą, która ukończyła 15 lat i nie ukończyła ośmioletniej szkoły podstawowej, na wniosek jej przedstawiciela ustawowego lub opiekuna można zawrzeć umowę o pracę w celu przygotowania zawodowego odbywanego w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy. Pracownik młodociany jest obowiązany dokończyć się do ukończenia 18 lat.

Osoba, która ukończyła 15 lat, może być zatrudniona na podstawie umowy o pracę również przy wykonywaniu lekkich prac.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xk
Ochotnicze Hufce
Pracy
Znajdziesz tu infor-
macje o możliwo-
ściach zatrudnienia
i wsparcia młodych
ludzi, którzy chcą
połączyć naukę
z pracą.

Przykładowe lekkie prace to:

- proste prace biurowe, w tym: segregacja korespondencji, odbieranie lub wysyłanie listów w urzędzie pocztowym, odbieranie poczty elektronicznej, przepisywanie krótkich pism,
- czynności pomocnicze, takie jak: wykonywanie notatek, układanie bieżących dokumentów, adresowanie kopert,
- lekkie prace fizyczne, na przykład: doraźne przenoszenie ciężarów (do 5 kg po 2,5 kg na każdą rękę po powierzchniach płaskich i do 3 kg po 1,5 kg na każdą rękę po schodach),
- prace porządkowe, na przykład: odkurzanie, zmiatanie, układanie towaru w sklepie, pomoc przy zbiorze owoców i warzyw, rozdawanie ulotek i gadżetów promocyjnych.

Popularnością wśród młodzieży cieszą się prace dorywcze, np. rozdawanie ulotek.

Wykaz prac wzbronionych młodocianym zawiera Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2023 r. Należą do nich między innymi:

- prace związane z nadmiernym wysiłkiem fizycznym (np. załadunek i wyładunek towarów z samochodów ciężarowych), wymuszoną pozycją ciała (np. prace wykonywane na kolanach lub w głębokim przysiadzie) oraz zagrażające prawidłowemu rozwojowi psychicznemu (np. związane z produkcją, sprzedażą lub konsumpcją alkoholu);
- prace związane z narażeniem na szkodliwe działanie czynników chemicznych, pyłowych, fizycznych i biologicznych;
- prace stwarzające zagrożenia wypadkowe.

Wymiar czasu pracy młodocianego nie może przekraczać:

- 12 godzin w tygodniu w okresie odbywania zajęć szkolnych,
- 2 godzin w dniu uczestniczenia w zajęciach szkolnych,
- 7 godzin na dobę i 35 godzin w tygodniu w okresie ferii szkolnych,
- 6 godzin na dobę dla osoby w wieku do 16 lat.

Prawa i obowiązki pracodawców

Kodeks pracy określa prawa i obowiązki pracowników i pracodawców. Dodatkowo takie informacje znajdują się w regulaminie pracy.

Prawa pracodawców

Pracodawca ma prawo między innymi do:

- zawarcia z pracownikiem umowy dotyczącej zatrudnienia,
- ustalenia warunków zatrudnienia,
- kontroli pracowników,
- nakładania kar na pracowników łamiących przepisy porządkowe, bezpieczeństwa i higieny pracy, przeciwpożarowe oraz z powodu nieusprawiedliwionej nieobecności w pracy,
- zwolnienia pracownika.

Obowiązki pracodawcy

Pracodawca powinien między innymi:

- zaznajomić pracowników podejmujących pracę z zakresem ich obowiązków, uprawnieniami oraz warunkami pracy,
- przestrzegać praw pracowników,
- organizować pracę tak, aby zapewnić pełne wykorzystanie zasobów materialnych i ludzkich oraz zmniejszyć uciążliwość pracy,
- szanować godność i inne dobra osobiste pracownika,
- terminowo i prawidłowo wypłacać wynagrodzenia,
- przestrzegać zasad równouprawnienia i zakazu dyskryminacji w zatrudnieniu,
- sprawiedliwie oceniać pracowników i wyniki ich pracy,
- zaspokajać, stosownie do możliwości i warunków, potrzeby bytowe, socjalne i kulturalne pracowników.

Prawa i obowiązki osób zatrudnionych

Prawa pracowników

Prawa pracowników

Pracownik ma prawo między innymi do:

- równego traktowania z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków, dotyczy to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet w zatrudnieniu,
- godziwego wynagrodzenia za pracę,
- wypoczynku (dni wolne od pracy, urlopy wypoczynkowe),
- bezpiecznych i higienicznych warunków pracy,
- wynagrodzenia w okresie czasowej niezdolności do pracy,
- podnoszenia kwalifikacji,
- tworzenia organizacji bądź przystępowania do istniejących organizacji, które reprezentują pracowników oraz bronią ich praw i interesów.

Państwowa Inspekcja Pracy weryfikuje, czy zakłady pracy przestrzegają prawa. W tym celu przeprowadza kontrole oraz działania prewencyjne, aby ograniczać zagrożenia wypadkowe.

Obowiązki pracowników

Pracownik powinien między innymi:

- pracować w czasie ustalonym w zakładzie pracy,
- stosować się do zasad zakładowego regulaminu pracy,
- przestrzegać przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, a także przepisów przeciwpożarowych,
- dbać o dobro zakładu pracy i jego mienie oraz zachowywać w tajemnicy informacje, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę,
- zachowywać tajemnice określone w odrębnych przepisach,
- zachowywać się w zakładzie pracy zgodnie z zasadami współżycia społecznego.

Nadzorem i kontrolą przestrzegania prawa w zakładach pracy zajmują się instytucje państwowe:

- Państwowa Inspekcja Pracy – sprawdza przestrzeganie przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy;
- Państwowa Inspekcja Sanitarna – kontroluje przestrzeganie zasad, przepisów higieny pracy i warunków środowiska pracy.

Państwowa Inspekcja Sanitarna działa na rzecz dobra publicznego obywateli. Informuje o skutkach zdarzeń niekorzystnie wpływających na życie Polaków, a także zapobiega rozprzestrzenianiu się zagrożeń.

Spółeczną kontrolę przestrzegania prawa pracy, w tym przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, sprawuje **społeczna inspekcja pracy**. Ważną rolę w ochronie praw pracowniczych odgrywają związki zawodowe.

Związki zawodowe w Polsce

Konstytucja RP zapewnia obywatelom prawo do zrzeszania się w związkach zawodowych. Zasady funkcjonowania związków zawodowych w Polsce reguluje Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych.

Zgodnie z tą ustawą związki zawodowe między innymi:

- opiniują projekty aktów prawnych w zakresie realizowanych przez nie zadań;
- prowadzą rokowania zbiorowe oraz zawierają porozumienia przewidziane przepisami prawa pracy, na przykład dotyczące mniej korzystnych warunków zatrudnienia w sytuacji kryzysu przedsiębiorstwa;
- kontrolują przestrzeganie prawa pracy oraz nadzorują przestrzeganie przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy.

Pracodawca jest obowiązany udostępnić zakładowej organizacji związkowej pomieszczenia i urządzenia techniczne (telefon, faks, komputer, dostęp do internetu itp.) niezbędne do wykonywania działalności związkowej u pracodawcy.

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych związki zawodowe mogą prowadzić negocjacje w celu rozwiązania sporu zbiorowego. Jeżeli negocjacje nie dadzą pożądanego rezultatu, obie strony mogą zgodzić się na udział bezstronnego mediatora. Ostateczną formą aktywności związku zawodowego jest strajk. W sprawach indywidualnych pracownicy mogą korzystać z pomocy zatrudnionych w związkach zawodowych radców prawnych.

Do największych związków zawodowych w Polsce należą: Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” oraz Forum Związków Zawodowych. Razem z reprezentacją rządu i organizacji pracodawców tworzą Radę Dialogu Społecznego. Jej podstawowe cele to: zwiększenie konkurencyjności polskiej gospodarki i spójności społecznej, zaangażowanie społeczeństwa w sprawy dotyczące zatrudnienia i wspieranie dialogu społecznego.

Podsumowanie lekcji

- s. 307 • Zasady zatrudnienia na podstawie umowy o pracę w **Polsce** znajdują się w **Kodeksie pracy**. Regulacje zatrudnienia na podstawie umowy cywilnoprawnej zawiera Kodeks cywilny.
- s. 308 • W Polsce obowiązują następujące **rodzaje umów o pracę**: na okres próbny, na czas nieokreślony, na czas określony oraz spółdzielcze umowy o pracę.
- s. 309 • Do **umów cywilnoprawnych** zalicza się: **umowę o dzieło, umowę-zlecenie, umowę agencyjną i kontrakt menedżerski**.
- s. 314 • **Pracownikiem** jest również osoba zatrudniona w drodze wyboru, powołania lub mianowania.

Pytania i polecenia

1. Omów różne umowy o pracę.
2. Scharakteryzuj zatrudnienie na zasadzie umów cywilnoprawnych.
3. Wskaż zalety i wady zatrudnienia na umowę-zlecenie.
4. Wymień prawa i obowiązki:
 - a) pracodawcy,
 - b) osoby zatrudnionej.
5. Przedstaw sposoby ochrony praw pracowniczych, również za pośrednictwem związków zawodowych.

Indeks osobowy

A

Alichiewicz Anna 272
Amini Mahsa 303
Arystoteles 33, 184, 261, 277

B

Balcerowicz Leszek 180
Bergson Henri 36
Bierut Bolesław 168
Bodnar Adam 262
Brzeziński Zbigniew 164
Bugajski Ryszard 175

C

Chang Peng-Chun 264
Chmielewska Małgorzata 262
Cimoszewicz Włodzimierz 212
Cyceron 184, 261

D

Duda Andrzej 63
Dunant Jean Henri 291
Dzong Un Kim 166

F

Friedrich Carl J. 164

G

Giddens Anthony 58
Gobineau Joseph Arthur de 14
Gombrowicz Witold 175
Gomułka Władysław 168, 174
Goodman Norman 55, 58
Gronkiewicz-Waltz Hanna 128

H

Hegel Georg Wilhelm Friedrich 277
Hitler Adolf 165
Holland Agnieszka 175
Horna-Cieślak Monika 82

J

Jaruzelski Wojciech 179, 180
Jellinek Georg 33, 277

K

Kaczyński Jarosław 178
Kaczyński Lech 178
Kieślowski Krzysztof 175
Kiszczałek Czesław 178, 179
Kulik-Bielińska Ewa 262
Kwaśniewski Aleksander 178

L

Lenin Włodzimierz 277
Lincoln Abraham 160
Linz Juan 163
Locke John 185

Ł

Łobocki Mieczysław 58
Łukaszenka Aleksander 163

M

Malik Charles 264
Marks Karol 277
Marr Wilhelm 15
Marshall McLuhan Herbert 34
Mazowiecki Tadeusz 178, 180, 182
Mickiewicz Adam 12
Mikołajczyk Stanisław 168
Miller Leszek 178, 212
Miłosz Czesław 175
Monteskiusz 186

N

Norwid Cyprian Kamil 8
Nowicki Marek 279

O

Ochojska Janina 44
Olszewski Jan 178
Orwell George 164, 175
Osiatyński Wiktor 278
Osóbka-Morawski Edward 168
Ossowski Stanisław 8
Otowski Kamil 44
Owsiak Jerzy 135

P

Peron Juan 163
Platon 184
Popper Karl 37
Przybyłowska Katarzyna 262

R

Roosevelt Eleanor 263
Roosevelt Franklin Delano 263
Rousseau Jean-Jacques 160, 277

S

Salazar Antonio 163
Scheler Max 60
Sienkiewicz Henryk 12
Skarga Piotr 12
Słowacki Juliusz 12
Sołżenicyn Aleksandr 175
Stalin Józef 168
Stomma Stanisław 170
Szczepański Jan 52

T

Thatcher Margaret 162
Tomasz z Akwinu 277
Tönnies Ferdinand 32

W

Wałęsa Lech 178, 179, 180
Włodkowicz Paweł 262
Wyszyński Stefan 173

Indeks pojęć

A

aborcja 273
agresja
 fizyczna 86
 relacyjna 86
 słowna 86
akceptacja 40
aksjologia 58
aktywność społeczna 17
Amnesty International (AI) 292
anomia 59
antysemityzm 15
aparatus przemocy 172
apartheid 14
apelacja 243, 258
arbiter 56
arbitraż 56

B

biernie prawo wyborcze 190
Biuletyn Informacji Publicznej (BIP) 143
Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE 296
budżet obywatelski 130
burmistrz 108, 109

C

centralizm demokratyczny 172
Centralna Komisja Egzaminacyjna 77
cenzura 174
cyberprzemoc 86
czynne prawo wyborcze 190
czynność prawna 229

D

dane osobowe 285
decyzja administracyjna 124
Deklaracja Zasad Tolerancji 41
demokracja 158
 bezpośrednia 159
 stanowa 159
 szlachecka 159
demokratyczne państwo prawne 184
depresja 89

dobro osobiste 283
dobro wspólne 21
dochodzenie 257
dowód osobisty 146
dyskryminacja 42, 300
dziedziczenie ustawowe 238
dzienniki resortowe 216
dzienniki urzędowe województw 216
Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 216
Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 215

E

e-administracja 152
e-Doręczenia 152
e-dowód 148
egzaminacje wstępne 71
Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP) 153
ePUAP2 287
etnocentryzm 40
Europejski Trybunał Praw Człowieka 294
eutanazja 272

F

Forum Związków Zawodowych 315
fundacja 134
Fundacja na rzecz Praw Ucznia 79
funkcje prawa 202
 dystrybucyjna 203
 kulturotwórcza 203
 regulacji życia społecznego 202
 represyjna 203
 wychowawcza 202

G

globalizacja 34
grupa
 mała 295, 296
grupy społeczne 29
 celowe 32
 ekskluzywne (zamknięte) 31
 formalne 31
 inkluzywne 31

nieformalne 31
ograniczone 31
pierwotne 31
terytorialne 32
wtórne 31

H

Helsińska Fundacja Praw Człowieka 82, 292
holokaust 15

I

identyfikacja narodowa 9
informacja publiczna 142
inicjatywa uchwałodawcza 120
Internetowa Rejestracja Kandydatów 71
Internetowe Konto Pacjenta (IKP) 153

K

Karta Praw Podstawowych 42
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej 15, 297
kasacja 259
katalog praw ucznia 79
Komitet Obywatelski 179
Komitet Praw Dziecka 82
konflikty społeczne 52
 ekonomiczne 54
 globalne 55
 interpersonalne 55
 klasowo-warstwowe 53
 kulturowe 54
 międzygrupowe 55
 międzynarodowe 55
 wartości 54
 wewnątrzgrupowe 55
 wewnętrzne 55
kontrakt menedżerski 309
kontrola społeczna 140
Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności 15, 294
Konwencja o prawach dziecka 78
kosmopolityzm 13
Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom 87
ksenofobia 39

Ku-Klux-Klan 14
kultura narodowa 11

L

lombard 235

Ł

ławnik (sądowy) 250

M

makdonaldyzacja 35
małżeństwo 220
Manifest PKWN 168
marszałek województwa 111
mediacje 56, 242, 86
mediator 242
metoda d'Hondta 193
Międzynarodowy Komitet
Czerwonego Krzyża 290
Międzynarodowy Pakt Praw
Obywatelskich i Politycz-
nych 15
Ministerstwo Cyfryzacji 152
Ministerstwo Edukacji Naro-
dowej 68
mObywatel 152
Monitor Polski 216

N

nacjonalizm 13
naród 8
negocjacje 55, 86
nieruchomość 232
Niezależny Samorządny Zwią-
zek Zawodowy „Solidar-
ność” 315
nomenklatura partyjna 172
normy
moralne 199
obyczajowe 200
prawne 140, 200
religijne 140, 199
społeczne 199
zwyczajowe i obyczajowe 140

O

obowiązek meldunkowy 146
obowiązki obywateli 20
obrazy Okrągłego Stołu 178
obrona Ojczyzny 22
obrońca 252
obywatelstwo 19
Ochotnicze Hufce Pracy
(OHP) 311

Ogólnopolskie Porozumie-
nie Związków Zawodo-
wych 315

ojczyzna ideologiczna 8

ojczyzna prywatna 8

organizacja
polityczna 33
przymusowa 34
suwerenna 33
terytorialna 33

Organizacja Bezpieczeństwa
i Współpracy w Europie
(OBWE) 296

Organizacja Narodów Zjedno-
czonych do spraw Edukacji
(UNESCO) 41

Organizacja Narodów Zjedno-
czonych (ONZ) 263

organizacja pożytku publicz-
nego (OPP) 135

organizacje pozarządo-
we 132, 290

oskarżony 252

oskarżyciel
pośilkowy 251
prywatny 251
publiczny 250

osoba
fizyczna 229
prawna 133, 229

osoba ubezwłasnowolnio-
na 190

P

państwo 33, 277
autorytarne 162
liberalne 162
prawa 160
socjalne 162
totalitarne 163

Państwowa Inspekcja Pra-
cy 314

Państwowa Inspekcja Sanitar-
na 314

Państwowe Gospodarstwa
Rolne (PGR) 176

paszport 148

patriotyzm 12

patriotyzm lokalny 102

pełnomocnik 252

petycja 141

Platforma Usług Elektronicz-
nych Zakładu Ubezpie-
czeń Społecznych (PUE
ZUS) 153

pluralizm 161

ekonomiczny 161

polityczny 161

społeczny 161

podpis kwalifikowany 154

pokrzywdzony 251

Polska Karta Praw Ofiary 251

Polski Czerwony Krzyż
(PCK) 291

postępowanie
nieprocesowe 241

pomocnicze 241

pozasądowe 242

procesowe 240

wykonawcze 259

powód cywilny 251

Powszechna Deklaracja Praw
Człowieka 15, 263

prawo

administracyjne 207

cywilne 206, 228

człowieka 265, 278

finansowe 208

karne 206, 246

konstytucyjne 205

kościelne 209

krwi 20

międzynarodowe 208

miejscowe 212

osobiste 266

polityczne 269

pracodawcy 313

pracowników 314

pracy 207

rodzinne i opiekuńcze 207,
220

rzeczowe 232

spadkowe 237

Unii Europejskiej 209

własności 232

ziemi 19

zwyczajowe 210

prawo jazdy 149

prezydent miasta 108, 109

proces karny 248

profil zaufany 154

przedstawiciel społeczny 253

przedstawiciel ustawowy 253

przepis prawny 201

przepisy porządkowe 119

przepisy wykonawcze 118

przestrzeganie prawa 21

R

Rada Europy 293
rada gminy 109
rada powiatu 110
rada szkoły 94
rasizm 14
ratyfikacja 212
referendum lokalne 113, 127
regionalne izby obrachunkowe 121, 125
rejestracja pojazdu 151
reżim polityczny 158
demokratyczny 158
niedemokratyczny 158
RODO 285
rozproszenie odpowiedzialności 90
ruchy migracyjne 104
Rzecznik Praw Dziecka 81, 289, 88
Rzecznik Praw Obywatelskich 289
rzecz ruchoma 232

S

sądy administracyjne 288
sądy powszechne 288
samorząd 106
gminny 108, 109
powiatowy 109, 110
wojewódzki 109, 111
samorząd klasowy 94
samorząd szkolny 92
samorząd terytorialny 107
samorządność 106
sankcje karne 247
sejmik województwa 111
skarga 141
skarga kasacyjna 243
skarga konstytucyjna 290
służba wojskowa 23
społeczeństwo
globalne 34
informacyjne 35
konsumpcyjne 36
masowe 35
otwarte 36
postindustrialne 34
zamknięte 37
społeczność
kulturotwórcza 101
samorządowa 100
socjalizacyjna 101
socjalna 100

tożsamościowa 100
społeczność lokalna 32, 100
statut szkoły 75
stowarzyszenie 133
stygmata
cielesny 44
moralny 44
plemienny 45
stygmatyzacja 43
suwerenność
wewnętrzna 33
zewnętrzna 33
suwerenność narodu (ludu) 160
system sankcji społecznych 140
szowinizm 13
sztuczna inteligencja 35

Ś

ściganie
anonimowe 257
imienne 257
śledztwo 256
świadek 254
świadomość narodowa 8

T

testament 237
tolerancja 40
totalitaryzm 163
traktat lizboński 297
Traktat o Unii Europejskiej 297
Trybunał Praw Człowieka 295

U

umowa
agencyjna 309
o dzieło 309
zlecenie 309
umowa o pracę 307
na czas nieokreślony 308
na czas określony 308
na okres próbny 308
spółdzielcza 308
Unia Europejska 297
uniwersytet trzeciego wieku 72
ustrój polityczny 184
użytkowanie wieczyste 234

V

vacatio legis 214

W

walka klasowa 175
Wielka Karta Swobód 261
Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (WOŚP) 135
więzi społeczne 30
bezosobowe 30
ekspresyjne 30
instrumentalne 30
naturalne 30
osobowe 30
stanowione 30
zrzeszeniowe 30
wniosek 141
wojewódzki dziennik urzędowy 121
Wojska Obrony Terytorialnej (WOT) 23
wójt 108, 109
Wolne Związki Zawodowe 180
wolontariat 136, 310
akcyjny 136
e-wolontariat 137
stały 137
wotum
nieufności 56
współczesny patriotyzm 17
wspólnota
lokalna 32
państwowa 33
wykroczenie 248
Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych 296
występek 246

Z

zachówek 238
zarząd powiatu 110
zarząd województwa 111
zarządzenia 122
zasada
pomocniczości 112
zasiedzenie 234
zażalenie 243, 259
zbrodnia 246
zdolność prawna 229
zobowiązanie 230
związki zawodowe 315